

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАЗУР ТАМАРА ВІКТОРІВНА

УДК 340.15(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО- Й ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і
правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Т. В. Мазур**

Науковий консультант: **Мищак Іван Миколайович**,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Київ, 2021.

У дисертації обґрунтовано методологічні засади роботи, розкрито еволюцію та сучасне розуміння основних термінів і понять, проаналізовано джерельну базу дослідження й подано її авторську класифікацію. Виокремлено основні напрямки наукових досліджень правової охорони культурної спадщини в Україні та за кордоном.

Встановлено, що вперше формування національної державної політики і системи правового захисту охорони культурної спадщини в Україні відбулося в Українській Народній Республіці та Українській Державі під час Української революції 1917 – 1921 років. У цей період розроблено проект закону про охорону культурної спадщини, який так і не було ухвалено. Основними правовими актами, якими регулювалися питання охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років, були накази, обіжники та інструкції органів охорони культурної спадщини.

Зазначено, що після встановлення радянської влади в Україні з метою охорони націоналізованих державою культурних цінностей було сформовано Всеукраїнську раду мистецтв, а в лютому 1919 року на зміну їй при Народному комісаріаті освіти УСРР створено Всеукраїнський комітет охорони пам'ятників старовини і мистецтва. Влада УСРР на початковому етапі залучила фахівців-пам'яткоохоронців доби УНР та Української Держави до роботи в радянських установах, тим самим демонструючи певну тяглість пам'яткоохоронної політики в Україні.

Доведено, що особливістю пам'яткоохоронної діяльності УСРР в першій половині 1920-х років стало створення окремими постановами Уряду ряду державних заповідників. Основним нормативним актом, який визначав правові засади охорони культурної спадщини другої половини 1920-х – першої половини 1940-х років в Україні, стало «Положення про пам'ятники культури і природи», затверджене постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 року. Головними недоліками радянської державної політики у сфері культурної спадщини стало руйнування величезної кількості культових споруд та масовий продаж предметів культурної спадщини за кордон.

Акцентована увага на зміні радянських підходів до правової охорони культурної спадщини в повоєнний період, яка мала ряд особливостей. По-перше, це ухвалення спеціальних нормативних актів, спрямованих на відбудову й реставрацію пошкоджених у роки війни об'єктів культурної спадщини. По-друге, ухвалення спільних урядових та компартійних рішень у сфері культури загалом та охорони культурної спадщини зокрема. По-третє, зі створенням у 1953 році Міністерства культури УРСР останнє перебрало на себе функції щодо розробки пам'яткоохоронного законодавства й координації діяльності у сфері охорони культурної спадщини. По-четверте, посилено роль наукових установ не лише у виробленні методологічного підґрунтя охорони культурної спадщини, а й безпосередньо у виробленні проектів профільних нормативних актів. По-п'яте, у відповідності до норм міжнародного права засади охорони культурної спадщини в Україні радянського періоду було урегульовано Законом Української РСР від 13 липня 1978 року «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», який містив республіканські особливості, у тому числі щодо визначення ключових термінів і понять.

За результатами аналізу міжнародних правових актів виділено такі напрямки міжнародної правової охорони культурної спадщини: 1) загальні й теоретичні питання охорони культурної спадщини; 2) охорона культурної спадщини у зоні збройних конфліктів; 3) боротьба з незаконним

вивезенням/ввезенням й обігом об'єктів культурної спадщини; 4) охорона та збереження нематеріальної культурної спадщини. Кожен напрямок представлений окремими пактами, конвенціями й хартіями, які підлягають ратифікації державами, а також документами необов'язкового характеру – деклараціями, рекомендаціями тощо, які беруться до уваги під час розроблення національного законодавства.

Аналіз правових актів ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи дав підстави стверджувати про високий рівень їх імплементації в національне законодавство України як шляхом ратифікації, так і врахування основних положень у спеціальних законах України: «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та ін. Крім того, до Кримінального кодексу України й Кодексу України про адміністративні правопорушення внесено зміни, спрямовані на приведення їх норм у відповідність із міжнародними у частині відповідальності за порушення пам'яткоохоронного законодавства.

Наведена додаткова аргументація щодо необхідності удосконалення національного законодавства у відповідності до міжнародних норм і стандартів. Запропоновано ухвалити зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо приведення ряду базових термінів і понять у відповідність до Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року, а також щодо охорони пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У зв'язку з необхідністю захисту культурної спадщини в тимчасово окупованій АР Крим та зоні збройного конфлікту на Донбасі необхідно ратифікувати Конвенцію Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями 2017 року. З огляду на специфіку нематеріальної культурної спадщини запропоновано прийняття законодавчих актів щодо приведення національного законодавства у відповідність із нормами Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року. Крім того,

наявність великої кількості трудових мігрантів з України в інших державах світу й необхідність збереження їхньої культурної спадщини та забезпечення культурних прав диктує потребу ратифікації нашою державою Міжнародної конвенції ООН про захист прав всіх трудящих мігрантів та членів їх сімей 1990 року. Також слід внести зміни до ряду законодавчих актів з метою здійснення інституційних змін і реформування державної політики охорони культурної спадщини. Передусім, відповідно до норм Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 року, рекомендовано створити одну чи кілька національних служб охорони культурного надбання й забезпечити їх кваліфікованим персоналом.

Обґрунтовано, що запозичення зарубіжного досвіду правової охорони культурної спадщини має відбуватися з урахуванням особливостей національної правової системи. Серед європейських країн виділено досвід Франції, Італії та Польщі, яким може бути корисним для України: 1) ухвалення комплексу законодавчих змін, спрямованих на активізацію інституту меценатства; 2) прийняття парламентом програмних законів щодо охорони культурної спадщини на п'ятирічний термін з оприлюдненням щорічного звіту про їх виконання; 3) примусове відчуження пам'ятки у власника, якщо він не дотримується пам'яткоохоронного законодавства; 4) передача управління об'єктами культурної спадщини профільним компаніям; 5) запровадження державної підтримки активістів пам'яткоохоронних організацій – від надання знижок на відвідування музеїв, галерей тощо до пільг у сплаті податків; 6) створення культурних парків для захисту культурного ландшафту та збереження ландшафтних територій із нерухомими пам'ятками, характерними для місцевої традиції будівництва і поселення.

Доведено, що до системи національних органів охорони культурної спадщини у вузькому розумінні належать Міністерство культури та інформаційної політики України, як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони

культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, а на місцях – профільні підрозділи місцевих державних адміністрацій та органи місцевого самоврядування. Запропоновано у процесі подальшого реформування галузі створити окремі структурні підрозділи з питань охорони культурної спадщини у складі місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевого самоврядування, а також чітко розмежувати їх повноваження.

Встановлено, що національні відділення міжнародних пам'яткоохоронних організацій в Україні координують свою діяльність із державними органами у сфері охорони культурної спадщини. Відповідна робота ведеться у кількох напрямках – від підготовки й аналізу профільних нормативно-правових актів, до привернення уваги міжнародної спільноти до порушення прав людини і виникнення загроз культурній спадщині.

Аналіз законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини в Україні за роки незалежності дав змогу виділити три його основні етапи: 1) 1990 – 1999 рр.; 2) 2000 – 2010 рр.; 3) 2011 – 2020 рр. Встановлено, що в цілому законодавство України у сфері охорони культурної спадщини відповідає основним міжнародним нормам, однак потребує подальшого удосконалення. Запропоновано у перспективі кодифікувати профільне законодавство, ухваливши Кодекс культурної спадщини України. Так само визнано доцільним розроблення й затвердження Верховною Радою України Загальнодержавної програми охорони культурної спадщини, внесення змін до законів України: «Про охорону культурної спадщини», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про архітектурну діяльність», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», до Податкового, Кримінального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Окремі пропозиції сформульовані щодо ухвалення підзаконних актів.

Ключові слова: пам'яткоохоронне законодавство, охорона культурної спадщини, культурні цінності, пам'ятка, об'єкт культурної спадщини.

SUMMARY

Mazur T. V. Protection of cultural heritage in Ukraine: historical and theoretical legal research. – Qualifying scientific paper on the rights for a manuscript.

The dissertation for the degree of the doctor of Science in Law, specialty 12.00.01 – Theory and history of the state and law; history of political and law sciences. – National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2021.

The methodological principles of the work are substantiated, the evolution and contemporary understanding of the basic terms and concepts are revealed, the sources of the research are analyzed and their author's classification is given. The main directions of scientific research of cultural heritage legal protection in Ukraine and abroad are singled out.

It is established that the first formation of the national state policy and system of legal protection of cultural heritage in Ukraine took place in the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian State during the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921. In this period a draft law on cultural heritage protection was developed but not adopted. The main legal acts regulating the protection of cultural heritage during the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921 were orders, circulars and instructions of cultural heritage protection bodies.

It is noted that after the establishment of Soviet power in Ukraine, the All-Ukrainian Council of Arts was formed to protect national values nationalized by the state, and in February 1919 the All-Ukrainian Committee for the Protection of Antiquities and Art at the People's Commissariat of Education of the USSR was established to replace it. At the initial stage, the authorities of the Ukrainian SSR involved monument guards specialists of the UPR and the Ukrainian State to work in Soviet institutions, thus demonstrating a certain continuity of the monument protection policy in Ukraine.

It is proved that the peculiarity of the monument protection activity of the USSR in the first half of the 1920s was the creation of a number of state reserves

by separate resolutions of the Government. The main legal act, which determined the legal basis for the protection of cultural heritage of the second half of the 1920s – first half of the 1940s in Ukraine, was the "Regulations on Cultural and Natural Monuments", approved by the resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the USSR of June 16, 1926. The main shortcomings of the Soviet state policy in the field of cultural heritage were the destruction of a huge number of religious buildings and the mass sale of cultural heritage objects abroad.

The attention is focused on the change of Soviet approaches to the legal protection of cultural heritage in the postwar period, which had a number of peculiarities. The first one is the adoption of special regulations aimed at rebuilding and restoring cultural heritage sites damaged during the war. Secondly, the adoption of joint governmental and party decisions in the field of culture in general and the protection of cultural heritage in particular. Third, with the establishment of the Ministry of Culture of the Ukrainian SSR in 1953, the last had taken over the functions of monument protection legislation development and coordinating activities in the field of cultural heritage protection. Fourth, the role of scientific institutions had been strengthened not only in the field of the methodological basis for the protection of cultural heritage development, but also in the development of relevant draft regulations. Fifth, in accordance with international law, the principles of protection of cultural heritage in Ukraine during the Soviet period were regulated by the Law of the Ukrainian SSR of July 13, 1978 "On the Protection and Use of Historical and Cultural Monuments", which contained republican peculiarities including the definition of key terms and concepts.

Based on the results of the analysis of international legal acts, the following areas of international legal protection of cultural heritage have been identified: 1) general and theoretical issues of cultural heritage protection; 2) protection of cultural heritage in the area of armed conflict; 3) fight against illegal export / import and circulation of cultural heritage; 4) protection and preservation of

intangible cultural heritage. Each area is represented by separate pacts, conventions and charters that are subject to ratification by states, as well as non-binding documents - declarations, recommendations, etc., which are taken into account when drafting national legislation.

Analysis of legal acts of the UN, UNESCO, Council of Europe gave grounds to assert the high level of their implementation in the national legislation of Ukraine both by ratification and taking into account their main provisions in special laws of Ukraine: "On Culture", "On Cultural Heritage", "On Protection of Archaeological Heritage", "On the export, import and return of cultural property", etc. In addition, the Criminal Code of Ukraine and the Code of Administrative Offenses of Ukraine have been amended to bring their norms in line with international ones in terms of liability for violations of monument protection legislation.

Additional arguments are given on the need to improve national legislation in accordance with international norms and standards. It is proposed to adopt amendments to the Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage" to bring a number of basic terms and concepts in line with the UNESCO Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage of 1972, as well as the protection of cultural heritage sites included in the UNESCO World Heritage List. Due to the need to protect cultural heritage in the annexed Autonomous Republic of Crimea and the zone of armed conflict in Donbass, it is necessary to ratify the Council of Europe Convention on Offenses Related to Cultural Property of 2017. Given the specifics of intangible cultural heritage, it is proposed to adopt laws to bring national legislation in accordance with the norms of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of 2003. In addition, the presence of a large number of migrant workers from Ukraine in other countries and the need to preserve their cultural heritage and cultural rights dictates the need for ratification by our country of the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families. A number of legislative acts should also be amended in order to

make institutional changes and state policy of cultural heritage protection reform. First of all, in accordance with the provisions of the UNESCO Convention on Measures to Prohibit and Prevent the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property of 14 November 1970, it is recommended to establish one or more national cultural heritage protection services and provide them with qualified personnel.

It is substantiated that the borrowing of foreign experience of cultural heritage legal protection should take into account the peculiarities of the national legal system. Among European countries, the experience of France, Italy and Poland is highlighted and can be useful for Ukraine: 1) adoption of a set of legislative changes aimed at intensifying the institution of patronage; 2) adoption by the parliament of program laws on the protection of cultural heritage for a period of five years with the publication of an annual report on their implementation; 3) compulsory alienation of the monument from the owner, that does not comply with the monument protection legislation; 4) transfer of management of cultural heritage sites to specialized companies; 5) introduction of state support for activists of monument protection organizations – from providing discounts on visits to museums, galleries, etc. to tax benefits; 6) creation of cultural parks for protection of the cultural landscape and preservation of landscape territories with immovable monuments, typical for the local tradition of construction and settlement.

It is proved that the system of national bodies for the protection of cultural heritage in the narrow sense includes the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, as the central executive body that ensures the formation and implementation of state policy in the field of cultural heritage protection, export, import and return of cultural values, locally – specialized units of local state administrations and self-executive bodies. It is proposed in the process of further reforming the industry to create separate structural units for the protection of cultural heritage within local state administrations and self-executive bodies of local self-government, as well as to clearly delineate their powers.

It has been established that the national branches of international monument protection organizations in Ukraine coordinate their activities with state bodies in the field of cultural heritage protection. Relevant work is being carried out in several areas – from the preparation and analysis of relevant regulations, to drawing the attention of the international community to human rights violations and threats to cultural heritage.

Analysis of the legislative provision for the protection of cultural heritage in Ukraine during the years of independence made it possible to distinguish three main stages: 1) 1990 – 1999; 2) 2000 – 2010; 3) 2011 – 2020. It is established that in general the legislation of Ukraine in the field of cultural heritage protection meets the basic international norms, but needs further improvement. It is proposed to codify the relevant legislation in the future, adopting the Code of Cultural Heritage of Ukraine. The Verkhovna Rada of Ukraine also considered it expedient to develop and approve the National Program for the Protection of Cultural Heritage, to amend the laws of Ukraine: "On Protection of Cultural Heritage", "On Regulation of Urban Development", "On Architectural Activity", "On Basic Principles of State Supervision in the field of economic activity", to the Tax and Criminal Codes of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses. Some proposals are formulated for the adoption of sublegal regulation.

Keywords: monument protection legislation, protection of cultural heritage, cultural values, monument, cultural heritage object.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Мазур Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні : монографія / Національна академія внутрішніх справ. К. : Парлам. вид-во, 2020. 432 с.

Рецензії:

Колодій А. М. Охорона культурної спадщини в Україні: правові аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 135–136.

Петришин О. В. Рецензія на монографію Мазур Т. В. «Правова охорона культурної спадщини в Україні». *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 6. С. 127–128.

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

2. Мазур Т. В. Методологія дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 13–21.

3. Мазур Т. В. Правові засади захисту культурної спадщини в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 8–21.

4. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини у Франції: досвід для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 18–27.

5. Мазур Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні: стан дослідження проблеми вітчизняними вченими. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 8–28.

6. Мазур Т. В. Джерельна база дослідження правової охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 8–22.

7. Мазур Т. В. Правовий статус громадських об'єднань та окремих громадян у сфері охорони культурної спадщини України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 8–20.

8. Мазур Т. В. Удосконалення правової охорони культурної спадщини в Українській РСР (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 21–28.

9. Мазур Т. В. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 5 (39). С. 17–20.

10. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення захисту культурної спадщини в Італії. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Ч. 3. С. 107–112.

11. Мазур Т. В. Генеза законодавства Радянської України у сфері охорони культурної спадщини (1919 – 1930-ті роки). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2019. № 58. Том 1. С. 23–29.

12. Мазур Т. В. Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Том 112. № 3. С. 36–44.

13. Mazur T. V. Legal support of the cultural heritage protection in the Ukrainian SSR (second half of the 1950s – end of the 1980s). *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 1. P 19–28.

14. Мазур Т. В. Нормотворча діяльність Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць у сфері захисту світової культурної спадщини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 32–36.

15. Мазур Т. В. Імплементация міжнародно-правових норм Ради Європи щодо охорони культурної спадщини у законодавство України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 62–68.

16. Мазур Т. В. Организационно-правовое обеспечение сохранения культурного наследия в США. *Legea și viața*. 2020. Martie. С. 48–52.
 17. Мазур Т. В. Імплементція міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Том 3. С. 152–156.
 18. Мазур Т. В. Імплементція в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Том 19. № 1. С. 110–118.
 19. Мазур Т. В. Правове забезпечення формування національних реєстрів культурної спадщини в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 1. С. 38–41.
 20. Mazur T. V. Formation and development of legal protection of cultural heritage in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 3. P 37–49.
 21. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини в історичних населених місцях України. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 69–76.
 22. Mazur T. V. Legal support of establishment and reform of the system of state bodies for the protection of cultural heritage in Ukraine. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 4. P 60–67.
- які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*
23. Мазур Т. В. Роль Міністерства культури у виробленні правових основ охорони культурної спадщини України в умовах децентралізації влади. *Національна безпека: моніторинг реалізації законодавства України*. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. С. 127–130.
 24. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини за кордоном: досвід для України. *Правова доктрина:*

міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 107–109.

25. Мазур Т. В. Конституційно-правовий захист культурної спадщини: основні методологічні підходи дослідження. *Конституційний концепт реформ в Україні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Вид-во «Людмила», 2019. С. 232–237.

26. Mazur Tamara. Sustainable preservation of Historic Cities and World Heritage (Repair and restoration, historical environment). *2019 International Course for Cultural Heritage Management. Country Report*. Korea National University of Cultural Heritage; The Training Center for Traditional Culture, 2019. P. 221 –230.

27. Мазур Т. В. Правове забезпечення укладання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини в Україні. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у ХХІ столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24 – 25 квітня 2020 р.* Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С. 66–69.

28. Мазур Т. В. Правове забезпечення діяльності Українського національного комітету ІКОМОС у сфері охорони культурної спадщини. *Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* / Факультет міжнародних відносин. Національний авіаційний університет; за загальною редакцією Ю. О. Волошина. Київ : Національний авіаційний університет, 2020. С. 189–194.

29. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні й перспективи його удосконалення. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки-*

2020 в Україні (м. Київ, 21 травня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 230–233.

30. Мазур Т. В. Правовые основы реформирования системы государственных органов охраны культурного наследия в Украине. *Современные тенденции развития юридической науки*: Мат-лы междунаrod. науч.-теорет. конф. молодых ученых / Под общ. ред. канд. юрид. наук, доцента А. Дарменова. Караганда : Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2020. С. 123–125.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

31. Мазур Т. В., Мищак І. М. Основні напрями нормопроєктувальної діяльності Міністерства культури України у сфері охорони культурної спадщини. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ : Міленіум, 2018. № 2. С. 62–66.

32. Мазур Т. В., Мищак І. М. Державна політика щодо охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ : Міленіум, 2018. № 4. С. 158–163.

33. Мазур Т. В., Мищак І. М. Законодавство у сфері охорони культурної спадщини в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ : Міленіум, 2019. № 1. С. 166–172.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	35
1.1. Методологія дослідження правової охорони культурної спадщини.....	35
1.2. Поняття та сутність правової охорони культурної спадщини.....	52
Висновки до розділу 1.....	66
РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	69
2.1. Джерельна база дослідження правової охорони культурної спадщини.....	69
2.2. Стан дослідження проблеми правової охорони культурної спадщини вітчизняними вченими.....	83
2.3. Висвітлення проблеми правової охорони культурної спадщини у західній правовій доктрині.....	103
Висновки до розділу 2.....	122
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ.....	127
3.1. Формування державної політики та системи правового захисту охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років.....	128
3.2. Генеза радянського законодавства у сфері охорони культурної спадщини 1918 – 1930-х років.....	151
3.3. Зміна радянських підходів до правової охорони культурної спадщини в 1940-х – 1980-х роках.....	171
Висновки до розділу 3.....	193

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ Й ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	196
4.1. Адаптація національного законодавства у сфері охорони культурної спадщини до міжнародних норм і стандартів.....	196
4.2. Аналіз зарубіжного досвіду правового забезпечення охорони культурної спадщини стосовно можливості його використання в Україні...	223
Висновки до розділу 4.....	256
РОЗДІЛ 5. РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО Й ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ...	259
5.1. Розвиток національного законодавства щодо охорони культурної спадщини й перспективи його удосконалення.....	259
5.2. Правові засади реформування діяльності державних органів охорони культурної спадщини.....	294
5.3. Правовий статус неурядових організацій та громадян у сфері охорони культурної спадщини.....	307
Висновки до розділу 5.....	330
ВИСНОВКИ.....	334
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	351
ДОДАТКИ.....	413

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АМСРР – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка

АН УРСР – Академія наук Української РСР

АР Крим – Автономна Республіка Крим

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ВЦВК – Всесоюзний центральний виконавчий комітет

Головполітосвіта – Головний політико-освітній комітет – комітет у складі республіканських народних комісаріатів освіти

Губземвідділ – губернський земельний відділ

ДБН – державні будівельні норми

Держбуд – Державний комітет Ради Міністрів Української РСР у справах будівництва

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

Зовнішторг – Народний комісаріат зовнішньої торгівлі

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ІККРОМ (англ. – *ICCROM*) – Міжнародний центр вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей

ІКОМ (англ. – *ICOM*) – Міжнародна рада музеїв

ІКОМОС (англ. – *ICOMOS*) – Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць

ККУ – Кримінальний кодекс України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

Мінкульт – Міністерство культури України

Мінрегіон – Міністерство розвитку громад та територій України,
раніше – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-
комунального господарства України

МКІП – Міністерство культури та інформаційної політики України

НАН України – Національна академія наук України

Наркомдержконтроль – Народний комісаріат державного контролю

Наркомзем – Народний комісаріат землеробства

Наркомзовнішторг – Народний комісаріат зовнішньої торгівлі

Наркомос – Народний комісаріат освіти

Наркомторг – Народний комісаріат торгівлі

Наркомфін – Народний комісаріат фінансів

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НПО – неприбуткові організації

РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)

РНК (Раднарком) – Рада Народних Комісарів

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ООН – Організація Об'єднаних Націй

Угода про асоціацію між Україною та ЄС – Угода про асоціацію між
Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським

співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р.

УКОПК – Український комітет охорони пам’ятників культури

УКОПП – Український комітет охорони пам’ятників природи

Укрнаука – Українське головне управління науковими установами при Народному комісаріаті освіти УСРР

УКФ – Український культурний фонд

УНК ІКОМОС – Український національний комітет ІКОМОС

УНР – Українська Народна Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

УТОПІК – Українське товариство охорони пам’ятників історії та культури

УЦР – Українська Центральна Рада

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України

ЦКОПСІМУ – Центральний комітет охорони пам’яток старовини і мистецтва в Україні

ЦКУ – Цивільний кодекс України

ЮНЕСКО (англ. – *UNESCO*) – Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЮНІДРУА (фр. – *UNIDROIT*) – Міжнародний інститут з уніфікації приватного права

ICBS (англ. – *International Committee of the Blue Shield*) – Міжнародний комітет Блакитного Щита

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Культурна спадщина є одним із найважливіших ідентифікаційних чинників будь-якого народу, свідченням його місця, ролі і вкладу в історію розвитку людської цивілізації. Своєю чергою, ознайомлення з культурними надбаннями попередніх поколінь і доступ до них сприяють збалансованому розвитку людини як суспільної істоти, усвідомленню нею полікультурності світу та необхідності мирного й толерантного співіснування в соціумі.

Культурні права людини і громадянина традиційно відносять до другого покоління прав людини, тим самим визнаючи їх важливість одразу після особистих і політичних прав. Нині завданням будь-якої демократичної та правової держави є захист культурних прав громадян, забезпечення охорони культурної спадщини та створення сприятливих умов для загального доступу до об'єктів культурної спадщини.

Актуальність історико- й теоретико-правового дослідження охорони культурної спадщини в Україні обумовлена кількома чинниками.

По-перше, правова охорона культурної спадщини в Україні має власну національну традицію, яка налічує більше ста років, починаючи від створення перших громадських та державних пам'яткоохоронних органів під час Української революції 1917 – 1921 років і до сьогодні.

По-друге, охорона культурної спадщини уже вийшла за національні масштаби та стала світовою проблемою, свідченням чого є формування її як окремої галузі міжнародного права. Разом із тим кожна держава, у тому числі й Україна, продовжує розвивати національне пам'яткоохоронне законодавство, виходячи із власних історичних умов і традицій, послуговуючись окремим інструментарієм, зокрема й усталеними термінами та поняттями. Тому удосконалення правової охорони культурної спадщини в нашій державі повинно відбуватися з урахуванням розвитку міжнародного права та кращих світових практик.

По-третє, в Україні спостерігаються загрозливі тенденції нищення, руйнування та розпродажу об'єктів культурної спадщини, що традиційно пов'язано із відсутністю належного контролю за дотриманням пам'яткоохоронного та суміжного, зокрема містобудівного, законодавства.

По-четверте, тимчасова окупація Криму та військові дії на Донбасі вимагають вироблення правових механізмів охорони культурної спадщини в умовах збройного конфлікту й окупації, що неминуче має враховувати схожу практику інших держав та відбуватися у тісній співпраці з міжнародними пам'яткоохоронними організаціями.

По-п'яте, подальшого удосконалення потребує національне законодавство щодо формування позитивного іміджу України шляхом внесення національних пам'яток до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО й забезпечення належної охорони таких пам'яток.

По-шосте, реорганізація Міністерства культури та інформаційної політики України і створення нових профільних центральних органів виконавчої влади – Державної служби охорони культурної спадщини України та Державної інспекції культурної спадщини України – потребують вироблення чітких правових механізмів розподілу повноважень між цими органами, з одного боку, та забезпечення координації їх співпраці у трикутнику: міністерство–служба–інспекція, з іншого.

По-сьоме, політика децентралізації в Україні й передача частини повноважень щодо охорони культурної спадщини на місцях від органів державної влади органам місцевого самоврядування диктує потребу відповідного розмежування повноважень та, водночас, забезпечення їх співпраці, надання практичної і методичної допомоги тощо. Перелічені тенденції додатково актуалізують необхідність комплексного історико- й теоретико-правового дослідження охорони культурної спадщини в Україні.

Окремі питання правового забезпечення охорони культурної спадщини досліджували такі зарубіжні вчені: К. Белл, Т. Гардоцька, Р. Гарабелло, Дж. Далібард, Ж.-П. Дантек, К. Заласінська, П. О'Кіф, Л. Ліксинський,

А. Млинарська-Собачевська, Ж.-П. Мохен, М. Ньюсом, Р. Паттерсон, Л. Протт, Ж. Ріго, Л. Ротфілд, М. Сайкес, Х. Сільверман, Т. Сковацці, Я. Слуговський, Я. Собчак, А. Страте, Д. Томан, К. Форрест, С. Харді, К. Чемберлен, Б. Шмигін, Дж. Шпехт та ін. Проте і нині серед зарубіжних дослідників точаться дискусії як щодо вживання певної термінології, так і подальшого удосконалення міжнародного права охорони культурної спадщини.

Серед сучасних українських науковців питання загальної теорії й теоретичні аспекти правової охорони культурної спадщини досліджували: В. І. Акуленко, С. В. Бобровник, С. Д. Гусарев, Н. І. Кудерська, Т. В. Курило, І. М. Мищак, Н. М. Пархоменко, О. М. Правоторова, П. М. Рабінович, О. Д. Тихомиров, О. В. Усенко, О. Н. Ярмиш; проблематику міжнародно-правової охорони культурної спадщини, реституції об'єктів культурної спадщини: Г. О. Андрес, Ю. С. Баланюк, Т. Г. Каткова, С. І. Кот, О. І. Мельничук, С. С. Птуха; зарубіжний досвід законодавчого забезпечення та державну політику у сфері охорони культурної спадщини: Т. І. Катаргіна, О. В. Надирова, А. Т. Рой, О. А. Ясинецька; забезпечення культурних прав людини в Україні, діяльність національних інституцій у сфері охорони культурної спадщини: В. К. Антошкін, О. В. Єпіфанов, В. Ю. Мурзін, В. О. Таран, В. Д. Холодок; питання відповідальності (адміністративної, кримінальної, цивільної) за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини: Р. В. Асейкін, В. В. Базелюк, С. О. Бочарников, В. Ю. Докучаєва, В. Ф. Зверховська, О. В. Кузьменко, Б. М. Одайник, І. В. Пивовар та ін.

Праці зазначених авторів хоча й заклали підґрунтя вивчення національного правового забезпечення пам'яткоохоронної діяльності, проте не вирішили проблему формування надійних правових механізмів охорони культурної спадщини в Україні, створення розвинутої системи пам'яткоохоронного законодавства та відповідної науково-теоретичної бази щодо її функціонування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Законом України від 21 листопада 2002 р. № 228-IV, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018 – 2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 лютого 2020 р. (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу історії, теорії та практики правової охорони культурної спадщини в Україні виробити пропозиції та рекомендації щодо її удосконалення у відповідності до міжнародних норм і стандартів, національних традицій і зарубіжного досвіду.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі дослідницькі *завдання*:

- окреслити методологію дослідження;
- розкрити поняття та сутність правової охорони культурної спадщини;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- відобразити стан дослідження проблеми вітчизняними вченими;
- встановити стан висвітлення проблеми у західній правовій доктрині;
- відтворити процес формування державної політики та системи правового захисту охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років;

- узагальнити генезу радянського законодавства у сфері охорони культурної спадщини 1919 – 1930-х років;
- уточнити зміну радянських підходів до правової охорони культурної спадщини в 1940-х – 1980-х роках;
- дослідити процес адаптації національного законодавства у сфері охорони культурної спадщини до міжнародних норм і стандартів;
- обґрунтувати можливості використання зарубіжного досвіду правового забезпечення охорони культурної спадщини в Україні;
- розкрити розвиток національного законодавства щодо охорони культурної спадщини на сучасному етапі й перспективи його удосконалення;
- висвітлити правові засади реформування діяльності державних органів охорони культурної спадщини;
- визначити правовий статус неурядових організацій та окремих громадян у сфері охорони культурної спадщини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення охорони культурної спадщини.

Предметом дослідження є історико- й теоретико-правові засади охорони культурної спадщини в Україні.

Методи дослідження. Методологія дослідження правової охорони культурної спадщини базується на методології теорії права та включає усталені в правовій науці підходи, принципи й методи дослідження. Проведене дослідження значною мірою є міждисциплінарним, що зумовило також використання підходів, принципів і методів гуманітарних та соціальних наук. Головними методологічними підходами дослідження стали: цивілізаційний, що дало змогу розглядати охорону культурної спадщини в нашій державі як частину загальносвітового процесу, в якому правова охорона культурної спадщини в Україні повинна чітко узгоджуватися як з міжнародним правом, так і з сучасними тенденціями правового захисту культурної спадщини провідних держав світу, зокрема тих, з якими Україна прагне до тіснішої інтеграції, передусім членів ЄС; герменевтичний, який

застосовано для аналізу текстів правових актів, як міжнародних, так і національних, визначення і тлумачення базових категорій і понять.

Поряд із зазначеними науковими підходами, використано ряд дослідницьких методів. Застосування *логічного та системного* методів дало синтез відповідних знань для формулювання авторських положень і висновків. *Історичний (хронологічний)* метод дозволив відтворити еволюцію становлення правової охорони культурної спадщини, встановити специфіку й тяглість цього процесу та його вплив на сучасне українське пам'яткоохоронне законодавство (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). Застосування методу *періодизації* дало змогу виділити три основні періоди охорони культурної спадщини, які пов'язані з періодами розвитку державності (підрозділи 3.1, 5.1). Метод *ретроспективного аналізу* було використано в процесі вивчення стану дослідження проблеми охорони культурної спадщини, що сприяло ознайомленню з напрацюваннями попередників, дозволило критично осмислити їхні положення та висновки, уточнити їх на основі діяхронного порівняння з іншими дослідженнями та джерелами (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). *Формально-юридичний (юридико-технічний)* метод став основним при опрацюванні окремих правових актів, дозволив виокремити зміни підходів до охорони культурної спадщини, що проявилось в змістовній трансформації дефініції «охорона культурної спадщини», коригуванні видів об'єктів культурної спадщини, запровадженні поняття «пам'ятка культурної спадщини» тощо (підрозділи 1.1, 1.2). *Порівняльно-правовий* метод сприяв з'ясуванню специфіки підходів до охорони культурної спадщини в Україні у різні періоди, порівнянню зарубіжної законодавчої практики у сфері охорони культурної спадщини із вітчизняною, визначенню впливів міжнародного права та зарубіжного законодавства на реформування національного законодавства, порівнянню інституційного забезпечення охорони культурної спадщини в Україні та за кордоном, а це, своєю чергою, дало змогу виявити недоліки чинного національного законодавства й запропонувати шляхи щодо їх подолання (підрозділи 4.1,

4.2, 5.1). Метод *правового моделювання*, який пов'язаний із порівняльно-правовим методом, застосовувався для осмислення наявних моделей охорони культурної спадщини за кордоном, що дає змогу використання їх елементів для реформування правової охорони культурної спадщини в нашій державі (підрозділ 4.2). *Конкретно-соціологічний* метод застосовувався для аналізу діяльності окремих державних і громадських органів та інституцій, відповідальних за вироблення й реалізацію політики у сфері охорони культурної спадщини (підрозділи 5.2, 5.3). Метод *перспективного аналізу* дав змогу виробити пропозиції щодо удосконалення пам'яткоохоронної політики, доцільності ухвалення нових або внесення змін до чинних законодавчих і підзаконних актів України (підрозділи 4.1, 4.2, 5.1, 5.2).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є комплексним дослідженням, в якому вперше в національній правовій доктрині проаналізовано історико- й теоретико-правові проблеми охорони культурної спадщини в Україні. Наукова новизна конкретизується в авторських положеннях, висновках, пропозиціях і рекомендаціях, які виносяться на захист:

у перше:

- запропоновано визначення правової охорони культурної спадщини, сформоване на використанні нормативного підходу, як діяльності уповноважених суб'єктів щодо розроблення й ухвалення законодавчих і підзаконних актів, спрямованих на забезпечення обліку, захисту, збереження, утримання, використання, консервації, ремонту, реставрації, реабілітації, пристосування, музеєфікації, а також протидії пошкодженням і руйнуванням об'єктів культурної спадщини;

- визначено історичні закономірності й особливості розвитку правової охорони культурної спадщини в Україні на різних історичних етапах, пов'язаних із традиціями національного державотворення, доведено тяглість правового забезпечення охорони культурної спадщини від українських

визвольних змагань 1917 – 1921 років, радянського періоду до сучасності, яка має як позитивні, так і негативні риси;

- охарактеризовано новітні тенденції охорони культурної спадщини за кордоном: посилення пам'яткоохоронної діяльності неурядових громадських організацій, окремих громадян і недержавних фондів; залишення за профільним центральним органом виконавчої влади функції вироблення політики й підготовки проектів нормативних актів у сфері охорони культурної спадщини;

- аргументовано доцільність використання зарубіжного досвіду правової охорони культурної спадщини (зокрема кодифікації пам'яткоохоронного законодавства) тих країн, які мають схожу з Україною систему державного управління (Франція, Італія, Польща), водночас передали більшу частину повноважень у сфері охорони культурної спадщини органам місцевого самоврядування, що особливо актуально для України в процесі децентралізації влади;

- запропоновано систему органів охорони культурної спадщини в Україні, яка складається з окремого центрального органу охорони культурної спадщини і структурних підрозділів охорони культурної спадщини у складі місцевих державних адміністрацій, а також структурних підрозділів охорони культурної спадщини в органах місцевого самоврядування, доведено ефективність її запровадження в Україні;

- розроблено авторські пропозиції щодо удосконалення правового й інституційного забезпечення охорони культурної спадщини в Україні у відповідності до міжнародних норм і стандартів, національних традицій і зарубіжного досвіду;

удосконалено:

- періодизацію розвитку правової охорони культурної спадщини в Україні; виділено три основні періоди: період Української революції 1917 – 1921 років, радянський період та період незалежності, у межах яких виокремлено вісім етапів. Кожен з етапів має свої особливості законодавчого

забезпечення пам'яткоохоронної діяльності, формування й реформування системи органів охорони культурної спадщини;

- характеристику стану дослідження охорони культурної спадщини в сучасній українській і зарубіжній правовій доктрині; запропоновано авторську класифікацію основних напрямів наукових досліджень у цій сфері;

- систему знань щодо перспектив розширення співпраці органів охорони культурної спадщини в Україні з міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, ІККРОМ, ІКОМОС, ІКОМ, ІСБС) із метою захисту об'єктів культурної спадщини України на тимчасово окупованій території Криму та в непідконтрольних українській владі окремих районах Донецької й Луганської областей;

дістало подальший розвиток:

- положення про необхідність застосування міждисциплінарного підходу до осмислення явища правової охорони культурної спадщини, характеристика якого формується не лише засобами юридичного пізнання, але і з використанням методології історичної науки, державного управління, політології, пам'яткознавства;

- наукові уявлення щодо поглиблення співпраці національних органів охорони культурної спадщини з міжнародними профільними організаціями та державами – членами ЄС і необхідність удосконалення законодавчих визначень термінів і понять у сфері охорони культурної спадщини в Україні та їх уніфікації з термінологією міжнародного права охорони культурної спадщини;

- система наукових знань щодо підвищення ефективності роботи науково-методичних і консультаційних рад органів охорони культурної спадщини шляхом залучення науковців та експертів-практиків до нормопроектної діяльності.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані й оприлюднені в дисертації авторські положення, висновки та пропозиції мають загальнотеоретичне та практичне значення. Вони вносять

безпосередній вклад в юридичну науку, а також практику діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування й можуть бути використані у:

- *правотворчій діяльності* – для підготовки інформаційно-аналітичних записок, «білих книг» законопроектів, проектів законів та підзаконних актів у сфері охорони культурної спадщини; вироблення засад державної політики та проектів реформування системи органів охорони культурної спадщини (акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування від 28 грудня 2020 р. № 04-23/15-2020/253350);

- *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення практики реалізації правових норм органами охорони культурної спадщини;

- *науково-дослідній роботі* – для поглиблення знань про: розвиток правової охорони культурної спадщини в Україні; імплементацію в національне законодавство міжнародних норм і стандартів; наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15 грудня 2020 р.);

- *освітньому процесі* – для підготовки підручників, навчальних і методичних посібників, курсів лекцій, матеріалів для самостійної роботи з навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Історія держави і права», «Конституційне право», «Права і свободи людини та громадянина», «Міжнародне право охорони культурної спадщини» (акт впровадження Національного авіаційного університету від 28 грудня 2020 р. № 15/290/1).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Сформульовані в роботі положення, висновки та пропозиції є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено у статтях, підготовлених у співавторстві з І. М. Мищакон: «Державна політика щодо охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років» (особистий внесок автора – 50 %, 0,25 друк. арк.) і «Законодавство у сфері охорони культурної спадщини в Україні та Польщі: порівняльний аналіз» (особистий внесок автора – 50 %, 0,3 друк.

арк.). Наукові положення і висновки кандидатської дисертації автора у докторській дисертації не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення і висновки дисертації обговорено на засіданнях кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, а також оприлюднено на 17 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, самітах, круглих столах, семінарах, експертних зустрічах в Україні та за кордоном. Це, зокрема: III Міжнародний культурний саміт (м. Единбург, Велика Британія, 24–26 серпня 2016 р.); «Місто як діалог. Чотирьохмірне моделювання розвитку: суспільство, свідомість, самореалізація, субсидіарність» (м. Вінниця, 10 листопада 2016 р.); «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (м. Київ, 6 червня 2017 р.); «Правове регулювання децентралізації в Україні: безпекові аспекти» (м. Київ, 26 червня 2018 р.); «Моніторинг реалізації законодавства України про національну безпеку: сучасні виклики та реалії» (м. Київ, 27 вересня 2018 р.); «Методи реставрації пам'яток історії і культури в складних інженерно-геологічних та сейсмічних умовах» (м. Київ, 25 – 26 жовтня 2018 р.); «Спадщина ЮНЕСКО. Сьогодення та перспективи» (м. Львів, 5 грудня 2018 р.); «Охорона та збереження культурної спадщини» (м. Житомир, 21 лютого 2019 р.); «Музейні заклади в умовах децентралізації» (м. Київ, 25 лютого 2019 р.); «Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні» (м. Маріуполь, 22 травня 2019 р.); «Конституційний концепт реформ в Україні» (м. Київ, 19 червня 2019 р.); «2019 International Course for Cultural Heritage Management. Country Report» (Buyeo, Республіка Корея, 14 – 25 жовтня 2019 р.); «Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті» (м. Запоріжжя, 24 – 25 квітня 2020 р.); Інтернет-конференція з нагоди відзначення Дня науки–2020 в Україні (м. Київ, 21 травня 2020 р.); «Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики – 2020» (м. Київ, травень 2020 р.); «Конституційно-правова модель «цифрової

України» (м. Київ, 24 червня 2020 р.); «Современные тенденции развития юридической науки» (м. Караганда, Республіка Казахстан, 26 червня 2020 р.).

Публікації. За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано монографію та 32 статті, з них 21 – у фахових українських та зарубіжних виданнях, вісім матеріалів наукових конференцій та три статті, які додатково відображають наукові результати дисертації (одна з яких проіндексована у наукометричній базі *Web of Science*).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, що включають 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (529 найменувань) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 423 сторінки, із них основний текст – 350 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

1.1. Методологія дослідження правової охорони культурної спадщини

Будь-яке наукове дослідження базується на методології, яка розкриває критерії й підходи автора до вирішення тих чи інших поставлених завдань, а також пояснює основні положення його наукової концепції [154, с. 14].

Предметом нашого дослідження є історико- й теоретико-правові аспекти охорони культурної спадщини в Україні. Хоча термін «правова охорона культурної спадщини в Україні» уже застосовується у вітчизняній науці [139], однак досі не є усталеним. Крім того, правову охорону культурної спадщини часто ототожнюють із захистом культурної спадщини. Загалом правники досі дискутують щодо співвідношення понять «охорона» та «захист». Ми підтримуємо точки зору О. М. Правоторової [265] та Н. І. Кудерської про те, що поняття «охорона» за своїм змістом ширше та може в деяких випадках включати захист [128, с. 91].

З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне визначити зміст терміну «правова охорона культурної спадщини». Під ним у вузькому розумінні пропонуємо розглядати діяльність уповноважених суб'єктів щодо розроблення й ухвалення законодавчих і підзаконних актів, спрямованих на забезпечення обліку, захисту, збереження, утримання, використання, консервації, ремонту, реставрації, реабілітації, пристосування, музеєфікації, а також протидії пошкодженням і руйнуванням об'єктів культурної спадщини. Водночас у широкому розумінні правова охорона культурної спадщини включає всі форми, способи та засоби захисту об'єктів культурної спадщини. Безпосередньо захист, тобто діяльність уповноважених суб'єктів щодо

збереження об'єктів культурної спадщини, не є предметом нашого дослідження.

Методологія, хоча й зародилася та стала основою дослідницької діяльності ще в епоху Античності, активно розвивається й наразі не є чимось єдиним і загальновизнаним. Як справедливо наголошує А. М. Завальний, методологія – це дороговказ наукових пошуків, спосіб відкриття істини [56, с. 14]. При цьому кожен автор виходить із власного розуміння наукової методології, яке сформувалося на основі підходів наукової школи, до якої він належить. Однак розбіжності в методологічних підходах пов'язані не лише із приналежністю до тієї чи іншої наукової школи у межах однієї наукової галузі, а й істотно різняться в різних галузях, навіть у царині гуманітарних чи соціальних наук.

На розмаїття подібних трактувань вже неодноразово вказували як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Тому ми не вважаємо за необхідне докладно зупинятися на висвітленні перебігу відповідних дискусій. Узагальнюючи їх, С. К. Бостан відзначив, що одні автори ототожнюють методологію із філософською наукою, інші – з діалектикою, історичним матеріалізмом, загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки; треті вважають, що методологія – це самостійна галузь наукового знання, котра виходить за межі філософського аналізу (що не збігається із філософією) і являє собою вчення, науку про метод і методики; четверті заперечують за методологією статус самостійної науки, розглядаючи її як систему принципів, методів та логічних прийомів наукового пізнання [18].

Водночас нині є й певне усталене розуміння методології, у тому числі в правовій науці, яке наводиться в сучасних енциклопедичних і довідкових виданнях та служить орієнтиром для нових поколінь дослідників. Методологія (від грец. – *μεθoδoλoγία* – вчення про метод) – сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [179, с. 374].

Знову ж таки, вчені дискутують щодо того, чи розглядати методологію як певну сукупність характеристик для ряду наук, чи для кожної окремо. Так, Т. А. Француз-Яковець говорить про окремий інструментарій для суспільних наук, «який дає можливість досліджувати відносини та орієнтувати практику відповідно до певних понять, концепцій, пропозицій» [414, с. 118]. Своєю чергою, під методологією юридичної науки П. М. Рабінович у визначенні, наведеному в «Юридичній енциклопедії», пропонує розуміти систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ. При цьому основу методології юридичної науки, на його переконання, становлять, зокрема, філософсько-світоглядні підходи; загальнонаукові методи, тобто такі, які використовуються в усіх або в більшості наук; спеціальні методи, тобто прийнятні для дослідження предмета якоїсь однієї науки [354, с. 618]. Схожої позиції дотримується й Н. М. Пархоменко, яка наголошує, що «кожний вияв права, кожна форма його об'єктивації вимагає для свого дослідження специфічних підходів, методів, способів» [221, с. 10]. Ми поділяємо подібну точку зору, тож у власному дослідженні послуговуємося підходами, принципами і методами, які традиційно використовуються в правових дослідженнях та, зокрема, у дослідженнях з теорії й історії права, але при цьому враховуємо специфіку правової охорони культурної спадщини, яка полягає в міждисциплінарному підході та наявності значної кількості наукових праць із досліджуваної проблеми авторів суміжних галузей знань.

На наше переконання, наука тільки тоді розвивається вільно, якщо на неї не впливають ідеологічні та інші орієнтири, які насаджуються владою чи іншими суспільними інститутами. Для сучасної української правової науки цей постулат є особливо актуальним, адже наша наука ще й досі перебуває під значним впливом радянської методології, яка упродовж багатьох десятиліть була «єдино правильною» [153, с. 233]. Крім того, відсутність сталих наукових контактів із зарубіжною науковою спільнотою значною мірою «законсервувала» тогочасну радянську науку, зробила її «річчю в

собі», виховавши покоління вчених, не готових сприймати аргументи опонентів та миритися з інакомисленням. Наслідки цього ще й досі відчуваються в небажанні сприймати інші точки зору та запозичувати надбання західних вчених, спробах пояснити це відмінністю правових систем, різною правовою культурою та правосвідомістю тощо [154, с. 15].

Основою наукової методології, передусім у галузі теорії держави і права, є наукові підходи або напрямки дослідження. А. Р. Крусян визначає підхід (напрямок) у методології конституціоналізму як сукупність об'єктивно обумовлених предметом та об'єктом дослідження однорідних за своєю спрямованістю методологічних прийомів і засобів, що використовуються для розкриття сутності та змісту досліджуваного явища чи процесу [127, с. 4]. Таке тлумачення наукового підходу є цілком прийнятним і для аналізу підходів дослідження правової охорони культурної спадщини в Україні.

Радянська наука послуговувалася так званою марксистсько-ленінською методологією, в основі якої лежав матеріалістичний підхід, систематизований і запропонований свого часу К. Марксом та Ф. Енгельсом і розвинений основоположником радянської держави В. Леніним [154, с. 15]. За цим підходом економічна структура суспільства визначалася як базис і характеризувалася поділом на класи і їхньою боротьбою, а держава, правові відносини були надбудовою над цим базисом і залежали від нього. Радянські дослідники, за словами І. М. Мищака, були змушені дотримуватися принципу партійності та класового підходу; саме партійність і класова приналежність автора визначали його позицію, а всі інші принципи і методи відходили на другий план [184, с. 79]. Такий підхід сприяв ідеологізації науки, підведенню наукових досліджень до наперед визначених висновків, нівелював критичне ставлення й об'єктивний аналіз джерельної бази дослідження.

На відміну від матеріалістичного підходу, ідеалістичний підхід основу прогресу вбачає у суспільній свідомості й духовному розвитку суспільства. Саме тому цей підхід, оскільки культурна спадщина є частиною не лише

матеріального надбання людства, а й духовного, важливий для нашого дослідження. Формами суспільної свідомості є норми моралі, релігії, права, а також філософія, культура, наука. Основи ідеалістичного підходу були викладені ще в працях давньогрецького філософа Платона. Справжнє єство, за Платоном, досягається розумом, а в основі всього лежить не матеріальне, а ідея («ейдос»), передусім ідея блага, яка і є визначальною [38]. Подальший розвиток відповідних ідей знаходимо в Аристотеля, а саме поняття ідеалізму стало узагальненням передусім для філософських підходів, де духовне протиставляється матеріальному і визначається як первинне, а матеріальне – вторинне. Ідеалістичний підхід є більш гнучким і дає змогу застосовувати широкий спектр законів і методів наукового пізнання.

Цивілізаційний підхід, застосований у нашому дослідженні, розглядає охорону культурної спадщини в Україні як частину загальносвітового процесу, спрямованого на збереження і примноження надбань людської цивілізації. У цьому контексті культурна спадщина в Україні є складовою загальнолюдської культурної спадщини, яка має бути доступною для вивчення й ознайомлення не лише для жителів нашої держави, а й усього людства. Відповідно, правова охорона культурної спадщини в Україні повинна чітко узгоджуватися як з міжнародним правом, так і з сучасними тенденціями правового захисту культурної спадщини провідних держав світу, а також тих держав, з якими Україна прагне до тіснішої інтеграції, передусім членів ЄС [153, с. 235]. Оскільки охорона культурної спадщини в Україні є частиною загальносвітового процесу, вивчення потребує не лише історія та розвиток пам'яткоохоронного законодавства в Україні, а й загальні тенденції розвитку законодавства, які, безумовно, впливають на розвиток правової системи України в цілому та її пам'яткоохоронного законодавства зокрема [154, с. 15]. Разом із тим результати історико- й теоретико-правового дослідження, за слушним висловом О. Н. Ярмиша, повинні слугувати первинними матеріалами для наступних узагальнень фахівцями з окремих галузей [428].

Діалектичний підхід передбачає вивчення загальних закономірностей будь-яких процесів і явищ у їх розвитку. Ключовим при цьому є простеження еволюції того чи іншого явища та його аналіз на основі тих підходів, які домінували на той час, у тому числі розгляд з точки зору тих правових позицій і норм, які діяли на момент події. Важливим є простеження усіх етапів розвитку процесу, відзначення особливостей кожного етапу, характерних рис, впливів на подальший розвиток і, як наслідок, вироблення прогнозних орієнтирів на майбутнє. Найістотнішим законом діалектичного підходу є закон єдності й боротьби протилежностей, що розкривається в процесі розвитку та зміни якісних характеристик. Як наслідок, завдяки діалектичному підходу відбувається зміна методів наукового пізнання з огляду на виявлені суперечності та розходження в судженнях. Діалектичний підхід став одним із найвагоміших в процесі нашого дослідження, адже правова охорона культурної спадщини в Україні є досить тривалим, у тому числі в хронологічному проміжку, процесом, який мав свої особливості на різних етапах державності та, відповідно, характеризується різними правовими підходами [154, с. 15].

Відповідно до соціологічного підходу, охорона культурної спадщини не є окремим правовим феноменом, а лише складовою частиною цілісної соціальної системи, яка має свої функції і принципи діяльності. Як наслідок, у соціологічному підході на перше місце виходить дослідження соціальних впливів на формування системи законодавства щодо охорони культурної спадщини, аналіз тих ключових соціальних явищ, які впливали на відповідний процес [153, с. 236]. Йдеться, зокрема, про: специфіку ставлення радянської влади до предметів релігійного культу на початковому етапі формування радянського законодавства і відображення цього у правових актах; вплив Другої світової війни на реформування міжнародного пам'яткоохоронного законодавства; внесення змін до законодавства про охорону культурної спадщини України у зв'язку з тимчасовою окупацією Росією Автономної Республіки Крим (далі – АР Крим) та збройним

конфліктом на Донбасі тощо [154, с. 15]. Так само у рамках соціологічного підходу відбувається співпраця з міжнародними інституціями та пам'яткоохоронними міжнародними організаціями для тиску на Росію щодо припинення незаконних археологічних розкопок, ремонтних, реставраційних та інших перетворень на пам'ятках культурної спадщини в Криму.

Важливим у процесі нашого дослідження є використання герменевтичного підходу. Традиційно він більш активно застосовується філософами й істориками для тлумачення давніх текстів. Однак в юридичній науці цей підхід є так само необхідним, особливо коли йдеться про правові норми, якими користувалися не сучасники, а попередники в іншій, передусім радянській, правовій традиції [153, с. 236]. Так, правова реальність і перші кроки радянської влади виходили з розуміння необхідності захисту культурного надбання, однак класовий підхід і несприйняття окремих суспільних інститутів, зокрема церкви, призводили до появи в системі законодавства подвійних стандартів, що отримало відображення в тогочасних декретах та інших нормативних актах. Аналізуючи застосування тих чи інших правових норм, ми повинні чітко розуміти й розрізняти, який сенс вкладали в них тогочасні правотворці, співвідносити норму праву з конкретною ситуацією. Для правової охорони культурної спадщини перших років радянської влади чітко простежується конфлікт інтерпретації, який мав місце між правотворцями і правозастосувачами, оскільки останні більше керувалися політичною доцільністю, нерідко нехтуючи при цьому принципом законності [154, с. 16].

У контексті нашого дослідження ми послуговувалися й комунікативним підходом. Адже комунікація суб'єктів охорони культурної спадщини не обмежується лише правовими нормами, вона включає комплекс загальнолюдських цінностей, якими вони керуються у своїй діяльності, а також легітимізацію цієї діяльності відповідно до усталених у світовій практиці підходів, рекомендацій міжнародних та регіональних інституцій, зокрема ЮНЕСКО й Ради Європи, тощо [154, с. 16].

Особливе місце в методології посідають принципи дослідження. Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – це твердження, яке сприймається як найважливіше, найсуттєвіше. Наука під принципами, як правило, розуміє певні загальні положення, основу, на яких мають базуватися подальші теорії та правові норми. У межах теоретичного знання принцип означає вимогу розгортання самого знання у систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного [266, с. 519]. «Юридична енциклопедія» трактує принципи права як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. За видами принципи права поділяють на загальнолюдські (цивілізаційні), типологічні, конкретно-історичні, галузеві, міжгалузеві [355, с. 128].

Дослідження правової охорони культурної спадщини в Україні передбачає використання принципів суміжних наук – історії, політології, державного управління, міжнародних відносин, культурології, філософії тощо, які також активно досліджують процес становлення й розвитку охорони культурної спадщини в Україні [154, с. 16].

Загальним принципом сучасного наукового пізнання є принцип науковості. Цей принцип є базовим для нашого наукового дослідження з огляду на багаторічне нехтування ним в умовах радянської дійсності. Саме використання принципів партійності і класовості радянськими вченими призвели до спрощення чи, навіть, спотворення об'єктивної реальності на догоду державним інтересам. Своєю чергою, принцип науковості на перше місце ставить пізнання істини та критичне ставлення до всіх без винятку явищ і процесів, намагання подати їх максимально об'єктивно, незалежно від власних уподобань. Вироблені при цьому пропозиції повинні базуватися лише на чинному законодавстві і спрямовуватися на його удосконалення з метою збереження культурної спадщини й ознайомлення з нею якомога ширших верств суспільства, навіть якщо це суперечить кон'юнктурним державним, корпоративним чи приватним інтересам [154, с. 16].

У нашому дослідженні вагоме місце посідає ключовий для історичної науки принцип історизму. Цей принцип необхідний для правових досліджень, в яких певні процеси розглядаються в їх історичному розвитку. Зокрема, принцип історизму дозволив виділити особливості ставлення до охорони культурної спадщини в радянський період, де, з одного боку, перевага віддавалася інтересам держави, що яскраво проявилось в продажу за кордон національного культурного надбання в перші роки радянської влади; політичній та ідеологічній кон'юктурі, що призвело до численних знищень культових споруд і пам'яток сакрального мистецтва, пам'ятників і символів царської епохи; з іншого боку – в намаганні взяти під державну охорону культурні пам'ятки різних епох та сформувати належну правову базу, змінюючи її в залежності від тих викликів і загроз, які поставали в процесі історичного розвитку держави, зокрема за наслідками Другої світової війни, формування пам'яткоохоронного законодавства ООН і ЮНЕСКО тощо [154, с. 17].

Ще один важливий принцип, яким послуговуються представники гуманітарних наук, – об'єктивності, було застосовано передусім у процесі аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми. Прикметно, що проблемі охорони культурної спадщини було присвячено багато праць дослідників радянської епохи, які були змушені працювати в руслі панівної ідеології, заперечуючи або критикуючи здобутки, приміром, владних структур Української Народної Республіки й Української Держави у сфері охорони культурної спадщини, а також схвалюючи радянську політику й пам'яткоохоронне законодавство, навіть якщо вони містили прямі приписи щодо знищення «ідеологічно шкідливих» пам'яток. Своєю чергою, у сучасних дослідників нерідко виникає спокуса критикувати будь-які радянські надбання, зокрема й законодавство у сфері охорони культурної спадщини, що також суперечить принципу об'єктивності. З огляду на це ми намагалися розглядати державну політику і законодавство щодо охорони культурної спадщини без ідеологічних нашарувань, аналізуючи правові

норми на предмет їх ефективності та відповідності міжнародним нормам і стандартам, проте вказуючи, якщо політичні чи інші рішення впливали на відповідне законодавство [154, с. 17].

Принцип всебічності у нашому дослідженні застосовано в процесі аналізу джерельної бази та наукової літератури. Враховуючи той факт, що охорона культурної спадщини має давню традицію, джерельна база, зокрема її кількісна та видова складова, досить широка. З огляду на це нами було проведено її систематизацію, виділено певну специфіку, притаманну тому чи іншому періоду, вказано на недоліки й суб'єктивні фактори, які впливали на ухвалення нормативно-правових актів. Своєю чергою, література з досліджуваної проблеми представлена працями вчених не лише різних країн зі своєю специфікою викладу і методологічними підходами, а й, навіть, досить різними підходами вітчизняних вчених, що було зумовлено, приміром, державними впливами в радянський період чи орієнтацією на західну наукову доктрину і пріоритет міжнародного права на сучасному етапі. Ми ж намагалися максимально врахувати різні точки зору, проаналізувати не лише наукові положення і висновки, а й також нерідко суперечливі та дискусійні підходи й пропозиції щодо удосконалення охорони культурної спадщини, які висловлюються громадськими організаціями та окремими активістами [154, с. 17].

Застосування принципу конкретності сприяло передусім вивченню усіх нормативних актів, виданих на території сучасної України, які так чи інакше стосувалися охорони культурної спадщини. Так само послідовно було проаналізовано і відтворено підходи держави та її інституцій, правонаступність державної політики у пам'яткоохоронній сфері. На прикладах окремих діячів та інституцій доведено, що радянська влада певною мірою скористалася напрацюваннями українських владних інституцій Української Народної Республіки та Української Держави у сфері охорони культурної спадщини, а після проголошення незалежності України в 1991 р. пам'яткоохоронне законодавство тривалий час базувалося на

принципах і підходах, вироблених у радянський період. Так само тяглість ще з радянської епохи демонструють і пам'яткоохоронні організації, зокрема Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, для якого і в радянський період питання охорони культурної спадщини були пріоритетом перед виконанням ідеологічних чи інших державних настанов [154, с. 17].

Принцип верховенства права, який став одним із основних принципів наукового пізнання після проголошення незалежності України, є базовим і для вивчення правового забезпечення охорони культурної спадщини. Аналіз нормативних актів радянського періоду з досліджуваного питання свідчить про неодноразове нехтування принципом верховенства права заради партійних, класових чи державних інтересів, наслідком чого стало свідоме руйнування та нищення пам'яток архітектури і містобудування, а також продаж за кордон національного культурного надбання. Нині, виходячи з принципу верховенства права, держава повинна ставити на перше місце захист прав людини. Відповідні зобов'язання держави щодо охорони культурної спадщини гарантуються на рівні Основного Закону. Так, згідно зі ст. 54 Конституції України культурна спадщина охороняється законом, а держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами. На основі цих норм сьогодні розробляється спеціальне пам'яткоохоронне законодавство [183, с. 35–36], що є безумовним досягненням демократичної держави.

Своєю чергою, конституційні гарантії та розроблення на їх основі спеціального законодавства стосовно охорони культурної спадщини передбачають дотримання й у сфері правозастосування, й у сфері його аналізу принципу законності. Ключовою проблемою, як уже неодноразово підкреслювалося, є недотримання законодавства у сфері охорони культурної спадщини та підготовка профільних нормативних, особливо підзаконних, актів, часто недостатньо узгоджених між собою, різними відомствами [168,

с. 62–66], а також наявність правових колізій, що призводить до втрати і руйнування численних пам'яток архітектури, незаконного вивезення за кордон творів мистецтва та ін. Тому першочерговим завданням у галузі охорони культурної спадщини є забезпечення дотримання принципу законності як окремими державними органами й інституціями, так і громадянами.

Наразі у вітчизняній науці домінують принципи демократизму та плюралізму, які близькі за своїми підходами. Принцип демократизму дає змогу відтворити відносини держави та окремих інститутів у їх діяльності щодо охорони культурної спадщини, розкрити, наскільки політика держави у цій сфері відповідала запитам суспільства та як вона змінювалася відповідно до цих запитів, як органи влади реагували на звернення окремих громадських організацій, пам'яткоохоронної спільноти, наскільки враховувалися пропозиції і рекомендації фахівців у сфері охорони культурної спадщини й профільних інституцій, зокрема Міжнародної ради з охорони пам'яток та історичних місць, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, під час розробки і внесення змін до законодавства тощо. Принцип плюралізму сприяє вивченню всіх точок зору на проблему, зокрема й тих, які завідомо були заангажованими або, як це було в радянський період, були змушені працювати у певних рамках та підтримувати державний курс, незважаючи на свої власні громадянські переконання чи наукові підходи. Сучасні автори послуговуються надбанням попередників, у тому числі й радянського періоду, однак критично осмислюють їхні положення і висновки. Фактично, за влучним висловом П. М. Рабіновича, мова йде про демонополізацію, тобто «роздержавлення» методології – безперечно плідний процес, який збагачує, демократизує пошуки істини, вивільняє та стимулює дослідницьку енергію, дозволяє повніше і всебічніше досягнути предмет цієї науки – специфічні державно-правові закономірності [354, с. 618].

Досягнення теоретичних та прикладних результатів забезпечується завдяки використанню методів наукового пізнання. Власне, метод (від грец.

μέθοδος – шлях, теорія) – систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв’язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об’єктів [178, с. 373]. Водночас поділяємо думку Є. В. Білозьорова про те, щометод як засіб пізнання – це спосіб відображення та відтворення в мисленні предмета, що вивчається [397, с. 20].

Як справедливо зауважує Н. Б. Кінаш, правильно підібраний метод підвищує достовірність здійсненого аналізу, є чинником послідовності виконуваної роботи, досягнення результату, а отже, їх апробації та ефективного впровадження [100, с. 215]. Тобто, методи – це чіткі правила або інструменти, завдяки використанню яких отримуємо нові результати, формулюємо авторські положення і висновки.

Дослідження правової охорони культурної спадщини базується на застосуванні низки загальнонаукових і спеціальних методів, які дають змогу повною мірою розкрити та реалізувати дослідницькі завдання. У нашому дослідженні поділяємо та загалом дотримуємося обґрунтованої С. Д. Гусарєвим та О. Д. Тихомировим ієрархічної моделі методів наукового пізнання, у межах якої виокремлюють: загальні (філософські), загальнонаукові, приватно-наукові та спеціальні методи [33, с. 1112].

Як і будь-яка наукова розвідка, наша робота передбачає використання загальнонаукових методів, передусім логічного. Логіка, як наука про закони й особливості мислення та пізнання, ставить за мету отримання нових положень і висновків на основі аналізу окремих фактів. Аналіз окремих нормативних актів щодо охорони культурної спадщини дає змогу синтезувати відповідні знання та виробити на їх основі цілісне знання про специфіку державної політики щодо охорони культурної спадщини. Тому аналіз і синтез є ключовими елементами логічного методу пізнання. Так само вагомими складовими цього методу є індукція, яка дає змогу на основі вивчення окремих нормативних актів сформулювати узагальнені висновки,

та дедукція, яка дозволяє на основі загальних закономірностей і тенденцій зробити висновки щодо конкретних явищ й пояснити їх. Застосування логічного методу є корисним і для формулювання й удосконалення понятійно-категоріального апарату, здійснення систематизації й виділення окремих складових охорони культурної спадщини [154, с. 19].

Основу методології нашого дослідження, поряд із логічним, становить системний метод. Із позиції системного методу правова охорона культурної спадщини досліджується як багатогранне явище, аналіз якого потребує залучення і вивчення багатьох взаємопов'язаних елементів. При цьому слід враховувати не лише різні правові підходи, які мали місце в процесі охорони культурної спадщини в період Української революції 1917 – 1921 років, радянський період та на сучасному етапі українського державотворення, а й увесь комплекс політичних, економічних, культурних чинників, які впливали на становлення і розвиток інститутів охорони культурної спадщини та закладали правову основу їх діяльності, впливи міжнародного права й участі нашої держави в міжнародних організаціях тощо. Докладний аналіз окремих елементів дає змогу виявити ті особливості, які притаманні кожному з етапів та простежити еволюцію правового забезпечення охорони культурної спадщини упродовж понад ста років. Системний метод передбачає також аналіз діяльності окремих суб'єктів охорони культурної спадщини у їх взаємозв'язку з іншими суб'єктами й державними органами, виокремлюється місце і роль кожного суб'єкта та його безпосередні функції, спрямовані на захист культурної спадщини [154, с. 19].

Ще одним важливим загальнонауковим методом нашого дослідження є історичний (хронологічний). Завдяки цьому методу вдалося відтворити еволюцію становлення правової охорони культурної спадщини. Упорядкування й аналіз правових актів за хронологічним принципом дали змогу виявити особливості та зміну підходів держави до пам'яткоохоронної діяльності, відтворити процес становлення органів охорони культурної спадщини, їх правонаступність; аналіз функцій і напрямків діяльності цих

органів, системи підпорядкування по вертикалі і співпраці з іншими органами й інституціями дає нам цілісне розуміння діяльності системи охорони культурної спадщини як на рівні держави в цілому, так і на рівні окремих регіонів [154, с. 19].

Застосування методу періодизації дало змогу виділити три основні періоди охорони культурної спадщини, які пов'язані з періодами розвитку державності: 1) період Української революції 1917 – 1921 років; 2) радянський період, у складі якого виділено кілька етапів; 3) період незалежності України. Всі ці періоди мають свої особливості, які проявляються в законодавчому забезпеченні охорони культурної спадщини [154, с. 19].

Метод ретроспективного аналізу було використано в процесі вивчення стану дослідження проблеми охорони культурної спадщини. Його використання дало змогу не лише ознайомитися з напрацюваннями попередників, а й критично осмислити їхні положення та висновки, уточнити їх на основі порівняння з іншими дослідженнями та джерелами. Своєю чергою, ретроспективний аналіз став підґрунтям для застосування методу перспективного аналізу і вироблення пропозицій щодо удосконалення пам'яткоохоронної політики держави і відповідних законодавчих та підзаконних актів [154, с. 19].

Як уже зазначалося, сучасна правова наука все більше схиляється до мультидисциплінарності, що також передбачає застосування методів суміжних наук. Однак фахівці справедливо наголошують на тому, що «попри всю важливість загальних методологічних положень пріоритетну роль у правознавстві покликані відігравати саме її власні методи та понятійний апарат, який має методологічне значення. Адже перебільшення значущості неправових – філософського, соціологічного чи кібернетичного – методів може привести до результатів, які за своїм змістом будуть мало придатними для нормотворчості та юридичної практики» [58, с. 27].

Серед власне юридичних методів нашого дослідження передусім виділимо формально-юридичний (юридіко-технічний) метод. Він став основним при опрацюванні окремих правових актів, виведенні й уточненні дефініцій. Логічний аналіз норм права із застосуванням формально-юридичного методу дав підстави сформулювати бачення законодавцем основних напрямків і видів охорони культурної спадщини (такими упродовж усіх етапів передусім є охорона нерухомої культурної спадщини і творів мистецтва), а також виокремити зміни підходів до охорони, що проявилось в законодавчих змінах дефініції «охорона культурної спадщини», коригуванні видів об'єктів культурної спадщини, запровадженні поняття «пам'ятка культурної спадщини» тощо [154, с. 19–20].

Порівняльно-правовий метод дозволив чітко встановити специфіку підходів до охорони культурної спадщини в період Української революції 1917 – 1921 рр., радянський період, сучасний період, а також порівняти зарубіжну законодавчу практику у сфері охорони культурної спадщини із вітчизняною, простежити впливи зарубіжного законодавства на реформування національного законодавства, порівняти інституційне забезпечення охорони культурної спадщини в Україні та за кордоном. Це дало змогу виявити недоліки чинного національного законодавства й запропонувати шляхи щодо їх подолання [154, с. 20].

Метод правового моделювання певною мірою пов'язаний із порівняльно-правовим методом. У пропонованому дослідженні цей метод застосовувався, по-перше, для аналізу наявних моделей охорони культурної спадщини, які ефективно застосовуються сьогодні, і виявлення спільних рис із вітчизняною практикою, що дає змогу використання їх елементів в Україні; по-друге, для вироблення моделі удосконалення правової охорони культурної спадщини в нашій державі [154, с. 20].

Конкретно-соціологічний метод застосовувався нами для аналізу діяльності окремих державних органів та інституцій, відповідальних за вироблення й реалізацію політики у сфері охорони культурної спадщини.

Відповідний аналіз дав підстави для висновку про відсутність наразі чіткого координування діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування у сфері охорони культурної спадщини, що негативно впливає на стан сфери в цілому. Зокрема, Міністерство культури та інформаційної політики України (далі – МКІП), яке відповідно до Положення про Міністерство [236] є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, у процесі децентралізації влади втрачає частину повноважень щодо охорони культурної спадщини на місцях. Натомість органи місцевого самоврядування часто не можуть забезпечити належну охорону пам'яток культурної спадщини, а також не мають відповідних фахівців із досвідом роботи у пам'яткоохоронній сфері. З огляду на зазначене на основі конкретно-соціологічного аналізу зроблено висновок про необхідність утворення спеціального органу державної влади у сфері охорони культурної спадщини, який не лише зміг би координувати діяльність державних органів у сфері охорони культурної спадщини, а й надавати організаційну, консультаційну, методичну та іншу допомогу органам місцевого самоврядування, профільним громадським організаціям та окремим громадянам.

Отже, обрана методологія дослідження дає змогу проаналізувати й осмислити процес становлення та розвитку правової охорони культурної спадщини в Україні, встановити її особливості й характерні риси на окремих етапах, відповідність міжнародному праву, можливість удосконалення на основі зарубіжного досвіду, а головне – виробити авторські положення, висновки та рекомендації щодо удосконалення національного законодавства та інституційного забезпечення у сфері охорони культурної спадщини.

1.2. Поняття та сутність правової охорони культурної спадщини

Як відомо, наукове дослідження базується на чіткому теоретико-методологічному підґрунті, що дозволяє за умови застосування відповідних принципів і методів пізнання досягти поставлених мети і завдань, сформулювати нові положення і висновки або переглянути, підтвердити чи спростувати теорії та положення, висловлені попередниками. Водночас для досягнення таких результатів вчені послуговуються спеціальними поняттями й термінами, які є важливою складовою будь-якого дослідницького інструментарію. У правовій науці такі терміни й поняття можуть бути як усталеними та нормативно закріпленими у законах і підзаконних актах, так і використовуватися лише в правовій доктрині, удосконалюватися й розвиватися відповідно до поглядів і пропозицій тих чи інших вчених [163, с. 36].

Охорона культурної спадщини, як і будь-яка інша важлива сфера, що потребує чіткого правового регламентування, має власні терміни і поняття, які традиційно усталилися й застосовуються в міжнародному та національному праві, активно використовуються зарубіжними і вітчизняними дослідниками проблематики. Водночас розвиток галузі в цілому призводить і до розвитку відповідних понять і категорій, удосконалення їх визначень, які пропонуються різними вченими і з часом також вводяться до законодавчих актів, набуваючи офіційного статусу [163, с. 37].

Специфікою правової охорони культурної спадщини є те, що вона розвивалася упродовж тривалого часу, що, звичайно, вплинуло на формування та розвиток понятійно-термінологічного апарату. Адже, як справедливо зауважує Н. В. Артикуца, кожному історичному періоду відповідає своя система понять і термінів, адекватно віддзеркалюючи певний етап розвитку державно-правових явищ, обсяг пізнаного й продуктивні на той час моделі та способи термінотворення [9].

У цьому контексті вважаємо за необхідне з'ясувати, як базові поняття еволюціонували в пам'яткоохоронному законодавстві на українських землях упродовж останніх ста років, тобто від перших спроб їх законодавчого визначення.

До ХХ ст. у Російській імперії в усіх нормативних актах і наукових працях вживалося узагальнене поняття «пам'ятник давнини», що особливо підкреслювало значну віддаленість минулого (не менше 150 років) [48, с. 101–102]. При цьому самого визначення поняття «пам'ятник давнини», як правило, не наводилося. Так, згідно зі ст. 1 Проекту закону про охорону пам'ятників давнини в Росії, виданого Імператорським Московським археологічним товариством у 1911 р., «підлягають збереженню й охороні пам'ятки давнини з доісторичних часів до середини ХІХ ст., російського народу та народів, що проживали на російській землі і входять нині до складу Російської імперії, і предмети давнини зарубіжного походження» [380, с. 250]. Однак міжвідомчою комісією під керівництвом міністра внутрішніх справ Російської імперії І. Я. Гурлянда було розроблено та 29 жовтня 1911 р. внесено на розгляд Державної думи Російської імперії проект Положення про охорону пам'ятників давнини, ст. 1 якого вже містила визначення поняття «пам'ятник давнини». Зокрема, у проекті Положення «пам'ятниками давнини», що підлягають охороні, вважаються всі пам'ятники архітектури, скульптури, живопису та іншого мистецтва, як і первісної давнини, а також акти та рукописи, які на основі цього Положення визнані джерелами пізнання і любові вітчизняної історії [380, с. 259]. Проте Державна дума Російської імперії за час своєї діяльності так і не ухвалила ні окремого закону про охорону культурної спадщини, ні, навіть, Положення про охорону пам'ятників давнини, тож до розпаду імперії визначення понять у сфері охорони культурної спадщини на нормативному рівні не було закріплено [163, с. 38].

За умови відсутності необхідної нормативної бази і належного теоретико-методологічного забезпечення Київське товариство охорони

пам'яток старовини і мистецтва самостійно визначало напрямки роботи, як і поняття того, що ж слід вважати «пам'яткою». Так, за результатами дискусій 1910 – 1912 років щодо трактування поняття «пам'ятка» було узгоджено дотримуватися концепції І. Каманіна, який пропонував вважати «пам'яткою старовини» все старовинне, що відрізняється від сучасного [215, с. 71].

Українські державні органи періоду Української революції 1917 – 1921 рр. значною мірою унаслідували ті теоретичні напрацювання у сфері охорони культурної спадщини, які були зроблені в попередній період. Разом із тим уже з початку 1917 р. визначилася тенденція українізації державних органів та, відповідно, вироблення термінологічного апарату українською мовою. На відміну від російського поняття «пам'ятник», було запроваджено для означення об'єктів культурної спадщини в широкому розуміння поняття «пам'ятка». Загалом у цей час набули поширення поняття «пам'ятки» та «культурні надбання». Зокрема, навесні 1917 р. за ініціативою громадськості було створено Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, а також товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва в окремих губерніях і повітах. Із початком формування уряду Української Центральної Ради – Генерального Секретаріату – у складі Генерального секретарства народної освіти було створено відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва. Його завідувач М. Ф. Біляшівський звернувся в листопаді 1917 р. через газети до громадян із закликом «не псувати і не нищити пам'яток старовини» [40]. Своєю чергою, на засіданні Комітету Центральної Ради під головуванням М. Грушевського 17 квітня 1917 р. було вирішено «опікуватися про повернення національних українських надбань в Україну» [408, с. 74–75]. Однак офіційного визначення зазначених понять так і не було наведено. Так само не було схвалено розроблений міністерством за участю діячів культури проект закону про охорону пам'яток в УНР [163, с. 39].

Прикметно, що зі зміною влади проявилася певна правонаступність і у використанні поняття «пам'ятки» в широкому розумінні до нерухомих і

рухомих об'єктів культурної спадщини як за часів Української держави гетьмана П. Скоропадського, так і за Директорії УНР. Певною мірою у вживанні терміну «пам'ятки» прослідковується соборність української державотворчої та правничо-термінологічної традиції, адже цим поняттям ще до Української революції 1917 – 1921 років послуговувалися в Галичині, у тому числі вчені Наукового товариства імені Шевченка, а одне із серійних видань товариства навіть носило назву «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури».

Поняття «пам'ятник давнини» або «твір давнини» за традицією вживали і перші радянські органи. Паралельно радянська влада почала використовувати узагальнений термін «цінності». Так, 1 квітня 1919 р. було видано Декрет РНК України «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» [325]. Проте з ухваленням «Положення про пам'ятники культури і природи» від 16 червня 1926 р. у радянському законодавстві почав використовуватися термін «пам'ятники культури», однак його визначення в Положенні також не було наведено. Відповідно до цього Положення було запроваджено поняття «заповідник», під якими розуміли «пам'ятники культури й природи, що мають особливо цінне наукове, історичне або мистецьке значення, а також сади й парки наукового та історично-мистецького значення» [244].

Друга світова війна, яка завдала величезної шкоди об'єктам культури України, загострила питання удосконалення правової охорони культурної спадщини. Відповідна нормотворча робота лягла в основу постанови Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. № 3076, якою затверджено Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР [243]. І хоча вказане Положення також не містило визначення поняття «пам'ятники культури», проте у ст. 2 було виділено чотири види пам'ятників: а) пам'ятники архітектури; б) пам'ятники мистецтва; в) пам'ятники археології; г) пам'ятники історичні. При цьому кожен вид містив чіткий перелік таких пам'ятників. Отже, поняття «пам'ятник» трактувалося набагато

ширше, ніж це прийнято розуміти в українській мові [163, с. 39]. Крім того, перелік, на відміну від попередніх нормативних актів, істотно спрощував роботу профільних комісій щодо віднесення того чи іншого об'єкта до певного виду.

Слід відзначити, що хоча основні пам'яткоохоронні документи Української РСР значною мірою дублювали норми загальносоюзного профільного законодавства, окремі українські вчені та правознавці-практики неодноразово порушували питання про певну відособленість та специфіку української правничої термінології. Показовою у цьому контексті є дискусія щодо адекватності вживання в українській мові поняття «пам'ятник» на означення об'єктів культурної спадщини. Висловлювалися думки про те, що доцільніше вживати поняття «пам'ятка», яке вже застосовувалося, як зазначалося раніше, в українській мові у Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття, зокрема Науковим товариством імені Шевченка у Львові, а також в установах УНР та Української Держави під час Української революції 1917 – 1921 років. При цьому, звісно, у радянський період уникали згадок про українські незалежницькі державотворчі традиції.

Одним із перших запропонував застосовувати поняття «пам'ятка», замість вживаного в радянських правових актах «пам'ятник», В. І. Акуленко, оприлюднивши в 1976 р. у газеті «Літературна Україна» статтю «Пам'ятники» чи «пам'ятки? Про мову законодавчих актів» [2]. Ця стаття спричинила тривалу дискусію вчених – істориків, мовознавців і правників – на сторінках періодичних видань та вплинула на зміну законодавчої термінології.

Значною мірою завдяки цьому розголосу поняття «пам'ятка» було запроваджено в Законі Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 р. [322]. Так, згідно зі ст. 1 Закону пам'ятками історії та культури визнавалися споруди, пам'ятні місця і предмети, зв'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, твори матеріальної і духовної творчості, які

становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність. Своєю чергою, пам'ятки історії та культури поділялися на види: пам'ятки історії; пам'ятки археології; пам'ятки містобудування і архітектури; пам'ятки мистецтва; документальні пам'ятки. Крім того, до пам'яток історії та культури могли бути віднесені й інші об'єкти, що становлять історичну, наукову, художню тощо культурну цінність. А відповідно до ст. 17 Закону саме «нерухомі пам'ятки» підлягали обліку й охороні за категоріями загальносоюзного, республіканського і місцевого значення та вносилися до відповідних переліків.

За словами радянського вченого В. Л. Єгорова, серед існуючих видів нерухомої культурної спадщини (археологія, архітектура, мистецтво, історія) розділ «пам'ятки історії» виділився найпізніше, спочатку як класифікаційне, а потім і юридичне поняття [48, с. 101]. На його думку, юридичне формулювання «пам'ятки історії та культури» та наукове «історико-культурна спадщина» по суті стверджують, що будь-який вид пам'яток (археології, архітектури, мистецтва) у хронологічному аспекті є водночас і пам'яткою історії, будучи матеріальним свідченням більш або менш віддаленого минулого. Водночас термін «пам'ятка історії» вживається і у вузькому розумінні, позначаючи один із видів спадщини, що охороняється. При цьому, доводить вчений, основний критерій у визначенні пам'ятки історії – синхронність конкретного об'єкта або місця (споруди, ландшафту і т. ін.) з історичним фактом (подією) або життям та діяльністю видатної особи [48, с. 105]. Натомість В. І. Акуленко стверджував, що термін «пам'ятки історії та культури» потребує уточнень, оскільки будь-який із двох термінів – і «культура», і «історія» – у широкому розумінні охоплює всі без винятку цінності матеріальної і духовної діяльності людства, а тому об'єднувати їх і вживати в законодавстві, літературі та на практиці охорони пам'яток як умовний загальний термін недоцільно, досить залишити один із них [4, с. 210]. Незважаючи на подібні дискусії, поняття «пам'ятки історії» упродовж короткого періоду стало одним з основних, що й отримало

відображення в назві Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [322].

Після набуття чинності Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [322] поняття «пам'ятка» вживалося і в інших нормативних актах законодавчого та підзаконного характеру [322]. Водночас, як зауважив С. І. Кот, у наукових публікаціях та ЗМІ продовжувалося довільне використання як терміну «пам'ятка», так і терміну «пам'ятник» в однаковому контексті, що нерідко спричиняло не лише термінологічну плутанину, а й невірне трактування контексту державної політики в галузі охорони та збереження культурної спадщини [215, с. 24].

Чергова дискусія щодо уточнення термінологічного значення понять «пам'ятка» і «пам'ятник» розгорнулася в другій половині 1980-х років і значною мірою була спричинена виходом статті С. І. Кота «Пам'ятка чи пам'ятник», в якій автор обстоював необхідність вживання терміну «пам'ятка» [215, с. 24]. Зрештою, ця точка зору була підтримана іншими авторитетними вченими, що відобразилося й у зміні усталених на той час назв. Зокрема, видання УТОПІК «Пам'ятники України» було перейменовано на «Пам'ятки України», а назва Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури в новій редакції статуту була змінена на Українське товариство охорони пам'яток історії та культури [215, с. 25].

Слід також відрізнити законодавче визначення поняття «пам'ятка» та загальноновживане, яким широко послуговуються пам'яткознавці та фахівці інших суміжних галузей. Так, у «Енциклопедії історії України» однойменна стаття, написана С. І. Котом, тлумачить «пам'ятку» як предмет або сукупність предметів матеріальної і духовної культури минулого, що мають наукове, історичне, художнє та інше культурне значення [117]. Тобто, таке визначення пам'ятки є значно ширшим за те, що використовується у законодавстві.

Після здобуття Україною незалежності почалося творення національної правової системи та власного законодавства, хоча радянське законодавство

продовжувало діяти, якщо воно не суперечило Конституції держави. Одним із перших базових законів України стало ухвалення 14 лютого 1992 р. Основ законодавства України про культуру [208]. У цьому Законі (втратив чинність на підставі Закону № 2778-VI від 14 грудня 2010 р.) за радянською традицією використовувалося поняття «пам'ятки історії та культури». Разом із тим Закон визначав поняття «культурні цінності». Відповідно до ст. 14 «Збереження і використання культурних цінностей» до культурних цінностей було віднесено об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Цією самою статтею вводилося поняття «об'єкти національного культурного надбання», до яких було віднесено «унікальні цінності матеріальної та духовної культури, а також культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу». Об'єкти національного культурного надбання підлягали занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання. (Цей реєстр, незважаючи на ухвалення окремих підзаконних актів, досі не сформовано.)

Ухвалений 8 червня 2000 р. Закон України «Про охорону культурної спадщини» [323] базовим поняттям визначив «культурну спадщину» – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Частиною другою ст. 2 Закону запроваджено і нову видову класифікацію об'єктів культурної спадщини: археологічні; історичні; об'єкти монументального мистецтва; об'єкти архітектури; об'єкти містобудування; об'єкти садово-паркового мистецтва; ландшафтні; об'єкти науки і техніки.

Законом України «Про охорону культурної спадщини» було змінено й усталене з радянського часу визначення поняття «пам'ятка». Так, згідно зі ст. 1 Закону «пам'яткою» визнавався об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (останній замінив радянські переліки нерухомих пам'яток). З ухваленням 18 березня 2004 р. Закону України «Про

охорону археологічної спадщини» [320] на законодавчому рівні запроваджено поняття «пам'ятка археології» – археологічний об'єкт національного або місцевого значення, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Однак таке тлумачення законодавцем поняття «пам'ятка» часто критикувалося, оскільки унікальні об'єкти культурної спадщини, які не були занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України або перебували на стадії занесення до нього, фактично не набували або втрачали охоронний статус. Як наслідок, робилися спроби на законодавчому рівні змінити визначення поняття «пам'ятка» [186; 187]. Зрештою, за наполяганням громадськості та фахівців-пам'яткознавців 25 травня 2017 р. було внесено зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо визначення поняття «пам'ятка культурної спадщини», згідно з якими «пам'яткою культурної спадщини» визнається об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (невключення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [276].

У Законі України «Про охорону культурної спадщини» також наведено визначення інших базових понять: «культурна спадщина» – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини; «охорона культурної спадщини» – система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

Незважаючи на законодавчі визначення, правова термінологія охорони культурної спадщини в Україні активно дискутується та є предметом подальшого дослідження теоретиків права, а також представників суміжних галузей, які активно займаються цією проблематикою, зокрема культурологів, істориків, мистецтвознавців тощо. Сформувалася й окрема спеціальна галузь – пам'яткознавство. Її теоретики визначають пам'яткознавство як спеціальну наукову дисципліну, предметом якої є всебічне дослідження, охорона, збереження і популяризація пам'яток історії та культури як складової частини національної та всесвітньої культурної спадщини [215, с. 19].

З огляду на розбіжність підходів до визначення основних термінів і понять, наведемо основні погляди й застереження сучасних українських науковців щодо вживання термінології, а також їхні аргументи.

За словами відомого дослідника права охорони культурної спадщини та культурних цінностей В. І. Акуленка, «першим і найважливішим поняттям для законодавця, який ставить за мету встановлення правової охорони об'єктів культурної спадщини, є чітке закріплення її понять як інституту матеріального права. Без цього неможливо окреслити предметне коло правової охорони. У законодавчих текстах потрібно мати визначення як загальних понять культурної спадщини, так і її видових дефініцій, відповідних до них термінів, без чого складно тлумачити й ефективно застосовувати правові норми» [3, с. 476].

Загалом нині використовуються різні поняття на означення того, що ми називаємо культурною спадщиною. Це, власне, культурна спадщина, культурні цінності, культурні надбання, пам'ятки та ін. Усі вони мають право на життя і вживаються в міжнародних та національних правових актах. Показовими в цьому випадку є базові міжнародні конвенції. Зокрема, згідно зі ст. 1 Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. культурними цінностями незалежно від їх походження та власника вважаються: а) рухомі або нерухомі цінності, що мають велике

значення для культурного надбання кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні розташування, архітектурні ансамблі, визначені як такі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище; б) споруди, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, вказаних у пункті а), такі як музеї, великі бібліотеки, архівні сховища, а також сховища, призначені для збереження у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, вказаних у пункті а); с) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах а) і б), так звані «центри зосередження культурних цінностей» [108]. Своєю чергою, Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. своїм базовим поняттям визначає «культурну спадщину» (ст. 1), під якою пропонує розуміти: пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології [111].

Аналізуючи визначення наведених понять у міжнародних актах, В. І. Акуленко вказує, що поняття «культурна спадщина» близьке до поняття «культурна цінність», але вони не тотожні. Термін «культурна спадщина» у міжнародних документах вживається головним чином щодо нерухомих об'єктів та не охоплює рухомих цінностей [3, с. 483–484]. Вчений пропонує послуговуватися терміном «культурні цінності» замість «культурна

спадщина», аргументуючи свою думку тим, що в Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. цей термін охоплює поряд із нерухомими об'єктами і нерухомими предметами також історичні центри їх зосередження [3]. Схожої точки зору дотримується В. Ф. Зверховська, яка пропонує «замінити поняття «об'єкт культурної спадщини» на поняття «культурні цінності» в усіх нормативно-правових актах, що використовують зазначену термінологію [67, с. 7].

Заслуговує на увагу й науковий підхід до визначення поняття «спадщина» О. І. Мельничук, яка справедливо вказує на необхідність відмежовувати терміни «загальна спадщина», «спільна спадщина», «загальне надбання» від інших. Ці три терміни, за її словами, вживаються виключно на означення об'єктів, на які поширюється концепція загальної спадщини у широкому тлумаченні (морське дно, Місяць та інші небесні тіла, відкрите море, відкритий космос та Антарктида). Проблема полягає в тому, що одночасно в міжнародно-правових документах і, відповідно, в доктрині вживаються терміни «спадщина» та «надбання» [177, с. 112]. Терміни «світова спадщина людства», «світове культурне надбання» є, на думку вченої, синонімами та вживаються на означення поняття «всесвітня культурна і природна спадщина людства», а різноманітність цих термінів спричиняється неоднозначним перекладом міжнародно-правових актів або ж правилами художнього стилю в неюридичній літературі [177, с. 116].

Зазначена проблема дійсно має місце, у тому числі під час перекладу українською мовою міжнародних правових актів. У цьому контексті ми погоджуємося з точкою зору В. І. Акуленка, який доводить, що виклад правового акта не знає літературного стилю. «Синонімічні заміни, такі доречні в художній літературі, у законодавчих актах себе не виправдовують, – наголошує вчений, – адже кожен синонім має специфічні відтінки і тому не завжди можливе його вживання для точного та повного позначення одного й того ж поняття. Йдеться не лише про ясність, простоту, лаконічність, а й про точність законодавчої мови, яка б виключала будь-яку нечіткість або

двозначність» [4, с. 210]. Своєю чергою, В. І. Євінтов переконував, що для забезпечення автентичності тексту договору різними мовами необхідно не обов'язково знаходити однозначні терміни в цих мовах, а їх семантично-правові еквіваленти, що відповідатимуть один одному у рамках цього договору [47, с. 39]. Фактично, ці дві точки зору не суперечать одна одній, а лише доповнюють, вказуючи як на необхідність однозначного й чіткого тлумачення, так і на врахування специфіки національних мов при виборі і визначенні того чи іншого поняття в законодавчих актах.

Однак проблема узгодження термінології й надалі залишається актуальною. Характерно, що стосується вона не лише узгодження на міжнародному рівні. Для прикладу, навіть українські вчені зі схожими поглядами використовують різні терміни для визначення нової галузі міжнародного права, яка покликана регулювати охорону культурної спадщини. Так, О. І. Мельничук говорить про формування нової галузі – міжнародного права охорони культурної спадщини [177, с. 281], а В. І. Акуленко, як свідчить у тому числі й назва його монографії, – міжнародного права охорони культурних цінностей [3].

До термінологічної дискусії долучилася й Н. І. Кудерська, яка вважає, що культурна спадщина і культурне надбання співвідносяться як частина й ціле, при цьому культурна спадщина певною мірою є складовою культурного надбання. Вона, на переконання дослідниці, має інший зміст, бо щільно пов'язана з часовим критерієм (тобто виключно з минулим) на відміну від культурного надбання, що не враховується ні науковцями, ні законодавцями [129, с. 99]. Вчена доводить, що культурне надбання є сукупністю всіх культурних досягнень (матеріальних і нематеріальних) людства, суспільства, окремих соціальних груп, осіб та їх культурного досвіду, що постійно напрацьовується, зберігається в арсеналі соціальної пам'яті та відображає живу культуру сьогодення, існує та визнається нині, має виняткове значення для формування сучасного культурного простору [129, с. 99]. Натомість культурна спадщина – багатофункціональна

система, яка відображає нерозривний зв'язок часів і поколінь, що проявлена сукупністю успадкованих людством її об'єктів – всіх минулих культурних досягнень суспільства від попередніх поколінь, окремих соціальних груп, осіб і їх історичного досвіду [129, с. 99]. Своєю чергою, за визначенням Н. І. Кудерської, культурні цінності – це опредметнений результат людської діяльності, що має конкретно-історичний характер, виконує соціально-інтегративну функцію та функцію формування особи, її духовності, є сполучною ланкою між різними епохами й цивілізаціями, визнаний національним або загальним орієнтиром упродовж багатьох поколінь [129, с. 99].

Загалом сучасні українські дослідники правової охорони культурної спадщини намагаються подати власні визначення базових понять, які близькі за змістом. Так, В. Ф. Зверховська визначає поняття «культурні цінності» як унікальні рухомі чи нерухомі речі, створені людиною та значимі для широкого кола суб'єктів цивільного права [67, с. 7]. І. В. Пивовар пропонує визначення поняття «пам'ятки культурної спадщини» як об'єкта культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, музейного фонду України, бібліотечного фонду національної бібліотеки України, національного архівного фонду України [223]. За визначенням І. В. Пивовар, історико-культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктивованих матеріальних і духовних цінностей, які мають значення для збереження і розвитку самобутності України, її внесок у світову цивілізацію та підлягають охороні [223]. О. В. Усенко також дає авторське визначення культурної спадщини, під якою розуміє сукупність всіх матеріальних і духовних культурних здобутків суспільства, його історичний досвід, що зберігається в арсеналі громадської пам'яті [411]. А охорона культурної спадщини, за словами дослідниці, – це система публічно-правових заходів, спрямованих на виявлення, облік, відновлення, утримування та використання об'єктів

культурної спадщини, які застосовуються з метою збереження та примноження історичного надбання [411].

Н. І. Кудерська справедливо зауважує, що в законодавстві багатьох країн існує розмежування понять «охорона» та «збереження» щодо об'єктів культурної спадщини, наводячи для прикладу Польщу, де «охорона визначних пам'яток» є предметом діяльності органів публічної адміністрації, а «збереження» – власників або користувачів визначних пам'яток [129, с. 112]. Натомість в Україні законодавство передбачає лише «охорону», а «збереження» використовується як частина діяльності щодо охорони об'єктів.

Питання всесвітньої спадщини доцільно, на переконання О. І. Мельничук, розглядати в двох аспектах: *de lege lata* (чинні норми міжнародного права) та *de lege ferenda* (тенденції розвитку міжнародно-правових норм). У сучасному нормативно закріпленому визначенні всесвітня спадщина – це лише нерухомі культурні та природні об'єкти, що включені у Списки відповідно до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. [177, с. 121–122].

Отже, на відміну від ряду європейських держав, українське законодавство не містить чіткого розмежування понять, зокрема «охорона» та «збереження» культурної спадщини. Так само українські дослідники охорони культурної спадщини по-різному тлумачать поняття «культурна спадщина», «культурні цінності» та ін., що також не сприяє уточненню правової термінології на основі правової доктрини.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, що методологія дослідження правової охорони культурної спадщини базується на методології теорії права та включає усталені в правовій науці підходи, принципи й методи дослідження.

Проведене дослідження значною мірою є міждисциплінарним, що зумовило використання підходів, принципів і методів гуманітарних та соціальних наук, однак із переважанням інструментарію теорії права.

Досліджувані проблеми аналізуються з точки зору застосування матеріалістичного, ідеалістичного, цивілізаційного, діалектичного, соціологічного, герменевтичного й комунікативного підходів. При цьому базовими підходами є цивілізаційний та герменевтичний. Застосування цивілізаційного підходу дало змогу розглядати охорону культурної спадщини в нашій державі як частину загальносвітового процесу, в якому правова охорона культурної спадщини в Україні повинна чітко узгоджуватися як з міжнародним правом, так і з сучасними тенденціями правового захисту культурної спадщини провідних держав світу. Герменевтичний підхід застосовано передусім для аналізу текстів правових актів, як міжнародних, так і національних, визначення і тлумачення базових категорій і понять.

Важливим для проведення дослідження стало застосування загальних принципів науковості, історизму, об'єктивності, всебічності, конкретності, демократизму та плюралізму, а також спеціальних принципів верховенства права й законності. Дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини базується на застосуванні низки загальнонаукових (логічного, системного, історичного, періодизації, ретроспективного аналізу) і спеціальних (формально-юридичного (юридико-технічного), порівняльно-правового, правового моделювання) методів, які дають змогу повною мірою розкрити та реалізувати дослідницькі завдання.

2. Зазначено, що правова охорона культурної спадщини неможлива без застосування спеціальних понять і термінів, які є важливою складовою будь-якого дослідницького інструментарію. Специфікою правової охорони культурної спадщини є те, що вона розвивалася упродовж тривалого часу, що, звичайно, вплинуло на формування та розвиток понятійно-термінологічного апарату. Упродовж понад столітнього розвитку

національного пам'яткоохоронного законодавства визначення та розуміння базових термінів і понять зазнавали змін як під впливом формування нових підходів держави до охорони культурної спадщини, так і завдяки адаптації українського законодавства до міжнародних норм. Доведено, що наразі в міжнародному та національному праві немає чітких усталених термінів і понять, натомість застосовуються як базові «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурні надбання», «пам'ятка» та ін. Встановлено, що вживаний у радянському законодавстві термін «пам'ятник» після тривалої термінологічної дискусії в Україні було змінено на «пам'ятка».

Незважаючи на законодавчі визначення, правова термінологія охорони культурної спадщини в Україні активно дискутується та є предметом подальшого дослідження теоретиків права, а також представників суміжних галузей, які активно займаються цією проблематикою, зокрема культурологів, істориків, мистецтвознавців тощо. У пропонованому дослідженні ми, загалом поділяючи точки зору дослідників щодо необхідності подальшого удосконалення термінологічного апарату, вживаємо як базові терміни «культурна спадщина» та «пам'ятка» у тому розумінні, в якому вони наведені в Законі України «Про охорону культурної спадщини» й інших національних законодавчих і підзаконних актах.

РОЗДІЛ 2

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Джерельна база дослідження правової охорони культурної спадщини

Правова охорона культурної спадщини в Україні хоча й не така давня як, приміром, у Франції, проте має власну столітню історію. За цей час сформувалася досить значна джерельна база, яка істотно збагатилася за роки державної незалежності України. Разом із тим спостерігається певна тяглість не лише політики у сфері охорони культурної спадщини, а й відповідних правових джерел. Так, свого часу під час Української революції 1917 – 1921 років новостворені пам'яткоохоронні органи під час розробки проектів власних нормативних актів послуговувалися надбаннями попередників, які брали участь у відповідній роботі в археологічних та історичних товариствах на території України в Російській імперії. Певною мірою ці напрацювання були успадковані радянською владою, хоча й замовчувалися з огляду на ідеологічні чинники. Своєю чергою, радянське пам'яткоохоронне законодавство тривалий час продовжувало діяти вже в незалежній Україні. Як наслідок, увесь масив правових джерел з питань охорони культурної спадщини потребує не лише докладного вивчення, систематизації та узагальнення, а й, зрештою, критичного переосмислення.

Для подальшого вивчення й аналізу джерельної бази з питань правової охорони культурної спадщини вважаємо за необхідне здійснити її класифікацію. Варто відзначити, що якоїсь універсальної класифікації джерел досі не виробила не лише юридична наука, а й інші галузі наукового знання. Підтвердженням цього є слова відомого українського історика-джерелознавця Я. С. Калакури – «сучасна наука ще не виробила

універсальної схеми класифікації, тобто наукової систематизації і групування джерел за певними спільними ознаками...» [86, с. 19]. Разом із тим у правознавстві поширена схема класифікації, згідно з якою розрізняють такі види джерел права: правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт [353, с. 171]. Ми загалом згодні з такою класифікацією, однак у нашому дослідженні, з огляду на певну національну специфіку правової охорони культурної спадщини, вважаємо за необхідно виділити не лише джерела права – національні нормативно-правові акти та міжнародно-правові акти (необхідно мати на увазі, що частина міжнародно-правових актів з питань охорони культурної спадщини ратифікована Верховною Радою та стала частиною національного законодавства України), а й інші джерела відповідно до класифікації, що застосовується у джерелознавстві. Отже, у нашому дослідженні виділимо такі види джерел: 1) національні нормативно-правові акти; 2) міжнародно-правові акти; 3) довідкову літературу, зокрема енциклопедії та словники, путівники та довідники, каталоги та бібліографічні покажчики тощо; 4) аналітичні записки, звернення, заяви, інформаційні повідомлення, листування органів, уповноважених на вироблення та здійснення політики у сфері охорони культурної спадщини, а також пам'яткоохоронних громадських організацій, товариств тощо [144, с. 10].

Ми також погоджуємося зі словами П. М. Рабіновича про те, що нормативно-правовий акт є основним джерелом права у державі соціально-демократичної орієнтації. Поширеність нормативно-правових актів автор пояснює перевагами такого способу виразу юридичних норм саме з огляду загальнолюдських принципів права. До таких переваг П. М. Рабінович відносить, зокрема, можливості: «чітко, ясно та однозначно формулювати зміст юридичних прав і обов'язків; якнайшвидше доводити до відома адресатів юридичної норми її зміст; забезпечувати сприятливі умови для правильного, адекватного розуміння адресатом змісту норми права;

оперативно змінювати чи скасовувати юридичну норму; упорядковувати, погоджувати, систематизовувати численні юридичні норми [353, с. 171].

Спроби вироблення перших нормативних актів з питань охорони культурної спадщини, у тому числі й на території України, були зроблені ще в Російській імперії. Відповідні джерела тогочасної правової думки увійшли до збірника документів і матеріалів, присвяченого збереженню пам'яток церковної давнини XVIII – початку XX ст. [380, с. 259]. Збірник включає 218 документів, починаючи з 1720 р. – від імператорських указів та указів Священного Синоду до приватних думок окремих вчених-пам'яткоохоронців щодо збереження культурної спадщини. Особливий інтерес у контексті нашого дослідження становлять проекти перших нормативних актів, спрямованих на законодавче регулювання охорони культурної спадщини. Як правило, ці документи розроблялися науковцями археографічних комісій, археологічних та історичних товариств тощо, зокрема тих, які діяли на території України. Так само ряд документів безпосередньо стосується об'єктів культурної спадщини на території України.

Щодо спроб національного правового регулювання і вироблення пам'яткоохоронного законодавства, то такі вперше було зроблено під час Української революції 1917 – 1921 років. Вже наприкінці 1917 р. було розроблено проект закону про охорону пам'яток в УНР, який так і не набув чинності. Крім того, були затверджені статuti пам'яткоохоронних органів, мережа яких поширилася на всю Україну. Відповідні проекти та інші правові пропозиції оприлюднені у збірнику документів, упорядкованому О. Нестулею. Автор спільно з С. Котом також уклав збірку документів про характер і перебіг перемовин у 1917 – 1918 роках між делегаціями УНР та Української держави, з однієї сторони, та більшовицької Росії, з іншої, щодо повернення українських культурних цінностей з Росії [408]. Більш докладну картину вироблення окремих правових позицій тогочасної української влади дають документи, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України(далі – ЦДАВО України):

ф. 1065 (Рада Міністрів УНР); ф. 2201 (Міністерство освіти Української Держави), ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави) та ін. Серед них, зокрема, накази та інші розпорядчі документи відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Міністерства освіти УНР, Головного управління мистецтв та національної культури Української Держави, матеріали діяльності Культурної комісії Української мирної делегації, запропоновані ними правові засади та підстави повернення культурної спадщини до країни її походження, що пізніше стали нормою міжнародного права охорони культурної спадщини. Водночас варто наголосити, що у цих фондах зосереджені документи не лише періоду Української Держави гетьмана П. Скоропадського, а й періоду Директорії УНР.

Подальший 70-річний період представлений радянським законодавством, основні нормативні акти якого також систематизовані й оприлюднені. Радянське пам'яткоохоронне законодавство пройшло певну еволюцію від перших декретів радянської влади до ухвалення постанов уряду та спеціальних законів, що регулювали питання охорони культурної спадщини. Крім того, ставши членом ООН та ЮНЕСКО Українська РСР брала участь у діяльності цих організацій, зокрема щодо вироблення пам'яткоохоронного законодавства. Також у радянський період було ратифіковано ряд конвенцій ЮНЕСКО, що регламентували питання охорони культурної спадщини [144, с. 11].

Одним із найповніших зібрань пам'яткоохоронних документів радянської доби став виданий 1970 р. Українським товариством охорони пам'ятників історії та культури (далі – УТОПІК) збірник нормативних актів «Законодавство про пам'ятники історії та культури» [60]. У його підготовці взяла участь секція правової охорони пам'ятників правління УТОПІК, зокрема такі відомі правники, як В. І. Акуленко та О. Н. Якименко. Специфікою видання є його чітка та логічна структура, де окремі розділи присвячено: першим декретам і рішенням радянської влади щодо охорони

культурної спадщини; загальним питанням регулювання пам'яткоохоронної діяльності; охороні пам'яток мистецтва, історії та археології; пам'яток архітектури; музеям; пам'яткам садово-паркової архітектури і природи; відповідальності за порушення законодавства про охорону пам'яток культури.

Після здобуття незалежності України розпочався процес розроблення національної системи законодавства, зокрема з питань охорони культурної спадщини. Серед нормативно-правових актів як джерел права з питань охорони культурної спадщини передусім виділимо закони. Правовою основою пам'яткоохоронного законодавства нині є норми Конституції України [115], зокрема статей 54 та 66. На їх розвиток ухвалено базові закони України «Про охорону культурної спадщини» [323], «Про охорону археологічної спадщини» [320], «Про культуру» [306] та ін. Крім того, норми щодо будівництва в історичних населених місцях України, у межах визначених історичних ареалів встановлюються Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» [334]. Джерелом права з питань охорони культурної спадщини є й закони, спрямовані на регулювання окремих напрямків діяльності у сфері культури. Так, приміром, закони України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [313], «Про музеї та музейну справу» [310], «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [270] регулюють питання охорони об'єктів рухомої культурної спадщини. Докладніше питання охорони культурної спадщини регламентуються постановами Кабінету Міністрів України й указами Президента України.

Безумовно, провідна роль у виробленні проектів нормативно-правових актів з питань охорони культурної спадщини належить МКІП. Міністерством розробляються проекти законів, постанов уряду і указів Президента України з питань пам'яткоохоронної діяльності. Також Міністерство розробляє окремі документи, які затверджуються Верховною Радою України чи Урядом України, спрямовані на вироблення й реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини. Ідеться, зокрема, про загальнодержавні

програми, стратегії, концепції, окремі порядки тощо. Так, для прикладу, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р було схвалено Довгострокову стратегію розвитку української культури – стратегію реформ [43], одним із пріоритетів якої визначено активізацію зусиль у сфері збереження і відтворення культурної (матеріальної і нематеріальної) та природної спадщини, як це зазначено в програмах довгострокового розвитку Ради Європи та ООН [164, с. 128]. Своєю чергою, постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 452 затверджено Порядок визначення категорій пам'яток для внесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [250] та ін. Так само Міністерством підготовлена Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини [116], інші важливі проекти актів. Окремі з них пройшли процедуру громадського обговорення та були схвально сприйняті громадськістю, однак і досі залишаються на рівні проекту.

З огляду на тривалу процедуру підготовки та проходження законопроектів, постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України цілком логічним видається намагання МКІП урегулювати окремі нагальні питання на рівні підзаконних актів – наказів Міністерства [144, с. 11]. Накази Міністерства приймаються відповідно до норм Конституції України та інших законодавчих актів. Так, наказами Міністерства затверджуються методичні рекомендації щодо розроблення тих чи інших документів або здійснення пам'яткоохоронної діяльності, у тому числі порядки обліку об'єктів, музейних предметів тощо [287], межі та режими використання історичного ареалу та зон охорони пам'яток [290], інструкції і положення з окремих видів діяльності органів охорони культурної спадщини на місцях [288], використання коштів [295], положення про діяльність консультативно-дорадчих органів, зокрема Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України,

Експертної комісії з розгляду питань занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [292] та ін.

На окрему увагу заслуговує діяльність Міністерства розвитку громад та територій України (далі – Мінрегіон), раніше – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Міністерство, зокрема, розробляє спільні з МКІП накази щодо будівництва, реконструкції та капітального ремонту об'єктів культурної спадщини, у межах історичного ареалу тощо. На виконання частини четвертої статті 17 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [334] наказом Мінрегіону № 64 від 2 червня 2011 р. затверджено Порядок розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту [296]. Слід також відзначити затвердження наказами Мінрегіону державних будівельних норм України (далі – ДБН). Окремі з них, наприклад ДБН Б.2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» [374], ДБН Б.2.2-2-2008 «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування» [377], ДБН А.2.2-14-2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування» [375], безпосередньо стосуються охорони культурної спадщини. Інші, приміром ДБН А.2.2-3-2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» [376], лише частково або опосередковано торкаються питань пам'яткоохоронної діяльності. При цьому ДБН постійно оновлюються, а на зміну застарілим розробляються нові. І хоча до розроблення ДБН долучаються фахівці МКІП, інших міністерств і відомств, істотною проблемою залишається неврегульованість у них окремих питань, численні правові колізії та прогалини [146].

Помітну роль у систематизації й оприлюдненні правових джерел з питань охорони культурних цінностей відіграла Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Уряді України, створена 28

грудня 1992 р. постановою Кабінету Міністрів України. Комісія разом з інститутами Національної академії наук України, архівними установами та громадськими фундаціями започаткувала роботу з підготовки і видання документальної серії «Повернення культурного надбання України: документи свідчать». Завдяки системній роботі було зібрано унікальні свідчення та укладено описи пам'яток культури України, які були вивезені за її межі. Збірки серії упорядковувалися за хронологічним принципом. Оскільки тривалий час українські землі входили до складу Російської імперії та Радянського Союзу, цілком закономірно, що більшість матеріалів присвячено культурним цінностям, які були вивезені до Росії [144, с. 12].

Окремі розпорядчі акти щодо охорони культурної спадщини ухвалюються органами місцевого самоврядування. Безумовно, передусім це стосується тих населених пунктів, в яких сконцентрована велика кількість пам'яток або які включені до Списку історичних населених місць України. Так, приміром, розпорядженням Київської міської державної адміністрації № 979 від 17 травня 2002 р. було внесено зміни в додатки до рішення виконкому Київської міської Ради народних депутатів від 16 липня 1979 р. № 920 «Про уточнення меж історико-культурних заповідників і зон охорони пам'яток історії та культури в м. Києві». Однак зазначене рішення на сьогодні уже не відповідає як нормам пам'яткоохоронного законодавства, так і вимогам часу та потребує ухвалення нового розпорядження. Схожа ситуація склалася і в інших історичних населених пунктах.

За роки незалежності України органами влади та профільними науковими установами проведена величезна робота щодо систематизації та видання нормативно-правових актів з питань пам'яткоохоронної діяльності. Так, 1995 року Науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури і містобудування видано «Правові акти з охорони культурної спадщини» [264]. Своєю чергою, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури разом із Центром пам'яткознавства послідовно з початку 2000-их років видають збірники: «Охорона культурної спадщини в

Україні» (2003 р.) [211], «Правова охорона культурної спадщини» (2004 р.) [263], (2006 р.) [262], «Охорона культурної спадщини. Нормативна база» (2010 р.) [212].

Серед збірників документів і матеріалів окремо варто відзначити й підготовлену УТОПІК і Центром пам'яткознавства збірку «Збережена спадщина», приурочену до 40-річчя Товариства [63]. Специфікою збірки є наявність інформативних матеріалів про діяльність обласних організацій УТОПІК. Крім того, у третьому розділі видання наводяться офіційні документи про діяльність УТОПІК, зокрема постанови ЦК КПУ про роботу товариства, спільні постанови УТОПІК та колегії Міністерства культури УРСР і Держбуду УРСР, УТОПІК і президії Академії наук УРСР, постанови та витяги з постанов товариства, доповідні записки про стан охорони і використання пам'яток в історико-архітектурних та історико-культурних заповідниках УРСР. Ці документи дають змогу простежити основні напрямки діяльності товариства у контексті підготовки профільних нормативних актів та виділити проблеми правового характеру, з якими стикалися українські пам'яткоохоронці.

Крім того, збірники документів і матеріалів з питань пам'яткоохоронної діяльності видавалися Генеральною прокуратурою України – «Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища» (2002 р.) [134], Управлінням культури Волинської облдержадміністрації – «Збірник нормативно-правових актів з питань охорони культурної спадщини» (2005 р.) [64], Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень – «Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини» (2011 р.) [65]. Як правило, багато документів у цих збірниках дублюється, однак джерельну цінність для дослідження має підхід упорядників щодо підбору тих чи інших документів, зокрема включення окремих відомчих актів, розпоряджень місцевих органів влади та самоврядування тощо, яких не знаходимо у центральних виданнях.

Важливим джерелом права з питань охорони культурної спадщини є міжнародно-правові акти, передусім ООН та ЮНЕСКО, а також Ради Європи та інших міжнародних організацій. Серед документів загального характеру, які гарантують право людини на культурний розвиток, у тому числі право на користування культурним надбанням, передусім слід відзначити Загальну декларація прав людини, прийняту і проголошену резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [57], а також Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [190], прийнятий 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН.

Особливе місце серед міжнародно-правових актів посідають спеціалізовані конвенції та пакти, які ратифіковані Україною та стали частиною національного законодавства. Ідеться, зокрема, про Конвенцію ООН про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. [108] (ратифікаційна грамота СРСР передана 4 січня 1957 р.), Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, ухвалену Генеральною конференцією ЮНЕСКО 14 листопада 1970 р. [109] (ратифікована із заявою Указом Президії ВР УРСР № 5396-XI від 10 лютого 1988 р.), Конвенцію ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 р. [111] (ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР № 6673-XI від 4 жовтня 1988 р.), Конвенцію ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини від 2 листопада 2001 р. [112] (ратифікована із заявами Законом України № 164-V від 20 вересня 2006 р.).

Джерельне значення мають і рекомендації та інші документи «м'якого» права ООН та ЮНЕСКО, які стають своєрідним дороговказом для удосконалення національного законодавства і політики у сфері охорони культурної спадщини. Це, серед інших, Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва, проголошена Генеральною конференцією ЮНЕСКО 4 листопада 1966 р. [34], Рекомендація про міжнародний обмін

культурними цінностями, прийнята на 19 сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 26 листопада 1976 р. [361] та ін.

Важливими у контексті нашого дослідження є документи європейських регіональних міжнародних організацій та міждержавних об'єднань, зокрема Ради Європи. Ключовим профільним документом Ради Європи є Європейська культурна конвенція 1954 р. [51]. Україна приєдналася до цієї Конвенції як одна з держав – правонаступниць колишнього Союзу РСР згідно з Постановою Верховної Ради України «Про участь України в Європейській культурній конвенції 1954 року» від 24 лютого 1994 р. № 4030-XII [345], тим самим взявши на себе зобов'язання проводити спільну з країнами Ради Європи політику у сфері культури. Крім того, наша держава Законом № 1369-IV від 10 грудня 2003 р. ратифікувала Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (переглянуту) від 16 січня 1992 р. [50], а Законом № 165-V від 20 вересня 2006 р. – Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи від 3 жовтня 1985 р. [110]. Ці конвенції є базовими документами у контексті врахування їхніх положень під час удосконалення національного законодавства.

Задекларувавши наміри стати членом Європейського Союзу, наша держава поступово адаптує національне законодавство до законодавства ЄС. У цьому контексті опосередкованим джерелом права у сфері охорони культурної спадщини є Європейська культурна стратегія, прийнята 10 травня 2007 р. у Брюсселі Європейською Комісією, Стратегія міжнародних культурних відносин, ухвалена ЄС 9 червня 2016 р. та ін. [144, с. 14].

На окрему увагу заслуговує діяльність Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS). Із перших днів своєї роботи (1965 р.) ICOMOS як глобальна неурядова організація вбачає своє головне завдання вбереженні культурної спадщини людства загалом та окремих пам'яток. Будучи дорадчим органом Комітету всесвітньої спадщини щодо імплементації Конвенції про світову спадщину ЮНЕСКО, ICOMOS сприяє збереженню, охороні, використанню та покращенню пам'яток, бере участь у

розробці пам'яткоохоронної доктрини, сприяє еволюції та розповсюдженню ідей щодо удосконалення охорони культурної спадщини [475].

У своїй нормотворчій діяльності ICOMOS дотримується передусім принципів основоположного документа сфери охорони культурної спадщини – Венеціанської хартії, яка була прийнята за рік до її створення, а також інших хартій, зокрема з охорони історичних садів та ландшафтів, або так звана Флорентійська хартія (1981 р.), Міжнародна хартія з охорони історичних міст (Вашингтон, 1987 р.), Міжнародна хартія з охорони і використання археологічної спадщини (Лозанна, 1990 р.) [478]. Відповідні хартії є певними орієнтирами для удосконалення національного законодавства, а також засадами діяльності Українського національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ІКОМОС-Україна) [387].

У контексті нашого дослідження джерельне значення має численна довідкова література, зокрема енциклопедії та словники, путівники та довідники, каталоги та бібліографічні покажчики тощо. Їх особливість як джерела, за словами І. М. Мищака, полягає в тому, «що видані в той чи інший період вони не лише відображають джерельну базу та стан дослідження проблеми, а й дають можливість простежити, які напрями в її дослідженні переважали, які наукові школи досліджували ті чи інші аспекти, відмінності між ними в застосуванні методології дослідження тощо» [184, с. 66].

Довідкова література з питань охорони культурної спадщини переважно видавалася зусиллями пам'яткоохоронних товариств і організацій, провідне місце серед яких належить Українському товариству охорони пам'яток історії та культури. Так, починаючи з 1969 р. УТОПК почало видавати власний інформаційно-методичний бюлетень «Пам'ятники України». Із 1988 р. його назву було змінено на «Пам'ятки України», перетворивши на науково-популярний ілюстрований часопис. На сторінках

журналу побачили світ численні як науково-популярні дослідження, так і окремі матеріали довідкового характеру.

Видання довідкової літератури щодо об'єктів культурної спадщини в Україні активізувалося починаючи з 1970-х років. Зокрема, із 1971 р. починається видання путівників по музеях [30], згодом активно готуються й оприлюднюються путівники по замках та інших об'єктах культурної спадщини [62]. У 1974 р. виходить «Каталог фільмів, присвячених питанням охорони і пропаганди пам'ятників історії та культури» [91], у 1976 р. видається перший обласний «Довідник з археології України. Львівська область» [371]. Надалі такі археологічні довідники видаються по всіх областях України. Того самого 1976 року Дніпропетровський історичний музей імені Д. І. Яворницького та Дніпропетровська обласна організація УТОПІК за сприяння Міністерства культури УРСР видали каталог «Кам'яні баби» [87]. 1984 року виходять перший [174] і другий [173] випуски «Матеріалів до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР». Із 1985 року починає видаватися серія науково-допоміжних бібліографічних покажчиків «Пам'ятки історії та культури» по окремих областях [218; 219]. Лише упродовж 1985 року виходять такі покажчики по Волинській, Київській, Харківській областях. 1987 року побачив світ докладний каталог-довідник «Пам'ятки історії та культури Української РСР» [220]. Окремі каталоги по пам'ятках видавалися обласними організаціями УТОПІК [394]. Загалом довідкова література з більшою чи меншою інтенсивністю видавалася в Україні аж до початку 1990-х років, нині ж підготовка подібних видань обмежена з огляду на фінансові можливості профільних організацій та установ.

Джерельне значення для нашого дослідження мають словники археологічних та інших термінів, що використовуються у пам'яткознавстві [378; 379]. Варто відзначити, що відповідна термінологія згодом активно вводилася до нормативно-правових актів. Досить цікавим проектом видається підготовка Головною радою УТОПІК методичних

рекомендацій для здійснення громадського контролю за станом пам'яток історії та культури [28]. Окремо виходять методичні рекомендації по виявленню і обстеженню пам'яток культурної спадщини [216; 396].

Серед інших інституцій, які активно долучилися до підготовки і видання довідкової літератури з питань пам'яткоохоронної діяльності, варто відзначити Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПК, створений 1991 року, а також Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей, створену 1992 року. Так, за свідченням Н. П. Українець, лише за 1997 р. за участі Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей були опубліковані «Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові», каталоги «Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни», «Фонди втрат Волинського музею» тощо [404, с. 283].

Окремим видом джерел з досліджуваної проблеми є аналітичні записки, звернення, заяви, інформаційні повідомлення, листування органів, уповноважених на вироблення та здійснення політики у сфері охорони культурної спадщини, а також пам'яткоохоронних громадських організацій, товариств тощо. Відповідні матеріали, серед іншого, дають можливість відтворити розвиток правових поглядів на охорону культурної спадщини, процес обговорення проектів тих чи інших нормативних актів, стан дотримання пам'яткоохоронного законодавства та виявити ключові проблеми, пов'язані з правовим забезпеченням охорони культурної спадщини. Зазначений вид джерел особливо добре представлений у діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Звернення, заяви, інформаційні повідомлення, листування правління й регіональних представництв УТОПК оприлюднені окремим розділом в уже згадуваному виданні Товариства і Центру пам'яткознавства НАН України та УТОПК «Збережена спадщина» [63]. Загалом наведені документи дають змогу відтворити основні тенденції нормотворчої діяльності УТОПК у 1966 – 2006 роках.

Загалом класифікація джерельної бази правової охорони культурної спадщини в Україні базується на поширених класифікаціях джерел права і виділенні основних видів писемних джерел, які застосовуються у джерелознавстві. У нашому дослідженні виділено такі види джерел: 1) національні нормативно-правові акти; 2) міжнародно-правові акти; 3) довідкову літературу, зокрема енциклопедії та словники, путівники та довідники, каталоги та бібліографічні покажчики тощо; 4) аналітичні записки, звернення, заяви, інформаційні повідомлення, листування органів, уповноважених на вироблення та здійснення політики у сфері охорони культурної спадщини, а також пам'яткоохоронних громадських організацій, товариств тощо.

2.2. Стан дослідження проблеми правової охорони культурної спадщини вітчизняними вченими

Огляд наукової літератури з питань охорони культурної спадщини, оприлюдненої українськими дослідниками, дає підстави стверджувати до досить активне дослідження зазначеної проблеми. Загалом лише за роки незалежності України цій проблематиці було присвячено кілька десятків монографій і дисертаційних досліджень, кількість наукових статей вже перелічується сотнями, ще більше оприлюднених наукових повідомлень і тез виступів на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, семінарах та інших наукових і експертних форумах. Разом із тим більша частина досліджень належить фахівцям суміжних галузей науки: державного управління, міжнародних відносин, історикам, культурологам, політологам.

У своєму дослідженні ми передусім стисло охарактеризуємо лише ті роботи, що вийшли з часу здобуття незалежності України. Ідеться про праці вчених-правників, а також тих представників суміжних наук, які торкалися питань правового забезпечення охорони культурної спадщини як на

міжнародному, так і національному рівні, вироблення й удосконалення відповідної державної політики, а також порівняльного аналізу політики й законодавства окремих країн та України. Такий вибір пояснюється тим, що праці, написані до здобуття незалежності України, базуються на аналізі законодавства, яке вже втратило чинність, тож відповідні пропозиції та рекомендації щодо його удосконалення так само не є актуальними. Водночас під час розгляду окремих теоретичних та історичних аспектів проблеми ми звертатимемося до наукових досліджень, виданих до 1990-х років, які не втратили своєї актуальності.

З огляду на велику кількість праць, присвячених охороні культурної спадщини, вважаємо за необхідне систематизувати роботи за окремими дослідницькими проблемами, що може бути корисним і в подальшій пошуковій роботі. *Аналіз праць українських вчених дає можливість виокремити такі основні напрямки наукових досліджень:*

- 1) узагальнюючі й теоретичні праці з питань охорони культурної спадщини;
- 2) праці, присвячені міжнародно-правовій охороні культурної спадщини; діяльності міжнародних організацій та інституцій; питанням реституції об'єктів культурної спадщини;
- 3) праці, присвячені зарубіжному досвіду законодавчого забезпечення та політиці держав/держави у сфері охорони культурної спадщини; порівняльні дослідження зарубіжного й українського законодавства;
- 4) праці з конституційного й адміністративного права України, пов'язані із забезпеченням культурних прав людини, політикою держави та діяльністю національних інституцій у сфері охорони культурної спадщини;
- 5) праці, присвячені проблемі відповідальності (адміністративної, кримінальної, цивільної) за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини;
- 6) праці, які висвітлюють регіональні особливості правової охорони культурної спадщини в Україні.

Відповідно до цієї класифікації стисло охарактеризуємо праці кожного напрямку досліджень.

1) Узагальнюючі й теоретичні праці з питань охорони культурної спадщини

Важливе значення в контексті нашого дослідження посідають роботи відомого правознавця В. І. Акуленка. Його монографія «Охорона пам'яток культури в Україні» [4], що побачила світ 1991 року, стала узагальненням низки авторських публікацій, що виходили на сторінках журналу «Пам'ятки України», та першою спробою переосмислення й критичного підходу до аналізу радянської правової спадщини у сфері охорони культурної спадщини. Дослідник одним із перших розглянув наслідки волюнтариського ставлення радянської влади в період 20-х – 30-х років ХХ ст. до пам'яток культури, а також спроби українських комуністів, зокрема М. О. Скрипника, захистити культурні надбання українського народу від продажу за кордон і знищення. Цікавими є авторські положення щодо використання історичного досвіду для удосконалення правової охорони культурної спадщини.

Загалом у радянський період спеціальні праці щодо правової охорони культурної спадщини практично не видавалися. Ті нечисленні роботи, які побачили світ, носили скоріше науково-популярний характер та, навіть, видавалися в серії «Матеріали на допомогу лекторам». Типовим прикладом цього є брошура Л. К. Буркацького «Правова охорона історико-культурної спадщини на Україні» [23]. У ній автор стисло подає основні законодавчі акти про охорону пам'яток, інформує про відповідальність за порушення правил охорони пам'яток історії та культури, характеризує громадський контроль за охороною і збереженням пам'яток історії та культури, подаючи його як діяльність УТОПК.

Питанням становлення й розвитку законодавства про охорону культурної спадщини в Україні присвячені дисертаційне дослідження [140] й авторська монографія [139] Т. В. Курило. Початки правової охорони пам'яток культурної спадщини в Україні дослідниця виводить із часу

перебування українських земель у складі Російської імперії, окремо наводячи дані про пам'яткоохоронну діяльність у Західній Україні у складі Австро-Угорської імперії. Велику увагу приділено питанням правової охорони культурної спадщини в незалежній Україні. При цьому істотною проблемою галузі, на думку автора, є несформованість загальної концепції національних інтересів України для реалізації у зовнішній діяльності щодо культурних цінностей, а у внутрішній діяльності – відсутність відповідних державних програм охорони пам'яток культури [139, с. 138]. Певною мірою ця проблема залишається актуальною й нині.

О. В. Усенко в дисертаційній роботі «Державно-правове регулювання відносин у сфері охорони культурної спадщини» [411] серед основних факторів актуалізації публічного управління щодо регулювання охорони культурної спадщини називає адміністративно-правові. Дослідниця наголошує на необхідності ухвалення Закону України «Про порядок здійснення громадськими об'єднаннями контролю за дотриманням законодавства у сфері охорони культурної спадщини», а також пропонує внести зміни до чинних законодавчих актів: Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 92, ст. 188³³); Закону України від 21 вересня 1999 р. «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (ст. 1, ст. 8); Постанови Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р. «Про затвердження Положення про Музейний фонд України» (ст. 42, ст. 44) та ін.

Ряд статей, присвячених законодавчим аспектам охорони культурної спадщини в Україні, оприлюднив І. М. Мищак. Автор розглядає як загальні питання законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини й наводить пропозиції щодо його удосконалення [183], так і виокремлює основні напрямки розвитку законодавства щодо охорони культурної спадщини в Україні шляхом аналізу зареєстрованих у Верховній Раді України VII скликання законопроектів, присвячених окремим питанням охорони культурної спадщини [187]. Схожий аналіз законопроектів зроблено

і за результатами роботи Верховної Ради України VIII скликання [186]. Також вчений велику увагу приділив правовим засадам процесу формування й наповнення Державного реєстру нерухомих пам'яток України [188] та Державного реєстру національного культурного надбання [185]. Формування й оприлюднення останнього автор вважає необхідним фактором захисту об'єктів рухомої культурної спадщини.

Серед історичних досліджень, присвячених охороні культурної спадщини, варто відзначити багаторічну плідну діяльність О. О. Нестулі. Автор одним із перших в Україні на основі архівних документів розкрив пам'яткоохоронну діяльність українських урядів під час революції 1917 – 1921 років [200; 201], згодом розширив хронологію наукових пошуків, докладно аналізуючи проблему українських культурних цінностей у Росії [407]. Його роботи вирізняються ґрунтовністю й аналізом як державної політики у сфері охорони культурної спадщини, так і докладною характеристикою відповідних нормативних актів.

Окремі дисертаційні дослідження продовжують відповідну тематику до нинішнього часу. Так, О. С. Худoley простежує трансформацію пам'яткоохоронної справи у процесі становлення незалежної України, охопивши період майже двох десятиліть із його специфікою та частими змінами державної й інституційної політики [420]. Своєю чергою, Н. М. Рудика розглядає становлення та розвиток нормативної бази охорони пам'яток археології в незалежній Україні [370]. Багато досліджень також присвячено окремим видам пам'яткоохоронної діяльності та правовим засадам її регулювання.

До узагальнюючих і теоретичних робіт з питань охорони культурної спадщини слід віднести й численні дослідження співробітників пам'яткоохоронних інституцій, зокрема Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПК) [209], Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК [210; 424], Інституту історії НАН України [68], Центру

дослідження історико-культурної спадщини України [133], Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень та багатьох інших.

Певний інтерес у контексті нашого дослідження становлять підручники та посібники [129], матеріали науково-практичних конференцій та інших наукових форумів, що проводилися в різних містах України [400], окремих музеях [39] історико-архітектурних заповідниках [346], на яких порушувалися питання удосконалення національного пам'яткоохоронного законодавства й ухвалювалися узгоджені рекомендації для використання в роботі органів охорони культурної спадщини.

2) Праці, присвячені міжнародно-правовій охороні культурної спадщини; діяльності міжнародних організацій та інституцій; питанням реституції об'єктів культурної спадщини

Висвітленню міжнародно-правового статусу всесвітньої культурної і природної спадщини присвячені монографія й інші наукові публікації О. І. Мельничук [177]. Дослідниця аналізує правову природу культурної спадщини відповідно до Конвенції ЮНЕСКО 1972 р. Значну увагу приділено правовим передумовам виникнення в міжнародному праві категорій всесвітньої культурної і природної спадщини, а також термінологічним колізіям. Докладно розглянуто особливості міжнародно-правових відносин, що виникли у зв'язку з укладенням Міжнародної конвенції ЮНЕСКО 2003 р. про охорону нематеріальної культурної спадщини. Вагоме значення має вивчення автором процесу імплементації міжнародно-правових норм охорони культурної та природної спадщини у внутрішнє право держав, у тому числі й України.

Правові аспекти діяльності Ради Європи у сфері охорони культурної спадщини докладно аналізуються в дисертаційному дослідженні С. С. Птухи [352]. Автором, зокрема, розкрито процес зародження й поступального розвитку європейського права культурної спадщини, проаналізовано характерні особливості його понятійно-термінологічного апарату та ін. У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу намагання

визначити ефективні засоби реалізації відповідних міжнародно-правових норм у внутрішньому праві України. У дисертації, серед іншого, деталізовано правові засади співробітництва України з Радою Європи у сфері культурної спадщини, а також сформульовано висновки й надано пропозиції щодо удосконалення профільного національного законодавства.

Наукова діяльність В. І. Акуленка у сфері правового забезпечення охорони культурної спадщини була розширена за рахунок докладного аналізу міжнародного законодавства і правозастосовчої практики й оприлюднена в авторській роботі «Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України» [3]. Маючи на той час великий практичний досвід роботи у сфері повернення та реституції культурних цінностей, вчений простежив шлях від зародження правової охорони культурної спадщини в міжнародному праві і встановлення відповідних універсальних та європейських норм до сучасного стану міжнародного пам'яткоохоронного права. Заслугою автора є докладне розроблення і тлумачення категорійно-поняттєвого апарату галузі, об'єкта, предмета й інститутів міжнародного права охорони культурної спадщини, характеристики міжнародних пактів і конвенцій. Окрема увага приділена правовій природі реституції та повернення культурних цінностей, що є особливо актуальним для України. Також послідовно відтворено тогочасний стан імплементації міжнародно-правових норм і зобов'язань нашої держави у сфері охорони культурних цінностей та двосторонні договірні відносини України щодо охорони, реституції й повернення культурних цінностей. Крім того, питанням правової охорони культурної спадщини присвячено десятки статей В. І. Акуленка в періодичних виданнях і матеріалах міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій і семінарів [157, с. 13].

Правовим аспектам діяльності ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини присвятила авторську монографію Т. Г. Каткова [97]. У контексті трактувань юристів-міжнародників культурна спадщина визначається як складова частина загальної спадщини людства. Дослідниця,

зокрема, докладно характеризує Конвенцію ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної спадщини» від 16 листопада 1972 р., концепції невіддільності природної та культурної спадщини, культурного та природного середовища.

Окремі напрямки діяльності ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини розкрито в дисертаційних дослідженнях фахівців суміжних наук. Так, Ю. С. Баланюк висвітлює політико-правові механізми формування та збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні [14]. Серед практичних пропозицій автора варто відзначити підготовлену модель процедури номінування об'єкта до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Крім того, на основі аналізу системи охорони культурної спадщини в Україні й чинного профільного законодавства Ю. С. Баланюк виділяє основні стратегічні пріоритети, що потребують удосконалення, у тому числі на законодавчому рівні: облік і контроль за станом збереження пам'яток; створення єдиної багаторівневої системи державних структур з чітко визначеними повноваженнями; розвиток інфраструктури науково-дослідних, проектних, реставраційних організацій; створення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; пропаганда і використання пам'яток для розвитку культурного туризму та ін. [14, с. 173–175].

Співпраця України з ЮНЕСКО і Радою Європи, адаптація національного законодавства до норм і стандартів цих міжнародних організацій у сфері охорони культурної спадщини висвітлюється також у дисертаційному дослідженні Г. О. Андрес [6]. Серед головних недоліків чинного на той час національного законодавства дослідниця відзначає декларативність багатьох норм і відсутність чіткого контролю за дотриманням законодавства у сфері охорони культурної спадщини. При цьому вона констатує, що загалом українське пам'яткоохоронне законодавство відповідає основним міжнародним нормам і стандартам.

Заслуговує на увагу в контексті нашого дослідження перший в Україні авторський підручник Н. І. Кудерської для вищих навчальних закладів «Право культурної спадщини» у двох частинах. Його друга частина – «Спеціальна» [130] – присвячена питанням міжнародно-правового регулювання охорони та збереження об'єктів культурної спадщини.

Окремо слід відзначити багаторічну дослідницьку діяльність С. І. Кота. Будучи істориком за фахом, вчений тривалий час працює над проблематикою повернення культурних цінностей, аналізуючи відповідний зарубіжний досвід і законодавство, а також пропонує власне бачення щодо внесення змін до чинного законодавства України. Йому належить ряд монографій [123], численні статті [121; 122], а також інформаційно-аналітичні записки і довідки [118; 119; 120], в яких розглядаються правові проблеми пам'яткоохоронної діяльності та пропонуються шляхи їх вирішення.

Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство також були предметом обговорення й аналізу на численних конференціях і семінарах, їх матеріали публікувалися окремими збірками [189].

3) Праці, присвячені зарубіжному досвіду законодавчого забезпечення та політиці держав/держави у сфері охорони культурної спадщини; порівняльні дослідження зарубіжного й українського законодавства

Серед робіт, присвячених зарубіжному досвіду законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини, переважають дослідження, в яких автори намагаються порівняти зарубіжний досвід із національною практикою в Україні. Станом на сьогодні маємо кілька ґрунтовних дисертаційних досліджень, спрямованих на висвітлення зарубіжної практики охорони пам'яток. Хоча вони зроблені істориками, але аналізу, хай і спрощеному, державної політики та законодавства у них приділено достатньо уваги. При цьому передусім заслуговує на увагу досвід тих країн, де система законодавства й управління схожі з українськими, що може бути корисним у процесі удосконалення вітчизняного законодавства [157, с. 14].

У цьому контексті привертає увагу дисертаційна робота О. В. Надирової «Діяльність державних і громадських організацій Франції по збереженню культурної спадщини (1991 – 2004 рр.)» [196]. Заслугою дослідниці є аналіз французького законодавства, у тому числі й документів Національного архіву Міністерства культури та інформації Франції, а також Кодексу культурної спадщини Франції та інших базових законодавчих актів. Крім того, у роботі багато уваги приділено правовим засадам діяльності державних та громадських інституцій у сфері охорони культурної спадщини, специфіці пам'яткоохоронної діяльності на регіональному рівні, співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення належного збереження пам'яток. Для України французька пам'яткоохоронна політика цікава ще й тим, у Франції в процесі децентралізації ряд повноважень, у тому числі щодо охорони культурної спадщини, було передано місцевим самоврядним органам. Україна лише розпочинає процес децентралізації, тож французька модель заслуговує на додаткове вивчення.

Корисним для України видається і польський досвід. Його висвітлила О. А. Ясинецька у дисертаційному дослідженні «Пам'ятки культурної спадщини XI – XII ст. у Польщі в контексті її династичних взаємин з Київською Руссю» [429]. У роботі зроблено акцент на розвитку законодавчо-нормативної бази та системи державного управління охороною пам'яток у Польщі від початку XX ст. до сучасності. Багато уваги приділено становленню категорійно-понятійного апарату та його змінам у зв'язку з ухваленням нових нормативних актів та процесом адаптації польського пам'яткоохоронного законодавства до міжнародно-правових норм. Дослідниця також докладно аналізує форми охорони пам'яток у Польщі та діяльність інституцій, які забезпечують охорону культурної спадщини, проводячи певні правові паралелі й порівняння з Україною.

Розвиток системи збереження пам'яток історії та культури у Великій Британії, США та Канаді другої половини XX ст. аналізує в дисертаційному дослідженні Т. І. Катаргіна [94]. Дослідниця, серед іншого, відзначила

розробку концепцій охорони та збереження національної культурної спадщини. За результатами порівняльного аналізу вказано на практику розповсюдження зонального принципу охорони пам'яток, який складається із захисту історико-культурних об'єктів та історичних ландшафтів. Специфіку розвитку законодавства зазначених країн автор вбачає, зокрема, у тому, що пам'яткоохоронне законодавство загалом та політика у сфері культурної спадщини зокрема використовуються як інструмент поліпшення відносин між різноманітними етнічними, соціальними групами, які мешкають в одній місцевості, впливають на налагодження процесів міжетнічного сполучення і взаєморозуміння. Цей досвід також може бути цікавим і для України.

Певний інтерес для нашого дослідження становлять роботи А. Т. Рой «Проблема збереження культурної спадщини Латинської Америки у міжнародній співпраці країн регіону» [368], Е. М. Кучменко «Історико-культурна спадщина країн Азії та Африки в новий час» [141] та багато інших.

4) Праці з конституційного й адміністративного права України, пов'язані із забезпеченням культурних прав людини, політикою держави та діяльністю національних інституцій у сфері охорони культурної спадщини

Незважаючи на понад 20-річний період з часу ухвалення Конституції України і визначення в ній гарантій забезпечення прав людини, захисту й охорони культурної спадщини, у правовій науці відповідним конституційним гарантіям приділено мало уваги. Серед останніх праць такого типу варто відзначити дисертаційне дослідження О. В. Єпіфанова, в якому характеризуються конституційно-правові засади охорони культурної спадщини в Україні [52]. Дослідник акцентує увагу на створенні належного правового регулювання охорони культурної спадщини та його гармонізації із законодавством про архітектуру та містобудування. У зв'язку з цим, на його переконання, конкретні практичні механізми охорони та збереження культурної спадщини потребують удосконалення на рівні галузевого законодавства, зокрема – бюджетно-правового, адміністративно-правового, містобудівного та кримінально-правового. Такими напрямками

удосконалення нормативно-правового регулювання охорони культурної спадщини в сучасних умовах конституційної модернізації суспільства, за пропозицією О. В. Єпіфанова, мають стати узгодження чинних нормативно-правових актів між собою та з європейськими правовими стандартами, забезпечення бюджетного фінансування, посилення адміністративно-правової та кримінально-правової відповідальності за неналежне ставлення до об'єктів культурної спадщини, розробка та прийняття Містобудівного кодексу, належним чином гармонізованого з положеннями спеціального законодавства про охорону культурної спадщини [52, с. 165].

До робіт, які висвітлюють загальні питання забезпечення культурних прав та свободи людини і громадянина в Україні, належать, зокрема, авторська монографія [175] та докторська дисертація [176] М. М. Мацькевича. Автор, серед іншого, торкається питань культурної спадщини та права людини на доступ до об'єктів культурної спадщини.

Проблемним питанням адміністративно-правового регулювання охорони та збереження культурної спадщини в Україні присвячено дослідження Н. І. Кудерської [128]. Автор, зокрема, вказує на недосконалість і фрагментарність національного пам'яткоохоронного законодавства й надає власні пропозиції щодо його удосконалення, а також пропонує механізми для забезпечення, на її думку, належного державного управління у цій сфері як органами державної влади, так і місцевого самоврядування. Специфікою роботи є докладний розгляд окремо адміністративно-правового регулювання охорони та збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини, об'єктів культурної спадщини у базовій мережі закладів культури, рухомих об'єктів культурної спадщини, а також матеріальної культурної спадщини в Україні. У згаданому вже підручнику Н. І. Кудерської для вищих навчальних закладів «Право культурної спадщини» перша частина – «Загальна» [129] – розкриває поняття права культурної спадщини як галузі права, джерел права культурної спадщини, пам'яткоохоронної діяльності та її правового регулювання,

державного управління у сфері культурної спадщини та юридичної відповідальності за правопорушення у сфері культурної спадщини в Україні.

Слід відзначити й появу окремих посібників, які стисло розкривають роль юристів та правоохоронців у збереженні культурно-історичної спадщини [7], а також охорону культурно-історичної спадщини у світлі сучасного законодавства України [8]. Їхні автори – В. К. Антошкін, В. Ю. Мурзін та В. О. Таран – розглянули основні вимоги законів України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини» з точки зору надання майбутнім юристам інформації про їх роль у збереженні об'єктів культурної спадщини, а також окремі міжнародні норми. Цікавим є авторський підхід щодо відображення основних порушень ст. 298 Кримінального кодексу України. Таку інформацію наукові співробітники Запорізького юридичного інституту отримали з обласних управлінь внутрішніх справ, надіславши їхнім керівникам відповідні листи-запити.

Правові аспекти охорони культурної спадщини в Україні розглядаються в працях фахівців з державного управління. Так, В. Д. Холодок, присвятивши дисертаційне дослідження державному управлінню охороною культурної спадщини в Україні [417], вказує на ряд недоліків як управлінського, так і правового забезпечення сфери. Дослідниця, зокрема, відзначає відсутність правового механізму бюджетної підтримки громадських організацій, а також нерозвинутість і неефективність законодавчих преференцій благодійникам і меценатам у сфері культури, як це зроблено в багатьох державах світу. У своїх працях автор також вказує на недостатній контроль з боку органів влади за порушенням пам'яткоохоронного законодавства, справедливо зауважує, що наглядові та дозвільні функції у сфері охорони культурної спадщини нерідко дублюють або перебирають на себе органи, що не мають таких повноважень за законом – зазвичай це двійники, створені місцевою владою [418]. Відзначивши

відповідні недоліки, В. Д. Холодок пропонує шляхи удосконалення національного законодавства та зміни в системі управління галуззю.

У контексті висвітлення діяльності пам'яткоохоронних інституцій та організацій ключова роль по праву відводиться Українському товариству охорони пам'яток історії та культури. Правові засади, форми і методи його діяльності розкрито в дисертаційному дослідженні Л. О. Бойко [17]. Своєю чергою, Л. Д. Федорова висвітлює діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України 1910 – 1920 років [413], а Л. Р. Качковська – діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо вивчення і збереження культурної спадщини Правобережної України [99]. Значна кількість досліджень охоплює діяльність інших профільних інституцій. Так, А. О. Горькова аналізує охорону археологічної спадщини у діяльності державних та громадських установ Києва першої третини XIX – першої третини XX ст. [31], І. А. Стрижова – роль Одеського товариства історії і старожитностей (1839 – 1922 рр.) у збереженні історико-культурної спадщини Південної України [392] та ін. Хоча ці роботи головним чином розглядають історичні аспекти, певну увагу приділено також правовій основі їх діяльності.

5) Праці, присвячені проблемі відповідальності (адміністративної, кримінальної, цивільної) за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини

Ряд дисертаційних робіт присвячено висвітленню адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини. Так, діяльність органів внутрішніх справ України з питань захисту культурної спадщини розкриває Т. Г. Каткова [96]. Автор, серед іншого, дослідила поняття культурної спадщини за українським та міжнародним законодавством. Значна увага також приділена аналізу конвенцій ЮНЕСКО у сфері охорони культурного надбання. Серед ґрунтовних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства варто виділити ініціативу щодо

створення окремого розділу в КУпАП, який би містив відповідальність за порушення у сфері охорони пам'яток та повністю відповідав положенням про адміністративну відповідальність Закону України «Про охорону культурної спадщини», а також пропозицію створити банк даних зарубіжних спеціалістів у сфері культурної спадщини та передбачити порядок проведення мистецтвознавчих досліджень закордонними фахівцями [95].

І. В. Пивовар узагальнила підстави притягнення до адміністративної відповідальності за культуроохоронні проступки й порядок провадження у справах про адміністративні проступки[224]. Автор дає власне визначення поняття «адміністративний проступок у сфері охорони культурної спадщини», у роботі поряд із виділеними видами (штраф, попередження), обґрунтовано необхідність законодавчого запровадження конфіскації як додаткового адміністративного стягнення за вчинення адміністративних проступків у сфері охорони культурної спадщини. Також із метою усунення законодавчих прогалин щодо адміністративної відповідальності за порушення окремих (неврегульованих правом) суспільних відносин у зазначеній сфері охорони, а також для систематизації усіх проступків у сфері охорони культурної спадщини автором сформульовано нові склади (статті) адміністративних правопорушень у цій сфері. Об'єднавши їх з існуючими нормами різних законодавчих актів, автор, як і Т. Г. Каткова, пропонує включити до КУпАП окрему главу – «Адміністративні проступки у сфері охорони культурної спадщини України». Зазначені ідеї й наведені пропозиції лягли в основу спільної монографії О. В. Кузьменко та І. В. Пивовар «Адміністративно-правова охорона культурної спадщини України» [132]. Загалом їхні пропозиції щодо внесення змін до чинного на той час законодавства є досить ґрунтовними та включають норми щодо змін до кодексів: КУпАП України, Митного, Земельного та Цивільного, а також шести інших законів та окремих підзаконних актів. Однак ці пропозиції були розроблені ще до ухвалення Закону України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. та пізніших внесень змін до інших спеціальних законів [157, с. 17].

Свою чергою, В. Ю. Докучаєва [46] розглядає особливості адміністративної відповідальності в системі засобів забезпечення охорони культурної спадщини. Автором з'ясовано підстави для притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, визначено підвідомчість справ про адміністративні правопорушення у сфері охорони культурної спадщини, охарактеризовано провадження в справах про адміністративні правопорушення у відповідній сфері. Традиційно для дисертаційної роботи наведено недоліки та прогалини національного законодавства, а також запропоновано авторське бачення щодо шляхів удосконалення законодавства України у сфері охорони культурної спадщини.

Проблеми кримінальної відповідальності за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини піднімаються в дисертаційній роботі Б. М. Одайника [206]. Автор проводить аналіз співвідношення знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини з іншими нормами Особливої частини Кримінального Кодексу України. Дослідник обґрунтовує необхідність розмежування об'єкта кримінально-правової охорони та безпосереднього об'єкта злочину для ст. 298 КК України – об'єктом кримінально-правової охорони визначає суспільні відносини, пов'язані з моральнісними засадами суспільства в частині ставлення до пам'яток – об'єктів культурної спадщини, а основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 298 КК України, – порушення встановленого порядку поведінки з пам'ятками культурної спадщини.

В. В. Базелюк у дисертаційному дослідженні «Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» [13] уже традиційно для такого роду робіт здійснив історичний огляд становлення та розвитку законодавства про охорону культурної спадщини. Разом із тим особливий інтерес становить дослідження соціально-економічних, нормативних та кримінологічних факторів

криміналізації посягань на об'єкти культурної спадщини. Цікавим є порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності, а також аналіз встановленої Кримінальним кодексом України (ст. 298 КК України) кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Автор вважає за необхідне запропонувати власні зміни до КК України, виклавши ст. 298 у новій редакції.

Проблемі кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини присвячено й дисертаційне дослідження С. О. Бочарникова [19]. Робота, підготовлена практично в той самий час, що й попередня, базується на аналізі чинного законодавства, яке, на переконання автора, потребує змін. Запропоновані узагальнення та висновки, а також авторські пропозиції щодо удосконалення законодавства України вносять певний вклад у розвиток національних доктринальних положень та є черговою спробою привернути увагу до необхідності зміни профільного кримінального законодавства. Поділяючи загалом позиції авторів названих робіт, все ж вважаємо за необхідне наголосити на необхідності комплексного удосконалення законодавства в частині відповідальності за дії та бездіяльність як окремих фізичних, так і юридичних осіб, які призводять до пошкодження, псування, руйнування та нищення об'єктів культурної спадщини [157, с. 17].

Специфіку розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину, розкривають у своєму практичному посібнику Т. Г. Каткова та Т. В. Каткова [98]. У роботі, зокрема, характеризуються злочини, пов'язані з посяганням на культурну спадщину, організаційні, процесуальні й тактичні особливості початкового етапу розслідування таких злочинів, проведення слідчих дій у кримінальних справах про злочини, пов'язані з посяганням на культурну спадщину. Окремо висвітлюється

міжнародне співробітництво та надання правової допомоги у розкритті та розслідуванні злочинів у сфері посягань на культурну спадщину. Незважаючи на формат посібника, розрахований передусім на слідчих і курсантів правоохоронних вишів, цікавими є авторські пропозиції щодо удосконалення профільного законодавства, у тому числі щодо доцільності розроблення й ухвалення Закону України «Про обіг культурних цінностей».

Р. В. Асейкін у своєму дослідженні «Посягання на об'єкти культурної спадщини: кримінологічна характеристика та запобігання» [10] розглянув питання становлення кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти культурної спадщини чи злочинну бездіяльність у цій сфері, підстави криміналізації, поняття та ознаки, притаманні зазначеним предметам. Докладно охарактеризовано детермінанти та дана характеристика злочинця, що вчиняє посягання на вказані об'єкти, визначені напрямки запобігання вчиненню злочинних діянь щодо об'єктів культурної спадщини. Прикметно, що автор обґрунтовано наполягає на доцільності створення єдиних інформаційних комп'ютерних баз даних щодо пам'яток, а також необхідності посилення спеціально-кримінологічної та індивідуальної роботи з особами, схильними до вчинення злочинів. Крім того, заслуговують на увагу конкретні пропозиції вченого щодо внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України й Закону України «Про охорону культурної спадщини».

В. Ф. Зверховська у своєму дисертаційному дослідженні «Культурні цінності як об'єкти цивільних прав» [67] аналізує теоретичні і практичні проблеми правового обігу культурних цінностей, а також формулює пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства України у цій сфері. Зокрема, у контексті поширеної проблеми свідомого доведення пам'ятки до руйнування і знищення запропоновано передбачити у законодавстві України цивільну відповідальність власника культурної цінності, яка перебуває на державному обліку, за її незаконне умисне знищення у вигляді відшкодування у дохід держави її повної вартості на момент знищення. Дослідниця також аргументує необхідність запровадження

у цивільне законодавство України категорії культурних цінностей світового значення, оскільки, на її переконання, юридично підтверджений факт їхньої унікальної цінності сприятиме піднесенню міжнародного авторитету України та поставить їх під особливу охорону [67, с. 9].

6) Праці, які висвітлюють регіональні особливості правової охорони культурної спадщини в Україні

Регіональні особливості правової охорони культурної спадщини розглядаються переважно в роботах фахівців із державного управління та істориків. Так, В. В. Мещеряков розкриває засади формування й реалізації механізмів державного регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах. Робота враховує ті владні ініціативи, які спрямовані на впровадження політики децентралізації та передачу частини повноважень, у тому числі у сфері охорони культурної спадщини, органам місцевого самоврядування. З огляду на це автор запропонував Міністерству культури України переглянути нормативно-правову базу для забезпечення ефективного паритетного фінансування ініціатив та інституцій у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах з бюджетів різного рівня та шляхом залучення нових джерел фінансування, а також сприяти підтримці культурного розвитку регіонів на основі компліментарної субсидіарності [180, с. 225]. Окремі пропозиції правового характеру стосуються деталізації відповідальності за пошкодження, руйнування та знищення об'єктів культурної спадщини. Разом із тим пропонується на законодавчому рівні забезпечити підтримку нематеріальної культурної спадщини.

Особливості державного управління сферою туризму та охороною культурної спадщини на регіональному рівні досліджує на дисертаційному рівні О. В. Малишева [172]. У дисертації доведено, що для впровадження ефективної державної політики у цій сфері необхідно використовувати комплексний механізм державного управління сферою туризму та охороною

культурної спадщини, що складається, серед іншого, з організаційного й правового блоків. Автором запропоновано основні напрямки удосконалення нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини та розвитку туризму. На основі систематизації емпіричних даних про розвиток туризму розроблено методику планування бюджетних надходжень до загального та спеціального фондів, перерозподілу податкових надходжень від туристичної діяльності, а також використання кредитних та інвестиційних ресурсів для фінансування заходів з охорони культурної спадщини.

Заслуговує на увагу проект Східноукраїнського центру громадських ініціатив та луганської археологічної спілки «Археологи проти корупції», реалізацію якого розкрили в однойменному виданні О. О. Бритюк, Ю. В. Ращупкіна та В. В. Щербаченко. Автори, як результат успішного втілення громадської ініціативи, подають проведення інвентаризації археологічних пам'яток Луганщини, актуалізацію проблеми у місцевих та національних ЗМІ, розслідування правоохоронними органами фактів злочинної руйнації археологічних пам'яток та запровадження більш прозорої процедури проведення археологічних досліджень за державні кошти [21, с. 104 – 105].

Історію розвитку системи охорони культурної спадщини на Донбасі висвітлює в дисертаційному дослідженні [268] й авторській монографії [267] О. В. Принь. Хоча дослідження має історичний характер, проте автор докладно характеризує систему державних пам'яткоохоронних органів і роль наукових установ, вищих навчальних закладів та музеїв у проведенні пам'яткоохоронних заходів, діяльність регіональних осередків УТОПІК крізь призму нормативних документів. Також корисними є авторські додатки, які, окрім постанов Раді Міністрів УРСР, містять постанови і рішення виконкомів Донецької та Луганської обласних рад, директивні й розпорядчі акти регіональних органів у сфері охорони культурної спадщини за 1945 – 1991 роки.

Крім того, окремі аспекти правового забезпечення й управління у сфері охорони культурної спадщини на регіональному рівні розкривають у своїх працях О. Г. Мокроусова [193], О. М. Присяжнюк [269], В. Ю. Ткаченко [399], О. В. Хлівнюк [416] та багато інших.

Таким чином, аналіз праць українських вчених дає підстави стверджувати, що питанням охорони та збереження культурної спадщини за роки незалежності України присвячено кілька десятків монографій і дисертаційних досліджень, кількість наукових статей вже перелічується сотнями, ще більше оприлюднених наукових повідомлень і тез виступів на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, семінарах та інших наукових і експертних форумах. При цьому проблематика правової охорони культурної спадщини досліджувалася не лише вченими-правознавцями, а й представниками суміжних галузей науки – фахівцями з державного управління, міжнародних відносин, історії, культурології, політології та ін.

2.3. Висвітлення проблеми правової охорони культурної спадщини у західній правовій доктрині

Культурна спадщина справляє великий вплив на різні галузі життєдіяльності суспільства, а також сприяє збагаченню культурного життя народів та взаємному співробітництву держав. Прагнення останніх зберегти й популяризувати об'єкти культурної спадщини для майбутніх поколінь є закономірним процесом культурного розвитку будь-якої країни.

Кожна епоха залишає по собі культурний слід. Коло об'єктів, що належать до культурної спадщини, є широким і різноманітним. Вони можуть різнитися за природою походження, формою втілення, за значенням, яке становлять для суспільного розвитку, багатьма іншими критеріями. Не лише на різних етапах розвитку людства, а й у різних регіонах великий вплив на формування таких об'єктів мають різноманітні соціокультурні фактори –

економічний, релігійний, організаційний, асиміляція національних культур та їх відокремлення, оновлення змісту та ін. Вагомість об'єктів культурної спадщини визначається також кількома аспектами, серед яких – історико-культурний, етнічний, соціальний, ідеологічний тощо. Звичайно, усі ці відмінності знаходять відображення й у правовому регулюванні охорони культурної спадщини.

Орієнтація суб'єктів вироблення й реалізації культурної політики на проведення в життя системного підходу до збереження культурної спадщини неможлива без принципового вирішення правових питань. Як зазначає Т. Катаргіна, «на відміну від звичайних об'єктів нерухомості кожен з об'єктів культурної спадщини є унікальним, позаяк має індивідуальні особливості, що формують його історико-культурний потенціал, який є складовою національного надбання країни. Втрата об'єкта культурної спадщини не може бути відновлена, тому недооцінка, або несвоєчасна оцінка, завдають значних матеріальних втрат для пам'ятки. У багатьох країнах світу це вважається одним із тяжких злочинів перед суспільством» [92, с. 214].

Широкий масив досліджень у сфері правового забезпечення охорони культурної спадщини не підлягає чіткій класифікації за окремими напрямками, оскільки питання, що аналізуються, перетинаються у різних контекстах представлених робіт. Однією з перших в Україні ґрунтовний аналіз зарубіжної історіографії з питань захисту культурної спадщини здійснила Т. Катаргіна, запропонувавши власну класифікацію за такими напрямками:

- загальні питання захисту історико-культурного та природного довкілля; міжнародно-правові та міжнародно-організаційні аспекти збереження та використання культурної спадщини;
- історико-аналітичні розвідки щодо чинного законодавства зарубіжних країн;
- дослідження питань спеціального порядку щодо реставрації, консервації, відновлення пам'яток;

– економічні розвідки, які стосуються проблем утримання та використання нерухомих об'єктів історико-культурного значення [92, с. 214].

Запропонована класифікація загалом відповідає тим найбільш основним напрямкам досліджень зарубіжних вчених у сфері охорони культурної спадщини, і в цілому ми її поділяємо. Разом із тим необхідно зазначити, що тематика зарубіжних досліджень є значно ширшою за ту, яку ми класифікували для українських студій з охорони культурної спадщини, і ту, яку наводить Т. Катаргіна, а тому вважаємо за доцільне виокремити значно ширше коло проблем, які стали предметом дослідження. З огляду на це на основі проведеного дослідження пропонуємо власну класифікацію тематики і напрямків досліджень у західній доктрині охорони культурної спадщини:

– теоретико-правові засади охорони культурної спадщини, загальні питання, методологія та концептуальні підходи, визначення понять;

– міжнародно-правові засади, теоретичні питання збереження та використання культурної спадщини у міжнародному праві, аналіз, коментарі та роз'яснення нормативно-правової бази міжнародних організацій з питань захисту нерухомих культурної спадщини, дослідження ступеню ефективності реалізації правових режимів, що встановлюються конвенціями й іншими актами, які складають юридичний інструментарій міжнародного захисту;

– міжнародно-правове нормативне регулювання та внутрішньодержавні правові засоби захисту рухомих об'єктів культурної спадщини від незаконного обігу;

– міжнародно-правове нормативне регулювання та національні системи захисту об'єктів культурної спадщини під час збройного конфлікту, аналіз та розвиток відповідних положень міжнародного гуманітарного права на основі вивчення подій у зоні військового протистояння, пов'язаних із викраденням, знищенням або розграбуванням, незаконною торгівлею об'єктами культурної спадщини;

- міжнародно-правове нормативне регулювання охорони об'єктів підводної культурної спадщини, співвідношення правового режиму захисту з випадками нерегульованих високотехнологічних досліджень морського дна, що знаходиться за межами юрисдикції держав, претензіями держав на володіння відповідними об'єктами тощо;

- міжнародно-правові аспекти охорони всесвітньої культурної спадщини;

- міжнародно-правові засади та особливості національного законодавства у сфері захисту об'єктів нематеріальної культурної спадщини;

- позитивні та негативні наслідки співвідношення правових систем захисту прав людини та охорони культурної спадщини;

- правові засади охорони культурної спадщини регіонів, права національних меншин та корінних народів у складній системі захисту культурно-історичних об'єктів як чинників їх ідентичності;

- правове регулювання децентралізації, розширення повноважень місцевих інституцій в управлінні охороною культурної спадщини в зарубіжних країнах;

- регламентація спеціального порядку реставрації, консервації, відновлення пам'яток тощо;

- правове забезпечення державної політики щодо створення сприятливих умов для бізнесу у питаннях збереження культурної спадщини, набуття економічної вигоди та соціальних дивідендів, розвитку туризму, організації програм заробляння коштів на самоутримання відповідних об'єктів;

- запровадження цифрових технологій у сфері охорони культурної спадщини.

Приступаючи до огляду літератури з питань охорони культурної спадщини, звертаємо увагу на неузгодженість в аналізованих працях основних термінів і понять, про що ми вже згадували у відповідному підрозділі. Передусім це зумовлено вживанням різних термінів у

законодавстві. Зокрема, у законодавстві США, Великої Британії, ФРН, Франції, а також у практиці діяльності міжнародних організацій, у тому числі ЮНЕСКО і Ради Європи, для позначення культурної спадщини в широкому розумінні використовують два найбільш поширених поняття: *cultural heritage* – *das Kulturerbe* (культурна спадщина) і *cultural property* – *das Kulturgut* – *patrimoine culturel* (дослівно: культурна власність). При цьому термін «*cultural property*» за своїм змістом є еквівалентом поняття «національне багатство» і тому обґрунтовано може бути перекладений як «культурне надбання» [162, с. 10].

Культурна спадщина є, без сумніву, однією із засад збереження культурного розмаїття, а також потужним інструментом для діалогу культур. Тож науковці різних країн приділяли велику увагу дослідженню саме теоретико-правових засад її охорони. Оскільки остання є важливою сферою державної та суспільної діяльності, що здійснює благотворний вплив на розвиток культури і демократичних процесів у суспільстві, доцільно визначити ключові моменти висвітлення правової проблематики охорони культурної спадщини у працях зарубіжних авторів.

За кордоном тема охорони культурної спадщини опрацьовується достатньо давно й залишається актуальною, тому їй присвячується велика кількість досліджень і наукових статей. Нами проаналізовано роботи американських і британських вчених, а особливу увагу приділено італійським, польським та французьким авторам, оскільки досвід цих країн вважаємо більш корисним у контексті удосконалення національного законодавства як з огляду на адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, так і їх тривалу традицію законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини.

Розглядаючи охорону культурної спадщини як систему публічно-правових заходів, спрямованих на виявлення, облік, відновлення, утримування та використання об'єктів культурної спадщини, які застосовуються з метою збереження та примноження історичного

надбання [411, с. 15], можна стверджувати, що питання охорони об'єктів культурної спадщини, що піднімаються зарубіжними дослідниками, знаходяться у безпосередньому зв'язку з правовими аспектами цих процесів.

У першу чергу, основний масив робіт у сфері охорони культурної спадщини стосується міжнародно-правового напрямку, науково-практичного осмислення й критичного аналізу міжнародних конвенцій та іншого інструментарію. Для прикладу, ґрунтовне дослідження у сфері міжнародно-правових засад охорони культурної спадщини підготував Крейг Форрест, старший викладач юридичного факультету Школи права ім. Т. Бейрна при Університеті Квінсленду (Австралія). Його монографія «Міжнародне право та охорона культурної спадщини» [467] акцентує увагу на тому, що безпосередньо діяльність із охорони культурної спадщини багато у чому зобов'язана праву, закону, адже саме визначення поняття культурної спадщини, культурного надбання, старовини, культурних цінностей в юридичному сенсі у національних законодавствах (задовго до появи відповідної міжнародної державної практики та міжнародних конвенцій у сфері «культурної спадщини») уможливило їх підняття до «вищого ступеню захисту». За його словами, в основі поняття культурної спадщини лежить цінність (чи значимість). Може існувати ціла низка цінностей, таких, як символічна, інформаційна, естетична, економічна, історична, наукова, культурна, археологічна, етнічна, громадська, рекреаційна, освітня, технічна, соціальна чи правова, однак лише певні з них (будь-який об'єкт або практика володіють трьома важливими і часто конкуруючими цінностями: естетичною, археологічною чи історичною, економічною) узагальнено відіграли важливу роль у побудові та обґрунтуванні захисних режимів, що виникли в ЮНЕСКО [162, с. 11].

Крейг Форрест зупиняється також на проблемних питаннях реалізації конвенцій ЮНЕСКО про культурну спадщину, кожна з яких розглядала специфічний аспект її охорони. Дійсно, сам предмет і зміст кожної конвенції є унікальним і не розроблявся спеціально для взаємодії з іншими. Проте

конвенції «перекриваються», створюючи складну мережу нормативних положень, що призвело до розвитку конфліктних дихотомій (таких як, наприклад, «культурний націоналізм» проти «культурного інтернаціоналізму»). Автор робить висновок, що хоча процес прийняття конвенцій з охорони культурної спадщини упродовж 50 років створив непотрібні дихотомії, він також демонструє перехід від чистих конвенційних норм, створених для захисту певних культурних проявів, – до міжнародної системи захисту, що більше спирається на міжнародне співробітництво, підкріплене цілісним поняттям світової культурної спадщини [467, с. 423].

Наведений нами детальний опис зазначеної роботи Крейга Форреста є прикладом дослідження, що надає комплексний аналіз теорії міжнародного права через аналіз конвенцій ЮНЕСКО, із наданням пояснюючих та критичних коментарів. Існує велика кількість схожих за цілями та змістом авторських досліджень, які можуть бути покладені в основу формування професійного світогляду історії та теорії міжнародного права охорони культурної спадщини.

Так, у книзі «Вплив уніфікованих законів на охорону культурної спадщини та збереження культурної спадщини в ХХІ столітті» [524], яка пропонує огляд семи конвенцій з двома протоколами, прийнятими ЮНЕСКО та ЮНІДРУА, проводиться порівняльний аналіз правових схем захисту або охорони культурної спадщини в 15 країнах світу. Це публікація доповідей, представлених на Першому міжсесійному тематичному конгресі Міжнародної академії порівняльного права в листопаді 2008 р.

Важливою, на наше переконання, працею у сфері охорони культурної спадщини є видання двох провідних експертів у галузі права культурної спадщини Ліндел Протт і Патріка О'Кіфа «Право і культурна спадщина» (Том I опублікований в 1984 р. [506]; том III [508] – у 1989 р.; том II не було підготовлено). Наведені положення, хоча тепер дещо застаріли, продовжують детально окреслювати питання, необхідні для вивчення історії становлення міжнародного права охорони культурної спадщини та

вироблення відповідного термінологічного апарату, залишаються чинником його подальшого розвитку.

Зазначені науковці є авторами більш пізнього «Збірника з коментарями «Конвенції про культурну спадщину та інші інструменти»(2011 р.) [500]. Ця праця наводить всі важливі тексти міжнародного права про захист культурної спадщини і містить короткий коментар щодо еволюції кожного з них та їх взаємозв'язку. Обговорення торкається найважливіших конвенцій ЮНЕСКО, а також широкого спектру рекомендацій і декларацій ЮНЕСКО, Ради Європи та ООН.

Ліндел Протт у співавторстві з Джеймсом Шпехтом підготували працю «Захист або розкрадання? Захист майбутнього нашої культурної спадщини» [507] (1989 р.), в якій окреслили світові тенденції у сфері захисту різноманітних об'єктів культурної спадщини. Л. Протт також досліджувала політику збереження культурної спадщини та її правові засади у своїй роботі «Проблеми охорони культурної спадщини в міжнародному приватному праві» [505].

Слід згадати дослідження болгарського фахівця Е. Александрова «Міжнародно-правовий захист культурних цінностей і об'єктів» [5], оприлюднене в 1978 р. Автор досліджує витоки правового захисту культурної спадщини, особливу увагу приділивши аналізу міжнародних конвенцій. При цьому він вказував на відсутність єдиної термінології, що, на його переконання, було істотною перешкодою на шляху міжнародної охорони культурної спадщини та її об'єктів. Варто відзначити, що ця робота була відомою, особливо серед радянських вчених, та мала певний вплив на подальший розвиток правової доктрини, у тому числі української, у сфері міжнародного права охорони культурних цінностей.

Праця Джирі Томана «Захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (1996 р.) [526] з аналізом Гаазької конвенції 1954 року продовжує залишатися ключовою роботою щодо захисту культурної спадщини під час збройного конфлікту. Створення коментарю має на меті

надати якомога більшої кількості урядів держав, які ще не приєдналися до Конвенції, доступ до опису історичних обставин, інструментів підготовки проектів документів, зрозумілого тлумачення термінів, пояснень змісту та цілей укладених договорів, результатів їх застосування. У роботі взято до уваги накопичений теоретичний та практичний досвід розвитку права і законів за період існування Конвенції, у тому числі у близькій сфері застосування міжнародного гуманітарного права.

Схожа із зазначеною тематикою робота Кевіна Чемберлена «Війна і культурне надбання» (2004 р.). У 2013 р. вона була перевидана [441] з огляду на те, що з моменту публікації першого видання відбулося багато значних подій, пов'язаних як зі збройними конфліктами у світі, так і з міжнародними зусиллями, спрямованими на забезпечення реституції культурних цінностей. Автор наголошує, що адресує свій коментар Конвенції 1954 року та двох протоколів до неї не лише правникам, а й представникам збройних сил, які повинні бути повністю обізнані з правилами міжнародного гуманітарного права стосовно культурних цінностей та враховувати його норми.

Лоуренс Ротфілд представив у своєму дослідженні «Давнина в облозі: захист культурної спадщини після війни в Іраку» [511] перший повний звіт про лиха, що трапилися з культурною спадщиною Іраку після падіння уряду Саддама Хусейна у квітні 2003 р., включаючи викрадення з музеїв та масові розграбування на археологічних об'єктах по всій країні. Автор, з метою подальшого запобігання масовим і незворотним втратам, аналізує, чому закони і міжнародні конвенції, захисна діяльність організацій з охорони культурної спадщини, планування і здійснення військових операцій для захисту культурного надбання не спрацювали і продовжують зазнавати невдачі. У науковій розвідці визначаються нові процедури планування, механізми політики та стратегії реалізації, здатні добитися успіху, з тим, щоб помилки, зроблені в Іраку, не тиражувалися в інших кризових регіонах, багатих на культурну спадщину.

Теоретичні напрацювання зарубіжних авторів нерідко висвітлюються на сторінках періодичних видань міжнародних організацій. Так, Семюел Харді, почесний науковий співробітник Інституту археології при Університетському коледжі Лондона, що займається вивченням проблем незаконної торгівлі об'єктами культурної спадщини в періоди конфліктів і криз, особливо торгівлі, до якої причетні терористичні організації, озброєні угруповання та репресивні режими, присвятив свої публікації у «Кур'єрі ЮНЕСКО» [472] цим питанням. Він зазначає, що торгівля пам'ятками є одним із головних джерел фінансування терористичних організацій, аналізує події в Іраку й Сирії, що призвели до незаконного продажу та втрати світовою спільнотою великої кількості об'єктів культурної спадщини, маршрути їх незаконного обігу та питання повернення, розглядає прийняті ООН та ЮНЕСКО резолюції та рекомендації, відповідно до яких у світі здійснюються посилені заходи боротьби з незаконним обігом культурних цінностей, закликає держави зробити більш жорстким власне законодавство в цій сфері.

Анастасія Страте у роботі «Захист підводної культурної спадщини: важливе завдання сучасного морського права» [521] звертається до вивчення морського середовища як такого, що майже ідеально підходить для збереження артефактів, і до недавнього часу забезпечувало їх повний захист від руйнування людиною. Проте нинішні технології полегшили доступ до культурних об'єктів під водою та їх розкрадання. Авторка наголошує на існуванні нагальної потреби в негайних міжнародних заходах для збереження техногенного середовища поряд із природним. Зазначається, що запровадження правових норм для захисту підводної культурної спадщини є непростим питанням, що складає матрицю інтересів і законів, як міжнародних, так і національних. Дослідження є прикладом зародження й розвитку ідеї розробки відповідної конвенції (яку було прийнято лише через 6 років).

Своєю чергою, Роберта Гарабелло та Тулліо Сковацці підготували дослідження «Захист підводної культурної спадщини: до і після Конвенції ЮНЕСКО 2001 року» [470], яке є прикладом аналізу Конвенції ЮНЕСКО про захист підводної культурної спадщини 2001 року, що стала важливим кроком уперед у сфері міжнародного права. Робота зосереджується на основних аспектах Конвенції, описує ситуацію та події до і після прийняття (і набуття чинності) цього акта, аналізує суперечності, спричинені застосуванням Конвенції ООН про морське право 1982 року, розвіює міфи, що виникли навколо підготовки проекту Конвенції з описанням переговорного процесу та розробки кожного окремого положення.

Лукас Ліксинський у книзі «Нематеріальна культурна спадщина в міжнародному праві» [483] пропонує комплексний аналіз правових питань, що стосуються нематеріальної культурної спадщини (також відомої як традиційні культурні вирази або фольклор). Автор досліджує законодавче регулювання охорони нематеріальної культурної спадщини на трьох різних рівнях: міжнародному, регіональному та національному. На міжнародному рівні найважливішим інструментом є спеціальна Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.). На регіональному рівні заходи з охорони здійснюються у рамках політичної та економічної інтеграції, спираючись на розуміння того, що нематеріальна культурна спадщина сприяє розвитку спільної ідентичності регіону. На національному рівні досліджуються як сильні конституційні форми захисту, так і досить слабкі політичні ініціативи, спрямовані насамперед на залучення іноземної допомоги. Нематеріальна спадщина також може бути захищена через матеріальне право, і в цьому відношенні дослідження розглядає потенціал і недоліки законодавства про права людини, інструментів інтелектуальної власності та контрактних підходів.

«Спадщина, культура та права: запрошення до правових дискурсів» [473] під редакцією Андрії Дурбах та Лукаса Ліксинського є збірником есе провідних науковців, які пропонують власне розуміння

взаємозв'язку між захистом і використанням культурної спадщини, з одного боку, і фундаментальними правами людини, з іншого, аналізують співвідношення законодавства у сфері охорони культурної спадщини з принципами та практикою реалізації прав людини. У дослідженнях критично розглядається взаємозв'язок між спадщиною та правами людини, які можуть бути як потенційно згубними, так і взаємно зміцнюватися, вивчається, наскільки правові інструменти міжнародного права полегшують або перешкоджають охороні культурної спадщини. Аналіз охоплює низку питань, що стосуються Африки, Азії, Європи, Латинської Америки та Австралії. Автори представлених у збірнику матеріалів єдині у думці, що руйнування культурної спадщини слід розглядати як порушення людської гідності та ідентичності.

Хелайн Сільверман та Д. Ферчілд Рюглз у дослідженні «Культурна спадщина і права людини» [515] розглядають необхідність охорони культурної спадщини в умовах глобалізованого світу як засіб ідентифікації місцевих громад та національних меншин, завдяки відносній ізольованості яких певні об'єкти культурної спадщини збереглися донині. Аналізуючи політичний аспект збереження й управління спадщиною, що стосується прав людини, науковці задаються питаннями: чи існує універсальне право на вільне вираження і збереження культурної спадщини, а якщо так, то де це право сформульоване і чи може воно бути захищене? Як по-різному використовують поняття «спадщина» для об'єднання та поділу громад? Хто визначає культурну спадщину і хто має контролювати управління нею? Ці та інші теоретичні засади досліджуваної проблематики особливо актуальні для України в контексті нинішньої адміністративно-територіальної реформи.

Кетрін Белл та Роберт Паттерсон у своєму дослідженні «Захист культурної спадщини корінних народів: закони, політика та реформа» [436] аналізують основні риси канадського, американського та міжнародного права, що впливають на культурну спадщину корінного населення Канади. Надзвичайно цікавим для вивчення й узагальнення є канадський досвід

створення складного правового та політичного механізму регулювання питань, пов'язаних із репатріацією та торгівлею матеріальною культурою, охороною місць спадщини, поводженням із залишками родової спадщини та контролем над нематеріальною спадщиною корінних народів.

Питання соціо-етнічного впливу на вирішення потреб збереження пам'яток проаналізовані також у роботах Мікаеля Ньюсома [496] та Джейка Далібарда [461]. Вони звертають увагу на необхідність правового забезпечення дослідження й захисту етнічної культурної спадщини та активізації залучення до пам'яткоохоронної діяльності представників національних та етнічних общин. Саме це, на їхню думку, і є одним із механізмів вирішення конфліктів, які свого часу гостро постали перед урядами західних країн у результаті загострення політичної ситуації.

Прикладом дослідження питань спеціального порядку управління об'єктами культурної спадщини є монографія Мередіт Сайкес [522], яка присвячена новим вимогам до ідентифікації й інвентаризації нерухомих пам'яток. Автор на основі аналізу офіційної документації та практики розглядає, систематизує та порівнює 11 різних систем інвентаризації у країнах світу, що може допомогти фахівцям у створенні власної методики та виробленні інструментарію ідентифікації культурних цінностей.

Інший важливий напрямок наукових досліджень стосується правових аспектів охорони культурної спадщини в окремих країнах світу. Особливий інтерес для України становлять праці французьких авторів, які аналізують національну політику у сфері охорони культурної спадщини. У цьому контексті варто згадати дослідження історіографії з цієї тематики, проведені О. Надировою [197], на які посилаються О. Рибчинський [363] та інші вчені.

Відповідний досвід корисний передусім тим, що в Україні схожа до французької модель управління у сфері культури загалом й охорони культурної спадщини зокрема. Зокрема, французькі дослідники багато уваги приділили децентралізації управління, що також є актуальним для України в процесі реформування влади й розширення повноважень органів місцевого

самоврядування, оскільки цей процес неминуче вплине на сферу охорони культурної спадщини [162, с. 15]. Так, чудовим зразком вивчення гострих соціальних проблем сучасного французького суспільства є праця Генрі Руссо [512]. Автор відстежує трансформацію поняття «культурна спадщина» від давнини до сьогодення. Важливою для сьогодення є порушена ним проблема щодо необхідності диференціації критеріїв оцінки для історичних і сучасних об'єктів культурної спадщини.

Значний інтерес становлять дослідження Жака Ріго, фахівця в галузі державної культурної політики, який у роботі «Майбутнє політики з питань культури» [510] провів аналіз сучасних тенденцій розвитку культурної політики Франції. У ній автор вносить свої пропозиції для прискорення процесу децентралізації влади та розширення повноважень місцевих інституцій.

Вивченню державної політики збереження культурної спадщини присвячували свої роботи й інші дослідники, серед яких Жан-П'єр ле Дантек [462]. Розкриваючи діяльність французького уряду, він зосереджує увагу на місці пам'яток історії в державній політиці і робить висновок про недостатню увагу з боку держави до пам'яток, що знаходяться на периферії. Як і Ж. Ріго, автор пропонує провести децентралізацію заради покращення ситуації. Ж.-П. Дантек наполягає на продовженні політики соціо-технічно-культурного використання пам'яток архітектури та історії з метою надання можливості пам'яткам заробляти кошти на самоутримання.

Проблемам децентралізації у Франції присвячена монографія П'єра Мулін'єра «Політика культури Франції та її децентралізація» [494], що містить важливий теоретичний та фактологічний матеріал про роль державних органів та представництв громадськості у сфері охорони культурної спадщини. Як справедливо зауважила О. Надирова, автор дійшов висновку, що ефективність пам'яткоохоронної діяльності залежить саме від органів місцевого рівня, оскільки лише вони повинні стежити за збереженням розташованих на їх території пам'яток історії та культури.

Компетентні місцеві служби мають бути наділені правом впливу на прийняття рішень щодо місцевої спадщини та контролю за порушниками Кодексу культурної спадщини [197].

Цікавими та корисними у контексті удосконалення законодавства України про охорону культурної спадщини є аналітичні звіти державних посадовців Франції, наприклад, аналітика фінансової комісії Яна Гаїляра [469], а також аналітика комісії у справах культури Ів Дужа [463] (обидві комісії діють при Сенаті). У звітах на основі критичного переосмислення документальних джерел й опрацювання сучасного фактологічного матеріалу детально проаналізовано функціонування державних структур, сучасні політико-юридичні модифікації пам'яткоохоронної системи. Водночас об'єктивно відзначено недоліки і прорахунки, переваги та здобутки держави в роботі зі збереження культурної спадщини [197].

Комплексна праця Жана-П'єра Мохена «Наука про спадщину» [492] висвітлює історію французьких та світових розробок різних методик ідентифікації, консервації й реставрації історико-культурної спадщини та наголошує на міждисциплінарності пам'яткознавства.

Так само для України важливим є польський досвід правової охорони культурної спадщини, оскільки польська правова система на межі 80 – 90-х років ХХ ст., як і українська, значною мірою перебувала під впливом радянського права. Досить ґрунтовно польська правова традиція та практика охорони культурної спадщини розкрита в монографії Катерини Заласінської «Правова охорона нерухомих пам'яток у Польщі» [529]. Автор, серед іншого, докладно подала генезу правової охорони культурної спадщини, як на міжнародному рівні, так і в Польщі, з кінця ХVІІІ ст., специфіку розвитку профільного законодавства після 1945 р., сучасні проблеми охорони пам'яток. Також розкрито питання визначення форм охорони пам'яток, порядок внесення пам'яток до реєстру, правові засади створення і

функціонування парків культури, визначення питань охорони в місцевому плані територіального розвитку та ін.

2010 року побачила світ і ще одна вагома польська робота за редакцією Терези Гардоцької та Яцека Собчака «Правова охорона пам'яток» [503]. У ній, зокрема, подано аналіз чинного законодавства і проблеми його застосування та правові колізії, розглянуто правові механізми запобігання знищенню та руйнуванню пам'яток, питання прав і обов'язків власників та користувачів об'єктів культурної спадщини, торгівлі творами мистецтва, реституції об'єктів культурної спадщини, реставрації та консервації нерухомих пам'яток тощо.

2011 року вийшла ще одна колективна робота за редакцією професора Богуслава Шмигіна «Система охорони пам'яток у Польщі – аналіз, діагноз, пропозиції» [523]. Збірка переважно включає статті дискусійного характеру, в яких розкриваються основні напрямки змін у польській системі охорони пам'яток, питання валоризації архітектурної спадщини в системі охорони пам'яток, специфіка співпраці та відносин інвесторів із консерваторами пам'яток. Особливий інтерес становлять практичні зауваження та рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства, зокрема Малопольського воєводського консерватора пам'яток Яна Янчиковського, або висвітлення діяльності органів місцевого самоврядування у пам'яткоохоронній сфері міським консерватором пам'яток Гдині Робертом Гіршем.

Крім того, Польща провела реформу децентралізації влади, передавши частину повноважень, у тому числі щодо охорони культурної спадщини, місцевим громадам. Цій тематиці присвячено ряд досліджень польського професора, фахівця з питань місцевого самоврядування й правового забезпечення пам'яткоохоронної діяльності Януша Слуговського. Автор, зокрема, оприлюднив монографію «Опікування нерухогими пам'ятками. Проблеми адміністративно-правові», яка видана в 2014 р. та перевидана в 2017 р. [517]. Дослідник також регулярно видає статті, в яких аналізуються

питання судової практики щодо захисту культурної спадщини [516], правової охорони природних і культурних ландшафтів [518], термінології охорони культурної спадщини [519] тощо.

Цікавими є окремі польські дослідження щодо судової практики і рішень Європейського суду з прав людини, які стосуються охорони культурної спадщини. Так, доктор права Лодзького університету Анна Млинарська-Собачевська у своїй статті [491] розглядає питання охорони пам'яток у контексті обмеження речового права власності на основі рішення ЄСПЛ у справі проти Польщі від 29 березня 2011 р. Аналізуючи зазначене рішення, дослідниця звертає увагу на прогалини польського законодавства, яке не передбачає процедуру експропріації та компенсацію або обов'язковий викуп об'єкта культурної спадщини чи речі, і це обумовлює, що весь тягар охорони об'єкта культурної спадщини покладено на його власника. Ця ситуація, на думку автора, не є прийнятною як суперечлива до Протоколу 1 до ЄКПЛ, а також як неконституційна, оскільки не відповідає конституційним гарантіям захисту прав власності.

Згадуючи про інші країни, наведемо приклад комплексного дослідження теоретичних і практичних напрямів розвитку охорони культурних об'єктів, яким є монографія Ердера Джевата [440], турецького археолога, засновника Відділення консервації історичних пам'яток Близькосхідного технічного університету (Анкара, Туреччина), почесного члена виконавчого комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), экс-керівника Міжнародного центру з дослідження збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM) (1981 – 1988 рр.). На широкому фактичному матеріалі, із використанням різноманітних джерел, автор проаналізував шляхи становлення концептуальних положень збереження, захисту та використання пам'яток історико-архітектурної спадщини в країнах Західної Європи, зокрема у Великій Британії. Дослідження охоплює широкі хронологічні рамки, починаючи від Середньовіччя і до завершення Другої світової війни. Автор визначив вплив

різноманітних факторів на формування напрямів пам'яткозахисної діяльності, серед яких визначальна роль належить соціально-економічному розвитку суспільства та пануванню теологічних постулатів на певному етапі [92].

Цікавими є міжрегіональні дослідження з питань охорони культурної спадщини опубліковані авторами з різних країн. Так, у праці «Пам'ятки в мінливому світі» [217], в якій опубліковані дослідження українських, російських, англійських, шотландських, французьких та німецьких фахівців із проблем охорони та поцінування пам'яток археології, історії, архітектури й містобудування, а також менеджерів пам'яткоохоронної діяльності та туристичного сервісу, варто відзначити наукові розвідки Ж. М. Венсана про принципи збереження пам'яток у Франції [27] та В. Штопфеля про заходи, спрямовані на захист пам'яток у Німеччині [427].

Роботи зарубіжних авторів поділяються й за окремими тематичними напрямками. Так, у статтях Дж. Сімпсона [373], Ж. П. Сент-Обена [372], В. Майра [169] проаналізовані питання каталогізації та систематизації нерухомих об'єктів, розглянуті нові вимоги до збереження та використання історико-культурних об'єктів, особливо в районах із слабким економічним потенціалом. В українському контексті зазначені роботи заслуговують на увагу завдяки аргументованій позиції авторів про можливість досягти економічного піднесення за рахунок розвитку інфраструктури туризму, використовуючи нерухомі пам'ятки для залучення відвідувачів.

З огляду на загострення проблеми руйнування та нищення пам'яток у великих містах України з метою звільнення місця для нового будівництва цікавим є досвід, описаний у монографії Ади Хакстабел [474], де розкриваються катастрофічні наслідки наступу промислового та житлового будівництва, процесів урбанізації та субурбанізації у сучасному суспільстві, які охоплювали значні території із визначними об'єктами історико-культурного значення.

Пилип Офер та Айрон Самюелз [501] у своєму дослідженні проаналізували існуючий британський досвід використання й переобладнання незаселених споруд, запропонувавши можливості їх пристосування до сучасних умов і стандартів. Науково-практичне дослідження з проблем пристосування старих будівель та унікальних ландшафтів здійснили також Щербан Кантакьюзино та Сьюзен Брандт [88], характеризуючи їх як «знайдений простір». Ці розвідки зробили вагомий внесок у процеси збереження старої забудови в країнах Західної Європи й допомогли зберегти значну кількість історичних об'єктів, визначивши їх як пам'ятки й запропонувавши нові форми їх використання.

На нашу думку, корисними для вивчення західного досвіду законодавчого врегулювання охорони культурної спадщини також є роботи: Антуана Дейла [459], Джакоба Моррисона [493], Грехема Ашворса [433], Майкла Болдуїна [438], Джона Фоулера [468], Ернеста Конноллі [113], Мікаеля Анслея [432], Жана Далібарда [461], Девіда Стенфорса [520], Тео Госсетта [471] та інших вчених.

І хоча ми не ставили за мету проаналізувати роботи у сфері охорони культурної спадщини вихідців з інших регіонів, зокрема Азії, вважаємо за необхідне вказати, що досить активно правові аспекти охорони культурної спадщини досліджуються в Російській Федерації. Цій тематиці, зокрема, присвячено дисертаційні дослідження А. А. Ахметзянова [11], Н. О. Потапової [259], В. Є. Хазової [415] та ін. Водночас Україна припинила співпрацю з Росією у сфері правової охорони культурної спадщини до повного звільнення окупованих територій Криму, апелюючи при цьому з метою захисту культурної спадщини в Криму до посередництва міжнародних організацій.

Таким чином, проблеми у сфері охорони культурної спадщини існують у всіх країнах, але вони постійно знаходяться в полі зору не лише держави та суспільства, а й науковців, які, використовуючи міждисциплінарний

комплексний підхід, розробляють концептуальні засади збереження культурної спадщини.

Звичайно, запропонований перелік не є вичерпним. Так само досить різними є проаналізовані доктринальні напрацювання з точки зору їх практичного використання для поліпшення правової охорони культурної спадщини. Разом із тим їх вивчення безумовно є необхідним, сприятиме накопиченню відповідного досвіду та його переосмисленню, виокремленню тих пропозицій і рекомендацій, які можуть бути корисними в процесі удосконалення охорони культурної спадщини в Україні.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, що основним джерелом дослідження правової охорони культурної спадщини в Україні є законодавчі й підзаконні акти, ухвалені органами державної влади упродовж більш ніж столітньої історії. При цьому простежується певна правонаступність не лише політики у сфері охорони культурної спадщини, а й відповідних правових джерел. Так, свого часу в період Української революції 1917 – 1921 років новостворені пам'яткоохоронні органи під час розробки проектів власних нормативних актів послуговувалися надбаннями попередників, які брали участь у відповідній роботі в археологічних та історичних товариствах на території України в Російській імперії. Певною мірою ці напрацювання були успадковані радянською владою, хоча й замовчувалися з огляду на ідеологічні чинники. Своєю чергою, радянське пам'яткоохоронне законодавство тривалий час продовжувало діяти вже в незалежній Україні.

На основі вивчення й систематизації джерельної бази дослідження запропоновано таку авторську класифікацію: 1) національні нормативно-правові акти; 2) міжнародно-правові акти; 3) довідкова література, зокрема енциклопедії та словники, путівники та довідники, каталоги та бібліографічні

показники тощо; 4) аналітичні записки, звернення, заяви, інформаційні повідомлення, листування органів, уповноважених на вироблення та здійснення політики у сфері охорони культурної спадщини, а також пам'яткоохоронних громадських організацій, товариств тощо.

2. У дослідженні проаналізовано роботи вітчизняних вчених, що вийшли з часу здобуття незалежності України. Ідеться про праці правників, а також тих представників суміжних наук, які торкалися питань правового забезпечення охорони культурної спадщини як на міжнародному, так і національному рівні, вироблення й удосконалення відповідної державної політики, порівняльного аналізу політики й законодавства окремих країн та України. Такий вибір пояснюється тим, що праці, написані до здобуття незалежності України, базуються на аналізі законодавства, яке вже втратило чинність, тож відповідні пропозиції та рекомендації щодо його удосконалення так само не є актуальними. Водночас під час розгляду окремих теоретичних та історичних аспектів проблеми враховано положення і висновки наукових досліджень, виданих до 1990-х років, які не втратили своєї актуальності.

За результатами аналізу вітчизняних досліджень з питань правової охорони культурної спадщини за роки державної незалежності України встановлено, що ця проблематика вивчалася й аналізувалася не лише вченими-правознавцями, а й представниками суміжних галузей науки – фахівцями з державного управління, міжнародних відносин, історії, культурології, політології та ін.

Аналіз наукових праць дав змогу виокремити такі основні напрямки наукових досліджень:

1) узагальнюючі й теоретичні праці з питань охорони культурної спадщини;

2) праці, присвячені міжнародно-правовій охороні культурної спадщини; діяльності міжнародних організацій та інституцій; питанням реституції об'єктів культурної спадщини;

3) праці, присвячені зарубіжному досвіду законодавчого забезпечення та політиці держав/держави у сфері охорони культурної спадщини; порівняльні дослідження зарубіжного й українського законодавства;

4) праці з конституційного й адміністративного права України, пов'язані із забезпеченням культурних прав людини, політикою держави та діяльністю національних інституцій у сфері охорони культурної спадщини;

5) праці, присвячені проблемі відповідальності (адміністративної, кримінальної, цивільної) за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини;

6) праці, які висвітлюють регіональні особливості правової охорони культурної спадщини в Україні.

3. Доведено, що за кордоном тема охорони культурної спадщини опрацьовується достатньо давно й залишається актуальною, тому їй присвячується велика кількість досліджень і наукових статей. Основний масив робіт у сфері охорони культурної спадщини стосується міжнародно-правового напрямку, науково-практичного осмислення й критичного аналізу міжнародних конвенцій, а також визначення базових категорій і понять. У дослідженні особливу увагу приділено італійським, польським та французьким авторам, оскільки досвід цих країн вважаємо більш корисним у контексті удосконалення національного законодавства як з огляду на адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, так і їх тривалу традицію законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини.

На основі проведеного аналізу запропоновано таку класифікацію тематики наукових розвідок зарубіжних авторів:

1) теоретико-правові засади охорони культурної спадщини, загальні питання, методологія та концептуальні підходи, визначення понять;

2) міжнародно-правові засади, теоретичні питання збереження та використання культурної спадщини у міжнародному праві, аналіз, коментарі та роз'яснення нормативно-правової бази міжнародних організацій з питань

захисту нерухомої культурної спадщини, дослідження ступеню ефективності реалізації правових режимів, що встановлюються конвенціями й іншими актами, які складають юридичний інструментарій міжнародного захисту;

3) міжнародно-правове нормативне регулювання та внутрішньодержавні правові засоби захисту рухомих об'єктів культурної спадщини від незаконного обігу;

4) міжнародно-правове нормативне регулювання та національні системи захисту об'єктів культурної спадщини під час збройного конфлікту, аналіз та розвиток відповідних положень міжнародного гуманітарного права на основі вивчення подій у зоні військового протистояння, пов'язаних із викраденням, знищенням або розграбуванням, незаконною торгівлею об'єктами культурної спадщини;

5) міжнародно-правове нормативне регулювання охорони об'єктів підводної культурної спадщини, співвідношення правового режиму захисту з випадками нерегульованих високотехнологічних досліджень морського дна, що знаходиться за межами юрисдикції держав, претензіями держав на володіння відповідними об'єктами тощо;

6) міжнародно-правові аспекти охорони Всесвітньої культурної спадщини;

7) міжнародно-правові засади та особливості національного законодавства у сфері захисту об'єктів нематеріальної культурної спадщини;

8) позитивні та негативні наслідки співвідношення правових систем захисту прав людини та охорони культурної спадщини;

9) правові засади охорони культурної спадщини регіонів, права національних меншин та корінних народів у складній системі захисту культурно-історичних об'єктів як чинників їх ідентичності;

10) правове регулювання децентралізації, розширення повноважень місцевих інституцій в управлінні охороною культурної спадщини в зарубіжних країнах;

11) регламентація спеціального порядку реставрації, консервації, відновлення пам'яток тощо;

12) правове забезпечення державної політики щодо створення сприятливих умов для бізнесу у питаннях збереження культурної спадщини, набуття економічної вигоди та соціальних дивідендів, розвитку туризму, організації програм заробляння коштів на самоутримання відповідних об'єктів;

13) запровадження цифрових технологій у сфері охорони культурної спадщини.

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

Правова охорона культурної спадщини в Україні має давню історію. Традиційно вітчизняні дослідники проблеми виводили її від початку XVIII ст. та пов'язували з указами російського імператора Петра I, який першим зобов'язав державні органи збирати оригінальні документи попередніх епох, а також різноманітні об'єкти давнини, охороняти їх та опікуватися ними. Не відкидаючи та не применшуючи роль засновника Російської імперії у формуванні державної пам'яткоохоронної політики, вважаємо за необхідне наголосити, що його діяльність започаткувала сумнозвісну практику вилучення найвагоміших культурних цінностей українського та інших народів і перевезення їх до сховищ та музеїв Росії, де значна частина з них зберігається й досі, а Російська Федерація, всупереч нормам міжнародного права й двостороннім домовленостям, відмовляється повертати їх до країни походження. Більше того, окупувавши територію АР Крим, російська влада, ігноруючи міжнародні конвенції, активно проводить археологічні розкопки, вивозячи артефакти та музейні цінності з території півострова, а також здійснює незаконні роботи на пам'ятках і нерухомих об'єктах культурної спадщини, не інформуючи про це українські державні органи.

Враховуючи докладне висвітлення історії охорони культурної спадщини в Російській імперії попередніми дослідниками, вважаємо за доцільне зосередитися в історичному огляді на становленні й розвитку правової охорони культурної спадщини в Україні від початку формування перших пам'яткоохоронних органів незалежницькими урядами під час Української революції 1917 – 1921 років. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, хоча і з певними застереженнями, про тяглість

правової охорони культурної спадщини від українських незалежницьких урядів 1917 – 1921 років до радянської доби та сучасного періоду незалежності України.

У зв'язку із цим виокремлюємо такі основні періоди правової охорони культурної спадщини в Україні: 1) період Української революції 1917 – 1921 рр. (включає три етапи: а) діяльність пам'яткоохоронних органів УНР часу Української Центральної Ради; б) діяльність пам'яткоохоронних органів Української Держави; в) діяльність пам'яткоохоронних органів УНР часів Директорії); 2) радянський період (включає два етапи: а) від початку 1918 – видання перших радянських пам'яткоохоронних актів на території України – до 22 червня 1941 р. – початку німецько-радянської війни як складової Другої світової війни; б) від 1943 р. – перших заходів радянської влади на звільненій від нацистів території щодо відновлення зруйнованих і пошкоджених об'єктів культурної спадщини – до 1990 р.; 3) період з часу прийняття Декларації про державний суверенітет України та проголошення незалежності України і до сьогодні (включає три етапи: а) 1990 – 1999 рр.; б) 2000 – 2010 рр.; в) 2011 – 2020 рр.).

3.1. Формування державної політики та системи правового захисту охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років

Російська імперія аж до свого розпаду в 1917 р. так і не виробила чіткої державної політики щодо охорони культурної спадщини. Відповідні спроби державного регулювання, як правило, натикалися на рішучий спротив власників нерухомих та рухомих об'єктів, які апелювали до принципу непорушності приватної власності. При цьому більшість давніх нерухомих пам'яток становили сакральні споруди, які перебували у власності церкви.

Остання також не була зацікавлена у появі будь-яких додаткових механізмів, які б могли вплинути на усталені традиції використання належного їй майна.

Загалом у Російській імперії так і не було ухвалено окремого закону щодо охорони культурної спадщини. Разом із тим окремі заборони щодо знищення та руйнування пам'яток були включені до інших законодавчих актів. Так, відповідно до розділу другої глави четвертої першого в імперії Будівельного статуту 1832 р. [380, с. 74] суворо заборонялося руйнувати залишки стародавніх замків, фортець, пам'яток та інших давніх споруд. Відповідний нагляд покладался на начальників губерній та місцеву поліцію. При цьому перебудова або ремонт церков могли здійснюватися лише з дозволу єпархіального архієрея, а тих церков, щоб будувалися на казенні та громадські кошти, – відповідно до планів, фасадів і кошторисів, розглянутих атестованими архітекторами та схвалених МВС.

Зрештою, у 1911 р. Імператорським Московським археологічним товариством було видано проект Закону про охорону пам'яток старовини в Росії [380, с. 250–252]. Відповідно до проекту для охорони пам'яток старовини мали бути створені: 1) Центральний археологічний комітет; 2) археологічні округи, в яких охорона пам'яток покладалася на археологічні або історичні товариства. Однак і цей проект не набув чинності. Як наслідок, охорона культурної спадщини на місцях у дореволюційній Росії, у тому числі на українських землях, забезпечувалася головним чином зусиллями громадських об'єднань і товариств, зокрема товариств охорони пам'яток старовини і мистецтв, археологічних товариств, товариств художників, музейних працівників, а також інших спеціалізованих організацій, таких, приміром, як Історичне товариство Нестора-літописця тощо.

Що стосується перебування України у складі Російської імперії та охорони місцевих пам'яток, то ситуація взагалі була досить складною. Імперська влада лише розглядала територію українських губерній як джерело надходження археологічних знахідок, творів мистецтва тощо до музеїв Москви, Петербурга, приватних збірок, не турбуючись про доступ місцевого

населення до національного культурного надбання. Свідченням цього, за словами В. І. Акуленка, є те, що «протягом ХІХ ст. царський уряд не заснував в Україні жодного закладу з охорони і реставрації пам'яток. Музеї, якщо існували, то виникали і розвивалися тільки завдяки підтримці поодиноких культурних об'єднань або окремих меценатів (наприклад, Київського й Одеського товариств охорони пам'яток старовини і мистецтва, мецената В. В. Тарнавського в Чернігові, вчених М. В. Біляшівського в Києві, Д. І. Яворницького в Катеринославі та ін.)» [4, с. 14]. При цьому автор наголошує, що «навіть скромні кроки щодо збереження історичних пам'яток в Україні робити було не просто, бо вже сама стурбованість їх станом розцінювалася офіційною владою як прагнення до національної незалежності від царської Росії» [4, с. 14].

Із перших днів революції 1917 р. в Україні почалося масове створення українських політичних, освітніх, національно-культурницьких організацій. Представники багатьох із них увійшли до складу Української Центральної Ради, яка взяла на себе функції органу влади в українських губерніях колишньої Російської імперії. Водночас потужні процеси національно-культурного відродження в Україні сприяли пробудженню інтересу широких верств населення до національної культурної спадщини та діяльності щодо її збереження [166].

Ще до створення виконавчого органу Української Центральної Ради – Генерального Секретаріату – на місцях почали формувалися виконавчі комітети, які поступово перебирали на себе владні повноваження. Такі комітети і стали першими органами, які взяли на себе у тому числі й пам'яткоохоронні функції. Так, О. Нестуля наводить свідчення про призначення виконавчим комітетом об'єднаних громадських організацій Києва комісаром по охороні пам'яток Києва і губернії видатного українського вченого і культурного діяча М. Ф. Біляшівського [200, с. 19].

Слід відзначити, що події початку 1917 р. призвели до поширення на місцях руху за знищення інститутів царської влади та її атрибутів, що

проявилось, серед іншого, у стихійних руйнуваннях численних пам'ятників царської епохи та, навіть, споруд, на яких були царські герби та інші ознаки колишньої влади. З огляду на розростання подібного руху культурні діячі виступили за припинення таких дій, які можуть завдати непоправної шкоди культурній спадщині. Однак їхні індивідуальні заклики не мали належного ефекту. Тому постало питання про формування спеціальних органів, які могли б на офіційному рівні вирішувати питання охорони і збереження культурної спадщини. Активну участь у цьому процесі взяли й відомі на той час пам'яткоохоронці, які також творили власні професійні організації.

Уже в квітні 1917 р., за інформацією О. Нестулі, ініціативна група київських діячів культури розпочала формування Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, а 12 травня того ж року було затверджено статут комітету, серед основних завдань якого було відзначено: утворення осередків комітету на місцях та надання їм допомоги, а також допомога в утворенні на місцях архівів, музеїв, бібліотек того, формування реєстрів пам'яток, проведення археологічних розкопок, обстеження і забезпечення охорони пам'яток, встановлення тісних контактів із органами влади, науковими інституціями й громадськими організаціями у сфері охорони культурної спадщини, ведення просвітницької діяльності з метою забезпечення охорони культурної спадщини шляхом організації лекції, виставок тощо [200, с. 23]. Прикметно, що дійсними членами Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні були обрані відомі й авторитетні на той час громадські діячі, фахівці з різних сфер культурницької діяльності, серед яких: М. Ф. Біляшівський, М. П. Василенко, М. С. Грушевський, Д. І. Дорошенко, С. О. Єфремов, І. М. Каманін, В. Л. Модзалевський, Г. Г. Павлуцький, І. М. Стешенко, Д. І. Яворницький та ін. [200, с. 26]. Усі вони упродовж кількох років відігравали ключову роль у справі охорони й збереження культурної спадщини в Україні, займаючи відповідальні посади у владних органах та

громадських організаціях, координуючи і спрямовуючи пам'яткоохоронну діяльність в Україні.

За активної участі Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні упродовж 1917 р. почали формуватися товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва в окремих губерніях і повітах. Їхня діяльність мала більший чи менший ефект, що пояснювалося як авторитетом і активністю керівників товариства, так і їхніми організаційними здібностями, умінням налагодити співпрацю з органами влади, місцевими земствами, окремими меценатами і колекціонерами, які, своєю, чергою, допомагали в утворенні музеїв на місцях, передавали їм приватні колекції пам'яток старовини тощо. Велику активність у справі охорони культурної спадщини проявляли Подільське, Полтавське, Чернігівське та інші місцеві товариства.

Водночас чи не найбільшою заслугою Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, його місцевих осередків та інших громадських пам'яткоохоронних організацій стало те, що ще до формування українських державних органів у сфері охорони культурної спадщини вдалося налагодити певну роботу практично в усіх регіонах, забезпечити співпрацю різних товариств й обмін інформацією між ними, виробити окремі методичні та практичні рекомендації щодо створення музеїв і формування їх фондів, обстеження й обліку пам'яток старовини тощо.

Започаткована громадськими активістами робота щодо охорони культурної спадщини після створення Генерального секретаріату перейшла у відання Генерального секретарства народної освіти, яке очолив дійсний член Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні І. М. Стешенко (він залишався незмінним секретарем, а згодом і міністром освіти в усіх урядах періоду Української Центральної Ради).

У складі новоствореного Генерального секретарства народної освіти було створено відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва, який очолив також дійсний член Центрального комітету охорони пам'яток старовини й

мистецтва в Україні, відомий український археолог і директор Київського міського музею М. Ф. Біляшівський. Фактично відділ перебрав на себе функції Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні [260, арк. 3]. Але оскільки його керівник мав найбільший досвід робити саме в музейній справі, а штати відділу тривалий час залишалися неуккомплектованими, то цілком логічним, що основним напрямком роботи став розвиток музейної справи.

Певною мірою завдяки тісному зв'язку зазначених посадових осіб із Комітетом було скоординовано пам'яткоохоронну роботу Генерального секретарства народної освіти та профільних громадських організацій. При цьому відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва взяв за основу ряд практичних напрацювань Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, у тому числі й більшість завдань, які до цього ставив перед собою Комітет. Так, відділ згідно з Положенням мав здійснювати керівництво вищими інституціями, які займаються вивченням пам'яток старовини і мистецтва; забезпечити вивчення пам'яток та їх охорону; проводити реєстрації пам'яток як громадських, так і тих, що перебували в приватній власності; контролювати, щоб пам'ятки національного значення не вивозилися за кордон; допомагати місцевим музеям, архівам і бібліотекам у справі збирання пам'яток; сприяти утворенню місцевих комітетів охорони пам'яток; вести широку просвітницьку діяльність з метою виховання поваги до культурного надбання [200, с. 46].

Одним із перших заходів відділу стало звернення до губерніяльної влади з клопотанням про видання розпорядження із заборonoю повітовій і волосній владі пересилати й передавати пам'ятки національного значення, а також археологічні знахідки й інші предмети, що мають наукову чи мистецьку цінність, за межі України, як це було передбачено в обов'язковому порядку в Російській імперії, а натомість передавати їх до Центрального

комітету охорони пам'яток старовини й мистецтв при Генеральному секретарстві народної освіти [408, с. 79–80].

О. Нестуля особливо відзначає налагодження співпраці відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва із Центральним комітетом охорони пам'яток старовини і мистецтв в Україні. Він вказує на те, що 25 листопада 1917 р. на зборах Комітету було ухвалено важливе рішення, згідно з яким завідувач відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва одночасно очолив раду Комітету, яка, своєю чергою, стала органом колективного управління відділом [200, с. 65–66]. Завдяки цьому вдалося остаточно скоординувати зусилля державної влади й громадськості у справі охорони культурної спадщини, а також долучити до цього процесу багатьох відомих пам'яткоохоронців, які не мали безпосереднього відношення до владних структур.

З огляду на небезпечні тенденції, які почастішали в умовах війни і розрухи, та загрозу культурній спадщині, М. Ф. Біляшівський звернувся в листопаді 1917 р. із закликом (повідомлення було передруковано в кількох газетах) до «всіх культурних громадян з-поміж солдатів, селян, духовенства, сільської інтелігенції, до всіх, хто відчуває тісний зв'язок із рідною країною, з гарячим закликом – шанувати рідну культуру і не допускати загибелі нашого добра: не псувати і не нищити пам'яток старовини, не допускати до грабунку і розгрому панських дворів та будинків, де часто переховуються дуже цінні старі папери, книги, картини, старі меблі, вжити всіх заходів, щоб зберегти усе це і передати до музеїв, де вони стануть у великій пригоді для нашої освіти, для науки й культури, де будуть служити не для одної людини або родини, а для усього народу» [40].

Подібні заклики мали свої відгуки не лише серед небайдужих громадян, а й колекціонерів. Уже з кінця 1917 р. окремі з них почали формувати громадські музеї, які згодом почали передавати в управління й під опіку місцевої влади [166, с. 160]. Згодом така діяльність набула поширення, а окремі громадські діячі та колекціонери почали передавати у суспільну

власність власні надбання. Так, 28 серпня 1918 р. подружжя Козловських зі Сміли передало до Музею Черкащини археологічні, геологічні, зоологічні, природничі та інші колекції загальною вартістю в декілька сотень карбованців [137]. І такі вчинки не були поодинокими.

Ще до проголошення Української Народної Республіки (далі – УНР) (офіційно проголошена III Універсалом Української Центральної Ради (далі – УЦР) 7 (20) листопада 1917 р.) органи влади серед нагальних питань державного будівництва розглядали й питання охорони культурної спадщини та, зокрема, повернення українського культурного надбання з Росії в Україну. Так, на засіданні Комітету Центральної Ради під головуванням М. Грушевського 17 квітня 1917 р. обговорювалося питання перевезення частини фондів Ермітажу з Петербургу до Москви. У зв'язку з цим було вирішено опікуватися про повернення національних українських надбань в Україну. З цією метою Комітет ухвалив доручити зібрати відомості про всі культурні надбання українців, які перебувають у музеях і колекціях Росії, для подальшого їх використання під час дипломатичних перемовин щодо можливого повернення в Україну [408, с. 74–75].

Неодноразові звернення української влади до представників влади Росії щодо повернення культурних цінностей, як правило, залишалися без відповіді. Показовою у цьому контексті є політика російських більшовиків одразу після приходу до влади. Так, В. І. Акуленко звертає увагу на те, що «24 листопада 1917 р. РНК і ВЦВК прийняли рішення «Про передачу трофеїв українському народові», яким передбачили повернути українському народові прапори, клейноди, гармати, булави, бунчуки тощо, відібрані за правління Катерини II». Однак делегація Української Центральної Ради, яка 1 грудня 1917 р. прибула для отримання зазначених пам'яток, так і повернулася без них, оскільки не мала документів про офіційне визнання радянської влади законною владою Росії [4, с. 26]. Надалі, зі зміцненням позицій більшовиків у Росії та поширенні їх влади на територію України, подібні рішення вже не ухвалювалися. З огляду на це рішення «Про передачу трофеїв українському

народові» від 24 листопада 1917 р. можна розглядати радше як тактичний крок радянської влади, покликаний сприйняти її визнання Українською Центральною Радою, а не реальну турботу про задоволення культурних потреб українського народу та відновлення історичної справедливості щодо повернення його культурного надбання.

Своєю чергою, в Україні органи місцевого самоврядування розгорнули широку кампанію щодо збереження пам'яток культури, яким загрожувало руйнування або знищення. Безумовно, першість тут належала київській міській владі, яка могла забезпечувати відповідну діяльність за кошти власного бюджету, не чекаючи вирішення питання на державному рівні. Що стосується організаційного й науково-методологічного забезпечення такої діяльності, то тут, безумовно, велика заслуга М. Ф. Біляшівського та його однодумців. Він, зокрема, у вересні 1917 р. запропонував київській владі створити Комісію по охороні краси м. Києва, що невдовзі й було зроблено, а сам став її головою [200, с. 51]. Комісія активно взялася за справу. Так, приміром, за її ініціативою у зв'язку із загрозою сповзання гори, на якій збудована Андріївська церква, Київська міська управа у вересні 1917 р. створила спеціальну комісію, до складу якої увійшли гірничі інженери, архітектори та інші фахівці, для вирішення питання щодо укріплення гори та встановлення дренажної системи. На ці роботи було виділено 10 тис. карбованців з міського бюджету, а також ухвалено рішення звернутися за фінансовою допомогою до державних органів влади й духовної консисторії. При цьому роботи мали проводитися невідкладно, щоб запобігти руйнуванню Андріївської церкви [194].

Після відступу більшовиків із Києва відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва разом із Центральним комітетом охорони пам'яток старовини і мистецтв в Україні провели величезну роботу щодо встановлення всіх пошкоджень архітектурних пам'яток міста, провели чітку інвентаризацію тих об'єктів, порятунк яких потребував першочергової уваги. Завдяки таким оперативним діям і зверненням до влади та з її

допомогою було проведено необхідні роботи на території Києво-Печерської Лаври, Михайлівського монастиря, Софії Київської, Андріївської церкви та інших пам'ятках. Прикметно, що навіть у цих складних умовах уряд УНР знаходив певні кошти для порятунку культурної спадщини.

Однак порятунок архітектурної спадщини був далеко не єдиним напрямком поєднання зусиль держави й активістів у пам'яткоохоронній сфері. Держава також долучилася до поповнення архівних, музейних та інших колекцій. Так, на одному з останніх засідань Ради Народних Міністрів УНР 26 квітня 1918 р. за пропозицією Міністерства освіти було ухвалено рішення передавати матеріали, що залишаються в процесі друкування грошей, зокрема оригінали рисунків, кліше, відбитки тощо, через відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва Міністерства освіти до Національного музею [54].

Ще один важливий напрямок діяльності тогочасної української влади у сфері охорони культурної спадщини полягав, як уже зазначалося раніше, у намаганні повернути в Україну ті культурні цінності, які були вивезені царською владою. До цього додалася й новітня проблема – під час наступу більшовицьких військ у грудні 1917 – лютому 1918 рр. останні грабували і вивозили з собою всі цінні речі, зокрема культурні надбання та церковні коштовності [166, с. 161]. Після підписання Брестського мирного договору і вигнання більшовиків з України постало питання укладення мирного договору між УНР і Радянською Росією. У зв'язку з цим на засіданні Ради Народних Міністрів УНР 14 лютого 1918 р. під час обговорення умов мирного договору між Радянською Росією й УНР було запропоновано включити до умов підписання договору у частині повернення пограбованого більшовицькими військами майна «повернути всі історичні реліквії (культурного, музейного, наукового й архівного значення)» [405, с. 167].

Аналізуючи діяльність органів влади УНР щодо нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини періоду Української Центральної Ради, слід відзначити підготовку проекту закону про охорону

пам'яток в УНР. О. Нестуля звертає увагу на те, що проект було розроблено в кінці 1917 р., а у січні 1918 р. обговорено на спільному засіданні відділу охорони пам'яток та ради ЦКОПСІМУ, на якому було ухвалено рішення додатково розіслати проект місцевим пам'яткоохоронним осередкам для обговорення й підготовки пропозицій щодо його удосконалення, а також додатково вивчити і врахувати кращі напрацювання зарубіжного пам'яткоохоронного законодавства [200, с. 93–94]. Цей проект, зрештою, було схвалено 26 квітня 1918 р. радою відділу охорони пам'яток, однак до падіння Української Центральної Ради так остаточно й не було ухвалено [200, с. 93–94]. При цьому дослідник справедливо вказує на те, що, містячи багато позитивних положень про заборону будь-яких робіт на об'єктах старовини й археології без дозволу ЦКОПСІМУ, заборону вивезення предметів культурної спадщини за кордон тощо, проект не врегульовував питання фінансування пам'яткоохоронних заходів, відповідальності винних у порушенні пам'яткоохоронного законодавства [200, с. 93–94].

Зміна влади в Україні й прихід до влади гетьмана П. Скоропадського не призвели до різких змін у сфері охорони культурної спадщини. Навпаки, влада вирішила посилити культурницьку діяльність, створивши, зокрема, Управління мистецтв і національної культури. Крім того, було продемонстровано тяглість відповідної державної політики, залишивши на своїх посадах багатьох діячів, які працювали в період Української Центральної Ради. Так, на посаді завідувача відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва й надалі залишився М. Біляшівський, який не лише знайшов спільну мову з новим міністром освіти М. Василенком, а й активно взявся за розбудову й розширення відділу.

Основні завдання відділу на той час, як зазначається в Пояснювальній записці до проекту штатів відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Міністерства народної освіти, зводилися до утворення місцевих комітетів охорони культурної спадщини, видання обіжників загального змісту,

підготовки законопроектів щодо охорони пам'яток, підготовки курсів, звітів, виставок, з'їздів фахівців тощо [260, арк. 3 зв]. Згідно з Пояснювальною запискою на той час відділ складався з двох секцій: охорони пам'яток і музеїв. Крім того, було отримано погодження міністра освіти на створення ще двох – охорони археологічних пам'яток та експедицій по Україні. Водночас завідувач відділу обґрунтовував необхідність створення п'ятої секції – реєстрації пам'яток [260, арк. 3]. Секція експедицій запрацювала найшвидше. Принаймні, у записці міністру від 15 травня 1918 р. М. Біляшівський вказував уже на роботу трьох секцій – охорони пам'яток, музеїв та експедицій та клопотався про виділення з секції охорони пам'яток секції охорони археологічних пам'яток (зі штатом 10 осіб, у тому числі і фотограф), мотивуючи це великою кількістю таких пам'яток і загрозою їх руйнування [41, арк. 1]. Подібні ініціативи, незважаючи на скрутне матеріальне становище влади, знаходили розуміння в міністра.

Гетьман П. Скоропадський також прихильно ставився до питань національної історії та культури, тож у цьому плані, на відміну від економічної, соціальної чи зовнішньої політики, принаймні до осені 1918 р., українські діячі культури не відчували жодного тиску й могли активно взятися до роботи. Свідченням цьому стало творення нових громадських ініціатив у сфері культури, які серед основних своїх завдань вбачали й охорону культурної спадщини. Показовими в цьому плані є Резолюції першого з'їзду діячів Українського пластичного мистецтва, що відбувся в Києві 9–16 червня 1918 р. Передусім, учасники звертали увагу на «зруйнування в Києві за останні роки майже всіх будинків стилю імперії, що мали місцевий характер». З огляду на це містився заклик до Київського місцевого самоврядування зберегти від руйнування Київський контрактний дім на Подолі [359, арк. 4].

Узагалі, питання руйнування й нищення пам'яток культури було одним з основних, що обговорювалися на з'їзді. Враховуючи величезну загрозу в умовах війни національному культурному надбанню, до Резолюції була

включена вимога до уряду розробити й ухвалити закон про охорону пам'яток старовини і мистецтва «зі строгими карами за порушення цього закону» і заборонаю вивозу пам'яток за кордон. Крім того учасники з'їзду вважали за необхідне організувати повітові комісії по охороні пам'яток старовини, вести просвітницьку роботу серед населення, особливо робітників, щодо значення пам'яток [359, арк. 4–5].

За гетьманування П. Скоропадського розпочалося активна робота щодо підготовки мирного договору між Українською Державою та радянською Росією. З метою повернення вивезених культурних цінностей при Міністерстві освіти у травні 1917 р. було створено спеціальну міжвідомчу комісію (у червні реорганізована в Культурну комісію Української мирної делегації). До її складу увійшли представники від окремих міністерств: П. Холодний (голова) (Міністерство освіти); Ф. Слюсаренко (Міністерство закордонних справ); В. Барвінок (Міністерство ісповідань); І. Паливода (Управління пошт і телеграфів при Міністерстві внутрішніх справ); Л. Грохольський (Міністерство Польських справ); С. Брон (Міністерство Єврейських справ); О. Бем (Міністерство по Великоросійських справах); С. Гужковський (Міністерство судових справ) [408, с. 87]. Згодом Комісію було доповнено новими членами. Радниками Комісії виступали відомі вчені: історики А. К. Єланич та Д. В. Антонович; археологи Г. Я. Стелецький та Д. М. Щербаківський; архівіст В. Л. Модзалевський та ін. В окремих засіданнях Комісії брали участь В. І. Вернадський, Г. І. Нарбут, П. Я. Стебницький та інші відомі вчені й діячі культури. За дорученням Комісії укладалися списки українських культурних цінностей, які зберігалися в Росії, що мали підлягати поверненню в Україну. При цьому показовим є те, що представник Міністерства по Великоросійських справах О. Бем зайняв своєрідну позицію, намагаючись затягнути розгляд питання щодо повернення культурних цінностей. Зокрема, у травні 1918 р. на засіданні Комісії він висловив окрему думку про те, що питання повернення культурних цінностей потребує додаткового обговорення зацікавлених

сторін, а тому неможливо ратифікувати договір щодо повернення культурних цінностей одночасно з мирним договором між Українською державою і РСФРР. Для обговорення питань повернення культурних цінностей він пропонував створити окрему комісію російських та українських вчених, а відповідний договір укласти вже після підписання мирного договору [408, с. 107–108]. Подібної тактики дотримувалася й російська сторона, намагаючись усіляко затягнути роботу делегацій. Зрештою, як відомо, договір так і не було підписано, як і не було повернуто вивезені з України культурні цінності.

Питання збереження культурної спадщини нерідко ставилося на найвищому державному рівні. Певною мірою цьому сприяло те, що голова УЦР М. Грушевський був істориком і сам чудово розумів роль і місце культурного надбання у національному відродженні. Зокрема, 11 квітня 1918 р. на засіданні Малої ради він від імені президії Ради зробив заяву про можливість продажу садиби кн. Трубецького, розташованої біля Десятинної церкви. З огляду на її великий науковий історико-археологічний інтерес голова УЦР запропонував вжити заходів для охорони цієї садиби від забудовування та збереження її для подальших наукових досліджень. Ця пропозиція була ухвалена Малою радою одностайно [405, с. 264].

Досить актуальним і сьогодні в контексті декомунізації є питання ліквідації/збереження окремих пам'ятників минулої епохи. Характерно, що ця проблема постала ще 100 років тому і так само дискутувалася в суспільстві. Її вирішення було доручено Міністерству внутрішніх справ. Після проведення відповідного аналізу проблеми наприкінці квітня 1918 р. Міністерство внутрішніх справ УНР внесло на розгляд Ради Народних Міністрів доповідну записку про ліквідацію пам'ятників самодержавства. У ній вказувалося на існування в Києві пам'ятників, які були збудовані російським урядом для того, щоб демонструвати свою владу й могутність та політичне поневолення України. Йшлося і про тенденційні написи на окремих пам'ятниках, зокрема на пам'ятнику Б. Хмельницькому такими

називалися «Волим под царя восточного, православного» та «Богдану Хмельницькому – единая, неделимая Россия». Зрештою, міністерством пропонувалося пам'ятники Олександрові ІІ, Іскрі та Кочубею і рештки пам'ятника П. Столипіну «ліквідувати зовсім, пам'ятник Миколі І перенести у двір університету, написи на пам'ятнику Б. Хмельницькому замінити іншими, а двоголових орлів, які не становлять собою складової органічної частини орнаменту, поздймати». Показовим і для нинішнього моменту є те, що для керування цією справою пропонувалося заснувати комісію з представників МВС, істориків, архітекторів і мистецтвознавців. Ця комісія мала переглянути усі пам'ятники не тільки в Києві, а й усій Україні [405, с. 305–306].

Значна увага приділялася й підготовці кадрів у сфері культури й охорони культурної спадщини. Для прикладу, у липні 1918 р. у Києві було створено курси для підготовки керівників історичних екскурсій, на яких викладали історію Києва та його околиць, історію українського мистецтва, іконографію, українську палеографію, історію освіти на українських землях, методику екскурсійної діяльності, читали лекції про київські музеї та книгозбірні тощо. При цьому лекторами виступали відомі фахівці – університетські викладачі: М. Біляшівський, А. Грабар, проф. Г. Павлуцький та ін. [55].

Прикметно, що за ініціативою пам'яткоохоронців влада Української держави поступово розширювала напрямки діяльності у сфері охорони культурної спадщини. Так, коли влітку–восени 1918 р. постало питання про будівництво нових споруд і житлових будинків у м. Києві та створено Комітет по забудові вільних земель м. Києва, відділ охорони пам'яток, за словами О. Нестулі, звернувся до Комітету з проханням погоджувати плани нового будівництва з пам'яткоохоронцями, щоб не завдати школи національній культурній спадщині. Така згода, відзначає дослідник, була отримана, і 2 вересня 1918 р. Управління справами мистецтв та національної

культури призначили свого представника В. А. Щугаєвського до Комітету по забудові вільних земель м. Києва [200, с. 137].

Велика робота щодо охорони культурної спадщини проводилася на місцях силами земств, окремих товариств і небайдужих громадян. Так, відповідно до постанови губернських земських зборів про опорядження могили Т. Шевченка Київська земська управа створила спеціальну комісію, яка виробила план заходів щодо впорядкування й збереження пам'ятки [166, с. 161]. Зокрема, як повідомляла 8 червня газета «Вільне слово», прийнято рішення провести укріплювальні роботи Чернечої гори, обгородити всю її територію й розбити замість стежин алеї та доріжки, насадити рослини тощо. Окремо було визначено план ремонтних робіт на могилі поета, у тому числі оновлення хреста й огорожі, встановлення почесної національної варті з числа національно свідомих та інтелігентних військових. Також планувалося створення на горі читальні й бібліотеки літератури про Т. Шевченка, робочого кабінету для письменників і художників. Окремо йшлося про розбудову туристичної інфраструктури та створення об'єктів для відпочинку і дозвілля. Так, для відвідувачів і прочан було заплановано відкрити пошту, телефон і телеграф, збудувати бараки і кімнати відпочинку, на березі Дніпра – човни для туристів, пристань і рятувальну станцію, а навпроти гори на острові – пляж. Крім того, для збільшення кількості туристів і зручності відвідування національної святині виношувалися плани прокласти шосейну дорогу «Канів – Київ» [207].

Своєю чергою, у Полтавській губернії губернський відділ культури і мистецтва провадив широку організаційну діяльність в усіх повітах. Було поширено заклики берегти культурно-історичні та художні цінності, яким загрожує небезпека втрати, розпочато збір інформації про становище музеїв, зібрань і колекцій, як громадських, так і приватних. Власникам приватних зібрань і цінних колекцій, які свого часу були відібрані більшовиками, дозволялося їх повертати лише на підставі правил, складених повітовою управою, а особливо цінні – лише після розгляду кожного конкретного

випадку. При цьому пропонувалося проводити відповідні бесіди із власниками щодо передачі колекцій у громадську власність. Також було вирішено розіслати священикам, учителям, осередкам «Просвіти», кооперативам та іншим установам анкету, щоб зібрати якнайточніші відомості про пам'ятки культури і мистецтва на місцях [213].

У цілому, діяльність щодо охорони культурної спадщини набула широкого розмаху за правління гетьмана П. Скоропадського і пов'язувалася з його планами реформ в науковій і культурній сферах. Саме йому ми завдячуємо відкриттям і початком роботи багатьох культурницьких інституцій. На основі відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Міністерства освіти було створене Головне управління мистецтв та національної культури як окремий вищий орган виконавчої влади. Прикметно, що його створення обґрунтовувалося у доповідній записці Раді Міністрів Української Держави від 17 червня 1918 р. необхідністю збереження національних пам'яток старовини як основи підтвердження самобутності українського народу та його права на створення незалежної держави. Оскільки тогочасний уряд формувався на партійній основі, нове відомство мало стати «аполітичним, позапартійним та у своїй діяльності керуватися лише національною ідеєю». Оскільки керівник відомства також мав бути позапартійним, він не входив до складу Ради Міністрів. Саме тому для Головного управління мистецтв та національної культури передбачався спеціальний статус, хоча, згідно з доповідною запискою, у відомчих питаннях його керівник користувався правами міністра, а саме відомство мало окремий бюджет [25, арк. 2 зв.].

За гетьманування П. Скоропадського було відкрито Державний український архів, у якому мали бути зосереджені документи з історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограда, Національну галерею мистецтва, Український історичний музей та Українську національну бібліотеку, фонд якої швидко зростав. За кількістю та якістю книг Українська

національна бібліотека могла конкурувати з кращими бібліотеками Європи та ін. [138].

Показовим є й те, що навіть при навчальних закладах закладалися музеї та експозиції пам'яток культурної спадщини, які активно поповнювалися. Так, при Академії мистецтв було засновано Українську національну картинну галерею, її основою у момент заснування стали картини українських і зарубіжних малярів XVI – XIX ст. з особистих колекцій Г. Павлуцького, Д. Антоновича, В. Щавінського та полотен, закуплених на виставках й аукціонах художників із різних країн світу [83].

Послідовна державна політика, незважаючи, навіть, на зміну влади, сприяла піднесенню й активізації громадських ініціатив щодо охорони та збереження культурної спадщини. Зокрема, завдяки активній позиції мешканців Києва, у 1918 р. розпочалася підготовка до реставрації Софійського собору. Для цього було створено спеціальний комітет, а в його складі спеціалізовані комісії, до складу яких входили як духовні особи, так і представники влади, профільних наукових установ, громадськості тощо. Так, приміром, за пропозицією Київського наукового товариства до складу комітету було включено відомого вченого В. Л. Модзалевського. У свою чергу, головою комісії з питань реставрації церковного начиння було обрано проф. Г. І. Нарбута, а реставраційної комісії – проф. Г. Г. Павлуцького [166, с. 162]. Характерно, що науковці, у тому числі й галичани, не просто виступали експертами й консультантами, а готували і виголошували спеціальні лекції перед членами комітету та його окремих комісій. Так, доктор філософії Львівського університету, фахівець з історії мистецтв І. Г. Пеленський виступив із доповіддю про іконостас Софійського собору [24], який планувалося переробити в процесі реставрації. Однак і тоді думки щодо подібних ініціатив розділилися. Варто відзначити, що проф. Г. Г. Павлуцький взагалі висловлювався проти реставрації собору, вважаючи, що вона завдасть тільки шкоди, оскільки відновити його у первісному вигляді неможливо через відсутність достовірних даних. Крім того, вчений

скептично ставився до ідеї реставрації через відсутність необхідних коштів. Так, у фонді реставраційного комітету налічувалося 100 тис. карбованців, а лише для облаштування риштувань собору було необхідно 200 тис. крб. При цьому для фінансування реставрації Софійського собору митрополит Антоній пропонував продати одне із земельних угідь Києво-Печерської лаври, що в умовах частих змін влади зробити було доволі складно. Тому з огляду на невідомі перспективи щодо фінансування Г. Г. Павлуцький пропонував обмежитися лише обмірами, вивченням і виданням детального опису собору [362].

Прихід до влади Директорії практично не змінив підходів щодо охорони культурної спадщини, як і структуру органів, що її забезпечували. Як і раніше, опікуватися пам'яткоохоронною діяльністю продовжували створене за гетьмана П. Скоропадського Головне управління мистецтв та національної культури, відділ охорони пам'яток церковної старовини Міністерства ісповідань, окремі підрозділи Міністерства народної освіти тощо. Досить активно до пам'яткоохоронної діяльності долучився новий міністр народної освіти І. Огієнко, який мав досвід відповідної роботи та добре знав ключових діячів у сфері культури. Однак всі ці державні структури не мали ні належного штату, ні фінансів для забезпечення фізичної охорони пам'яток, які в умовах часткої зміни влади або й тривалого безвладдя піддавалися пограбуванню та знищенню. Тому пам'яткоохоронним органам залишалося найчастіше звертатися до військових, міліції та місцевих органів влади з проханням забезпечити охорону об'єктів культурної спадщини.

Слід відзначити, що ідея створення державних та національних заповідників, яку приписують значно пізнішому періоду, також була запропонована на вищому владному рівні ще в 1918 р. [166, с. 162]. Так, на засіданні Ради Міністрів 29 грудня було заслухано доповідь міністра юстиції про оголошення Софійського і Володимирського соборів та церкви Св. Андрія Первозданного «державно-національними українськими святинями, що заслуговують особливої уваги республіканського уряду». За

результатами обговорення було доручено міністрові віросповідань підготувати відповідний законопроект [53, арк. 17–20 зв.]. Дещо згодом, на засіданні Ради Міністрів 24 січня 1919 р., оголошено доповідь міністра освіти по законопроекту щодо передачі Київського центрального архіву давніх актових книг у підпорядкування Головному управлінню мистецтва та національної культури та про збільшення штатів цього архіву. Також було ухвалено рішення про виділення 300 тис. карбованців на видатки, пов'язані з організацією архіву, придбання приватних архівів, окремих документів тощо [53, арк. 63–65 зв.]. На жаль, відповідні ініціативи так і не були реалізовані тогочасною українською владою через зміну військово-політичної ситуації та втрату контролю над більшістю території України.

Чергові кроки щодо правового забезпечення охорони культурної спадщини було здійснено лише в серпні 1919 р. після успішного наступу військ УНР і ЗУНР та розширення території, яку контролювали республіканські війська. Так, фактично наново був створений відділ охорони пам'яток Головного управління мистецтва та національної культури, який згідно з наказом Міністерства освіти від 20 серпня 1919 р. очолив професор Кам'янець-Подільського державного університету П. В. Клименко (відповідно до наказу виконувач обов'язків голови відділу з 14 серпня 1919 р.) [42, арк. 26–28]. При цьому діяльність управління координувалася через Міністерство освіти, хоча воно й надалі перебувало в особливому статусі, про що свідчить нормотворча діяльність управління, зокрема видання наказів, обов'язкових для виконання губернськими і повітовими комісарами освіти.

Разом із тим Головне управління мистецтва та національної культури розгорнуло активну роботу щодо поповнення власного штату, а також вжило ряд заходів із метою поліпшення охорони культурної спадщини. Зокрема, наказом Головного управління мистецтва та національної культури № 9 від 30 серпня 1919 р. при Міністерстві освіти було утворено Архівну комісію на чолі з П. В. Клименком «для вироблення інструкцій по охороні пам'яток

старовини й мистецтва і керування справами охорони архівів, музеїв і великих збірок старовинних та мистецьких речей». До її складу, окрім голови, увійшли професор Й. Пеленський, приват-доценти Е. Сіцінський та Л. Бялковський, представники міністерств освіти, юстиції, внутрішніх справ, земельних справ, преси та інформації, народного господарства, губерніяльної управи й міської управи Кам'янця-Подільського [198, арк. 26].

Того самого дня наказом Головного управління мистецтва та національної культури № 10 губерніяльним і повітовим комісарам освіти було доручено взяти під нагляд усі пам'ятки старовини і мистецтва й охороняти їх від знищення, псування та продажу перекупникам для вивезення за кордон. Крім того, вони мали здійснювати нагляд за діяльністю музеїв із метою припинення пограбування, розкрадання чи нищення їх фондів. Про будь-які випадки таких незаконних дій губерніяльні і повітові комісари освіти, окрім Міністерства освіти, мали інформувати місцеву адміністративну та військову владу [198, арк. 26]. Докладніші інструкції губерніяльним і повітовим комісарам щодо налагодження пам'яткоохоронної діяльності були надані в обіжнику Головного управління мистецтва та національної культури від 20 вересня 1919 р. № 106 [32, арк. 79]. У ньому, зокрема з огляду на часті випадки розграбування панських маєтків, наказувалося через учителів оповістити все населення про те, що всі старовинні речі (картини, книжки, посуд та ін.) мають ними зберігатися до того часу, поки їх не викупить держава. Ті колекції старовини, які вдалося зберегти від розграбування, слід було передати під розписку до громадських установ із повідомленням про це Міністерства освіти.

На особливу увагу заслуговує підготовлений Головним управлінням мистецтва та національної культури проект постанови про охорону пам'яток старовини й мистецтва (у тексті він також називається законом) [257, арк. 179–179 зв.]. Відповідно до його ст. 1 «пам'ятки старовини й мистецтва в Україні перебувають під охороною держави. За видами їх було класифіковано на: архітектурні, археологічні, архівні, бібліотечні, музейні,

побутові та всі інші, які мають культурно-історичну цінність і значення. Такі пам'ятки, згідно зі ст. 2 проекту, заборонялося нищити і псувати, приховувати або вивозити за кордон. Своєю чергою, ст. 3 передбачала покарання за вказані дії, включаючи адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 2 до 20 тис. гривень, а також кримінальну – ув'язнення на строк від 4-х місяців до 2-х років за спробу вивезення за кордон пам'яток із їх конфіскацією [257, арк. 179].

Проектом постанови про охорону пам'яток старовини й мистецтва Головному управлінню мистецтва та національної культури доручалося здійснювати охорону пам'яток культурної спадщини усіх видів власності (ст. 4), а також збирати в усіх залишених власниками маєтках і помешканнях та перевозити їх в установи охорони (ст. 5). право власності на такі пам'ятки упродовж року після їх вивезення залишалося за їх власником, а після цього переходило держави (ст. 6). Водночас чи мали право колишні власники до закінчення однорічного терміну повернути свою власність, чи вона мала викуповуватися державою – проектом так і не було врегульовано. Скоріше за все, усі спірні моменти мали бути врегульовані подальшими інструкціями Управління, виданими на виконання положень закону (таке право Управління передбачалося ст. 7 проекту) [257, арк. 179 зв.].

Прикметно, що в пояснювальній записці до законопроекту, підписаній виконувачем обов'язків голови відділу охорони пам'яток П. В. Клименком та міністром освіти Н. Я. Григоріївим, наголошувалося на національному значенні пам'яток старовини. Відзначалося, що «народ може бути нацією тільки тоді, коли знає свою старовину й кохається у своєму мистецтві» [261, арк. 180]. При цьому необхідність ухвалення розробленого законопроекту пояснювалася передусім тим, що Головне управління мистецтва та національної культури немає правових механізмів запобігання і протидії знищенню та руйнуванню пам'яток культури і мистецтва, оскільки кримінальне переслідування за такі дії можливе лише як за порушення права власності за позовом власника [261, арк. 180 зв.]. Натомість у проекті ці

пам'ятки пропонувалося розглядати не як чиясь власність, а як національне надбання, яким має опікуватися окремий державний орган із широкими повноваженнями.

Зважаючи на складні умови воєнного часу, Головне управління мистецтва та національної культури не мало власних органів на місцях, а тому для координації зусиль пам'яткоохоронців направляло в губернії та повіти так званих фахівців для роз'їздів. З метою унормування їхньої діяльності у вересні 1919 р. Управління затвердило «Інструкцію фахівцям для роз'їздів Головного управління мистецтв та національної культури» [79, арк. 62–62 зв.].

Згідно з документом кожен фахівець мав вироблений план діяльності і затверджений Управлінням маршрут та щомісяця звітував про їх виконання. Окрім збирання відомостей про становище пам'яток, як державних і громадських, так і приватних, фахівці мали їх описувати, фотографувати й докладати усіх зусиль для збереження й охорони. Для цього вони формували громадські товариства охорони пам'яток, реєстрували їх статuti й координували їхню діяльність, контактували з місцевою владою та органами місцевого самоврядування, забезпечували зв'язок таких товариств, а також музеїв, архівів та інших пам'яткоохоронних установ із Головним управлінням мистецтва та національної культури з метою отримання від них звітів та надання їм організаційно-методичної допомоги [79, арк. 62–62 зв.]. Завдяки такій співпраці влади й ентузіастів на місцях вдавалося провадити певну роботу й забезпечувати охорону та збереження пам'яток національної історії та культури.

Подібним чином, шляхом звернення до різних державних органів і місцевої влади, пам'яткоохоронці продовжували діяти аж до згортання діяльності органів влади УНР на українських землях.

3.2. Генеза радянського законодавства у сфері охорони культурної спадщини 1918 – 1930-х років

Українське радянське законодавство у справі охорони культурної спадщини з перших днів існування радянської влади або поширювало на територію республіки законодавство РСФРР, а згодом СРСР, або фактично повторювало його норми. Така ситуація склалася через цілковиту залежність влади більшовицької України від більшовицької влади Росії та правлячої Комуністичної партії.

Влада більшовицької України погодилася й на автоматичне визнання рішень РКП(б) та органів, сформованих нею. Як справедливо відзначив В. І. Акуленко, I Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 11–12 грудня 1917 р. в Харкові та проголосив Українську Народну Республіку Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, поширив чинність всіх декретів і розпоряджень РНК РСФРР на територію України [4, с. 26]. Разом із тим українські більшовики, особливо на початковому етапі, нерідко були змушені враховувати політичну ситуацію в Україні й діяльність незалежних українських урядів.

Радянська влада, ведучи боротьбу з військами УНР на території України та закликаючи робітників і селян до повстання і вигнання «панів-експлуататорів», своїми закликами тим самим сприяла руйнуванню і знищенню панських маєтків та численних давніх споруд, в яких зберігалися цінні твори мистецтва, скульптури, інші культурні надбання. Руйнування та грабунки в цей час набули таких загрозливих масштабів, що окремі радянські керівники та органи видавали відозви і розпорядження, покликані хоч якось пригасити ці ганебні явища та зберегти культурну спадщину. Так, у лютому 1918 р. Катеринославський губернський виконавчий комітет рад видав розпорядження повітовим радам «Про заходи охорони творів мистецтва і науки» [302, с. 757–758]. Посилаючись на «масове залишення поміщиками та великими земельними власниками своїх садиб», виконком рад справедливо

наголошував, що «... багато з останніх становлять цінність в архітектурному відношенні. У деяких зберігаються цінні твори старовини, мистецтва і науки...», а «бездоглядність і недбале ставлення до цього неоціненного багатства можуть викликати непоправні зруйнування, розкрадання або спотворювання предметів старовини, мистецтва і науки». Тому адресатів закликали «вжити енергійних заходів до збереження цих дорогоцінних творів, які згодом збагатять національне надбання» [302, с. 757–758].

Досить показовим є те, що українські більшовики за прикладом своїх російських колег, які ще в квітні 1918 р. ухвалили декрет про знесення пам'ятників царизму і вироблення проектів пам'ятників революції, 7 травня 1919 р. видали Декрет РНК України «Про знесення з площ і вулиць пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг», відповідно до якого ті із зазначених пам'ятників, «... які не являють інтересу ні з історичної, ні з художньої сторони, підлягають знесенню з площ і вулиць та частково перенесенню в склади музеїв, частково використанню утилітарного характеру» [305].

Перші спроби упорядкувати використання нерухомих об'єктів культурної спадщини, а також рухомих речей культурно-історичної цінності були здійснені радянською владою в Україні на початку 1919 р. Вже в лютому цього року при Народному комісаріаті освіти УСРР було створено Всеукраїнський комітет охорони пам'ятників старовини і мистецтва (замість утвореної раніше Всеукраїнської ради мистецтв), який взяв на себе основні завдання щодо охорони культурної спадщини та вироблення профільних нормативних актів. Так, 1 квітня 1919 р. було видано Декрет РНК України «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» [325]. Відповідний документ став реакцією на так звані «революційні реквізиції» майна та захоплення будівель різними радянськими органами для власних потреб. Згідно з п. 1 Декрету з метою розмежування компетенції різних відомств та установ РНК постановила приміщення мистецько-історичного значення у межах республіки, зокрема давні церкви,

монастирі, каплиці, мечеті, костьоли, синагоги, кірхи, передати під охорону Народного комісаріату освіти й заборонити їх реквізицію іншими відомствами. Разом із тим у примітці до цього пункту зазначалося, що будинки, палаци та взагалі будівлі в колишніх поміщицьких маєтках, які Наркомос визнав мистецькими та історичними, передаються у його відання за згодою з губземвідділом [325]. Крім того, заборонялося вилучення переданих у відання Народного комісаріату освіти палаців, садибних та міських будівель, будинків та приміщень, пристосованих до потреб мистецтва, зокрема театрів, сценічних студій, декоративних майстерень, бібліотек та ін. Під охорону Наркомосу також передавалися архіви, а знищення документів архівів заборонялося без дозволу міністерства.

Декрет РНК України «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» також встановлював порядок користування речами, що становлять художньо-історичну цінність. Зокрема, п. 4 містив перелік таких речей та регламентував вилучення їх з-під реквізиції різними відомствами й установами та передачу цих речей у відання Наркомосу [325].

На особливу увагу заслуговує п. 5 Декрету РНК України від 1 квітня 1919 р. Відповідно до цього пункту встановлення ступеня мистецько-історичної вартості будь-якого будинку або речі було покладено на відділ мистецтва Народного комісаріату освіти, а безпосередню оцінку такої вартості мали проводити спеціальні комісії, сформовані з компетентних осіб [325]. Прикметно, що міністерство залучало до таких комісій та для консультацій діячів мистецтва і знаних фахівців-практиків, які працювали ще в дорадянський період та в установах УНР і Української держави, зокрема Ф. Л. Ернста, Г. Г. Павлуцького, Д. М. Щербаківського та ін. Завдяки цьому спостерігається певна тяглість пам'яткоохоронної діяльності дореволюційного, революційного та післяреволюційного періоду [143, с. 24].

Залучення Народним комісаріатом освіти України фахівців, які мають значний досвід роботи з творами мистецтва та діяльності у сфері збереження

культурної спадщини, було необхідним з огляду й на інші кроки радянської влади у пам'яткоохоронній сфері. Так, Декретом РНК України від 23 червня 1919 р. [312] Київський міський музей В. Н. Ханенка та О. Г. Гансена було оголошено державною власністю та підпорядковано Наркомосу республіки. Крім того, Декретом РНК УСРР від 11 березня 1921 р. «Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей» [307] усі мистецькі збірки, а також речі, які мають цінність для музеїв республіки, оголошувалися «всенародним майном» та передавалися у відання Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників мистецтва, старовини та природи і його органів на місцях (ст. 1). У примітці до цієї статті зазначалося, що її чинність не поширюється на колекції та збірки, які складаються з предметів, утворених творчістю або працею самого власника і потрібних йому для мистецьких чи наукових праць. Проте й такі колекції дозволялося відчужувати «у виняткових випадках, коли колекції та збірки визнаються необхідними для наукових та мистецьких установ держави» за винагородою, що відповідає праці колекціонера [307].

Ст. 2 Декрету РНК УСРР від 11 березня 1921 р. визначала підстави й порядок купівлі речей для державних музеїв та виплати винагороди їх власникам. Відбір речей здійснювався спеціальними комісіями, до яких входили фахівці Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників мистецтва, старовини та природи та Наркомосу. Вони ж і визначали практичну цінність об'єкта та його ціну, погоджуючи її з продавцем. Прикметно, що «у випадку виняткового мистецького чи наукового значення запропонованої для купівлі речі, коли не досягнуто згоди про ціну з продавцем», комісія отримувала право ухвалити рішення про примусове відчуження речі із виплатою власникові винагороди [307]. У будь-якому випадку, державі були потрібні фахівці, здатні належно оцінити надані речі та встановити їх оригінальність.

Окремі заходи пам'яткоохоронного характеру пов'язані із запровадженням ряду інших законодавчих актів радянської влади. Так, Л. К. Буркацький звернув увагу на те, що в листопаді 1922 р. в

Українській СРР набув чинності Кодекс законів про народну освіту, в якому значне місце займало питання вивчення і нагляду за предметами мистецтва, історичними і культурними пам'ятками. Кодекс передбачав у тому числі проведення екскурсійного обстеження і вивчення всіх пам'яток революції та історії, мистецтва, виконання нагляду за пам'ятками культури, що вивозяться за межі республіки, вжиття заходів щодо охорони і збереження культурних цінностей тощо [23, с. 8].

Замість реорганізованого Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників мистецтва, старовини та природи було створено управління Наркомосу Головполітосвіту, на яке, серед іншого, покладено функції екскурсійної та пам'яткоохоронної діяльності. (Із 1 квітня 1925 р. за результатами чергової реорганізації Наркомосу функції охорони культурної спадщини було передано Управлінню науковими установами). Зокрема, згідно зі ст. 676 Кодексу на Головполітосвіту покладалося завдання реєстрації, охорони та вивчення позамузейних культурних цінностей, що знаходяться на території УСРР, а також вжиття заходів щодо «дійсної охорони нерухомих позамузейних пам'ятників та забезпечення їх збереження від розграбування, псування та руйнування» [102].

Своєю чергою, зауважив В. І. Акуленко, державним митницям згідно зі ст. 69–70 Цивільного кодексу УСРР 1922 р. надавалося право конфіскації предметів старовини і мистецтва, що вивозилися без дозволу Наркомосу, а 2 грудня 1922 р. ВУЦВК прийняв Постанову «Про доповнення Карного кодексу статтею 102 про відповідальність за порушення правил про охорону архівів», за якою встановлювалася юридична відповідальність за самовільне використання та знищення архівів, їх неохайне збереження, вивіз за межі УСРР [4, с. 44–45].

Завдяки нормам зазначених кодексів було встановлено відповідальність за порушення пам'яткоохоронного законодавства, а винні почали притягуватися до відповідальності, що істотно покращило стан справ у пам'яткоохоронній сфері. Разом із тим ліквідацію Всеукраїнського

комітету охорони пам'ятників мистецтва, старовини та природи та передачу його функцій Головополітосвіті не варто розцінювати як явище суто позитивне, оскільки охорона культурної спадщини стала одним із напрямків діяльності новоствореного органу, тоді як для Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників мистецтва, старовини та природи відповідний напрямок був основою його діяльності [143, с. 25].

У сфері культурної спадщини досить неоднозначними стали нормативні акти радянської влади щодо націоналізації майна колишніх власників та церкви. За словами В. І. Акуленка, в Україні у першу чергу були націоналізовані всі музеї, які діяли до революції, маєтки і садиби, історико-архітектурні цінності, зокрема історико-краєзнавчі та художні заклади Києва, Харкова, Катеринослава, Чернігова, Одеси, Полтави, Житомира, Херсона та інших міст [4, с. 32]. Завдяки таким діям у власності держави опинилася величезна кількість об'єктів культурної спадщини, які необхідно було в найкоротший термін зареєструвати, упорядкувати й забезпечити їх охорону.

Так само, на переконання В. І. Акуленка, радянська влада лише скористалася голодом 1921 р. для спланованої акції вилучення церковних коштовностей на потреби держави, прийнявши відповідний Декрет ВЦВК «Про порядок вилучення церковних цінностей, які знаходяться в користуванні груп віруючих» [4, с. 54]. Крім того, автор доводить, що під приводом боротьби з голодом і вилученням цінностей йшла розправа з ідеологічним супротивником – церквою, а репресивні політико-правові акції мало узгоджувалися з попередніми ленінськими декретами про охорону пам'яток мистецтва і старовини, відкриваючи широкий простір для беззаконня і репресій [4, с. 55].

З утворенням СРСР та входженням УСРР до його складу питання охорони культурної спадщини почали врегульовуватися й на загальносоюзному рівні, а республіканські норми, як правило, загалом дублювали норми союзного документа з певною місцевою практикою. Разом із тим уже в перші роки перед владою СРСР постало питання фінансування

охорони культурної спадщини, оскільки коштів через необхідність відновлення зруйнованих інфраструктурних об'єктів гостро не вистачало. У таких умовах РНК СРСР 19 лютого 1924 р. видав Декрет «Про спеціальні кошти для забезпечення державної охорони культурних цінностей» [335]. Відповідно до Декрету союзний Раднарком надав право народним комісаріатам освіти республік акумулювати спеціальні кошти для охорони культурної спадщини, спрямувавши на це надходження: від збирання вхідної плати, продажу видань та права на видання, експлуатації земельних ділянок, будівель та іншого майна, що не має історико-художнього значення, не зв'язане з музеями, палацами, церквами, монастирями, парками, заповідниками та ін., які перебувають у віданні народних комісаріатів освіти [335].

Слід відзначити, що ще до прийняття наведеного Декрету РНК СРСР від 19 лютого 1924 р. Раднарком УСРР 12 лютого 1924 р. ухвалив постанову «Про спеціальні кошти для наукових і науково-мистецьких установ УСРР» [336], згідно з якою Народний комісаріат освіти республіки отримав право на експлуатацію підвідомчих будівель, споруд, майна тощо та направлення виручених коштів на спеціальні рахунки для фінансування наукових і науково-мистецьких установ, у тому числі й об'єктів культурної спадщини. Однак, як засвідчила практика, цих коштів все одно було недостатньо, тому необхідно було на законодавчому рівні встановити чіткі гарантії фінансування охорони культурної спадщини з державного бюджету.

До видання спеціального нормативного акта щодо правового регулювання охорони культурної спадщини в УСРР таке регулювання здійснювалося окремими актами у кожному конкретному випадку. Так, постановою РНК УСРР від 13 вересня 1921 р. «Про охорону залишків старогрецького міста Ольвії» беручи до увагу культурну цінність міжнародного значення пам'ятки, було встановлено охорону як відкритої археологами частини Ольвії, так і прилеглих до неї місцевостей. При цьому усі предмети, як уже відкриті археологами, так і ті, які ще будуть знайдені,

передбачалося передати до Київського обласного історико-археологічного музею [321].

Прийняття зазначеної Постанови значною мірою було продиктоване масовими незаконними розкопками, які перманентно тривали на території колишнього міста-полісу багато десятиліть. Проте навіть постанова РНК УСРР від 13 вересня 1921 р. істотно не змінила ситуації. Назріла необхідність надання Ольвії спеціального статусу, який би унеможливив будь-які роботи без дозволу Наркомосу [143, с. 25]. Як наслідок, 31 травня 1924 р., було прийнято нову постанову РНК УСРР «Про охорону стародавньої грецької колонії «Ольвії», відповідно до п. 1 якої територію пам'ятки оголошено «національним добром УСРР», а визначення її меж покладено на Наркомос у згоді з Наркомземом. На її території було заборонено будувати споруди, здійснювати сільськогосподарські роботи тощо без наукової мети. Загальний нагляд за охороною «Ольвії», керівництво розкопками та видачу дозволів на розкопки і науковий контроль за ними згідно з п. 3 Постанови було покладено на Науковий комітет Наркомосу, а за проведення розкопок без дозволу чи приховування знайдених під час розкопок речей винні особи підлягали кримінальній відповідальності. Окремо п. 4 регламентував, що усі археологічні знахідки з «Ольвії» передаються до Археологічного музею УСРР за особливими вказівками Наукового комітету Наркомосу [324]. Фактично, йшлося про утворення заповідника, який визнавався «національним добром УСРР». Натомість Постановою РНК УСРР від 20 серпня 1925 р. уже офіційно державним заповідником було оголошено «територію могили Т. Г. Шевченка коло м. Канева загальною площею в 4 десятини», беручи до уваги її велике значення для української культури [318]. Цією ж Постановою могилу Т. Г. Шевченка було передано у відання Наркомосу України й на нього покладено її охорону. Наведені документи свідчать про розуміння тогочасною владою необхідності централізованого управління охороною культурної спадщини та передачу відповідних повноважень Наркомосу України.

Окрім формування мережі заповідників і введення заборони на незаконні розкопки, владою було запроваджено ряд заборон на перебудову споруд, що мають історичне та мистецьке значення. Так, згідно з «Тимчасовими будівельними правилами», затвердженими РНК УСРР 14 листопада 1924 р., «проекти на будування нових і перебудову існуючих будинків та споруд, що мають історичне та мистецьке значення, а також будинків і споруд, які розташовані в районах, визначених спеціальними постановами, затверджувалися на підставі попередніх висновків профільних відомств з погляду художнього й охорони пам'яток мистецтва та старовини» [4, с. 63].

Серед республіканських документів радянської влади 1920-х, спрямованих на правове забезпечення охорони культурної спадщини, особливе місце посідає «Положення про пам'ятники культури і природи», затверджене постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 р. [244]. Воно увібрало в себе основні положення попередніх актів, спрямованих на правову охорону культурної спадщини. Слід відзначити, що Положення втратило чинність відповідно до Постанови РНК УРСР від 6 грудня 1945 р. № 1976, тобто майже 20 років залишалося основним документом, що визначав засади пам'яткоохоронної діяльності на території радянської України [143, с. 26].

«Положення про пам'ятники культури і природи» від 16 червня 1926 р. підтверджувало підвідомчість пам'яток, що мають наукове, історичне або мистецьке значення, Народному комісаріату освіти УСРР та його місцевим органам. (В АМСРР, яка на той час входила на правах автономії до складу УСРР, пам'ятки підлягали Наркомосу АМСРР). Варто відзначити, що «Положення про пам'ятники культури і природи» від 16 червня 1926 р. не містило визначення понять пам'яток. З огляду на це об'єкти культурної спадщини, які підлягали реєстрації як пам'ятки, визнавалися такими на основі інструкцій Наркомосу.

Положенням загальний нагляд за збереженням пам'яток культури і природи покладался на народні комісаріати освіти УСРР й АМСРР та їх місцеві органи. Відповідно, пам'ятки не могли бути відчужувані або передаватися від одного власника до іншого без попереднього відома уповноважених осіб Наркомосу. Також без дозволу Наркомосу заборонялися: вивіз пам'яток за кордон, їх знищення, перероблення та будь-яка зміна зовнішнього вигляду [244].

Згідно з п. 13 частини третьої Положення народним комісаріатам освіти УСРР та АМСРР, а також їх місцевим органам і установам надавалося право: переважно набувати пам'ятки, якщо їх продають приватні особи й організації; користуватися зазначеними пам'ятками за погодженням з їхніми власниками для освітньо-наукової мети; реквізувати зазначені пам'ятки у приватних осіб та організацій згідно з нормами Цивільного кодексу УСРР після одержання в кожному окремому випадку дозволу Української Економічної Ради, а в АМСРР – Центрального виконавчого комітету АМСРР [244].

Положенням на Народний комісаріат освіти УСРР покладалися, серед іншого, завдання: розробляти профільні законопроекти й подавати їх на затвердження відповідним суб'єктам; організовувати експедиції для обстеження пам'яток, науково-археологічні розкопки і видавати дозволи на проведення останніх; розглядати справи про реквізиції пам'яток культури і природи і подавати відповідні проекти на затвердження Української Економічної Ради; контролювати стан утримання пам'яток та вживати заходів на виправлення відповідних порушень; реєструвати пам'ятки культури та природи всеукраїнського значення, організовувати й керувати реєстрацією пам'яток місцевого значення; розподіляти пам'ятки за категоріями; видавати в належних випадках дозволи на переміщення, продаж і придбання пам'яток; вживати заходи для ремонту і реставрації пам'яток; надавати методичну та іншу допомогу підвідомчим органам у справі охорони пам'яток [244]. На допомогу Наркомосу та його місцевим органам у справі

охорони культурної та природної спадщини згідно з Положенням засновувалися Український Комітет охорони пам'ятників культури та Український Комітет охорони пам'ятників природи, які діяли відповідно до власних положень. Так, до основних завдань Українського Комітету охорони пам'ятників культури належало: виявляти пам'ятки, користуючись архівними, бібліографічними та іншими джерелами, обстежувати їх (фотографувати, замальовувати, обміряти тощо), вивчати науково-історичне та художнє значення й розподіляти за групами (археологічні, архітектурні, меморіальні, історико-революційні), а також складати реєстри пам'яток культури й історико-культурних заповідників та подавати Наркомосу УСРР пропозиції про віднесення пам'яток до республіканської чи місцевої категорії [4, с. 79].

Новелою «Положення про пам'ятники культури і природи» став поділ пам'яток на дві категорії: республіканського та місцевого значення. Відповідно до п. 2 частини другої Положення пам'ятками культури й природи всеукраїнського або всемолдовського значення визнавалися ті з них, «що віднесені до числа таких на підставі особливих постанов РНК УСРР за поданням Народного комісаріату освіти УСРР і постанови РНК АМСРР за поданням Наркомосу АМСРР, або ті, які вже перебувають у віданні зазначених міністерств та визнані ними за такі, що мають всеукраїнське або всемолдавське значення [244]. Своєю чергою, пам'ятки місцевого значення визнаються такими в округах – постановою округових виконавчих комітетів відповідно до інструкцій Наркомосу УСРР. При цьому усі пам'ятки, що мають наукове, історичне або мистецьке значення, підлягали реєстрації відповідно до категорії: пам'ятки республіканського значення в Наркомосі УСРР, а пам'ятки місцевого значення – у місцевих органах Наркомосу УСРР [244].

Згідно з Положенням окремо виділялися особливі типи пам'яток культури та природи. Так, відповідно до п. 17 частини четвертої Положення пам'ятки культури та природи, що мають особливо цінне наукове, історичне

або мистецьке значення, а також сади й парки наукового та історично-мистецького значення могли бути оголошені заповідниками. Статус заповідника надавався в УСРР постановою РНК республіки, а в АМСРР – постановою ЦВК АМСРР. При цьому заповідники у своїй діяльності керувалися окремими положеннями [244].

Особливо варто відзначити норми частини п'ятої Положення, якими визначалися засади фінансування пам'яткоохоронної діяльності. Так, згідно з п. 19 пам'ятки загальнореспубліканського значення утримуються з державного бюджету УСРР, всемолдавського значення – державного бюджету АМСРР, а місцевого значення – бюджету місцевих виконавчих комітетів. Крім того, Наркомос УСРР відповідно до цього самого пункту Постанови отримав право видавати субсидії місцевим органам влади на охорону пам'яток місцевого значення, а також надавати фінансову допомогу приватним власникам, в яких не вистачає коштів на охорону пам'яток [244]. Таким чином, завдяки бюджетному фінансуванню з другої половини 20-х років ХХ ст. вдалося налагодити охорону основних пам'яток та започаткувати роботу щодо збереження інших об'єктів культурної спадщини в Україні.

Поряд з удосконаленням правової охорони культурної спадщини проводилися й організаційно-адміністративні перетворення. Як відзначив В. І. Акуленко, на початку 1926 р. Наркомос створив Інспектуру охорону пам'яток культури Укрнауки, на яку покладалися керівні повноваження проведення реєстрації, класифікації, охорони, реставрації та наукового дослідження пам'яток, а також інструктування й інспектування роботи в цій галузі. Вчений також вірно зауважив, що основну діяльність Інспектура Укрнауки перенесла на місця, де для нагляду за збереженням пам'яток було створено чотири крайові інспектури, які очолили відомі й авторитетні вчені: Ф. Л. Ернст у Києві, С. А. Таранушенко в Харкові, П. А. Козар у Дніпропетровську та С. С. Дложевський в Одесі [4, с. 77–78].

Варто відзначити, що в 1927 р. були введені в дію нові Кримінальний та Адміністративний кодекси УСРР, згідно з нормами яких встановлювалася відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини. Так, ст. 204 Кримінального кодексу від 8 червня 1927 р. [126] передбачала покарання у вигляді виправно-трудоих робіт на строк до трьох місяців або накладення грошового штрафу за приховування об'єктів старовини і мистецтва, які підлягали реєстрації або передачі до державних сховищ. Своєю чергою, Адміністративний кодекс від 12 жовтня 1927 р. (втратив чинність згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 серпня 1985 р. № 807-XI) [1] статтею 31 надавав право округовим виконавчим комітетам та міським радам тих міст, що є округовими центрами, видавати обов'язкові постанови щодо охорони об'єктів культури, а за їх невиконання порушники каралися доганами, грошовими штрафами, примусовими роботами та, навіть, арештом. Однак наведені норми не охоплювали весь спектр правопорушень у сфері культурної спадщини, тож пошкодження та руйнування пам'яток, як і господарські та інші роботи без належних дозволів Наркомосу, часто залишалися безкарними, особливо якщо йшлося про діяльність окремих радянських установ та організацій.

Норми «Положення про пам'ятники культури і природи» дали поштовх для створення мережі історико-культурних державних заповідників. Так, спільною постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 29 вересня 1926 р. колишню Києво-Печерську лавру було передано у підпорядкування Наркомосу УСРР як історико-культурний державний заповідник і перетворено на всеукраїнське «Музейне містечко» [272]. Зокрема, згідно з п. 2 Постанови передачі Народному комісаріату освіти підлягали всі будівлі Лаври в межах її старих і нових мурів, а також майно, що має історико-культурне та мистецьке значення. Прикметно, що молитовні будівлі і предмети культу після проведення їх обліку могли передаватися в користування релігійним общинам на основі Декрету РНК УСРР від 1 квітня 1919 р. «Про передання

історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» [325].

Для опису усього майна, яке мало бути передане заповіднику Наркомосу УСРР, а також складання плану господарського використання приміщень, визнаних такими, що не мають історико-культурного та мистецького значення (з поданням їх на затвердження РНК УСРР), відповідно до п. 3 Постанови «Про визнання колишньої «Києво-Печерської лаври» історико-культурним державним заповідником і про перетворення її на всеукраїнське музейне містечко» було створено комісію у складі представників комісаріатів, Української академії наук та Київського окружного виконавчого комітету [272], а надалі фінансування Всеукраїнського музейного містечка покладалося на Народний комісаріат освіти.

«Положення про пам'ятники культури і природи» від 16 червня 1926 р. стало правовим підґрунтям для утворення на території УСРР й інших заповідників. Зокрема, Постановою РНК УСРР від 8 березня 1928 р. державним історико-культурним заповідником оголошено територію колишнього монастиря «Босих кармелітів» у м. Бердичеві [317], Постановою РНК УСРР від 23 березня 1928 р. – замок-фортецю в м. Кам'янці-Подільському [316], а Постановою РНК УСРР від 15 січня 1929 р. – замок колишніх князів Острозьких у м. Старокостянтинові [315]. Усі перелічені пам'ятки у статусі історико-культурних заповідників разом із належним їм майном і будівлями були передані в підпорядкування Народному комісаріату освіти УСРР.

Однак зазначені нормативні акти ще не гарантували ефективне використання та збереження пам'яток культури. Свідченням цього стали численні клопотання працівників заповідників щодо неналежного фінансування та використання майна. Так, понад 20-річне існування колишньої «Києво-Печерської лаври» уже в статусі історико-культурного державного заповідника засвідчило ряд гострих проблем, пов'язаних із

використанням його будівель і майна окремими установами та організаціями, що ставило під загрозу збереження пам'яток. У зв'язку з цим на численні прохання пам'яткоохоронців 11 липня 1939 р. було прийнято Постанову уряду республіки «Про український історико-культурний заповідник «Музейне містечко» в Києві» [339]. Згідно з п. 2 Постанови без спеціального дозволу народного комісара освіти УСРР було заборонено поселення жильців і розміщення будь-яких організацій на території «Музейного містечка». Так само лише за спеціальним дозволом РНК УСРР на території заповідника можна було проводити нове будівництво, перебудову й реконструкцію будівель. Постанова також урегульовувала перебування на території заповідника інших установ. Зокрема, Центральний антирелігійний музей було виділено з системи Управління в справах мистецтв при РНК України та як самостійну установу перепідпорядковано Наркомосу республіки. Крім того, відповідно до п. 5 Постанови на базі всіх бібліотечних фондів заповідника створювалася історична бібліотека, яку також підпорядковано Наркомосу. Таким чином, усі музейні та інші установи на території «Музейного містечка» було передано Народному комісаріату освіти, а для безпосереднього керівництва ними створено Управління історико-культурного заповідника [339]. Завдяки проведеній реорганізації Наркомос України отримав право контролювати будь-яку діяльність на території «Музейного містечка» в Києві, що, своєю чергою, сприяло покращенню пам'яткоохоронної роботи в цілому.

Паралельно із розробленням правових основ охорони культурної спадщини радянські державні органи й наукові інституції докладали значних зусиль для повернення в Україну об'єктів культурної спадщини, які були вивезені за її межі за роки панування царського режиму та під час воєнних дій 1917 – 1921 рр. При цьому особливо варто відзначити велику роботу українських фахівців, спрямовану на правове вирішення цього питання у межах усього Радянського Союзу. За результатами звернень українських вчених Президія ВУЦВК 8 вересня 1926 р. постановила «доручити

Наркомосвіти порушити на найближчій всесоюзній нараді робітників освіти питання про необхідність урегулювання справи про розподіл та використання старовинного майна, що має історичне значення для окремих республік...» [407, с. 125]. Оскільки це питання потребувало вказання чітких даних про те, що і коли було вивезено, Народний комісаріат освіти України восени 1927 р. склав попередній реєстр культурних цінностей, вивезених з України.

31 жовтня 1927 р. ВУЦВК звернувся з листом до ЦВК СРСР [407, с. 192–195], в якому виклав коротку історію дискримінаційної політики колишнього царського уряду по відношенню до окраїн та, як наслідок, вилучення культурних цінностей. Апелюючи до проголошених радянською владою рівноправності відносин між республіками, влада УСРР нагадала, що ще в грудні 1917 р. російський Раднарком за підписом Леніна доручив усім російським музеям повернути Україні всі історичні документи, матеріали, картини тощо, щоб ліквідувати наслідки царської політики. Однак цього так і не було виконано, як і залишено без уваги клопотання голови РНК УСРР Х. Раковського про обмін культурними цінностями. Далі наводилися інші факти про звернення українських музеїв і наукової спільноти до різних російських установ щодо повернення або обміну культурними цінностями, однак вони також ігноруються. З огляду на зазначене ВУЦВК звертався з проханням створити тимчасову комісію з представників союзних республік для вирішення питань обміну й повернення культурних цінностей. Для прискорення такої роботи надавався і підготовлений урядом України проект постанови ЦВК СРСР про створення спеціальної комісії [407, с. 195–196]. Зокрема, пропонувалося, що комісія у складі по два представники від кожної республіки за списками вивезених культурних цінностей, складеними республіками, у річний термін надасть звіт про виконану роботу ЦВК СРСР. При цьому обмін цінностями мав відбуватися за національно-територіальною ознакою.

Однак у союзної влади були зовсім інші плани, які не враховували культурні потреби республік. Як наслідок, розглянувши 11 січня 1928 р. клопотання Президії ВУЦВК про обмін культурно-історичними й художніми цінностями між союзними республіками, Президія ЦВК СРСР його відхилила, запропонувавши республікам вирішувати питання обміну, звертаючись одна до одної самостійно [407, с. 203].

Значної шкоди культурній спадщині на території України завдала політика радянської влади щодо продажу музейних та культурних цінностей, зокрема й коштовностей, що зберігалися в церквах та монастирях, як всередині країни, так і за кордон. Уже в перші роки радянської влади відповідна діяльність набула такого розмаху, що її поспішливо довелося обмежувати шляхом прийняття спеціальних нормативних актів. Зокрема, Постановою РНК України від 24 жовтня 1922 р. «Про заходи припинення вивозу за кордон речей музейного значення» [303] РНК ухвалила організувати Центральну Міжвідомчу Комісію по експертизі художніх та інших культурних цінностей, призначених для вивозу за кордон, у складі представників: Уповнаркомзовнішторгу, Наркомосу та Уповнаркомфіну в містах Києві та Одесі, а також краєві комісії при місцевих уповноважених Зовнішторгу. Відповідно до п. 2 Постанови «жодна річ художнього та історично-культурного значення, незалежно від часу її придбання, не мусить увійти в товарний фонд або бути вивезеною без попереднього проведення її через експертизу Міжвідомчої Комісії» [303]. І хоча Постанова містила прогресивну норму (ст. 3) про передачу до музейного фонду Наркомосу речей, які комісією визнані такими, що не підлягають експорту, Наркомос мав сплатити вартість таких речей. Оскільки коштів у Наркомосу було недостатньо, він не міг належним чином забезпечити виконання цієї норми. Слід також зауважити, що Постанова РНК України від 24 жовтня 1922 р. «Про заходи припинення вивозу за кордон речей музейного значення» була скасована постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 р.

Однак навіть наведена Постанова не припинила продаж об'єктів культурної спадщини. Так, Постанова РНК УСРР від 26 грудня 1922 р. «Про музейні коштовності» [311] п. 1 надала Наркомосу право оголошувати обов'язкову реєстрацію всіх збірок мистецтва та старовини, а також коштовних речей для музеїв УСРР. Водночас відповідно до пп. 2–3 цієї ж Постанови Наркомосу було надано право продавати з музеїв та інших сховищ речі, «що не мають музейного значення» на підставі постанови особливої Комісії у складі представників Наркомосу (голова комісії), Наркомдержконтролю та Уповнаркомфіну [311]. Щоб пом'якшити протести музеїв щодо таких дій Постанова надавала Наркомосу право повертати кошти від продажу на потреби музеїв. Завдяки цьому частими були випадки, коли об'єкти культурної спадщини визнавалися такими, «що не мають музейного значення» та розпродувалися.

Фактичним приводом для запровадження масованої кампанії з продажу музейних та культурних цінностей стало намагання влади СРСР у стислі строки проводити модернізацію економіки, електрифікацію, поставивши амбітну мету в найкоротші терміни перетворити державу з сільськогосподарської в індустріальну. Для цього були необхідні величезні валютні кошти для закупівлі машин і промислового устаткування за кордоном, яких катастрофічно не вистачало.

У таких умовах на об'єднаному засіданні Ради Народних Комісарів, Ради Праці й Оборони СРСР 23 січня 1928 р. було підтримано проект таємної постанови «Про експорт і реалізацію за кордоном предметів старовини і мистецтва» [407, с. 204–206], підготовлений Наркомторгом СРСР, схваливши необхідність посилення експорту предметів старовини та мистецтва, призначення для вилучення відповідних цінностей спеціальних уповноважених Наркомторгу, а в республіках – уповноважених Наркомосу. При цьому і перші, і другі діяли на основі інструкції Наркомторгу. Вивіз за кордон предметів старовини здійснювався за згодою Наркомосу відповідної

республіки, але ліцензійні дозволи видавалися виключно органами Наркомторгу СРСР.

Постійне представництво УСРР при уряді СРСР надіслало лист до РНК СРСР [407, с. 206] із категоричним запереченням проти ухвалення постанови Наркомторгу «Про експорт і реалізацію за кордоном предметів старовини і мистецтва», мотивуючи це тим, що музейні фонди, зокрема й УСРР, недостатні й потребують поповнення, однак його було проігноровано на догоду загальносоюзним економічним інтересам [143, с. 28].

Прикметно, що українські фахівці намагалися врятувати хоча б частину найцінніших музейних фондів. Так, уповноважений Наркомосу УСРР, київський краєвий інспектор охорони пам'яток культури Ф. Л. Ернст у липні 1928 р. звернувся з листом [407, с. 230–234] до уповноваженого Наркомату освіти УСРР у справі експорту речей старовини та мистецтва. Інформуючи про діяльність української комісії Держторгу щодо відбору предметів музейного фонду для продажу за кордон, він наводить свідчення про те, що праця комісії була припинена з приїздом ленінградської експертної комісії, члени якої, посиляючись на високі вимоги європейського антикварного ринку, відібрали для експорту найкращі експонати в музеях Києва. Підсумовуючи наслідки роботи Комісії Держторгу за участю ленінградських експертів, Ф. Л. Ернст вважав своїм обов'язком повідомити керівництво, що «намічений Комісією характер і розміри вилучення не є корисними для музеїв, а в разі свого здійснення спричиняться до позбавлення музеїв найкращої частини їхніх збірок. Таке вилучення в основі руйнує музейну справу, деморалізує музейних робітників і паралізує їхню енергію до подальшого збирання цінних нових експонатів». Проти вилучення окремих найцінніших музейних експонатів протестували представники музеїв та відомі вчені-пам'яткознавці. Однак їхні клопотання та аргументи залишалися, як правило, без розгляду.

Окрім вилучення об'єктів культурної спадщини для продажу, наприкінці 20-х років минулого століття розпочалося масове закриття

культових споруд. За словами О. В. Усенко, лише упродовж одного року (жовтень 1929 р. – жовтень 1930 р.) в Україні було закрито 533 культові споруди, а сам процес їх закриття супроводжувався нищенням творів народних майстрів і видатних зодчих [411].

Своєю чергою, 30-ті роки ХХ ст. стали ще більш фатальними для української культурної спадщини через масові руйнування культових споруд, знищення величезної кількості пам'яток сакрального мистецтва, нехтування партійними та державними органами приписами пам'яткоохоронного законодавства. Як зазначив В. І. Акуленко, правове обґрунтування таких дій надавала інструкція «Про порядок організації, діяльності, звітності і ліквідації релігійних громад і про систему обліку адмінорганами складу релігійних громад та служителів культу», прийнята Президією ВУЦВК 23 червня 1932 р. [4, с. 123–124]. Вчений також наголосив, що «після того, як Секретаріат ВУЦВК відхилив протест Наркомосу УСРР про заборону Чернігівському округовому виконкомові знімати з церков і дзвіниць дзвони, що мають значення пам'яток стародавнього українського мистецтва, і доручив НКВС УСРР безпосередньо розв'язувати такі питання, це стало типовою для всієї України практикою» [4, с. 128–129].

Отже, більшовицька партія, проголосивши після приходу до влади своїм лозунгом руйнування основ попереднього ладу, складовою якого була й культура, одразу ж зіткнулася з масовими випадками нищення й розграбування об'єктів культурної спадщини. Тому вже в перші роки було прийнято ряд урядових декретів, спрямованих на припинення злочинних наслідків власної пропаганди, зокрема Декрет РНК України «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» від 1 квітня 1919 р., «Положення про пам'ятники культури і природи» від 16 червня 1926 р. та ін.

Незважаючи на ухвалення радянською владою ряду важливих законодавчих актів, спрямованих на охорону культурної спадщини, упродовж 20-х, а особливо 30-х років ХХ ст. склалася ганебна практика

масового порушення «соціалістичної законності», коли окремі відомства й установи йшли на прямі порушення пам'яткоохоронного законодавства, виконуючи планові показники чи поліпшуючи власні матеріальні, побутові тощо умови за рахунок неналежного використання об'єктів культурної спадщини, їх руйнування, перепрофілювання, продажу та ін. Лише в Києві у цей час були зруйновані десятки унікальних пам'яток, у тому числі споруди Михайлівського Золотоверхого, Микільського військового та Братського монастирів та багато ін. Численні спроби окремих пам'яткоохоронців апелювати до безцінності культурної спадщини та необхідності її збереження нерідко закінчувалися звинуваченнями у шкідництві та інших правопорушеннях, звільненні з роботи або, навіть, арештами.

Разом із тим у частині запровадження фінансування охорони та збереження об'єктів культурної спадщини, їх реставрації тощо за кошти державного бюджету, створення історико-культурних заповідників, масового залучення до охорони культурної спадщини громадськості українське радянське законодавство було кроком вперед у порівнянні з дореволюційним періодом і, навіть, пам'яткоохоронною політикою Української Народної Республіки та Української Держави.

3.3. Зміна радянських підходів до правової охорони культурної спадщини в 1940-х – 1980-х роках

У роки Другої світової війни українські землі опинилися в епіцентрі бойових дій, наслідком чого стали численні втрати та руйнування об'єктів культурної спадщини. Велика кількість рухомих об'єктів культурної спадщини під час евакуації поспіхом була вивезена до східних районів Радянського Союзу. Значна частина культурного надбання була розграбована і вивезена нацистами та їх союзниками під час окупації. Як наслідок, після звільнення території України постала необхідність відбудови та реставрації

нерухомих об'єктів, а також розшуку й повернення тих об'єктів культурного надбання, які були вивезені за межі республіки. Така діяльність потребувала відповідного правового забезпечення, а також правового регулювання охорони та збереження культурних надбань у нових повоєнних умовах.

У нормативно-правовому забезпеченні охорони культурної спадщини в Українській РСР воєнного та повоєнного періоду можна до певної міри умовно виокремити три основні напрямки: 1) відновлення діяльності історико-архітектурних заповідників та створення нових музеїв і заповідників; 2) правове забезпечення увіковічення пам'яті полеглих у роки Другої світової та попередніх воєн; 3) удосконалення системи обліку та реєстрації об'єктів культурної спадщини [165, с. 22].

Перші кроки радянської влади після звільнення території республіки від військ нацистської Німеччини та її союзників у сфері охорони культурної спадщини полягали у якнайшвидшому відновленні пам'яток та поверненні тих об'єктів культурної спадщини, які були вивезені за межі України. У зв'язку з цим постала необхідність відновлення системи державних органів, відповідальних за охорону культурної спадщини, та налагодження їх найшвидшої роботи. Відповідні рішення ухвалювалися на рівні союзного та республіканського уряду. За словами В. І. Акуленка, уже 29 вересня 1943 р. було утворено Комітет у справах архітектури при РНК СРСР та Управління в справах архітектури при РНК УРСР, на яке покладалося керівництво охороною та реставрацією пам'яток архітектури в республіці [4, с. 161]. Також вчений зауважив, що в березні 1944 р. у складі зазначеної установи було утворено відділ охорони пам'яток архітектури. Профільні відділи були створені при Київському й обласних управліннях у справах архітектури, а у великих містах та історичних центрах вводилася посада головного архітектора міста, який здійснював нагляд за охороною пам'яток архітектури і монументального мистецтва, розробляв заходи щодо їх відбудови, реставрації, використання та збереження в забудові міст [4, с. 161]. Завдяки діяльності підрозділів охорони пам'яток архітектури на території республіки

у перші повоєнні роки було проведено обстеження зруйнованих і пошкоджених пам'яток, роблено відповідні кошториси щодо їх відновлення й реставрації та забезпечено виконання відповідних робіт.

Особливістю правового забезпечення охорони культурної спадщини на завершальному етапі Другої світової війни та в подальший період, на відміну від 1920-х – 1930-х років, стала активна участь у цьому процесі поряд з урядом партійних органів. Так, першим знаковим актом після повернення радянської влади до Києва стала постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 березня 1944 р. «Про організацію Софійського заповідника». Головною метою створення заповідника було визнано необхідність упорядкування й благоустрою його території, а також реставрації й проведення наукових досліджень архітектурних історичних об'єктів. Відповідно до цієї Постанови всю територію колишнього Софійського подвір'я (крім саду), з усіма спорудами і приміщеннями, що на ній розташовані, було передано українському філіалу Академії архітектури СРСР. При цьому право юридичної особи на користування територією, спорудами і приміщеннями Софійського заповідника було передано Управлінню в справах архітектури при Уряді Української РСР [60, с. 243]. Крім того, Постановою РНК УРСР від 30 травня 1944 р. [273, с. 11] Народному комісаріату освіти УРСР було дозволено відновити діяльність Державного історико-культурного заповідника «Києво-Печерська лавра».

Прикметно, що постанова РНК УРСР від 30 травня 1944 р. відобразила зміну підходів радянської влади до церкви у роки війни. Передусім, на відміну від постанов 1926 та 1939 років, якими утворювався й урегульовувався статус історико-культурного державного заповідника «Музейне містечко» із центральним антирелігійним музеєм на його території, Постановою РНК УРСР від 30 травня 1944 р. Державний історико-культурний заповідник отримав назву «Києво-Печерська Лавра», а на його території дозволялося створити музей історії лаври, який мав стати осередком науково-популяризаторської роботи заповідника [273, с. 11].

Також розширювалася територія самого заповідника – за ним було закріплено всю територію Верхньої і Нижньої лаври з усіма будівлями, а також територію з церквою Спаса на Бересті та Києво-Видубицьким монастирем. Були внесені зміни і до основних завдань діяльності заповідника. Якщо у довоєнний період на нього покладалися завдання охорони споруд і майна колишньої лаври, то, відповідно до п. 2 Постановою РНК УРСР від 30 травня 1944 р., до завдань заповідника віднесено «охорону і вивчення найдавніших пам'яток культури та археологічне дослідження території лаври на загальному фоні історії України та Росії» [273, с. 11].

Визволення усієї території України й перші кроки щодо обліку втрачених культурних цінностей загострили проблему відновлення музейного фонду України. Окрім частини фондів, які перебували в евакуації та потребували повернення, значну частину фондів музеїв було вивезено нацистами або просто розграбовано, розібрано населенням та перепродано. Із метою правового урегулювання проблеми Постановою РНК УРСР від 10 листопада 1944 р. «Про повернення музейних експонатів» встановлювалося, що «всі музейні експонати, які належали державним музеям, незалежно від того, де і в чиєму користуванні вони б не знаходилися, повинні бути повернуті музеям через відповідні міські комісії по прийманню від громадян музейних експонатів. Якщо музейні речі були придбані громадянами шляхом купівлі, то всі витрати по їх придбанню компенсуються громадянам через комісії по прийманню експонатів» [326]. Створення відповідних комісій, а також вироблення порядку приймання музейних експонатів згідно з п. 3 Постанови покладалося на виконавчі комітети київської міської та обласних рад. Своєю чергою, на Народний комісаріат фінансів УРСР покладалося доручення виділити необхідні асигнування для виплати компенсації громадянам за куплені ними музейні експонати. Відповідні заходи щодо повернення музейних експонатів мали бути завершені до 1 лютого 1945 р. Надалі відповідно до п. 6 Постанови усі неповернуті музейні експонати підлягали вилученню і передачі до музеїв, а громадяни та керівники установ і

організацій, що не здали експонатів, притягувалися до відповідальності за приховування державних музейних цінностей [165, с. 24].

Паралельно формувалася правова основа увіковічення пам'яті полеглих у роки Другої світової та попередніх воєн. Окрім ухвалення окремих рішень про благоустрій поховань і братських могил воїнів, які загинули в роки Другої світової війни, Уряд України започаткував створення окремих військових музеїв-заповідників. Так, 20 березня 1945 р. була прийнята спільна Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про створення музею-заповідника «Поле битви за Київ» [60, с. 221–222], згідно з якою в с. Ново-Петрівці Київської області на місці колишнього командного пункту 1-го Українського фронту облаштовувався музей-заповідник. Відповідно до цієї самої Постанови виконком Київської обласної ради зобов'язувався упорядкувати ділянку, провести ремонт військових споруд, а також забезпечити нагляд та охорону музею-заповідника. Надалі урядовими рішеннями відновлювалися, реставрувалися й бралися під охорону також історичні пам'ятки давніх битв. Приміром, згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР «Про відбудову і збереження історичних пам'ятників Полтавської битви» від 13 червня 1949 р. Комітет у справах культурно-освітніх установ при Уряді УРСР, Управління в справах архітектури при Раді Міністрів УРСР та виконком Полтавської обласної ради зобов'язувалися реставрувати архітектурні і фортифікаційні споруди на території поля Полтавської битви та в м. Полтаві, поновити музей Полтавської битви, заборонити на означеній території будівництво і проведення земляних робіт без дозволу Ради Міністрів УРСР та ін. [60, с. 223].

Проблемою перших повоєнних років стало розмежування повноважень щодо охорони культурної спадщини між кількома відомствами. Так, за словами В. І. Акуленка, згідно з постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1945 р. «Про заходи до впорядкування стану пам'ятників культури, старовини і природи на території Української РСР» охороною історичних пам'яток, заповідників, монументів тощо мав займатися Комітет у справах

культурно-освітніх установ при РНК УРСР, а пам'яток архітектури, монументального живопису, скульптури, а також садово-паркової архітектури – Управління в справах архітектури при РНК УРСР [4, с. 174–175]. Як наслідок, не було належної координації між цими відомствами, а також чіткої співпраці з науковими установами, зокрема АН УРСР та Академією архітектури УРСР, у системі яких працювали відомі архітектори, реставратори та інші фахівці [165, с. 24].

Практична діяльність щодо відновлення й охорони об'єктів культурної спадщини у перші повоєнні роки, а також ті проблеми, які при цьому виникали, диктували необхідність удосконалення профільного законодавства. Належного правового урегулювання потребували питання розмежування повноважень між суб'єктами охорони культурної спадщини, визначення порядку обліку та реєстрації об'єктів культурної спадщини тощо. Із метою комплексного вирішення зазначених питань Радою Міністрів УРСР 30 грудня 1948 р. було прийнято Постанову «Про заходи до поліпшення охорони пам'ятників культури на території Української РСР» [301], в якій завдання щодо охорони пам'яток було покладено на Управління в справах архітектури при Раді Міністрів УРСР, Комітет в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР, Комітет в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, а науково-методичне забезпечення справою охорони і вивчення пам'яток культури – на Академію наук УРСР та, зокрема, Науково-методичну раду по охороні пам'ятників культури.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. було затверджено Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР [243], відповідно до якого пам'ятки (за тодішнім визначенням пам'ятники) поділялися на категорії загальносоюзного та республіканського значення. Так, згідно з п. 4 Положення «пам'ятники культури, що мають видатне наукове, історичне або художнє значення, виділяються в особливу групу і заносяться до державних списків пам'ятників загальносоюзного значення». Такі списки затверджувалися Радою Міністрів СРСР. Своєю чергою, державні списки

пам'яток республіканського значення підлягали затвердженню Радою Міністрів УРСР. Крім того, відповідно до п. 5 Постанови, пам'ятки культури комплексного характеру, що мають особливе наукове, історичне або художнє значення, могли бути за рішенням Ради Міністрів СРСР оголошені заповідниками, що охороняються на підставі окремого для кожного з них положення, затвердженого Урядом СРСР. Так само зміна, переробка, переміщення та знесення пам'яток культури чи забудова території заповідників і пам'яток заборонялися без спеціального дозволу ради Міністрів СРСР – щодо заповідників і пам'яток культури загальносоюзного значення, а для пам'яток республіканського значення – Ради Міністрів УРСР [243].

Усі пам'ятки згідно з Положенням поділялися на чотири види: архітектури, мистецтва, археології та історичні. І хоча визначення кожного виду пам'яток у Положенні не було наведено, проте в п. 2 містився перелік складових кожного виду пам'ятки, що істотно полегшувало справу віднесення відповідних об'єктів до того чи іншого виду.

Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР чітко розмежовувало відповідальність окремих державних органів за облік та охорону пам'яток. Так, відповідно до п. 7 Положення керівництво та контроль за постановкою справи обліку, охорони, реставрації і використання пам'яток культури покладалися на:

а) Управління у справах архітектури при Раді Міністрів УРСР – щодо архітектурних пам'яток і пов'язаних із ними пам'яток монументального живопису, скульптури, прикладного й садово-паркового мистецтва;

б) Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР – щодо пам'яток мистецтва;

в) Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР – щодо пам'яток археології та історії [243]. Безпосередньо завдання щодо охорони пам'яток покладалося на виконавчі комітети рад за місцем перебування пам'ятки.

Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР містило докладні норми щодо особливостей охорони усіх видів пам'яток. Так, згідно з п. 13 Положення усі архітектурні пам'ятки щодо їх використання поділялися на три групи:

а) пам'ятки архітектури, що не можуть бути використані в практичних цілях (стародавні стіни, тріумфальні арки, монументи, художні огорожі, мости, фонтани, надгробні пам'ятники тощо);

б) пам'ятки, що можуть бути використані, але виключно під наукові та музейно-показові установи, із збереженням їх художньо-історичного вигляду, обладнання та внутрішнього оздоблення (музеї-палаці, музеї-церкви, музеї-монастирі, музеї-фортеці тощо);

в) пам'ятки, що можуть бути використані в господарських цілях без шкоди для їх збереження і без порушення їх історично-художньої цінності, шляхом надання цих пам'яток у користування установ та організацій на основі оренди [243].

Новелою Положення щодо удосконалення порядку використання пам'яток стала норма про те, що «користування архітектурними пам'ятками допускається лише на умовах, що встановлюються Комітетом у справах архітектури при Раді Міністрів СРСР, і оформляється спеціальними «Охоронно-орендними договорами» чи «Охоронними зобов'язаннями», які складаються Управлінням у справах архітектури при Раді Міністрів УРСР з установами, підприємствами та організаціями, яким пам'ятки надаються у користування» (п. 14 Положення) [243].

Завдяки запровадженню відповідних договорів та зобов'язань органи охорони культурної спадщини отримали можливість не лише визначати умови користування пам'яткою, а й право контролю за її використанням та право розірвання угоди про використання пам'ятки, якщо їй загрожує небезпека руйнування чи псування, із стягненням заподіяної шкоди, що істотно покращувало ставлення користувачів до пам'ятки, уберегало її від умисних пошкоджень, перебудов, перепланувань тощо [165, с. 25].

Прийняття Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР [243] та визначення базових засад охорони культурної спадщини потребувало чітких інструкцій передусім щодо обліку пам'яток і взяття їх під охорону. Розроблення таких інструкцій розпочалося усіма відомствами, на які покладалися обов'язки щодо охорони культурної спадщини. Так, уже 2 березня 1949 р. Комітетом у справах мистецтв при Раді міністрів СРСР була затверджена Коротка інструкція про порядок обліку, реєстрації і утримання пам'ятників мистецтва [60, с. 121–139], а 8 квітня того самого року Комітетом у справах архітектури при Раді Міністрів СРСР – Інструкція про порядок обліку, реєстрації, утримання і реставрації пам'ятників архітектури, що перебувають під охороною держави [60, с. 335–372].

У відповідності із загальносоюзними директивами й інструкціями розроблялися республіканські пам'яткоохоронні документи. Так, 17 квітня 1950 р. Постановою Ради Міністрів УРСР була затверджена Інструкція про порядок обліку, реєстрації і тримання археологічних та історичних пам'ятників на території Української РСР [78]. Згідно з Інструкцією ведення списків археологічних та історичних пам'яток, що підлягають державному обліку й охороні, покладалося на Комітет у справах культурно-освітніх закладів при Раді Міністрів УРСР та його місцеві органи.

Інструкція про порядок обліку, реєстрації і тримання археологічних та історичних пам'ятників на території Української РСР також докладно регламентувала порядок проведення археологічних розкопок. Зокрема, останні могли проводитися лише спеціалістами-археологами згідно з дозволами («Відкритими листами»), які видавала Академія наук СРСР щодо пам'яток загальносоюзного значення та Академія наук УРСР щодо пам'яток республіканського значення. Відповідні дозволи підлягали реєстрації в Комітеті у справах культурно-освітніх закладів при Раді Міністрів УРСР, а безпосередній контроль за провадженням розкопок здійснювали місцеві органи Комітету [78].

Особливий порядок Інструкція про порядок обліку, реєстрації і тримання археологічних та історичних пам'ятників на території Української РСР

затверджувала також для обліку й охорони історичних пам'яток. Так, використання історичних пам'яток дозволялося лише на умовах, встановлених Комітетом у справах культурно-освітніх закладів при Раді Міністрів УРСР, та оформлювалося «Охоронно-орендними договорами» або «Охоронними зобов'язаннями». При цьому згідно з п. 21 Інструкції виконавчі комітети місцевих рад, на території яких знаходяться історичні пам'ятки, були зобов'язані через місцеві органи Комітету у справах культурно-освітніх закладів при Раді Міністрів УРСР:

а) здійснювати нагляд за збереженням в цілості та охороною історичних пам'яток, що перебувають у користуванні підприємств, установ або організацій, згідно зі складеними з ними «Охоронно-орендними договорами» та «Охоронними зобов'язаннями»;

б) вживати належних заходів щодо охорони і тримання (ремонту і реставрації) історичних пам'яток, що взяті на облік, але не перебувають у користуванні підприємств, установ і організацій за «Охоронно-орендними договорами» та «Охоронними зобов'язаннями»;

в) визначити навколо історичних пам'яток відповідні охоронні зони [78].

Зміни, які розпочалися в СРСР після смерті Й. Сталіна, торкнулися й системи державного управління. З утворенням Міністерства культури СРСР у 1954 р. повноваження щодо підготовки нормативно-правових актів та координації діяльності у сфері охорони культурної спадщини було передано до сфери його відання. Відповідна реорганізація відбулася і в Україні, де новостворене Міністерство культури Української РСР перебрало на себе повноваження щодо охорони культурної спадщини, які до того належали Комітету у справах культурно-освітніх установ та Комітету у справах мистецтв при Уряді республіки. Завдяки цьому передусім вдалося вирішити проблему міжвідомчої координації, про яку йшлося раніше, а також посилити нормопроектувальну роботу, у тому числі щодо правового забезпечення охорони культурної спадщини.

На виконання загальносоюзних інструкцій та Інструкції про порядок обліку, реєстрації і тримання археологічних та історичних пам'ятників на території Української РСР Міністерство культури УРСР 17 жовтня 1955 р. видало Наказ № 1708 «Про заходи посилення керівництва та контролю за справою обліку й охорони пам'ятників історії, археології та мистецтва» [60, с. 145]. Згідно з цим Наказом на території Української РСР втрачали силу всі форми обліку і паспортів пам'ятників, які діяли раніше (крім музеїв і спеціальних сховищ), а натомість запроваджувалися нові форми обліку і паспортів пам'ятників історії, археології та мистецтва, затверджені Міністерством культури СРСР. Таким чином в усьому Радянському Союзі створювалася єдина форма обліку пам'яток та запроваджувалися уніфіковані форми паспорта пам'яток. Крім того, Наказом Мінкульту УРСР від 17 жовтня 1955 р. було затверджено типові форми «Охоронно-орендних договорів» та «Охоронних зобов'язань», актів технічного огляду пам'яток, «Відкритих листів» на право проведення археологічних розкопок тощо [486, р. 21]. Зазначені документи дали змогу пам'яткоохоронцям проводити систематичну роботу щодо забезпечення обліку, охорони та збереження об'єктів культурної спадщини.

Активна нормотворча діяльність щодо формування правових засад обліку й реєстрації об'єктів культурної спадщини дала змогу розпочати практичну роботу щодо обліку пам'яток. Із цією метою відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР від 29 жовтня 1962 р. «Про впорядкування справи обліку, реєстрації та охорони історико-архітектурних пам'ятників УРСР» було створено спеціальну комісію, яка приступила до формування Списку пам'ятників архітектури УРСР. Міністерство культури УРСР також почало активно працювати над виявленням об'єктів культурної спадщини, які ще не були внесені до списків пам'яток. До цієї роботи згідно з наказом Мінкульту від 19 грудня 1962 р. залучили працівників республіканських та обласних історичних і краєзнавчих музеїв. Останнім, зокрема, доручалося вивчати нерухомі пам'ятки культури й готувати довідники та довідкові матеріали про них; проводити наукову паспортизацію об'єктів; виявляти невиявлені ще пам'ятки культури,

проводити їх науковий опис та інформувати обласні управління культури і Міністерство культури УРСР; популяризувати пам'ятки серед населення; перевіряти стан охорони і збереження пам'яток та ін. [60, с. 412–413]. Фактично, музейні працівники мали надавати всіляку допомогу обласним управлінням у сфері культури, а також співпрацювати з громадськими активістами у справі охорони культурної спадщини.

На основі зазначених рішень було підготовлено Список пам'ятників архітектури УРСР, які мали бути взяті під державну охорону. До списку було включено 864 пам'ятки, згрупованих за територіальною ознакою (м. Київ та області) та розміщених в алфавітному порядку за населеними пунктами. Цей Список було затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» [284]. Цією самою Постановою виконкоми місцевих рад разом із Держбудом республіки зобов'язувалися забезпечити охорону та збереження пам'яток у відповідності до Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР від 30 грудня 1948 р. [243].

Постанова Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» містила і ряд положень, відповідно до яких Держбуд отримав право «продовжувати роботу по дальшому виявленню споруд, які не мають визначної наукової, історичної та художньої цінності, або втратили її внаслідок руйнування та перебудов, і подавати Раді Міністрів УРСР пропозиції про виключення їх зі списку пам'ятників архітектури, що перебувають під охороною» [284]. Завдяки цій нормі фактично було узаконено численні попередні дії установ і організацій, які призвели до нищення та псування багатьох цінних об'єктів культурного надбання. При цьому В. І. Акуленко звернув увагу, що ще на початку 1960-х років урядовими рішеннями зі списків пам'яток архітектури Української РСР було вилучено велику кількість об'єктів як нібито таких, що не мають визначної цінності, у тому числі замок XVII ст. у с. Білий Камінь на Львівщині, Кловський палац та окремі споруди Видубицького монастиря в Києві, пам'ятки дерев'яного

зодчества, зокрема козацьку церкву в Седневі на Чернігівщині, церкву Святого Духа 1502 р. з цінними фресковими розписами XVII ст. у с.Потелич на Львівщині та ін. [4, с. 186]. Відповідні рішення, фактично, дали старт безконтрольному руйнуванню й перебудові зазначених об'єктів.

Постанова Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. певною мірою зафіксувала й наслідки антирелігійних кампаній хрущовського періоду, результатом чого стало позбавлення релігійних громад культових споруд. Так, виконками обласних та Київської міської ради було зобов'язано «культові споруди, що не використовуються під молитовні будинки, та інші об'єкти, зняті з реєстрації як пам'ятники архітектури, використати в основному для потреб соціально-культурних і побутових закладів, не залишаючи їх в безгосподарному стані» [284]. Про те, що ці споруди все ж становили значну культурну цінність, свідчить норма Постанови, згідно з якою Держбуд УРСР разом із Мінкульту республіки мали обстежити і зафіксувати в документах, фотографіях чи зарисовках «видатні твори старовинного монументального живопису, скульптури, а також високохудожню різьбу, окремі архітектурні зразки і фрагменти в спорудах, що виключені зі списку пам'ятників архітектури, ... та вирішити питання про збереження особливо цінних творів у музеях і спеціальних сховищах» [284].

Наведені рішення та, як відзначив В. І. Акуленко, нехтування нормами чинного законодавства на практиці призвели до таких відчутних втрат пам'яток культури, що напрошується порівняння з 30-ми роками. Було знесено цінні пам'ятки архітектури: трапезну Микільського шпитального монастиря (XII ст.) у Києві, Троїцький собор (XVIII ст.) у Глухові і дзвіницю П'ятницької церкви (XII ст.) у Чернігові та ін. [4, с. 187]. Отже, Постанова Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. «Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР» й інші тогочасні рішення органів влади хоча і містили важливі норми щодо охорони пам'яток, проте носили половинчастий характер й узаконювали статус-кво вже зруйнованих та

пошкоджених об'єктів культурної спадщини або, навіть, призводили до нових численних руйнувань, передусім культових споруд.

Практично одночасно була розроблена й 10 жовтня 1963 р. наказом міністра культури УРСР затверджена «Інструкція про порядок проведення реєстрації і паспортизації пам'ятників історії, археології та мистецтва на території Української РСР» [60, с. 186–189]. Інструкція, перш за все, спрямовувалася на надання практичної допомоги фахівцям-пам'яткоохоронцям. У ній, зокрема, містився докладний перелік об'єктів, які необхідно було паспортизувати за однією з категорій пам'яток: історії, археології, мистецтва. Окремий розділ Інструкції було присвячено опису паспорта об'єкта, який складався з семи основних розділів: найменування пам'ятника; місцезнаходження пам'ятника; опис пам'ятника; бібліографічні відомості; збереження пам'ятника; охорона пам'ятника; схематичні плани ділянки, що її займає пам'ятник, і охоронні зони, обміри. До розділів додавалися пояснення щодо їх заповнення, складання дефектного акта або залучення фахівців за його відсутності, які можуть визначити технічний стан об'єкта та орієнтовну вартість ремонтних, консерваційних та інших видів робіт тощо [60, с. 188–189]. Зазначена Інструкція та інші документи Міністерства культури сприяли уніфікації облікових документів та створювали чітку систему послідовної діяльності обласних управлінь культури щодо реєстрації і паспортизації об'єктів культурної спадщини.

За результатами проведеної облікової роботи Міністерством культури УРСР та Академією наук УРСР було підготовлено Список пам'ятників мистецтва, історії та археології республіканського значення Української РСР, який затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 21 липня 1965 р. № 711 [297]. Зокрема, до Списку було внесено 115 пам'яток мистецтва, 117 пам'яток історії та 142 пам'ятки археології. Усі вони були згруповані за територіальною ознакою (області та м. Київ) [486, р. 22].

Окрім затвердження Списку пам'ятників мистецтва, історії та археології республіканського значення Української РСР, Постанова Ради

Міністрів УРСР від 21 липня 1965 р. містила ряд доручень щодо посилення пам'яткоохоронної діяльності. Так, затверджений Список не розглядався як остаточний, а передбачав його постійне поповнення за умови виявлення нових об'єктів, які відповідають необхідним критеріям. З цією метою Рада Міністрів УРСР доручила республіканським Міністерству культури й Академії наук разом із облвиконками продовжити роботу по вивченню пам'ятників історії, археології та мистецтва і при потребі подавати до Уряду республіки пропозиції про внесення змін до списку пам'яток республіканського значення [297]. Уже традиційно Постанова Ради Міністрів УРСР від 21 липня 1965 р. містила припис про необхідність виконкам місцевих рад забезпечити охорону та збереження пам'яток, дотримуючись Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР від 30 грудня 1948 р. [243].

Проаналізовані правові акти певною мірою підсумовують нормотворчу діяльність органів влади Української РСР щодо забезпечення обліку, охорони, реставрації та збереження об'єктів культурної спадщини. Завдяки відбудові зруйнованих та пошкоджених у роки війни споруд, які мали історико-культурну цінність, а також охороні тих об'єктів, які були внесені до списків пам'ятників загальносоюзного та республіканського значення, вдалося загалом забезпечити збереження культурного надбання. Разом із тим повсякденна практика діяльності пам'яткоохоронних органів дала змогу виокремити ряд проблем, які потребували вирішення на державному рівні й ухвалення відповідних нормативних актів [486, р. 23].

Зважаючи на доповідні записки пам'яткоохоронців і звіти профільних інституцій про стан збереження культурної спадщини, в яких вказувалося на найбільш проблемні моменти, Рада Міністрів УРСР 20 лютого 1967 р. прийняла Постанову «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР» [337], в якій серед головних проблем галузі відзначалися відсутність охорони пам'яток археології – залишків стародавніх міст –

Неаполя-Скіфського у м. Сімферополі, Пантікапея у м. Керчі Кримської області, Ольвії у с. Парутине Миколаївської області, Білгорода в с. Білгороді Київської області, Звенигорода у Львівській області та ін. Крім того, наголошувалося на необхідності першочергових робіт по консервації і збереженню таких визначних пам'яток архітектури, як замок XIV–XV ст. у м. Луцьку, фортеця XV ст. у м. Білгороді-Дністровському Одеської області, фортеця XIII–XVIII ст. у м. Хотині Чернівецької області, архітектурні ансамблі колишніх монастирів XIV–XVII ст. у м. Новгороді-Сіверському та с. Густиня Чернігівської області тощо [337]. На неналежну роботу Уряд республіки звертав увагу як окремих областей і міст, так і державних органів влади та науково-дослідних і реставраційних інститутів і майстерень.

Слід відзначити, що постанова Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. істотно вирізнялася серед типових урядових актів як комплексністю охоплених питань, так і окресленими заходами й дорученнями відповідним органам та організаціям щодо вирішення основних проблем. Передусім, розроблені заходи були розраховані на середньострокову перспективу (1967–1970 рр.). Крім конкретних доручень щодо усунення перелічених у постанові недоліків, було окреслено кілька ключових напрямків удосконалення пам'яткоохоронної роботи: взяття під охорону усіх пам'яток, які внесені до списків пам'ятників загальносоюзного та республіканського значення; продовження обстеження й обліку об'єктів, які слід внести до списків пам'ятників загальносоюзного та республіканського значення та, відповідно, взяти їх під охорону; проведення ремонтних і реставраційних робіт на тих об'єктах, яким загрожує знищення або руйнування; створити Чернігівський державний історико-архітектурний заповідник, а також схвалити ініціативу місцевих органів про створення музеїв народної архітектури та побуту на відкритому повітрі в містах Києві, Переяславі-Хмельницькому, Львові та Ужгороді; притягувати до відповідальності осіб, винних у руйнуванні чи пошкодженні пам'яток, псуванні художніх та історичних цінностей тощо [337]. Прикметно, що на проведення реставраційних та ремонтних

робіт на пам'ятках передбачалося виділення конкретних сум за рахунок резервного фонду Ради Міністрів УРСР, а про виконання усіх зазначених видів робіт відповідні органи мали доповідати безпосередньо Уряду республіки. Завдяки цьому упродовж зазначеного трирічного періоду було вирішено ряд проблем галузі, які накопичувалися десятиліттями, а також створено ряд нових заповідників і музеїв під відкритим небом, до яких із різних куточків України перевезено об'єкти культурної спадщини й забезпечено їм належні умови збереження та охорону [486, р. 23].

Разом із тим ухвалення окремих актів щодо охорони культурної спадщини продовжувалося не лише Урядом радянської України та Міністерством культури УРСР, а й іншими інституціями, до сфери відання яких були віднесені суміжні питання. Так, 5 серпня 1968 р. Держбудом УРСР було затверджено Список стародавніх міст, селищ і сіл Української РСР, проекти планування і забудови яких повинні погоджуватися з органами охорони пам'ятників культури [60, с. 300–335]. Список було складено за окремими областями, із вказанням населеного пункту та його адреси, дати заснування або першої згадки про пам'ятку, а також переліку основних давніх споруд. При цьому критерієм внесення населених пунктів до Списку були наявність збережених стародавніх містобудівних ансамблів та комплексів пам'яток за категоріями архітектури, історії, археології, паркового мистецтва та ін. Завдяки цьому Списку й подальшому погодженню планувальних робіт і характеру забудови вдалося певною мірою зберегти історичний вигляд стародавніх населених пунктів України.

Особливістю розвитку пам'яткоохоронного законодавства другої половини XX ст., особливо 1960-х – 1970-х років, слід вважати активізацію участі республіки в діяльності міжнародних організацій, зокрема ООН та її спеціалізованої установи ЮНЕСКО [486, р. 24]. Як наслідок, ухвалені в рамках цих організацій конвенції щодо захисту й охорони культурних цінностей (Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної

спадщини 1972 р. та ін.) бралися до уваги в СРСР та Українській РСР і вплинули на вироблення норм спеціальних законів: Закону СРСР від 29 жовтня 1976 р. «Про охорону і використання пам'ятників історії та культури» [203] й розробленого на його основі Закону Української РСР від 13 липня 1978 р. «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [322]. Зокрема, у Преамбулі республіканського Закону вказувалося, що «пам'ятки історії та культури народів СРСР становлять невід'ємну частину світової культурної спадщини, свідчать про величезний вклад народів нашої країни в розвиток світової цивілізації».

Незважаючи на те, що Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [322] розроблявся на основі союзного, у ньому знайшли місце українські особливості, зокрема і щодо застосування термінології. Як уже зазначалося, за результатами тривалих дискусій українських пам'яткоохоронців усталений до того радянський термін «пам'ятник» було замінено терміном «пам'ятка», що отримало відображення і в назві Закону. За видами пам'ятки поділялися на: пам'ятки історії, пам'ятки археології, пам'ятки містобудування і архітектури, пам'ятки мистецтва, документальні пам'ятки. Так само залишався поділ пам'яток за категоріями: загальносоюзного, республіканського та місцевого значення.

Прикметно, що Закон і надалі залишав компетенцію щодо охорони пам'яток за кількома державними органами. Так, відповідно до ст. 7 Закону спеціально уповноваженими державними органами охорони пам'яток історії та культури в Українській РСР були: Міністерство культури Української РСР, Державний комітет Ради Міністрів Української РСР у справах будівництва, Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР та їх органи на місцях, а також інші державні органи, до компетенції яких законодавством Союзу РСР і Української РСР віднесено здійснення зазначених функцій [322].

Серед новацій Закону слід передусім відзначити наведення визначення поняття «пам'ятки історії та культури» та віднесення до них не лише

нерухомих пам'яток, а й рухомих об'єктів та творів [322], як це передбачалося й Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. Згідно зі ст. 22 Закону було чітко встановлено необхідність витрачання коштів, що надходять від використання пам'яток історії та культури на спеціальні рахунки державних органів охорони пам'яток, у віданні яких вони перебувають, виключно на заходи по охороні, реставрації, консервації, ремонту пам'яток. Таким чином органи охорони культурної спадщини отримали власні кошти, за які можна було проводити пам'яткоохоронні роботи, не чекаючи тривалий час на бюджетні асигнування [486, р. 24].

Важливим нововведенням союзного закону та Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [322] стало запровадження зон охорони пам'яток історії та культури. Згідно зі ст. 29 республіканського Закону з метою забезпечення охорони пам'яток історії, археології, містобудування і архітектури, монументального мистецтва встановлювалися охоронні зони, зони регулювання забудови і зони охоронюваного природного ландшафту. Такі зони встановлювалися виконавчими комітетами обласних, міських (міст республіканського підпорядкування) рад за поданням відповідних державних органів охорони пам'яток. Запровадження зон охорони пам'яток історії та культури мало величезне значення для збереження історичної забудови та ландшафту населених пунктів, оскільки зони охорони пам'яток історії та культури включалися в проекти планування, забудови і реконструкції населених пунктів, а в межах зазначених зон заборонялося провадження земляних, будівельних та інших робіт, а також господарська діяльність без дозволу відповідних органів охорони пам'яток. Крім того, якщо рух транспорту по шляхах, що пролягають через зони охорони пам'яток історії та культури, створював загрозу для існування пам'яток, Законом передбачалося, що такий рух за рішенням виконавчого комітету відповідної місцевої ради може бути обмежено або заборонено [322].

Також новелою Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» стало запровадження статтею 31 категорії нововиявлених об'єктів, що становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність [322]. Якщо раніше потенційні об'єкти, які пропонувалося включити до списків пам'яток, ставали предметом державної охорони лише після включення до одного зі списків, то з набуттям чинності Закону «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» нововиявлені об'єкти, що становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність, бралися під охорону вже на стадії вирішення питання про взяття їх на державний облік як пам'яток історії та культури. Ці та інші новели Закону істотно поліпшили можливості для охорони і збереження пам'яток культурної спадщини, а також сприяли піднесенню впливу державних пам'яткоохоронних органів [486, р. 25].

16 вересня 1982 р. постановою Ради Міністрів СРСР було затверджено Положення про охорону і використання пам'яток історії та культури. Його норми поширювалися на всю територію Радянського Союзу, зокрема й УРСР. Цією Постановою, передусім, з метою покращення охорони і використання пам'яток керівництво обліком, охороною, використанням, реставрацією й пропагандою пам'яток (за винятком документальних) було зосереджено в Міністерстві культури [204]. Своєю чергою, Міністерство культури СРСР наказом від 13 травня 1986 р. № 203 затвердило Інструкцію про порядок обліку, забезпечення збереження, утримання використання та реставрації нерухомих пам'яток історії та культури [75]. Положення цієї Інструкції застосовувалися і в Україні.

Завдяки цим документам Міністерство культури СРСР та республіканські міністерства отримали більше повноважень та змогли повністю контролювати увесь процес, пов'язаний з охороною пам'яток та їх збереженням. Зазначені документи залишалися чинними аж розпаду СРСР й ухвалення відповідних норм у незалежній Україні. Так, чинність Інструкції про порядок обліку, забезпечення збереження, утримання використання та

реставрації нерухомих пам'яток історії та культури від 13 травня 1986 р. було припинено лише із затвердженням наказом Міністерства культури України від 11 березня 2013 р. № 158 Порядку обліку об'єктів культурної спадщини [253].

Загалом, як справедливо відзначила Н. І. Кудерська, законодавство про охорону культурної спадщини радянського періоду формувалося за ідеологічними мотивами, які прописувалися в нормативних документах Комуністичної партії; цінність та засоби збереження чи використання пам'яток історії і культури значною мірою залежали від їх відповідності радянським ідеалам, що призвело до втрати чи знищення багатьох із цих пам'яток [131, с. 25]. Разом із тим друга половина 1980-х років характеризується зниженням партійного і державного тиску на органи охорони культурної спадщини, що дало змогу відійти від першочерговості охорони й реставрації пам'яток радянської доби та більше уваги приділяти давнім пам'яткам. Показовими у цьому контексті є рішення Президії правління УТОПІК про виділення коштів на ті чи інші пам'ятки культури. Так, у січні 1987 р. було ухвалене рішення Президії правління УТОПІК про виділення 50 тис. крб для завершення ремонтно-реставраційних робіт в Ужгородському замку, у березні того самого року – 200 тис. крб на виготовлення проектно-технічної документації і реставрації історико-культурних пам'яток Кам'янець-Подільського історико-культурного заповідника Хмельницької області; 150 тис. крб на ремонт і реставрацію історико-архітектурних пам'яток у м. Чернігові; 100 тис. крб на ремонт і реставрацію пам'ятки архітектури – колишнього Мгарського монастиря у Полтавській області; 100 тис. крб на ремонт і реставрацію пам'ятки архітектури – колишнього Вірменського собору з дзвіницею у м. Львові; 100 тис. крб на ремонт і реставрацію пам'ятки архітектури – костьолу в м. Володимир-Волинському Волинської області; по 35 тис. крб на ремонт і реставрацію пам'яток архітектури Кримської області – Фороської церкви та дзвіниці церкви Іоанна Златоуста в м. Ялті й багато ін. [63, с. 166–169]. Усі

зазначені кошти виділялися за рахунок Республіканського правління УТОПІК на підставі рішення Президії правління УТОПІК. Завдяки таким рішенням, часто ухваленим за клопотанням небайдужих громадян і активістів УТОПІК, вдалося врятувати велику кількість пам'яток, які наприкінці ХХ ст. перебували в аварійному стані.

Окремим напрямком правотворчої діяльності було встановлення відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини. Радянське законодавство передбачало адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність за порушення пам'яткоохоронного законодавства. Зокрема, згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 грудня 1961 р. «Про дальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку» штрафи як захід адміністративного стягнення ... за порушення правил охорони пам'ятників культури ... належать до виключного відання Української РСР [286]. До Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. [103] (чинний донині) було включено ст. 92 «Порушення вимог законодавства про охорону культурної спадщини», яка передбачала накладення штрафів за порушення зазначених вимог.

Водночас Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. містив ст. 136 «Наслідки безгосподарного утримання майна, що має історичну, художню та іншу цінність», згідно з якою за умови безгосподарного поводження громадянина з належним йому майном, що становить значну історичну, художню або іншу цінність для суспільства, державні організації, в завдання яких входила охорона такого роду майна, були зобов'язані зробити власникові попередження про припинення безгосподарного ставлення до майна. Якщо власник не виконував такої вимоги, то за позовом відповідних організацій суд міг вилучити це майно у власність держави. При цьому при невідкладній необхідності позов про вилучення такого майна міг бути пред'явлений без попередження [422].

Своєю чергою, відповідно до ст. 207 Кримінального кодексу Української РСР 1960 р. умисне знищення, руйнування чи псування пам'яток культури або природних об'єктів, взятих під охорону держави, – каралося позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк до одного року, або штрафом у розмірі до трьохсот крб [125]. Надалі змінами від 12 січня 1983 р. термін виправних робіт було збільшено з одного до двох років [282], що й зафіксувало остаточну радянську редакцію ст. 207 Кримінального кодексу Української РСР.

Висновки до розділу 3

1. У дослідженні, не заперечуючи спроб правового врегулювання охорони культурної спадщини в Російській та Австро-Угорській імперіях, до складу яких входили українські землі, акцентовано увагу на пам'яткоохоронній діяльності саме українських урядів. Встановлено, що вперше формування національної державної політики і системи правового захисту охорони культурної спадщини в Україні відбулося в Українській Народній Республіці та Українській Державі під час Української революції 1917 – 1921 рр. Перші державні органи охорони культурної спадщини були створені на основі громадського пам'яткоохоронного органу – Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, заснованого навесні 1917 р. Після формування влітку 1917 р. першого Українського Уряду – Генерального Секретаріату – у складі Генерального секретарства народної освіти було створено відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва, який розробляв основи правового забезпечення охорони культурної спадщини, зокрема проект закону про охорону пам'яток в УНР. правонаступником цього відділу в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського стало Головне управління мистецтв та національної культури. Крім того, питаннями охорони культурної спадщини опікувалися

відділ охорони пам'яток церковної старовини Міністерства віросповідань та окремі підрозділи Міністерства народної освіти. Головне управління мистецтв та національної культури продовжило свою діяльність і в УНР періоду Директорії. Управління також розробило проект закону про охорону культурної спадщини, який так і не було ухвалено. Як наслідок, основними правовими актами, якими регулювалися питання охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років, були накази, обіжники та інструкції органів охорони культурної спадщини.

2. Зазначено, що після встановлення радянської влади в Україні з метою охорони націоналізованих державою культурних цінностей було сформовано Всеукраїнську раду мистецтв, а в лютому 1919 р. на зміну їй при Народному комісаріаті освіти УСРР створено Всеукраїнський комітет охорони пам'ятників старовини і мистецтва. Правовою підставою його пам'яткоохоронної діяльності став Декрет РНК України від 1 квітня 1919 р. «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти». З утворенням СРСР питання охорони культурної спадщини в Україні почали регулюватися на загальносоюзному рівні, а республіканські норми, як правило, повторювали норми союзного документа з деякими місцевими змінами. Особливістю пам'яткоохоронної діяльності УСРР у першій половині 1920-х років стало створення окремими постановами Уряду ряду державних заповідників. Основним нормативним актом, який визначав правові засади охорони культурної спадщини другої половини 1920-х – першої половини 1940-х років в Україні, стало «Положення про пам'ятники культури і природи», затверджене постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 р. Головними недоліками радянської державної політики у сфері культурної спадщини стало руйнування величезної кількості культових споруд та масовий продаж предметів культурної спадщини за кордон.

3. Доведено, що особливістю правового забезпечення охорони культурної спадщини на завершальному етапі Другої світової війни та в

повоєнний період стало ухвалення спеціальних нормативних актів, спрямованих на відбудову й реставрацію пошкоджених у роки війни об'єктів культурної спадщини. Ще однією особливістю досліджуваного періоду аж до розпаду СРСР є ухвалення спільних урядових та компартійних рішень у сфері культури загалом та охорони культурної спадщини зокрема. Серед головних нормативних актів цього періоду слід відзначити спільну постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1945 р. «Про заходи до впорядкування стану пам'яток культури, старовини і природи на території Української РСР» та постанову Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. «Про заходи до поліпшення охорони пам'ятників культури на території Української РСР». Згідно з останньою інституційне забезпечення охорони культурної спадщини здійснювали Управління в справах архітектури при Раді Міністрів УРСР, Комітет в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР, Комітет в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. Зі створенням у 1953 р. Міністерства культури УРСР останнє перебрало на себе функції щодо розробки пам'яткоохоронного законодавства й координації діяльності у сфері охорони культурної спадщини, зокрема розроблено й затверджено типові форми «Охоронно-орендних договорів» та «Охоронних зобов'язань», актів технічного огляду пам'яток, «Відкритих листів» на право проведення археологічних розкопок тощо. Крім того, Міністерством культури УРСР та Академією наук УРСР було підготовлено Список пам'ятників мистецтва, історії та археології республіканського значення Української РСР, який затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 21 липня 1965 р. Остаточні правові засади охорони культурної спадщини в Україні радянського періоду було урегульовано Законом Української РСР від 13 липня 1978 р. «Про охорону і використання пам'яток історії та культури».

РОЗДІЛ 4

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ Й ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

4.1. Адаптація національного законодавства у сфері охорони культурної спадщини до міжнародних норм і стандартів

Досягнення людської цивілізації за весь період її існування вже традиційно називають культурним надбанням або культурною спадщиною у широкому розумінні цього поняття. Так само не викликає сумніву необхідність охорони та збереження цього надбання для майбутніх поколінь. На це звертали увагу ще історики та філософи Античності, які виділяли й описували найцінніші, на їхню думку, досягнення людської цивілізації, вперше ввівши поняття «7 чудес світу». Із подальшим розвитком людства, зокрема технологій, у тому числі військових, очевидною стала загроза можливого знищення чи руйнування таких культурних надбань. Як наслідок, уже кілька тисячоліть робляться спроби захистити культурну спадщину в умовах збройних конфліктів – від видання окремих указів давніх правителів, до вироблення й удосконалення міжнародно-правових механізмів у сучасних умовах.

Починаючи з Середньовіччя і Нового часу, з'являються доктринальні обґрунтування необхідності захисту культурної спадщини не лише в окремих державах, а й на міжнародному рівні. Так, В. В. Максаков слушно зазначив, що окремі норми, спрямовані на регулювання охорони та збереження культурної спадщини, існували з давніх часів у різних формах [170, с. 12]. Водночас О. І. Мельничук доводить, що упродовж XVII – XVIII ст. теорії про захист культурних цінностей оприлюднювали й обґрунтовували у своїх працях відомі тогочасні юристи Альберіко Джентілі, Гуго Гроцій, Емер де Ваттель та інші, звертаючи передусім увагу на загрозу таким цінностям під

час військових конфліктів та необхідність їх захисту від руйнувань [177, с. 35]. Теоретичні напрацювання зазначених мислителів були використані їхніми послідовниками та лягли в основу пізніших правових норм.

Перші спроби на міжнародному рівні виробити чіткі правила захисту культурної спадщини в зоні бойових дій та на окупованій території, передусім як майна, були зроблені в другій половині XIX ст. Зокрема, у Брюссельській декларації про закони і звичаї війни від 1 січня 1874 р. ст. 8, присвячена захисту права власності, трактувала власність релігійних установ та благодійних навчальних, художніх і наукових закладів, у тому числі державних, як приватну власність. Тож будь-яке привласнення або свідоме руйнування чи пошкодження подібних установ, пам'яток, художніх і наукових творів мали переслідуватися відповідною владою [22]. І хоча ці норми не набули обов'язкового характеру, надалі вони були доопрацьовані й лягли в основу перших міжнародних конвенцій, які визначали порядок ведення воєнних дій і правила поведінки воюючих сторін на окупованій території [151, с. 153].

Конвенція про закони і звичаї суходільної війни, підписана в Гаазі 29 липня 1899 р., яка включала Положення про закони і звичаї суходільної війни, вперше виокремила культові споруди, об'єкти науки та мистецтва як такі, що підлягають захисту й охороні. Так, у ст. XXVII Положення містився заклик вжити всіх необхідних засобів, щоб, серед іншого, «вберегти, наскільки можливо, храми, будівлі, що служать цілям науки, мистецтв та благодійності» [107]. Єдиною необхідною при цьому умовою було позначення таких споруд «примітними знаками» й інформування про це супротивника, а також заборона використовувати ці об'єкти з воєнною метою. Спеціальні позначення об'єктів культурної спадщини та завчасне повідомлення про них мали стати гарантією невикористання їх військовими, а також звести до мінімуму їх пошкодження в зоні бойових дій.

На початку XX ст., коли у світі знову нависла загроза глобального збройного конфлікту, держави вдалися до вироблення більш чітких правил

ведення воєнних дій. Їх наслідком стало прийняття гаазьких конвенцій 1907 року, які замінили Конвенцію про закони і звичаї суходільної війни, підписану в Гаазі 29 липня 1864 р. Прикметно, що в конвенціях 1907 р. більш послідовно йдеться про необхідність захисту та збереження саме культурної спадщини людства, з цією метою до конвенцій вводиться поняття «історичні пам'ятки» [151, с. 153]. Так, згідно зі ст. 27 Положення про закони і звичаї війни на суходолі IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. «при облогах і бомбардуваннях повинні бути вжиті всі необхідні заходи для того, щоб уберегти, наскільки це можливо, будівлі, призначені для цілей релігії, мистецтва, науки чи благодійності, історичні пам'ятки ..., за умови, що вони не використовуються в цей час для військових цілей» [423]. Схожі застереження включені і до ст. V Конвенції про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 р.: «У разі бомбардування морськими силами командувач мусить ужити всіх необхідних заходів, щоб уберегти, по спроможності, історичні пам'ятки, храми, будівлі, що служать цілям науки, мистецтва і доброчинності ..., за умови, що такі будівлі й місця не служать водночас воєнним цілям» [106]. Слід відзначити, що ці конвенції й нині залишаються чинними міжнародно-правовими актами, а Україна є їх учасником (Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. набула чинності для України у день проголошення її незалежності – 24 серпня 1991 р.).

Всупереч підписаним конвенціям, події Першої світової війни і масове застосування артилерії призвели до руйнування, передусім на європейському континенті, багатьох історичних споруд і знищення та розграбування рухомих об'єктів культурної спадщини. Втрати були настільки значними, що в повоєнні роки зародився потужний рух, учасники якого апелювали до вироблення більш дієвих міжнародних правил захисту культурних цінностей у зоні збройних конфліктів. В основу руху лягла висловлена ще на початку XX ст. ідея відомого культурного діяча М. Реріха захистити культурні цінності шляхом підписання міждержавного пакту, в якому були б визначені

критерії захисту й охорони об'єктів культурної спадщини та узгоджені відповідні розпізнавальні знаки. М. Реріх за участю відомих юристів Г. Лапраделя та Г. Шклявера підготував проект такого пакту і в 1929 р. опублікував його різними мовами, залучивши тим самим до дискусії широкі політичні й громадські кола в усьому світі. Упродовж 1931 – 1933 рр. відбувся ряд міжнародних конференцій, на яких Пакт Реріха отримав підтримку багатьох політичних діячів із різних країн. Зрештою, М. Реріху вдалося добитися реалізації свого задуму – на сьомій Міжнародній конференції американських держав у Монтевідео 16 грудня 1933 р. була схвалена резолюція, яка рекомендувала урядам держав Американського континенту підписати пакт, а 15 квітня 1935 р. представники 21-ї держави Панамериканського союзу підписали у Вашингтоні Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток, відомий як Вашингтонський пакт або Пакт Реріха [44].

Метою Пакту Реріха, як зазначено в його Преамбулі, стало бажання «захистити в час будь-якої небезпеки всі державні та приватні нерухомі пам'ятки, що становлять культурну скарбницю народів, а також забезпечити повагу до культурних цінностей та їх захист під час війни й у мирний час» [44]. І хоча текст Пакту досить лаконічний (усього 8 статей), він визначив основні засади міжнародного правового захисту культурної спадщини. Зокрема, згідно зі ст. 1 історичні пам'ятки, музеї, наукові, художні, навчальні й культурні заклади та їх персонал були визнані як нейтральні й підлягали захисту як під час військових дій, так і в мирний час. По-друге, відповідно до ст. 3 для вирішення пам'яток та інститутів, зазначених у ст. 1, запроваджено розпізнавальний прапор (червоне коло з трьома червоними малими колами всередині на білому тлі). По-третє, згідно зі ст. 4 державами – учасницями Пакту формувався перелік пам'яток, які підлягали захисту [44]. Таким чином не лише учасниці Пакту, а й усі інші держави інформувалися про ті пам'ятки, які є об'єктами світової культурної спадщини й підлягають захисту. Отже, Договір про захист художніх і

наукових закладів та історичних пам'яток 1935 р. став першим, хоча й регіональним, міжнародно-правовим пам'яткоохоронним актом. Його положення бралися до уваги й під час розроблення проектів міжнародних актів щодо захисту культурної спадщини у рамках Ліги Націй, однак ці проекти так і не були схвалені.

Події Другої світової війни призвели до ще більш катастрофічних руйнувань архітектурних та історичних пам'яток у багатьох державах світу, знищення величезної кількості рухомих об'єктів культурної спадщини, масового вивезення цінностей з окупованих територій тощо. У зв'язку з фактичним припиненням діяльності Ліги Націй ще в роки війни гостро постало питання про створення нової міжнародної організації, яка мала би її замінити, проте бути набагато ефективнішою за свою попередницю. Формат такої організації було узгоджено країнами-переможницями у Другій світовій війни. Вони і стали основоположниками Організації Об'єднаних Націй. Прикметно, що Українська РСР, яка зазнала значних людських, матеріальних і культурних втрат у роки війни, увійшла до числа держав-засновниць ООН.

Міжнародно-правовий захист культурних прав людини і громадянина постав на порядку денному ООН від початку створення Організації у 1945 р. Так, у ст. 1 Статуту ООН її метою, серед іншого, визнається здійснення міжнародної співпраці у вирішенні проблем культурного та гуманітарного характеру. Відповідні завдання стоять і перед основними органами Організації. Зокрема, згідно зі ст. 13 Статуту ООН Генеральна Асамблея сприяє міжнародній співпраці у культурній сфері, а Економічна і Соціальна Рада уповноважена здійснювати дослідження та складати доповіді з міжнародних питань у сфері культури, а також надавати з цих питань рекомендації Генеральній Асамблеї, членам Організації та зацікавленим спеціалізованим установам [443]. Надалі практично всі документи ООН гуманітарного спрямування так чи інакше торкалися питань культури та захисту її надбання.

Основи міжнародно-правових гарантій прав людини і громадянина було закладено ООН у Загальній декларації прав людини, прийнятій резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р., яка у тому числі містить і гарантії захисту культурних прав. Так, відповідно до ст. 22 Декларації кожна людина, як член суспільства, має право, серед іншого, на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у культурній галузі за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва. Також згідно зі ст. 27 кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства та втішатися мистецтвом [57].

Норми Загальної декларації прав людини стали основоположними для пактів про права людини, прийнятих у рамках ООН. Для нашого дослідження першочергове значення має Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [190]. Україна стала стороною-учасницею Пакту ще в радянський період, ратифікувавши його Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 р. [333]. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права визнає за всіма народами право на самовизначення та вільний культурний розвиток. Зокрема, держави – учасниці Пакту взяли на себе зобов'язання, серед іншого, відповідно до ст. 3 забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування культурними правами. Це право, як наголошено в ст. 4, може бути обмежене лише законом виключно з метою сприяти суспільному добробуту. Своєю чергою, зобов'язання держав щодо охорони культурної спадщини витікають зі ст. 15 Пакту. Так, держави визнали право кожної людини на участь у культурному житті та необхідність захисту відповідних інтересів людини, у тому числі вжиття всіх заходів, необхідних для охорони, розвитку й поширення досягнень науки та культури. Крім того, положення Пакту зобов'язують його учасників заохочувати й розвивати міжнародні контакти та співпрацю в культурній сфері.

Більшість із ухвалених міжнародних нормативних актів, спрямованих на охорону культурної спадщини, була підготовлена в рамках діяльності спеціалізованої установи ООН – ЮНЕСКО. Україна, як член ЮНЕСКО з 1954 року, ще в радянський період брала активну участь у роботі Організації та стала стороною багатьох її актів. Саме у цей час в умовах так званої «холодної війни» в черговий раз цілком реальною стала загроза нового міжнародного глобального збройного конфлікту, який міг призвести до Третьої світової війни. Ці загрозливі тенденції дали поштовх до розроблення нових міжнародних норм універсального характеру, спрямованих на недопущення втрат світового культурного надбання. Результатом цієї роботи стало підписання 14 травня 1954 р. у Гаазі на представницькій міжнародній конференції за участю делегацій понад 50 держав, у тому числі й УРСР, Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [108]. (Ратифікаційна грамота СРСР була передана Генеральному директору ЮНЕСКО 4 січня 1957 р. Конвенція вступила в силу для Радянського Союзу через три місяці після передачі ратифікаційної грамоти.)

Передусім розробники Конвенції керувалися принципами захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, встановленими гаазькими конвенціями 1899 та 1907 рр., а також Пактом Реріха 1935 р. До культурних цінностей, які підлягають захисту, згідно зі ст. 1 Конвенції віднесено нерухомі й рухомі цінності, які мають велике значення для культурного надбання кожного народу, а також споруди і центри, призначені для збереження й експонування цих цінностей [108]. Серед базових принципів захисту було визнано підготовку до охорони цінностей ще в мирний час та повагу до них.

Конвенцією було уніфіковано використання спеціального знаку культурних цінностей, який прийшов на зміну знакам, запровадженим гаазькими конвенціями 1899 та 1907 років та Пактом Реріха 1935 р. Згідно зі ст. 16 Конвенції таким знаком обрано загострений знизу щит, розділений на чотири частини синього й білого кольорів. Вживання знака одноразово або

триразово регламентовано ст. 17 Конвенції [108]. Позначені таким знаком культурні цінності, а також транспорт, який їх перевозить, і обслуговуючий персонал користуються імунітетом, не можуть бути знищені, пограбовані чи конфісковані.

Главою 2 Конвенції запроваджено поняття «спеціального захисту». Під спеціальний захист відповідно до ст. 8 підпадають укриття, призначені для збереження рухомих культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, а також центри зосередження культурних цінностей, якщо вони розташовані на певній відстані від військових та важливих інфраструктурних об'єктів, не використовуються із військовою метою та позначені спеціальним знаком. При цьому спеціальний захист надається шляхом внесення культурних цінностей до Міжнародного реєстру культурних цінностей, які перебувають під спеціальним захистом [108].

У контексті подій, пов'язаних з окупацією АР Крим та збройним конфліктом на Донбасі, важливими для України є положення, які стосуються застосування Конвенції. Так, згідно зі ст. 18 норми Конвенції застосовуються у випадках окупації всієї або частини території договірної сторони, навіть якщо така окупація не зустрічає військового спротиву. А відповідно до ст. 19 у випадку збройного конфлікту, що не має міжнародного характеру і виник на території однієї зі сторін, кожна з воюючих сторін зобов'язана застосовувати принаймні ті положення Конвенції, які стосуються поваги до культурних цінностей. Прикметно, що згідно зі ст. 28 держави – сторони Конвенції взяли на себе зобов'язання не лише дотримуватися її норм, а і вживати всіх заходів у рамках національного кримінального законодавства для притягнення до відповідальності усіх порушників Конвенції незалежно від їх громадянства [108].

Докладніше порядок застосування Конвенції визначаються Виконавчим регламентом Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [29], який є складовою частиною Конвенції, а також Протоколом про захист культурних цінностей у випадку збройного

конфлікту від 14 травня 1954 р. [351]. Зокрема, відповідно до ст. 1 Протоколу кожна сторона Конвенції взяла на себе зобов'язання запобігати вивезенню культурних цінностей з окупованих нею територій, а також взяти під охорону ті цінності, які були вивезені на її територію з окупованих територій. Після закінчення збройного конфлікту договірні сторони зобов'язані повернути вивезені ними культурні цінності компетентній владі окупованої ними раніше території [351].

Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. і Протокол до неї залишаються базовим міжнародно-правовим актом, спрямованим на захист культурних цінностей у зоні збройних конфліктів. На виконання положень Конвенції держави імплементували її норми в національне законодавство та вносили відповідні зміни в кримінальне, процесуальне та інше законодавство. Так, згідно зі ст. 438 Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність передбачена за застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, у тому числі розграбування національних цінностей на окупованій території [124]. При цьому до національних цінностей як предмета цієї форми злочину, відносять будь-яку власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих юридичних та фізичних осіб, і щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим, у т.ч. культурні цінності (пам'ятки архітектури, мистецтва, історії тощо) [104]. Крім того, Україна ратифікувала ряд міжнародних конвенцій щодо захисту культурної спадщини, які стали частиною її національного законодавства.

Однак збройні конфлікти наприкінці ХХ ст. призвели до значних руйнувань, пошкоджень і втрат культурних цінностей у різних куточках світу. Особливо кричущими були військові дії в Афганістані й Іраку, які призвели до втрати або пошкодження численних об'єктів культурної спадщини світового рівня. Щоб запобігти подібній діяльності було ініційовано внесення змін до Протоколу до Конвенції про захист культурних

цінностей у випадку збройного конфлікту. Зрештою, ці напрацювання вилилися в прийняття 26 березня 1999 р. у Гаазі Другого Протоколу до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [514]. Характерно, що Україна активно розпочала підготовку до ратифікації Другого Протоколу лише після окупації АР Крим та початку збройного конфлікту на Донбасі, а ратифікувала його 30 квітня 2020 р. Законом № 585-IX [327].

В українському контексті заслуговують на увагу положення Другого протоколу, оскільки відповідно до ст. 22 вони застосовуються також у випадку збройних конфліктів, що не мають міжнародного характеру. Положеннями Другого Протоколу трактується як віднесення до військових злочинів свідоме та цілеспрямоване пошкодження культурних цінностей, а також встановлюється персональна кримінальна відповідальність за такі види злочинів [514]. При цьому відповідно до ст. 18 Другого Протоколу за злочини проти культурних цінностей передбачена видача винних осіб. Прикметно, що така видача може бути обумовлена в будь-якому договорі про видачу, підписаному сторонами до вступу Другого Протоколу в силу. Крім того, важливими для України є норми ст. 9 Другого Протоколу, якими не лише заборонено будь-який незаконний вивіз чи інше вилучення або передача власності на культурні цінності, а й будь-які археологічні розкопки, якщо це не вимагається виключно для збереження культурних цінностей [514]. Так само заборонені будь-які роботи, які призводять до зміни вигляду об'єктів культурної спадщини. Ці норми ігноруються Російською Федерацією, яка активно провадить археологічні розкопки без жодних погоджень з українською стороною, а також веде будівельні та ремонтні роботи на об'єктах культурної спадщини в Криму. Так, під час виступу на засіданні сторін Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та її Другого протоколу 1999 року у грудні 2019 р. Перший заступник міністра культури України С. Фоменко повідомила, що «дії окупаційної влади в тимчасово окупованому

Криму завдають руйнації Ханському палацу в Бахчисараї, сприяють незаконним археологічним розкопкам та вивезенню історичних пам'яток культурної спадщини на територію Росії» [61].

Істотні проблеми, пов'язані з охороною культурних цінностей, мають місце і на Донбасі. Зокрема, у ході бойових дій серйозних руйнувань зазнали Донецький краєзнавчий музей та Музей історії і культури міста Луганська, було пошкоджено кілька пам'яток культурної спадщини в м. Слов'янську та інших населених пунктах. Непоодинокими є випадки використання давніх курганів для обладнання вогневих точок та воєнних позицій тощо. Водночас, як зауважила аналітик Української Гельсінської спілки з прав людини А. Блага, під час аналізу матеріалів, які містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень у загальному доступі, не було знайдено жодного документа щодо притягнення до відповідальності винних у злочинних порушеннях, пов'язаних з посяганнями на культурні цінності під час збройного конфлікту [66].

Проте діяльність ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини не обмежилася розробленням положень щодо захисту її об'єктів в умовах збройних конфліктів. Оскільки в другій половині ХХ ст. проблема незаконних переміщень об'єктів культурної спадщини набула нових загрозливих масштабів, то Організація приділила їй вирішенню значну увагу. Одним із важливих документів ЮНЕСКО стала Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, ухвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО 14 листопада 1970 р. [450] (Конвенцію ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 5396-ХІ від 10 лютого 1988 р. [331]). Як відзначено в Преамбулі Конвенції, обмін культурними цінностями між країнами розширює знання про людську цивілізацію та збагачує культурне життя всіх народів. Тому кожна держава зобов'язана охороняти культурні цінності на власній території від крадіжок, таємних розкопок та незаконного вивозу. Наголошується, що охорона

цінностей може бути ефективною лише в тому випадку, коли вона організована як на національному, так і на міжнародному рівні й потребує тісної співпраці між державами [450].

Вагомою причиною ухвалення Конвенції стала проблема масового вивозу культурних цінностей з так званих країн третього світу, на території яких колись були розвинені давні цивілізації [149, с. 111]. Учасники конференції, під час якої обговорювалися й були узгоджені основні положення Конвенції, дійшли згоди про необхідність припинення цієї практики і встановлення чітких міжнародних правил у сфері перевезення культурних цінностей. Як наслідок, згідно зі ст. 5 Конвенції держави для забезпечення охорони своїх культурних цінностей від незаконного ввезення, вивезення й передачі прав власності зобов'язуються створити на своїй території, з урахуванням умов кожної країни, одну чи кілька національних служб охорони культурного надбання й забезпечити їх кваліфікованим персоналом у достатній кількості. Держави – учасниці Конвенції також зобов'язалися встановити спеціальне свідоцтво, яким держава-експортер засвідчує дозвіл на вивезення культурних цінностей, вживати усіх заходів на своїй території для запобігання придбання музеями й іншими установами культурних цінностей, які були незаконно вивезені з території іншої держави, забороняти ввезення таких цінностей і за вимогою держави-учасниці вживати всіх заходів для розшуку й повернення незаконно вивезених цінностей з її території [450].

Разом із тим варто відзначити, що проблема викрадення й незаконного вивезення культурних цінностей потребує подальшого вирішення, у тому числі в правовій площині. Про її гостроту навіть після ухвалення Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. [450] свідчать подальші спроби держав віднайти ефективні норми та механізми її подолання. Так, на дипломатичній конференції, скликаній для прийняття проекту Конвенції Міжнародного інституту з уніфікації

приватного права (далі – ЮНІДРУА) щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей, яка тривала з 7 червня 1995 р. і завершилася 24 червня 1995 р. ухваленням Конвенції ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей (набула чинності 1 липня 1998 р.) [528], сторони висловили занепокоєння незаконними перевезеннями й торгівлею культурними цінностями і висловили рішучість боротися з цими явищами. Відповідно до ст. 1 Конвенції її положення урегульовують питання реституції та повернення культурних цінностей. А згідно зі ст. 3 власник викраденої культурної цінності повинен її повернути (реститувати) [528]. При цьому викраденим вважається той об'єкт, який походить із незаконних розкопок або вилучений незаконно із законних розкопок. Також відповідно до ст. 5 держава – учасниця Конвенції може звернутися до компетентного органу іншої держави-учасниці з клопотанням ухвалити рішення про повернення незаконно вивезеної культурної цінності. При цьому незаконно вивезеною вважається і така культурна цінність, що була вивезена законно з метою експонування, дослідження чи реставрації, але не повернута у відповідності з умовами договору [528].

Нині Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р. та Конвенція ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей 1995 р. дають змогу державам-учасницям у рамках окресленого правового поля співпрацювати щодо розшуку й повернення власникам незаконно вивезених культурних цінностей [149, с. 112]. Так, у 2016 р. наша держава повернула уряду Нідерландів картини, які в 2005 р. були викрадені з Музею Західної Фрісландії міста Хорн, а через десятиліття виявлені в зоні збройного конфлікту на Донбасі [403]. Того самого року Україна передала Італії викрадену з музею Верони 2015 р. колекцію із 17-ти картин, яку також виявили в Україні [402]. Своєю чергою, у листопаді 2018 р. Німеччина повернула вивезену з Харківського художнього музею в роки Другої світової

війни і виявлену в 2016 р. картину українського художника С. Васильківського «Етюд з будинком» [202]. Так само, у лютому 2020 р., уряд США передав Україні картину художника П. Гудро «Закохана пара», яка в 1943 р. була вивезена нацистами з Київського національного музею Ханенків і вважалася втраченою, але через багато десятиліть була виставлена на продаж на аукціоні у США [395]. Крім того, відповідно до норм Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, Україна провадить судовий процес у Нідерландах, вимагаючи повернення колекції «скіфського золота», яке на початку лютого 2014 р. було передане з кримських музеїв на виставку в археологічний музей Алларда Пірсона в Амстердамі та залишилося в Нідерландах після окупації АР Крим Росією.

Водночас ряд фахівців наголошує на недостатності норм зазначених конвенцій для подолання практики незаконного переміщення культурних цінностей і діяльності «чорного ринку» об'єктів культурної спадщини. Зокрема, співробітник Школи права ім. Т.Бейрна при Університеті Квінсленду (Австралія) Крейг Форрест вважає Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р. та Конвенцію ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей 1995 р. такими, що впроваджені й діють неналежним чином, оскільки незаконний обіг культурних цінностей і надалі залишається масовим явищем [467, р. 132–223].

Подальші заходи ЮНЕСКО щодо встановлення правових механізмів охорони та збереження культурної спадщини призвели до усвідомлення необхідності вироблення комплексного правового акта, який би охоплював не окремі аспекти такої охорони, а став базовим документом-дороговказом для всіх країн. На 17-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, що проходила в Парижі з 17 жовтня до 21 листопада 1972 р., її учасники обговорили та схвалили основні положення Конвенції про охорону

всесвітньої культурної і природної спадщини, яка була прийнята ЮНЕСКО 16 листопада 1972 р. [447]. (Конвенцію було ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 6673-XI від 4 жовтня 1988 р. [332]). Передусім констатувалося, що культурній і природній спадщині з плином часу все більше загрожує руйнування, а національні уряди часто не в змозі забезпечити їх належне збереження як через недостатність засобів, так і відсутність належних фахівців. Тому необхідність збереження культурної і природної спадщини було визнано проблемою та завданням усього міжнародного співтовариства. Важливим передусім стало узгодження низки теоретичних положень, зокрема термінів і понять: що слід розуміти під культурною та природною спадщиною та які складові елементи цієї спадщини. Відповідні терміни та поняття наведені в ст. 1–2 Конвенції [447].

Незважаючи на віднесення охорони культурної і природної спадщини до загальної справи світової спільноти, відповідно до ст. 4 Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини кожна держава-учасниця визнала за собою зобов'язання охороняти вказану спадщину на своїй території. Згідно зі ст. 5 Конвенції держави-учасниці домовилися: проводити узгоджену пам'яткоохоронну політику; створити спеціальні органи чи служби охорони й популяризації культурної спадщини; проводити спільні наукові дослідження; забезпечувати комплекс правових, адміністративних та фінансових заходів, спрямованих на виявлення, охорону, збереження та відновлення, а також популяризацію культурної спадщини, готувати фахівців у пам'яткоохоронній сфері тощо [447]. Важливим напрямком міжнародної співпраці стало створення відповідно до умов Конвенції Міжурядового комітету з охорони визначної культурної і природної спадщини, відомого як «Комітет всесвітньої спадщини». За поданням держав Комітет формує «Список всесвітньої спадщини».

Варто відзначити, що Україна упродовж останніх років активізувала діяльність щодо імплементації міжнародних норм і стандартів захисту культурної спадщини, розроблених у рамках ООН та ЮНЕСКО, в

національне законодавство. Так, істотні зміни відбулися з ухваленням Закону «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» від 19 червня 2018 р. [277]. Зокрема, до зазначеного Закону було включено Розділ VI «Особливості охорони об'єктів всесвітньої спадщини», подано визначення ряду ключових понять: об'єкт всесвітньої спадщини, видатна універсальна цінність, номінування об'єкта культурної спадщини до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, буферна зона та ін.

Законодавчі зміни дали змогу активізувати роботу щодо номінування національних об'єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Завдяки діяльності національних суб'єктів охорони культурної спадщини до Списку включено ряд архітектурних комплексів і пам'яток нашої держави, у тому числі: Собор святої Софії і прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра (дата включення – 1990 р.), Ансамбль історичного центру Львова (1998 р.), Архітектурний ансамбль «Резиденція митрополитів Буковини і Далмації» (2011 р.), Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (2013 р.), а також спільний з Польщею проект – Дерев'яні церкви карпатського регіону України та Польщі (2013 р.) [205]. Станом на 2020 рік український уряд запропонував внести до переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО ще 17 об'єктів [409]. Водночас робота щодо номінування українських об'єктів до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО триває.

Додаткового законодавчого врегулювання потребує і можливість отримання допомоги від міжнародної спільноти. При цьому йдеться не лише про фінансову допомогу, а й про навчання фахівців, надання консультацій тощо. Подібна робота за кордоном також проводиться відповідно до норм Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. Так, Комітет всесвітньої спадщини отримує та вивчає заявки про надання міжнародної допомоги для збереження культурної спадщини тим державам,

які мають недостатньо власних ресурсів або фахівців. Відповідні кошти надходять із Фонду всесвітньої спадщини, який формується головним чином за рахунок внесків держав, міжнародних організацій та окремих меценатів, і не підлягають обмеженням, які регламентовані для міжнародних фінансових операцій. Так, згідно з пунктом d) ст. 262 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 р. (далі – Угода про асоціацію між Україною та ЄС), яка містить певні обмеження щодо надання допомоги Україною або країнами-членами Європейського Союзу з використанням державних ресурсів, сумісним із належним функціонуванням Угоди визнається «допомога для підтримки культури та збереження культурної спадщини, якщо така допомога не має несприятливого впливу на умови торгівлі всупереч інтересам Сторін» [401]. Тож для України, з її обмеженим фінансуванням охорони культурної спадщини, допомога Фонду всесвітньої спадщини може стати вагомим позитивним чинником.

Фактично за аналогією з Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини на 31-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка проходила з 15 жовтня до 3 листопада 2001 р. в Парижі, було узгоджено положення Конвенції про охорону підводної культурної спадщини, прийнятої 2 листопада 2001 р. [452] (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 164-V від 20 вересня 2006 р.). У Преамбулі Конвенції визнається вагоме значення підводної культурної спадщини як складового елементу культурної спадщини людства, історії окремих народів і націй. Сторони також відзначили загрозу, яку несе несанкціонована діяльність, та наголосили на необхідності охорони підводної культурної спадщини. Особлива увага при цьому відводиться науковим дослідженням і науковим підходам у використанні підводної культурної спадщини [452].

Згідно зі ст. 1 Конвенції підводну культурну спадщину визначено як всі сліди людського існування, які мають культурний, історичний або

археологічний характер і повністю або частково, періодично чи постійно перебувають під водою упродовж не менше 100 років [452]. Основною метою Конвенції було визнано охорону культурної спадщини. Для цього було встановлено кілька принципових положень, яких слід дотримуватися державам. Передусім – підводна культурна спадщина є надбанням усього людства, її не можна використовувати з комерційною метою, будь-яка діяльність на підводній культурній спадщині повинна вестися на підставі дозволів, а всі добуті артефакти мають консервуватися й утримуватися таким чином, щоб забезпечити їх якнайдовше зберігання. Разом із тим визнається суверенітет держав на діяльність у своїх внутрішніх водах і територіальному морі. При цьому відповідно до ст. 9 Конвенції усі держави-учасниці відповідальні за охорону підводної культурної спадщини у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі [452]. Крім того, сторони-учасниці Конвенції повинні забезпечити максимальну повагу до людських останків, які упокоєві під водою. На імплементацію цих положень спрямований, зокрема, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу» від 8 лютого 2018 р. № 2289-VIII [278].

Додатком до Конвенції про охорону підводної культурної спадщини затверджені Правила, які стосуються діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину. Згідно з правилом 6 будь-яка діяльність на об'єктах підводної культурної спадщини повинна регламентуватися, має вестися облік культурної, історичної й археологічної інформації. Крім того, така діяльність проводиться виключно після розроблення й погодження проектною документації й отримання дозволу компетентного органу держави [452]. Отже, завдяки наведеним конвенціям сьогодні встановлено основні міжнародні норми і стандарти, які дають змогу вести цілеспрямовану пам'яткоохоронну діяльність як на суші, так і на морі.

Окремим напрямком розвитку міжнародного пам'яткоохоронного законодавства у рамках ООН і ЮНЕСКО є забезпечення охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини. Зазначена проблема стала предметом обговорення й ухвалення кількох документів у рамках ЮНЕСКО. Зокрема, 1989 року було схвалено Рекомендації ЮНЕСКО, що стосуються збереження традиційної культури та фольклору, а 2001 року – Загальну декларацію ЮНЕСКО про культурне різноманіття. Черговий раз питання нематеріальної культурної спадщини розглядалися на 32-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка проходила з 29 вересня до 17 жовтня 2003 р. у Парижі. Учасники конференції 17 жовтня 2003 р. схвалили Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини [449] (набула чинності 2006 року). (Україна приєдналася до Конвенції шляхом прийняття Закону від 6 березня 2008 р. № 132-VI). Як і в ситуації з матеріальною культурною та природною спадщиною, учасники визнали взаємозалежність матеріальної й нематеріальної культури та наявність загроз, які можуть призвести до погіршення чи взагалі зникнення нематеріальної культурної спадщини. Уже традиційно для документів ЮНЕСКО цілями Конвенції було визнано не лише збереження й охорону нематеріальної культурної спадщини, а й підвищення знань про необхідність її збереження, розширення міжнародної співпраці й надання допомоги окремим державам щодо збереження нематеріальної культурної спадщини. Так само в Конвенції наводиться визначення основних понять, зокрема «нематеріальна культурна спадщина» й «охорона», що сприяє їх уніфікації та однаковому тлумаченню різними державами. Як і у випадках з матеріальною та природною культурною спадщиною, охорона й збереження нематеріальної культурної спадщини покладаються на національні уряди.

Відповідно до умов Конвенції засновано Міжурядовий комітет з охорони нематеріальної культурної спадщини, завданням якого є сприяння досягненню цілей Конвенції. Згідно зі ст. 16 Конвенції «для забезпечення більшої наочності нематеріальної культурної спадщини, сприяння

поглибленню усвідомлення її значення та заохочення діалогу на основі поваги до культурного розмаїття Комітет за пропозицією відповідних держав-учасниць складає, оновлює та публікує Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства. Також Міжурядовий комітет з охорони нематеріальної культурної спадщини складає й доповнює Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони, та включає таку спадщину до цього Списку на прохання держав. Крім того, Комітет опікується наданням міжнародної допомоги для охорони й збереження нематеріальної культурної спадщини, включеної до Списку.

Станом на початок 2020 р. до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства за пропозицією України включено: Петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості (дата включення – 2013 р.), Козацькі пісні Дніпропетровщини (2016 р.) та Традицію косівської розписної кераміки (2019 р.) [49]. При цьому активно ведеться підготовка щодо чергових номінувань. Так, у 2019 р. у Національному переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України перебувало 14 елементів нематеріальної культурної спадщини [199].

Як уже зазначалося, Україна приєдналася до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2008 року. Разом із тим національне законодавство потребує подальшого удосконалення щодо забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини. З цією метою було розроблено проект Закону «Про нематеріальну культурну спадщину», який 2015 року Міністерство культури України представило на громадське обговорення. І хоча зазначений законопроект так і не було ухвалено, проте відповідна законопроектна робота триває. Зокрема, групою народних депутатів України 17 січня 2020 р. у Верховній Раді зареєстровано Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини № 2771 [348], яким передбачено внесення змін до десяти законів України щодо гармонізації

їх із міжнародним законодавством, у тому числі включення до законодавства України ряду термінів і понять, які відповідають Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини.

У цілому позитивно розцінюючи вказану законодавчу ініціативу, необхідно зазначити, що ряд положень законопроекту, зокрема в частині визначення термінів, не відповідає вимогам законодавчої техніки й потребує уніфікації. Так, вважаємо, що «елементи та практики нематеріальної культурної спадщини» слід розглядати у нерозривному зв'язку. Натомість автори законопроекту вживають їх окремо або по-різному (пропозиція доповнити пункт 1 частини першої ст. 1 Закону України «Про культуру» словами «елементи та практики нематеріальної культурної спадщини», а вже пункт 4 частини першої ст. 1 цього самого Закону – «елементів нематеріальної культурної спадщини»; абзац третій частини першої ст. 12 цього самого Закону – «практик та елементів нематеріальної культурної спадщини». Також у доповненнях до частини третьої статті 14 Закону України «Про культуру» запропоновано здійснювати «фінансову підтримку суспільно важливих культурно-мистецьких заходів та заходів з охорони нематеріальної культурної спадщини, у тому числі щодо елементів нематеріальної культурної спадщини, що внесені до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, та практик нематеріальної культурної спадщини, що внесені до Національного реєстру ефективних практик нематеріальної культурної спадщини України» [348]. На наше переконання, створення окремо Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України та Національного реєстру ефективних практик нематеріальної культурної спадщини України не є доцільним.

Україна є стороною ряду інших актів ООН та ЮНЕСКО, спрямованих на міжнародно-правовий захист культурної спадщини. Зокрема, наша держава приєдналася до Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 20 жовтня 2005 р. [451] (Конвенцію

ратифіковано Законом № 1811-VI від 20 січня 2010 р.), яка передбачає передусім захист та охорону тих форм культурного самовираження, яким загрожує зникнення. При цьому, як і в попередніх документах, відповідно до ст. 5 Конвенції держави-учасниці беруть на себе відповідальність за забезпечення охорони культурного розмаїття на власній території та водночас спільними зусиллями розробляють заходи й інструменти, спрямовані на досягнення поставленої мети. Координатором усіх заходів, згідно зі ст. 23 Конвенції, є Міжурядовий комітет з охорони й заохочення розмаїття форм культурного самовираження. Як багатонаціональна держава, Україна поділяє цілі Конвенції щодо вільного розвитку й заохочення міжкультурального діалогу, а також посилення міжнародної співпраці у сфері охорони й заохочення культурного розмаїття.

Досить активно нормотворча діяльність щодо захисту об'єктів культурної спадщини ведеться у рамках Ради Європи. Хоча першочерговим завданням Організації є захист прав і свобод людини, культурні права, зокрема захист культурної спадщини, також перебувають у центрі уваги Ради Європи.

Статут Ради Європи, підписаний у Лондоні 5 травня 1949 р. представниками десяти європейських держав [386], засвідчив їх відданість, серед іншого, духовним та моральним цінностям, які визнані спільним надбанням європейських народів. Водночас згідно зі ст. 1 Статуту мета організації, зокрема в культурній галузі, досягається шляхом спільного обговорення питань й укладання угод та впровадження заходів на їх виконання. (Україна приєдналася до Статуту Ради Європи шляхом прийняття Закону від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР [329]).

Одним із перших вагомих міжнародних актів Ради Європи у культурній сфері стала Європейська культурна конвенція, прийнята 19 грудня 1954 р. [51]. Прикметно, що Україна ратифікувала Європейську культурну конвенцію 1954 р. ще до офіційного вступу до цієї організації шляхом прийняття постанови Верховної Ради України «Про участь України в

Європейській культурній конвенції 1954 року» від 24 лютого 1994 р. № 4030-XII. Цією постановою парламент «погодився з пропозицією Президента України щодо участі України в Європейській культурній конвенції 1954 р., а також дав згоду вважати цю Конвенцію обов'язковою для України як однієї з держав – правонаступниць колишнього Союзу РСР» [345]. Одним із головних завдань, згідно з Преамбулою Конвенції, держави-учасниці визначили збереження європейської культури й забезпечення усіх можливостей щодо її розвитку. При цьому кожна з держав зобов'язалася зберігати власну національну спадщину як частину культурної спадщини Європи. Велика роль Конвенцією відводиться міжнародній співпраці у сфері розвитку й культурного обміну. Так, згідно зі ст. 4 кожна держава повинна сприяти міждержавному обміну культурними цінностями, а також вільному пересуванню осіб, які мають безпосереднє відношення до культури. У контексті досліджуваної проблематики ключове значення має ст. 5 Конвенції, відповідно до якої сторони-учасниці розглядають предмети, що мають культурну цінність для Європи та перебувають під їх охороною, як частину спільної культурної європейської спадщини, а головне – повинні не лише забезпечити збереження таких предметів, а й надати до них доступ жителям різних країн [51].

Після набуття нашою державою членства в Раді Європи процес ратифікації засадничих документів Організації прискорився. Відповідна діяльність проводилася як на виконання рекомендацій Ради Європи, так і за власною ініціативою. Ратифіковані Верховною Радою міжнародні акти відповідно до Конституції України та Закону «Про міжнародні договори України» є частиною національного законодавства й підлягають обов'язковому виконанню [183, с. 35].

Будучи багатонаціональною державою та прагнучи надати національним меншинам широкі права для вираження власної ідентичності, Україна після вступу до Ради Європи одним із перших актів ратифікувала Рамкову конвенцію про захист національних меншин від 1 лютого

1995 р. [356] (Конвенцію ратифіковано Законом № 703/97-ВР від 9 грудня 1997 р.). Цим самим Україна висловила цілковиту підтримку принципам Конвенції щодо поваги культурної самобутності національних меншин та необхідності охорони й розвитку цієї самобутності державою. Зокрема, згідно зі ст. 5 Конвенції Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити представникам національних меншин належні умови для збереження й розвитку власної культури та культурної спадщини [356].

Важливе місце серед актів Ради Європи, спрямованих на захист культурної спадщини, посідає Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи від 3 жовтня 1985 р. [448]. (Конвенцію ратифіковано Законом України від 20 вересня 2006 р. № 165-V). Саме архітектурна спадщина, як відзначено в преамбулі Конвенції, найбільш повно відображає багатство й розмаїття культурної спадщини Європи. Передусім Конвенція має важливе значення для уніфікації в подальших правових актах та доктрині основних термінів і понять, які стосуються архітектурної спадщини. Зокрема, відповідно до ст. 1 до архітектурної спадщини віднесено пам'ятки, архітектурні ансамблі та визначні місця й наведено їх визначення. Крім того, встановлено, що кожна держава згідно зі ст. 2 Конвенції повинна забезпечити облік і належну документацію для об'єктів, які підлягають охороні [448]. Уже традиційно для міжнародних актів Конвенція встановлює, що кожна держава на своїй території повинна мати компетентний орган, відповідальний за охорону та збереження об'єктів архітектурної спадщини, а також запровадити чіткі правові процедури, спрямовані на захист культурної спадщини. Прикметно, що ст. 4 Конвенції передбачає певні можливості щодо обмеження права приватної власності, якщо має місце загроза об'єкту архітектурної спадщини. Зокрема, компетентні державні органи мають право вимагати від власника об'єкта проводити необхідні роботи для його захисту та збереження, а в разі неможливості здійснення ним таких робіт – проводити такі роботи. Крім того, Конвенція допускає примусове відчуження державою об'єктів архітектурної спадщини, якщо є загроза їх знищення чи

руйнування [448]. Такі норми фактично дисонують із усталеною практикою і правовою системою держав англосаксонського права, однак були прийняті як загальноєвропейські, у тому числі і Великою Британією. Важливе місце в Конвенції відводиться також положенням щодо забезпечення охорони довкілля, збереження історичних ландшафтів, здійснення реставраційних і ремонтних робіт, організації просвітницьких кампаній серед населення з метою долучення громадян до охорони архітектурної спадщини тощо. Ці норми ще недостатньо розвинуті в національному законодавстві України та потребують приведення його у відповідність до положень Конвенції [150, с. 65].

Так само важливою для України є Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) від 16 січня 1992 р. [465]. (Конвенцію ратифіковано Законом України від 10 грудня 2003 р. № 1369-IV). Документ є другою редакцією Конвенції, прийнятої 6 травня 1969 р. Необхідність її оновлення була пов'язана зі значним освоєнням нових територій і розвитком населених пунктів Європи та загрозою знищення археологічної спадщини, а також масовими випадками незаконних розкопок та, як наслідок, викраденням і переміщенням знайдених під час таких розкопок артефактів. Для спільного розуміння різними державами й уточнення правової термінології в Конвенції наведено визначення основних понять та об'єктів археологічної спадщини, міститься перелік зобов'язань держав-учасниць, основних заходів, необхідних для охорони й підтримання в належному стані об'єктів археологічної спадщини. Складовою частиною охорони археологічної спадщини відповідно до Конвенції є проведення досліджень, створення за їх результатами наукових звітів, карт і схем розташування об'єктів, організація міжнародних наукових форумів тощо. Сторони-учасниці також зобов'язалися запобігати незаконному обігу об'єктів археологічної спадщини, вести просвітницьку діяльність серед населення, обмінюватися фахівцями й технологіями та ін. [465].

Розвиток міжнародного законодавства охорони культурної спадщини на початку ХХІ ст. дає підстави стверджувати про наявність численних загроз культурній спадщині людства, з одного боку, через можливі втрати й руйнування об'єктів під впливом природних факторів, а з іншого, – посилення небезпеки їх втрати у зоні збройних конфліктів або у зв'язку з незаконним переміщенням, вивезенням тощо. Разом із цим зростає усвідомлення держав щодо необхідності поряд із розвитком політики мультикультуралізму забезпечити збереження культурного розмаїття народів, вираженого у культурній спадщині [150, с. 65].

Відповідні тенденції отримали втілення в тих правових актах Ради Європи, які так чи інакше спрямовані на збереження та розвиток традиційної культури. Підтвердженням цього є, зокрема, Рамкова Конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27 жовтня 2005 р. (Конвенція Фаро) [456]. (Конвенція ратифікована Україною Законом № 581-VII від 19 вересня 2013 р.). Сторони-учасниці визнали право кожної людини на участь у культурному житті, зокрема на користування культурною спадщиною. Відповідно до ст. 1 Конвенції однією з цілей є збереження культурної спадщини та її використання. А згідно зі ст. 5 держави-учасниці взяли на себе зобов'язання, серед іншого, підвищувати цінність культурної спадщини шляхом її захисту та збереження, захищати культурну спадщину як елемент сталого розвитку й культурного розмаїття, а також визнавати цінність культурної спадщини на своїй території незалежно від її походження [456]. Особлива увага при цьому відводиться просвітницькій діяльності серед населення, передусім молоді, щодо цінності культурної спадщини людства й необхідності її збереження.

Загалом станом на 2020 рік у рамках Ради Європи було підготовлено понад 200 угод, конвенцій тощо та протоколів до них, більшість з яких ратифікована Україною [513]. Водночас окремі акти Ради Європи, які мають пряме відношення до охорони культурної спадщини, досі не ратифіковані нашою державою. Так, 11 вересня 2017 р. Україна підписала Конвенцію Ради

Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями від 19 травня 2017 р. [513] (досі не набула чинності через відсутність належної кількості ратифікацій). Ця Конвенція ставить за мету боротьбу держав із незаконною торгівлею та нищенням культурних цінностей. Головна її відмінність від інших схожих міжнародних угод, розроблених, зокрема, у рамках ЮНЕСКО, – криміналізація незаконної торгівлі культурними цінностями. До кримінальних злочинів, серед іншого, віднесено незаконні розкопки, вивезення культурних цінностей за межі держави, їх незаконні продаж і придбання тощо. Ці норми набувають особливої актуальності для України в умовах тимчасової окупації АР Крим й проведення на території півострова археологічних розкопок без жодних погоджень та незважаючи на заперечення української сторони, а також вилучення археологічних артефактів та вивезення їх у тому числі за межі Криму [150, с. 66].

Нині також ведеться підготовча робота стосовно ратифікації інших міжнародних правових актів, спрямованих на захист культурної спадщини. Своєю чергою, триває розробка національних законодавчих і підзаконних актів, які покликані привести законодавство України у відповідність до міжнародних норм і стандартів пам'яткоохоронної діяльності. Разом із тим маємо ряд проблем суто національного характеру, пов'язаних із національною правовою культурою та правосвідомістю, які перешкоджають ефективному захисту пам'яток та об'єктів культурної спадщини. Так, погоджуємося з тезою І. М. Мищака про те, що загальною проблемою національного законодавства є низький рівень його виконання, що, серед іншого, негативно відбивається на збереженні культурної спадщини [183, с. 35]. Тому поряд з імплементацією міжнародних норм і стандартів у національне законодавство України першочерговим завданням органів державної влади України є забезпечення виконання законодавства.

На переконання сучасних вчених, міжнародне публічне право і міжнародне приватне право в силу основної спрямованості свого регулятивного впливу покликані надати дієву допомогу державам із

забезпечення захисту національного культурного надбання у всіх випадках, коли така допомога дійсно має під собою реальну юридичну основу [177, с. 19]. З огляду на це Україна має й надалі розвивати власне пам'яткоохоронне законодавство у відповідності до міжнародних норм і стандартів.

4.2. Аналіз зарубіжного досвіду правового забезпечення охорони культурної спадщини стосовно можливості його використання в Україні

Охорона культурної спадщини в Україні потребує постійного удосконалення національного профільного законодавства не лише з урахуванням норм міжнародного права, а й кращої зарубіжної практики. Запозичення зарубіжного досвіду видається нам необхідним передусім тому, що в багатьох західних державах існують давні традиції вироблення державної політики та законодавства з питань охорони культурної спадщини, принаймні ще з того часу, коли на українських теренах такої практики не існувало. З огляду на це, врахування зарубіжного досвіду дає змогу уникнути багатьох помилок, які були допущені колегами-пам'яткоохоронцями інших держав, а потім виправлені ними в процесі практичної діяльності.

Крім того, запозичення досвіду законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини держав – членів Європейського Союзу є доцільним у контексті наближення національного законодавства до законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. [401].

Однак врахування зарубіжного досвіду законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини не може відбуватися шляхом простого запозичення певних норм чи копіювання державної політики, оскільки кожна держава має свої правові особливості й національні традиції, які не спрацюють в українських умовах або, навіть, можуть бути шкідливими. Відповідне застереження міститься і в ст. 104 Угоди про асоціацію між

Україною та ЄС, яка регламентує умови ліцензування. Так, за умови дотримання положень, встановлених цією статтею, у процесі визначення правил процедури відбору Сторони можуть враховувати законні цілі державної політики, у тому числі питання щодо ... збереження культурної спадщини [401]. Тому, як уже зазначалося в наших дослідженнях, зарубіжний досвід передусім потребує ґрунтовного вивчення, а лише потім можливе запозичення його окремих елементів, адаптоване до національного законодавства та вітчизняної практики [147].

Загалом вивчення зарубіжного досвіду правової охорони культурної спадщини слід розпочинати з урахуванням особливостей зарубіжних правових систем у цілому. В. І. Акуленко, проаналізувавши зарубіжні системи охорони пам'яток, звернув увагу на те, що за кордоном ще в першій половині XIX ст. було вироблено три такі системи: об'єктивну, суб'єктивну та класифікаційну. Відповідно до першої правова охорона охоплює тільки ті пам'ятки, перелік яких викладено в законі, відповідно до другої правова охорона залежить від попереднього встановлення компетентними адміністративними органами пам'яткового характеру кожного предмета. При цьому найпоширенішою є класифікаційна система, яка становить певну модифікацію об'єктивної – нормативне визначення поняття «пам'ятки» замінено положенням, згідно з яким пам'ятками є те, що занесено до спеціального списку (реєстру) [4, с. 204].

Певні особливості в підходах до правової охорони культурної спадщини простежуються в країнах англосаксонського та континентального права. Як відомого, загальними тенденціями системи англосаксонського права є наявність судового прецеденту та непорушне право охорони приватної власності. Ці тенденції значною мірою проявляються і в пам'яткоохоронній діяльності. Так, у США Верховний Суд своїм рішенням фактично спричинив активний розвиток громадського руху за збереження пам'яток, постановивши у справі *Penn Central Transportation Co. v. City of New York*, що закони про збереження культурної спадщини пов'язані з

підвищенням загального добробуту. Так само доленосним стало рішення Вищого суду Нью-Йорка, згідно з яким світова культурна спадщина підлягає охороні на території США, а Нью-Йорк не має стати місцем перебування викрадених культурних цінностей [502, р. 66].

Разом із тим в англосаксонському праві держава значною мірою обмежена в можливостях регулювання, якщо йдеться про приватні земельні ділянки або об'єкти культурної спадщини, які перебувають у приватній власності. Враховуючи це, у державах англосаксонського права склалася традиція залучення пам'яткоохоронців до вироблення й ухвалення превентивних рішень, які потенційно можуть впливати на культурну чи природну спадщину. Так, у Великій Британії, США та деяких інших країнах пам'яткоохоронці беруть участь у плануванні на всіх етапах реалізації проектів, оскільки планування землекористування тісно пов'язується з ландшафтами, будь-яка виробнича діяльність в яких пов'язується з руйнуванням біологічного балансу й естетичного вигляду ландшафтів (лісові, сільськогосподарські, дорожні роботи) [15, с. 47].

Ще однією особливістю держав англосаксонського права є практична відсутність державного впливу на пам'яткоохоронну діяльність у звичному для нас вигляді – наявність міністерства культури із відповідними функціями та його територіальних або підпорядкованих підрозділів, фінансування охорони культурної спадщини з державного бюджету тощо. Так, автор ряду ґрунтовних досліджень з питань охорони культурної спадщини у державах англосаксонського права Т. Катаргіна відзначає, що роль державного управління об'єктами культурної спадщини у Великій Британії не є визначальною, велику роль відіграють громадські організації і місцева влада. Останній надана територіальна охорона об'єктів, що передбачає створення охоронних територій, це має вагому суспільну підтримку [93]. Водночас із власниками земельних ділянок, на яких знаходяться пам'ятки археології та архітектури, влада намагається узгодити всі суперечливі питання й компенсувати витрати, яких, для прикладу, зазнає власник через утримання й

ремонт пам'ятки, зміну проектів будівництва тощо [101, с. 89]. У цілому у Великій Британії накопичено позитивний досвід державної та приватної співпраці. Із представниками приватного сектору укладають довгострокові контракти й угоди на надання послуг, а однією з головних умов є зобов'язання інвестиційного характеру [426]. Британський досвід показав, що система державно-приватного партнерства в галузі збереження культурної спадщини дає позитивний результат.

У країнах англосаксонського права також важливу роль відіграє політика стимулювання пам'яткоохоронної діяльності, меценатства та ін. шляхом надання пільг і преференцій тощо. Так, у США в другій половині ХХ ст. почали впроваджувати систему податкових пільг для власників об'єктів, які внесені до реєстру культурної спадщини. Завдяки цим пільгам є можливість забезпечити охорону пам'яток, проводити реставраційні й ремонтні роботи тощо [156, с. 50–51].

Добре розвиненим у США та Великій Британії є так званий «третій сектор» – неприбуткові організації (далі – НПО), британський юридичний термін для них – *charity*, у вузькому сенсі – це, власне, благодійницькі організації, у широкому – будь-яка некомерційна організація, що «служить суспільним цілям») [135]. Існування представлених організацій свідчить про формування на національному рівні культури «індивідуальної відповідальності», що було б неможливим, якби вся відповідальність за охорону об'єктів культурної спадщини була покладена на урядові структури. Крім того, у середовищі захисників культурної спадщини прийнято вважати, що найкращим способом збереження об'єктів культурної спадщини, передусім архітектурних об'єктів, є їх активна експлуатація. Завдяки розвитку туризму об'єкти культурної спадщини мають значний економічний потенціал [457].

Серед новітніх тенденцій розвитку законодавства Великої Британії у сфері охорони культурної спадщини виділяється захист культурних цінностей під час військових операцій. 2017 року був прийнятий Акт про

культурні цінності (Збройні конфлікти) (*Cultural Property (Armed Conflicts) Act 2017*) [458], що дозволяє Великій Британії реалізовувати Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та протоколи до неї. У британській армії, вперше після Другої світової війни, був створений загін захисту культурних цінностей, що перебувають на територіях ведення бойових дій [152, с. 20]. До цього підрозділу набираються фахівці, чийми цілями має бути забезпечення охорони культурних об'єктів і контакт із місцевою владою, відповідальною за це [20]. Зважаючи на загрози об'єктам культурної спадщини у зоні збройного конфлікту на Донбасі, відповідний досвід є корисним для України та потребує докладного аналізу.

Варто відзначити, що хоча держави англосаксонського права мають свою специфіку правової охорони культурної спадщини, міжнародні норми і стандарти пам'яткоохоронної діяльності певною мірою впливають і на їхнє законодавство. Так, прийнятий у 1966 р. у США федеральний Закон «Про збереження національних історичних пам'яток» (*National Historic Preservation Act* [525, Title 16, §§ 470a to 470w-6] мав на меті затвердити й розширити Національний реєстр історичних місць – реєстр районів, об'єктів та споруд, які мають важливе значення для американської історії, культури, археології та архітектури. Закон містить визначення основних термінів і понять. Внесення до зазначеного реєстру є свідченням визнання цінності такого об'єкта та передбачає його охорону на федеральному або місцевому рівнях, а також порядок здійснення ремонтних, реставраційних та інших заходів на об'єкті тощо [156, с. 51]. Завдяки цьому акту було не лише враховано міжнародні норми, а і відбулося зближення американського пам'яткоохоронного законодавства із законодавством держав континентального права.

Вивчення особливостей і досвіду законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини держав англосаксонського права дає підстави стверджувати, що цей досвід хоча і має певні новації, які можуть бути

корисними для України, проте істотно відрізняється своїми правовими підходами та традиціями.

Більш корисним для нашої держави є досвід європейських країн континентального права, в яких правова система та система державного управління схожі з українськими. Серед європейських країн вважаємо за доцільне виділити передусім досвід Франції, Італії та Польщі, на яких зупинимося докладніше. Ці країни обрані нами з огляду на кілька важливих критеріїв. По-перше, усі вони є членами Європейського Союзу, а, як уже зазначалося, наша держава наближає національне законодавство до законодавства ЄС у відповідності до умов Угоди про асоціацію України та ЄС. По-друге, ці країни мають велику кількість пам'яток культурної спадщини та давні традиції законодавчого забезпечення їх охорони, водночас демонструючи певну тяглість законодавства, незважаючи на його зміни. По-третє, зазначені країни є унітарними, водночас надають значні повноваження у сфері охорони культурної спадщини органам місцевого самоврядування, що вкрай актуально для нашої держави у контексті адміністративної реформи та децентралізації влади.

Франція є державою, що має давні традиції як послідовної державної політики щодо охорони культурної спадщини, так і її законодавчого забезпечення, які стали необхідністю після руйнівних для пам'яток подій кінця XVIII – початку XIX ст. Як наслідок, уже в 30-х роках XIX ст. формується Генеральна інспекція охорони пам'яток та Комітет мистецтв і пам'яток, які зайнялися виробленням пам'яткоохоронного законодавства та формуванням перших реєстрів об'єктів, які підлягали охороні й реставрації. Із того часу вводиться і посада інспектора культурної спадщини. Надалі профільне законодавство й державна політика зазнавали постійних змін, реагуючи на нові виклики та загрози національному культурному надбанню [148, с. 20].

Певною мірою сучасний закон «Про історичні пам'ятки» було ухвалено 31 грудня 1913 р. [484]. Згідно з його нормами нерухомі та рухомі об'єкти

культурної спадщини підлягають занесенню до двох реєстрів – класифікованих пам'яток (основний) та записаних пам'яток (додатковий). При цьому згідно із Законом до Реєстру класифікованих пам'яток були включені: 1) нерухомі об'єкти, внесені до загального списку класифікованих пам'яток, офіційно опублікованих у 1900 р. дирекцією образотворчого мистецтва; 2) будівлі, які були предметом окремих актів класифікації відповідно до положень закону від 30 березня 1887 р. Прикметно, що більша частина Реєстру класифікованих пам'яток була сформована саме цими документами, тобто, датується принаймні до ХХ ст.

Включення пам'ятки до реєстру тягне за собою зобов'язання власнику не вносити жодних змін у будівлю або її частину й повідомляти префекта регіону про свій намір здійснити будь-які роботи та інформувати його, які саме роботи на пам'ятці пропонується виконати. Відповідно до виду пам'ятки визначається державний контроль за станом її збереження й охорони, проведенням реставраційних та інших робіт, а також державна підтримка у вигляді субсидій і податкових пільг. Така практика збереглася й до нинішнього часу [148, с. 20].

Крім того, Законом «Про історичні пам'ятки» у чинній редакції (ст. 1) встановлено охоронну зону по периметру пам'ятки – 500 метрів, однак і цей периметр може бути розширеним. Зокрема, при складанні або перегляді місцевого містобудівного плану 500-метровий периметр, за пропозицією архітектора будівель Франції і за згодою муніципалітету, може бути змінений, визначивши і включивши будівлі та приміщення, які сприяють оточуючому середовищу пам'ятки, щоб зберегти її характер або поліпшити якість [484].

Слід відзначити, що французьке законодавство у сфері охорони культурної спадщини розвивається упродовж тривалого часу саме як спеціальне галузеве. Так, особливістю Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 р. є відсутність розділу, що регламентує права і свободи людини і громадянина, підтверджуючи права людини і громадянина,

проголошені Декларацією 1789 р. Як наслідок, у ст. 1 Конституції Французької Республіки лише гарантується рівність громадян перед законом незалежно від походження, раси та релігії. Також, на відміну від Конституції України, чи, приміром, Конституції Польської Республіки, Основний Закон Франції не містить згадок про культуру, культурну спадщину або посилення на спадщину чи досвід попередників. Тож єдиною статтею, яка опосередковано згадує про культурну спадщину, є ст. 75-1, що відносить регіональні мови до надбань Республіки [446]. Отже, Франція належить до тих держав, де охорона культурної спадщини сприймається як щось цілком зрозуміле й усталене, а тому немає необхідності додатково гарантувати її на рівні Основного Закону.

Л. Романов та О. Казарінова звертають увагу на те, що з метою підвищення ефективності процесу збереження особливо значної культурної спадщини у Франції склалася практика прийняття парламентом програмних законів на п'ятирічний термін. Програмою, серед іншого, передбачено виділення спеціальних коштів, що спрямовуються на: реставрацію і підтримку цілісності історичних пам'яток, внесених до класифікованого і додаткового реєстрів, а також майна, що в них міститься, стан яких вимагає важливих робіт (цивільні, військові та релігійні будівлі, зокрема собори, історичні парки і сади); збереження великих археологічних ландшафтів. При цьому парламенту щорічно надається звіт про реалізацію таких актів [369, с. 85].

Франція, створивши Міністерство культури лише в 1959 р. (нині – Міністерство культури і комунікацій), одним із головних його завдань вбачала пропагування національного культурного надбання й розширення доступу громадян та іноземців до культурних цінностей, започаткувавши в Європі «дні відкритих дверей» у музеях та історичних спорудах, надавши безкоштовний доступ до них певним категоріям людей, передусім дітям і молоді тощо. Із того часу і надалі Франція залишається європейським

новатором у сфері доступу до культурних цінностей та пропагувальником культурного надбання.

Нині Міністерство культури і комунікацій Франції здебільшого виступає координатором різноманітних ініціатив у сфері охорони культурної спадщини, а також забезпечує державний контроль за станом охорони, збереження й реставрації об'єктів культурної спадщини, внесених до реєстрів. Із кінця 90-х років минулого століття профільним підрозділом Міністерства культури і комунікацій є Управління архітектури та культурної спадщини, яке відповідальне за охорону культурної спадщини. Своєю чергою, структурним підрозділом Управління є Головна інспекція культурної спадщини, яка оцінює та контролює всі підструктури Управління, надає експертні, наукові й технічні висновки і поради, веде загальнонаціональний облік об'єктів культурної спадщини [196, с. 77].

Відповідно до адміністративного поділу Франції (22 регіони, 95 департаментів та понад 36 тис. комун) Управління архітектури та культурної спадщини має свої місцеві представництва. На місцях діють регіональні управління у справах культури й департаментські служби архітектури та культурної спадщини. Своєю чергою, у складі регіональних управлінь у справах культури діють підрозділи, які займаються як практичними аспектами охорони, реставрації тощо об'єктів культурної спадщини, так і просвітницькою діяльністю, спрямованою на підвищення культурного рівня населення, вироблення бережного ставлення до пам'яток, поширення інформації про регіональні культурні надбання [148, с. 21].

Одним із чільних співробітників регіональних управлінь у справах культури є регіональний директор у справах культури. Як відзначила О. В. Надирова, до його посадових обов'язків входить:

- захист рухомої та нерухомої культурної спадщини, контроль її стану та вчасне проведення необхідних робіт;
- управління процесом видачі дозволів на будівництво, знесення, реставрацію об'єктів, пов'язаних із пам'ятками історії та архітектури;

- консервація, пристосування, використання об'єктів культурної спадщини. Дослідниця також наголошує, що якщо справа стосується пам'яток державної форми власності і така пам'ятка не перебуває під опікою Центру національних пам'яток, то регіональний директор у справах культури є єдиним представником держави, який керує та контролює усі роботи, пов'язані з таким об'єктом [196, с. 81].

О. В. Надирова також справедливо вказала на важливу роль у складі регіональних управлінь у справах культури регіонального консерватора культурної спадщини, до обов'язків якого входить:

- участь в ухваленні рішень про видачу субсидій на ремонтно-реставраційні роботи пам'яток історії та архітектури, які перебувають у приватній власності;
- планування всіх видів робіт, пов'язаних із культурною спадщиною регіону;
- контроль і сприяння відвідуваності пам'яток;
- відповідальність за належне зберігання об'єктів культурної та історичної спадщини;
- перевірка якості та відповідності проекту виконаних ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках;
- навчально-роз'яснювальна робота з приватними власниками пам'яток [196, с. 87].

На відміну від України, у Франції безпосередня охорона культурної спадщини є функцією не лише держави, а й значною мірою органів місцевого самоврядування, власників і користувачів об'єктів, а також численних фондів і громадських організацій. Їхня діяльність регламентується спеціальним законодавством як суб'єктів публічного чи приватного права, а також законодавством у сфері охорони культурної спадщини [148, с. 21].

Револьюційним рішенням у сфері законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини стало ухвалення Кодексу культурної спадщини від 20 лютого 2004 р. (далі – Кодекс) [444]. Цей Кодекс фактично об'єднав

попередні закони, пристосувавши їх до нових умов (Про архіви від 3 січня 1979 р.; Про охорону археологічної спадщини від 17 січня 2001 р.; Про музеї від 4 січня 2002 р. та ін.). Певною мірою таким підходом продиктована і структура чинного Кодексу, який складається з 7 книг. Перша книга урегульовує загальні питання й правовий статус інституцій у сфері охорони культурної спадщини; друга – присвячена архівам, третя – бібліотекам; четверта – музеям; п'ята – археологічній спадщині; шоста – пам'яткам історії й охоронюваним територіям; сьома – охороні культурної спадщини на територіях поза межами континентальної Франції, що мають спеціальний статус. Своєю чергою, книги діляться на розділи, глави та статті. О. О. Малишев також звертає увагу на особливість побудови Кодексу, який відповідно до французької методики кодифікації складається із законодавчої і регламентної (підзаконної) частини, де кожній статті законодавчої частини відповідає аналогічна за предметом регулювання і порядковим номером стаття регламентної частини, сформованої й уведеної в дію лише в 2011 р. [171, с. 35].

Кодекс культурної спадщини у ст. L 1 визначає культурну спадщину як «всі надбання, як рухомі, так і нерухомі, що перебувають у державній і приватній власності, та мають історичну, художню, археологічну, естетичну або науково-технічну цінність» [444]. При цьому слід зауважити, що нематеріальна культурна спадщина не є предметом правового регулювання Кодексу.

У Франції, як і в Україні та багатьох державах світу, заборонено вивезення за кордон особливо цінних об'єктів культурної спадщини. Відповідно до ст. L111-7 Кодексу культурної спадщини [444] національні скарби можна вивезти за кордон лише тимчасово на підставі дозволу адміністративного органу з метою експертизи, участі в культурному заході або для експонування на виставці. Вивезення за кордон (тимчасове чи на постійно) інших об'єктів культурної спадщини, які підлягають охороні, відбувається на підставі сертифікату, виданого адміністративним органом.

Оскільки українське законодавство до пам'яток культурної спадщини відносить об'єкти, занесені або заплановані до занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, то звернемося до частини Кодексу культурної спадщини, яка регулює процедуру внесення й охорони таких об'єктів у Франції. Це, зокрема, друга частина шостої книги Кодексу, яка має назву «Пам'ятки». Як уже зазначалося, у Франції ведеться два реєстри – класифікованих пам'яток (основний) та записаних пам'яток (додатковий). Усі потенційні номінанти на включення до реєстру попередньо розглядаються Регіональною комісією культурної спадщини. Внесенню до класифікованого реєстру згідно зі ст. L621-1 Кодексу підлягають споруди, збереження яких становить суспільний інтерес з точки зору історії або мистецтв. Занесення до Реєстру відбувається за ініціативою та згодою власника пам'ятки. Крім того, із відповідною ініціативою може виступити Міністерство культури і комунікацій або префект регіону. Водночас, як зазначено у ст. L621-5 Кодексу культурної спадщини, у разі незгоди власника пам'ятка може бути включена до реєстру декретом Державної ради, який видається після консультації з Національною комісією з охорони історичних пам'яток. До реєстру записаних пам'яток (додаткового) пам'ятка згідно зі ст. L621-21 Кодексу вноситься відповідно до рішення Регіональної комісії культурної спадщини, яке підписується префектом [444].

Французьке законодавство досить жорстко реагує на будь-які дії чи бездіяльність власників, що можуть призвести до руйнування чи пошкодження пам'ятки. Так, якщо існує загроза пам'ятці, а власник не вживає необхідних заходів для її збереження, то така пам'ятка декретом Державної ради, який видається після консультації з Національною комісією з охорони історичних пам'яток, може бути передана у державну власність. У такому випадку згідно зі ст. L621-6 попередній власник упродовж шести місяців з моменту повідомлення про видання відповідного декрету може подати прохання про надання йому компенсації за втрачену власність. Розмір

компенсації може бути визначено або за мировою угодою, або встановлено в судовому порядку [444].

Будинки, класифіковані як історичні пам'ятки, експропрійовані відповідно до положень Кодексу, можуть бути передані за договором державним або приватним особам. Покупці зобов'язуються використовувати їх для цілей і відповідно до технічних умов, що додаються до акта передачі. У разі передачі приватній особі, якщо принцип і умови продажу будуть затверджені постановою Державної ради, колишній власник має можливість висловлювати свої зауваження [444].

Відповідно до ст. L621-9 Кодексу історичні пам'ятки не можуть бути знищені або переміщені, навіть частково, і не підлягають реставрації, ремонту або будь-яким змінам без дозволу адміністративного органу, а після надання дозволу усі роботи на пам'ятці здійснюються під науково-технічним контролем державних органів, що відповідають за збереження історичних пам'яток. При цьому Державна рада визначає категорію фахівців, яким власник або правонаступник пам'ятки повинен довірити роботу з управління проектами [444].

Надилова О. В. звертає увагу на те, що в обов'язковому порядку між державою та приватним власником або спадкоємцями пам'ятки історії чи архітектури укладається договір, в якому обидві сторони беруть на себе певні зобов'язання:

а) власник бере зобов'язання доглядати та піклуватися про саму пам'ятку та про довколишні території, слідкувати за станом будівлі в цілому та елементами її декору, надавати в користування місцевій спільноті чи асоціаціям для культурних або освітніх заходів, відкритих для населення, а також відкривати будівлю чи її частину для відвідувачів;

б) держава – звільнення пам'яток та їх власників від земельного податку (100 % або 50 % залежно від того чи відкрита будівля для відвідувачів) [195].

Своєю чергою, Мещеряков В. В. відзначає, що власникам історичних

будівель у Франції держава може повернути половину вартості реставраційних чи ремонтних робіт. При цьому всі роботи на таких будівлях проводяться під контролем місцевої влади та під керівництвом головного архітектора міста [180, с. 174]. Відповідні норми безпосередньо включені до Кодексу культурної спадщини. Так, згідно зі ст. L621-29 адміністративний орган уповноважений субсидувати технічне обслуговування і ремонт історичних пам'яток, необхідний для збереження будівель або частини будівель, у межах 40 % від фактичних витрат.

Варто звернути увагу й на процедуру тимчасового передання пам'ятки під адміністративне управління державних органів. Так, згідно зі ст. L621-15 Кодексу для того, щоб забезпечити виконання термінових робіт на пам'ятках, їх ремонту або робіт з технічного обслуговування, без яких збереження будівель може бути під загрозою, адміністративний орган, при відсутності домовленості з власниками, може, у разі необхідності, дозволити тимчасове управління будівлею або сусідніми будівлями [444]. Це відбувається після попереднього повідомлення власника префектом, а тривалість тимчасового управління в будь-якому випадку не може перевищувати шість місяців.

Державним адміністративним органом у сфері охорони культурної спадщини є Центр національних пам'яток (Centre des Monuments Nationaux) при Міністерстві культури та комунікацій, який є правонаступником створеного 1914 р. Національного фонду історичних та доісторичних пам'яток. Згідно зі ст. L141-1 Кодексу культурної спадщини [444] до функцій Центру належить підтримка, охорона і відновлення національних пам'яток та їх колекцій, поширення знань про них, сприяння їх відвідуваності тощо. Йому також може бути доручено управління проектом відновлювальних робіт на інших історичних пам'ятках, що належать державі. Центр управляється радою директорів на чолі з головою, до якої входять представники держави, кваліфіковані фахівці, місцеві виборні посадові особи та інші вибрані представники. Ресурсами Центру є як державні, так і приватні кошти, у тому числі подарунки і заповіти, а також ті, що поступають від

надання закладами культури платних послуг та здійснення своєї діяльності.

Важливу роль у сфері охорони культурної спадщини відіграє Фонд культурної спадщини (Heritage Foundation). Фонд культурної спадщини є некомерційною юридичною особою приватного права. Його діяльність спрямована на поширення інформації, збереження і зміцнення національної спадщини.

Фонд сприяє збереженню пам'яток, споруд, наборів меблів або характерних елементів у природних чи ландшафтних зонах, щодо яких існує ризик пошкодження або знищення. Безпосередньо Фонд надає грантову допомогу державним або приватним особам, у тому числі фінансування на придбання, технічне обслуговування, управління та публічну презентацію об'єктів. Коштами Фонду є кошти його засновників, а також пожертвування донорів, об'єднань і фондів. При цьому, згідно зі ст. L143-2-1 Кодексу, принаймні 95 % донорських коштів повинні бути використані для субсидування робіт [444].

Фонд укладає з власниками історичних пам'яток угоду, що передбачає характер і кошторисну вартість робіт. Згідно з Угодою власник пам'ятки зобов'язується утримувати споруду принаймні десять років після завершення робіт, а якщо вона знаходиться у власності корпорації, пайовики повинні зберегти всі свої акції упродовж того самого періоду. Крім того, об'єкт повинен бути відкритий для громадськості принаймні десять років після завершення робіт. У разі недотримання зобов'язань або використання гранту для цілей, відмінних від тих, для яких він був виплачений, власник зобов'язаний повернути Фонду надану суму [148, с. 24].

Відповідно до ст. L143-6 Кодексу культурної спадщини Фондом керує рада директорів, яка обирає свого президента. До складу ради входять:

- по одному представнику від кожного засновника, із кількістю голосів, визначених у пропорції до його частини внеску;
- сенатор, призначений президентом Сенату і один член, призначений Головою Національних зборів;

- кваліфіковані особи, призначені державою;
- представники місцевої влади;
- обрані представники асоційованих членів Фонду;
- представник асоціацій власників пам'яток [444].

Також згідно зі ст. L143-12 Кодексу держава призначає одного або кількох урядових комісарів, які відвідують засідання Фонду із правом дорадчого голосу [444].

Важливим напрямком реалізації приватних ініціатив у пам'яткоохоронній сфері Франції є передача управління об'єктами культурної спадщини профільним компаніям. Так, прикладом успішного приватного управління об'єктами культурної спадщини є діяльність компанії з обмеженою відповідальністю «Culturespace», яка здійснює охорону й управління 11-ма культурними об'єктами (Orange antique theatre, Jacquemart-Andre museum (Paris), Arenes of Nimes та ін.) у рамках контракту з делегування державних послуг, організовуючи виставки й інші заходи, які приваблюють відвідувачів. Відповідно до умов делегування «Culturespace» сплачує державному власнику щорічну фіксовану суму. При цьому компанія отримує дохід головним чином від надання платних послуг, у тому числі продажу квитків і сувенірів, та оренди [69].

Варто відзначити, що у Франції досить широко розвинута меценатська діяльність, яка провадиться відповідно до Закону «Про меценатство, асоціації та фонди» від 1 серпня 2003 р. [485]. Як наслідок, показовим є французький досвід пільгового оподаткування юридичних і фізичних осіб, які вкладають кошти у культурні проекти. Так, для компаній встановлена податкова знижка з податку на прибуток в розмірі 60 % від суми пожертви, але не більше 0,5 % від доходу компанії; для фізичних осіб – податкова знижка з податку на доходи фізичних осіб у розмірі 66 % від пожертви, але не більше 20 % від персонального доходу такої особи [69]. Крім того, Міністерство культури та комунікацій Франції активно сприяє у висвітленні діяльності меценатів, що робить їм додаткову рекламу, а також заохочує їх відомчими відзнаками та

державними нагородами.

З огляду на зазначене, важливим є створення правового підґрунтя для активізації меценатської діяльності у сфері культури в Україні. У цьому контексті вважаємо за доцільне розробити й ухвалити комплекс законодавчих актів, спрямованих на активізацію меценатської діяльності в державі, якими, серед іншого, врегулювати правові механізми діяльності меценатів, а також надання пільг і преференцій тим юридичним і фізичним особам, які готові вкладати кошти в об'єкти культурної спадщини, їх реставрацію, популяризацію, профільну просвітницьку діяльність та ін.

Так само заслуговує на увагу практика надання власникам пам'яток дозволів розміщувати рекламу на риштуваннях під час проведення реставрації об'єктів. При цьому надання зазначеного права є можливим за таких умов:

- прибуток від розміщення реклами має повністю іти на проведення реставраційних робіт;
- рекламна площа не має перевищувати 50 % від загальної площі риштувань;
- термін розміщення реклами не може перевищувати термін проведення реставраційних робіт [69]. Завдяки отриманим від такої реклами коштам вдається покривати значну частку видатків на реставрацію об'єктів культурної спадщини.

Цікавим видається французький досвід правового регулювання відновлення пам'яток культурної спадщини за участю волонтерів. Так, приміром, товариство Rempart [509], яке діє з 1966 р. і нині складається зі 180 асоціацій, залучає волонтерів зі всього світу, які власними зусиллями за автентичними технологіями та матеріалами відбудовують і реставрують об'єкти культурної спадщини не лише у Франції, а й інших країнах світу. Товариство фінансується як з приватних пожертвувань і грантів фондів, так і за кошти субсидій від держави. Зокрема, Rempart взаємодіє з Міністерством

культури та комунікацій Франції, а його місцеві асоціації співпрацюють зі службами Міністерства в регіонах.

У Франції широко практикується передача пам'яток культурної спадщини у приватну власність. Як наслідок, нині близько 50 % пам'яток у Франції перебуває у приватній власності. Такий підхід все більше запозичується й іншими європейськими державами з огляду на високу вартість охорони й реставрації об'єктів культурної спадщини. Однак, передавши чи продавши ці об'єкти приватним особам, держава встановлює жорсткі законодавчі рамки щодо особливостей їх використання, доступу до них громадян, реставрації тощо [148, с. 25].

На відміну від України, де археологічні пам'ятки є виключно власністю держави, у Франції вони також можуть перебувати у приватній власності. Однак така практика нині є предметом активних дискусій. Адже, як влучно зауважив О. О. Малишев, «власник земельної ділянки чи випадковий відкривач археологічних об'єктів дуже часто стають їх законними власниками після завершення досліджень, навіть коли витрати держави на консервацію і реставрацію перевищують її загальну вартість». З огляду на ці фактори археологами давно висловлюються пропозиції передати такі об'єкти у державну власність. Проте досі їх думка не переважила суспільну, де превалює непорушність права приватної власності [171, с. 36]. Тобто, право приватної власності у Франції й надалі залишається пріоритетним, нерідко навіть всупереч інтересам держави. Однак, підкреслимо, це стосується лише тих випадків, коли пам'яткам не загрожує руйнування або знищення.

До країн, де правова охорона культурної спадщини також має багатовікову традицію, належить Італія. Як відзначається багатьма дослідниками, Італія є одним зі світових лідерів за кількістю пам'яток культури не лише національного, а і світового значення. Із давніх часів розвитку людства територія Італії була перехрестям культур і цивілізацій, так би мовити, «центром перетину різних народів та громад, де прогресивно формувалася культурна спадщина» [524, р. 439]. У цій країні масово

представлені всі категорії культурних цінностей, визначені відповідними міжнародно-правовими документами. Італія очолює список ЮНЕСКО, володіючи орієнтовно 40 % світової спадщини [181, с. 41], тут розташовано більше 500 тис. охоронюваних державою пам'яток архітектури, а державні витрати на їх утримання складають 0,5 % ВВП [74, с. 6]. Отже, політика держави зі збереження культурних цінностей посідає одне з провідних місць серед головних напрямків її діяльності.

Поряд із нормами міжнародних договорів, у національному правовому полі Італії регулювання питань охорони культурної спадщини представлене, зокрема, конституційними положеннями, законодавчими декретами, законами, регіональними актами тощо. Однак головною особливістю, як і у Франції, є наявність кодифікованого акта, яким охоплюються основні засади та конкретні аспекти пам'яткоохоронної діяльності, що спираються на національні закони та норми міжнародного права [145, с. 107].

Як зауважує К. Тошіюкі, італійський правовий режим охорони культурних цінностей ґрунтується на тому, що спадщина належить, насамперед, громаді. Така ж характеристика притаманна італійському перекладу слова «спадщина» (італ. – *Patrimonio*), яке походить від латинського терміну «*patrimonium*», вказуючи на спадщину, яку батько (*pater*) залишив своїм нащадкам, і яку вони повинні зберігати, цінувати та передавати іншим поколінням [439].

Свідченням уваги італійської влади до придбання, накопичення та захисту об'єктів культурної спадщини ще у XIX ст. є, зокрема, Наказ про створення Національної комісії образотворчих мистецтв від 7 квітня 1820 р. (*Ordre de la Commission nationale des Beaux Arts*) [12], в якому, посилаючись на Волю Бога як верховного захисника щодо збереження стародавньої краси, і на стурбованість і розчарованість Понтифіка тим, що найцінніші предмети були придбані для приватних музеїв, встановлюється зобов'язання щодо суворого нагляду за реліквіями стародавнього мистецтва, які так приваблюють іноземців, перешкоджання вивезенню цінних об'єктів за межі

Риму та Ватикану, суворі правила регулювання розкопок; звучить заклик забезпечити охорону, збереження та реставрацію існуючих об'єктів, створивши спеціальну Комісію у складі поважних осіб, науковців і мистецтвознавців [145, с. 108].

У 1902 р. італійський парламент обмежує законом список пам'яток справжніми шедеврами, що повинні значитися в каталозі [181, с. 41]. Через кілька років на заміну йому приходить Закон про охорону та збереження пам'яток і предметів античності й мистецтва (1907) № 386 (*Legge per la tutela della conservazione dei monumenti e degli oggetti d'antichità e d'arte*). У 1922 р. під № 778 приймається Закон про охорону природної краси та споруд, що становлять особливий історичний інтерес (*Legge per la tutela delle bellezze naturali e degli immobili di particolare interesse storico*). Можна зробити припущення, що вже тоді, із прийняттям цих двох законів, відбувається своєрідний розподіл у визначенні об'єктів культурної спадщини як культурних цінностей та природних (ландшафтних) зон. Доповненням до них став Закон про захист предметів, що становлять мистецький чи історичний інтерес (1939) № 1089 (*Legge per la tutela delle cose d'interesse artistico o storico*). Згадаємо й більш сучасні закони, зокрема Рамковий закон про природоохоронні території від 1991 р. (*Legge quadro sulle aree protette*), Положення про підводну археологічну діяльність від 1997 р. (*Disposizioni per l'esercizio dell'attività archeologica subacquea*), Положення про культурну спадщину, затверджене Законом № 352 від 1997 р. (*Disposizioni sui beni culturali*), Норми про обіг культурної спадщини (Закон № 88 від 1998 р.) (*Norme sulla circolazione dei beni culturali*) [482].

Окремо слід відзначити такий аспект законодавчого регулювання, як планування містобудування, якого стосуються закони «Про урбаністику» (1942) № 1150 та більш сучасний – «Правила контролю містобудівного планування – будівництво, санкції, відновлення та регулювання незаконних робіт» (1985) № 47 (*Norme in materia di controllo dell'attività urbanistica – edilizia, sanzioni, recupero e sanatoria delle opere abusive*) [482].

Як зазначалося, охорона культурної спадщини гарантується Конституцією Італійської Республіки (*Costituzione della Repubblica Italiana*) [454]. Ст. 9 Конституції визначає, що Республіка сприяє розвитку культури, захищає природний ландшафт та історико-мистецьку спадщину нації. На думку дослідників, використання у цьому контексті терміну «нація» дає зрозуміти, хто є суб'єктом права на охорону культурної спадщини – це народ, включаючи всі регіональні та місцеві громади [434, р. 22]. Таким чином, культурна спадщина є частиною ідентичності нації, і всі члени національної спільноти зростають в культурному плані, споживаючи плоди культурної спадщини, а це, – як підкреслює Конституційний Суд Італії, – сприяє «повному розвитку людської особистості» [453].

Відповідно до ст. 117 Конституції до питань виключної законодавчої компетенції держави належать, у тому числі, «s) охорона ... культурної спадщини (*beni culturali*)». Регуляторна влада належить державі, якщо вона не делегує її регіонам [145, с. 108].

Декретом від 14 січня 1972 р. та Президентським указом № 616 від 24 липня 1977 р. закріплювалося розширення компетенції регіонів, так би мовити, децентралізація повноважень при залишенні контрольних функцій уряду [181, с. 43]. Це означало можливість самостійного вирішення й регулювання організаційних та фінансових питань. Така політика держави дозволила залучити до співучасті у справі збереження культурного надбання країни кожен регіон та його мешканців. Закладена у децентралізації ідея досягає своєї мети через роботу створених в адміністративних центрах регіонів комітетів у справах культури, області приймають відповідні акти, підключаються громадські організації. Основну роль на місцях виконують муніципалітети, зокрема муніципальні департаменти культури.

Законодавчим декретом № 42 від 22 січня 2004 року був затверджений консолідований Кодекс культурної спадщини і ландшафту (*Codice dei beni culturali e del paesaggio*) [445], що складається зі 184 статей і Додатку.

Необхідно відзначити, що в Італії раніше вже було здійснено спробу

систематизації й уніфікації нормативної бази у сфері охорони культурної спадщини Законодавчим декретом «Єдиний текст положень законодавства з питань культурних цінностей та цінностей навколишнього середовища» (1999) № 490, який об'єднав нормативні положення і спростив низку процедур, передбачених законодавством [430].

Сучасний Кодекс 2004 р. був розроблений, щоб підкреслити важливість охорони та примноження культурної спадщини Італії для самобутності італійського народу та розвитку культури (ст. 1 (2)). Кодексом встановлюється, що забезпеченням охорони та збереженням культурної спадщини, сприянням громадському користуванню нею та її розвитком повинні опікуватися держава, регіони, столичні райони, провінції й муніципалітети, інші публічні органи та приватні власники (ст. 1 (3),(4),(5)).

Італійська юридична традиція – представлена Кодексом – чітко розрізняє між собою культурні цінності та ландшафт. Однак ці елементи тісно пов'язані між собою. Це демонструє той факт, що поняття культурної спадщини – як стає зрозумілим зі ст. 2(1) Кодексу – складають «культурні цінності» (*beni culturali*) та «ландшафтні активи» (*beni paesaggistici*) [145, с. 109].

Кодекс відносить до культурних цінностей, серед іншого, нерухомі та рухомі предмети мистецтва, історії, археології, антропології, архіви та бібліотеки, музеї, картинні та художні галереї, а також інші цивілізаційні цінності, що становлять інтерес відповідно до закону (ст. 2(2), 10(2)). До ландшафтних активів Кодексом включені споруди та зони (ділянки), наділені історичною, культурною, природною, морфологічною та естетичною цінністю (ст. 2(3), 134). Щодо ландшафтних активів, які відповідно до італійського законодавства належать до культурної спадщини, можна провести паралель із поняттям «культурного ландшафту» (*cultural landscape*), яке застосовується у Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. Однак очевидним є те, що італійський термін має значно старіші корені, адже вперше він був використаний ще у статті 1

Закону № 1497 від 29 червня 1939 р.

Кодекс затвердив обов'язок уряду щодо здійснення функцій та регулювання діяльності, пов'язаної із виявленням на основі відповідних дослідницьких процедур, цінностей, що належать до культурної спадщини, забезпечення їхньої охорони та збереження для цілей суспільного задоволення, наділивши відповідними повноваженнями Міністерство культурної спадщини та культурної діяльності (*Ministero per i beni e le attività culturali*) (ст. 3(1), 4(1)). Фактично це міністерство було створено ще на підставі Законодавчого декрету № 657 від 1974 р., тоді воно мало назву Міністерство культурної спадщини та оточуючого середовища, яке відповідно до Закону № 5 від 1975 р. було перетворене на Міністерство культурної спадщини [181, с. 41–42]. Нині – це Міністерство культурної спадщини, культурної діяльності та туризму (*Ministero per i beni e le attività culturali e per il turismo*) [490]. Така трансформація сфер відповідальності вказує на все більший розвиток взаємодії між італійською культурою і туризмом. У цьому зв'язку слід також згадати затверджені Законодавчим декретом № 91 від 8 серпня 2013 р. «Невідкладні заходи щодо охорони культурної спадщини, розвитку культури та відродження туризму» (*Disposizioni urgenti per la tutela, la valorizzazione e il rilancio dei beni e delle attività culturali e del turismo*) [464].

Міністерство може виконувати свої функції безпосередньо, а також делегувати їх регіонам. За участю регіонів та інших територіальних органів управління Міністерство забезпечує каталогізацію культурних цінностей. Усі дані щодо об'єктів культурної спадщини повинні бути зібрані у Національному каталозі культурних цінностей (ст. 17) [145, с. 110].

На практиці каталогізацію культурної спадщини Італії зараз здійснює спеціальна організація, інкорпорована в структуру міністерства – Центральний Інститут каталогізації та документації (*Istituto Centrale per il Catalogo e la Documentazione*) [480], створений у 1969 р. Каталогізація полягає у реєстрації, описі та класифікації всіх типів культурних цінностей із

метою популяризації знань і документування відповідних властивостей об'єктів, фіксації всієї необхідної інформації.

Для певних об'єктів культурної спадщини, які є власністю приватних організацій чи осіб, Кодекс встановлює використання сертифікату «Декларація культурного інтересу» (*Dichiarazione dell'interesse culturale*). Влада повинна видавати такі декларації та вести їх он-лайн реєстр (ст. 10, 11, 13 та ін.). Своєю чергою, декларуванню не підлягають об'єкти культурної спадщини, якими володіють держава чи регіони, оскільки такі цінності в будь-якому випадку будуть знаходитися під охороною, незалежно від можливої зміни форми власності у майбутньому.

Місцеві державні органи зобов'язані складати та мати у своєму розпорядженні оновлені списки предметів, що представляють історичний і художній інтерес, які знаходяться у приватній власності. Відомості про нерухомі предмети заносяться в реєстр нерухомості. Названі об'єкти підлягають охороні, оскільки вони знаходяться на італійській території, незалежно від національності їх власників.

Кодекс дозволяє регіонам та іншим державним територіальним утворенням укладати фінансові угоди з фондами для здійснення заходів, спрямованих на захист культурної спадщини (ст. 121(1)).

Кодексом регулюються також питання державного нагляду, контролю і захисту, що стосуються будь-яких форм матеріального втручання у культурні цінності та ландшафтні зони, що знаходяться під охороною, ландшафтного планування, питання комерційної діяльності на охоронюваних культурних ділянках та багато інших аспектів, встановлюються покарання, пов'язані з порушенням цього законодавчого акта.

2006 року Кодекс модернізовано положеннями щодо зміни переліку культурних цінностей (ст. 10(5)); щодо дозвільних процедур про передачу культурних цінностей, які є державною власністю, у приватне володіння (ст. 57(1)); щодо створення механізмів спільної діяльності із громадськістю і приватними особами, спрямованих на захист національного ландшафту

(ст. 133); про захист культурних цінностей, що надаються приватним особам на умовах концесії (ст. 116(1)), а також регламентовано нові оригінальні заходи, які дозволяють приватним структурам підтримувати ініціативи щодо захисту культурної спадщини (ст. 120(1)) [145, с. 110].

Із цього приводу необхідно зауважити, що приватні інвестиції відіграють важливу роль у фінансуванні діяльності зі збереження пам'яток культури, переважна більшість яких знаходиться у приватному володінні. Для стимулювання цих заходів законодавством передбачені вирахування із податків витрат на реставрацію та підтримку об'єктів культурної спадщини, організацію виставок, проведення наукових досліджень, пожертви благодійним фондам тощо. У цьому зв'язку слід згадати Закон № 512 від 1982 р. «Про оподаткування цінностей, що становлять значний інтерес» (*Legge per la Regime fiscale dei beni di rilevante interesse*) [482] та Зведений закон про податок на прибуток № 302 від 1986 р. (*Testo unico delle imposte sui redditi*) [482], якими регулюються питання сплати прямого податку шляхом передачі культурних цінностей, зручних переваг у випадку пожертв тощо. Залученню приватних інвестицій у культуру сприяв Закон № 4 від 1993 р., дозволивши приватним агентствам управляти додатковими послугами в національних музеях, а Законодавчий декрет № 368 від 1998 р. передав управління деякими музеями та іншими культурними інституціями приватним структурам. Вже згаданими Законом від 1997 р. № 352 та Законодавчим декретом від 1999 р. № 490 регулюються механізми державно-приватного партнерства і децентралізація управління сферою культури [214].

Необхідно відзначити, що існуюче до запровадження Кодексу законодавство у сфері охорони культурної спадщини, навіть прийняте більше ніж півстоліття тому, визнається зведеним Кодексом як таке, що не шкодить його застосуванню та ефективно його підтримує у визначених намірах і цілях.

Окремо слід вказати на істотну роль у питаннях захисту культурних пам'яток Італії, яку відіграють громадські організації. Наприклад, «Наша

Італія» – Національна асоціація охорони історичної, мистецької та природної спадщини нації (*Italia Nostra– Associazione nazionale per latutela del patrimonio storico, artistico e naturale della nazione*) створена в 1955 р. із метою надання допомоги у збереженні культурної спадщини. Вона залучає до своїх лав нових членів, пропонуючи їм скористатися перевагами такого членства (від знижок на відвідування музеїв та виставок – до відрахувань і податкових пільг). Цікавою є інформація на сайті «Нашої Італії» щодо активної участі її та інших громадських організацій у законодавчих ініціативах, які призвели до того, що «податкові пільги на утримання і пожертвування державі колекцій, творів мистецтва, архівів і державних надбань численних історико-художніх будівель досягли результату» [435].

Держава також приділяє велику увагу підвищенню професіоналізму у пам'яткоохоронній сфері. Так, 25 червня 2014 р. італійський парламент прийняв закон про визнання «професіоналів у сфері культурної спадщини» як кваліфікованих фахівців, що займаються захистом, збереженням, розвитком і використанням культурних цінностей. До них, серед інших, віднесені археологи, архівісти, бібліотекарі, мистецтвознавці, реставратори тощо. Міністерство культурної спадщини, культурної діяльності та туризму веде національний реєстр таких фахівців [466].

Відзначимо, що правове регулювання у сфері охорони пам'яток культурної спадщини скеровує її використання на стійкий розвиток суспільства. Італія є, певним чином, зразком для європейських країн, оскільки належить до тих небагатьох країн, які кодифікували своє законодавство в цій сфері. Усвідомлюючи неможливість одноосібного піклування про культурні цінності, держава легалізує й урегульовує відносини з приватним і корпоративним секторами, організовує державно-приватні фонди, залучає активну громадськість [145, с. 111].

Вказані властивості формування інституційно-правової системи захисту культурної спадщини в Італії могли б становити інтерес для України в аспекті залучення додаткового фінансування за рахунок налагодження

державно-приватного партнерства, благодійних внесків громадських організацій тощо, у питаннях професіоналізації пам'яткоохоронної діяльності, а також кодифікації відповідного законодавства.

Цікавим для України є й польський досвід законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини. Особливістю його є те, що Польща, як і Україна, має тривалий досвід розвитку пам'яткоохоронного законодавства в системі радянського права, а з початку 90-х років минулого століття почала активно впроваджувати в національне законодавство міжнародні стандарти й усувати ті правові прогалини, які мали місце раніше.

І Польща, і Україна упродовж другої половини ХХ ст. послідовно удосконалювали власне пам'яткоохоронне законодавство, яке значною мірою відповідало тим основним засадам, що були закладені в пам'яткоохоронному законодавстві СРСР [167, с. 168]. Водночас ще одним спільним критерієм для профільного законодавства обох країн стала його відповідність міжнародним нормам, зокрема Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, ухваленій на Генеральній конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1972 р. [447]. Ідеться, передусім, про визначення основних понять та принципи охорони культурної спадщини. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. стала базовим документом для удосконалення національних законодавств Польщі й України. Зокрема, відповідно до ст. 2 Закону Республіки Польща «Про охорону надбань культури» від 15 лютого 1962 р., який було ухвалено ще до прийняття Конвенції, ключовим поняттям було визначено «культурне надбання». Під цим поняттям розумівся кожен рухомий або нерухомий предмет, давній чи сучасний, що має значення для спадщини і розвитку культури з огляду на його історичну, наукову або мистецьку цінність [497]. Правовій охороні підлягали, серед іншого, «культурні надбання», внесені до Реєстру пам'яток, або інші, якщо їх характер як пам'ятки є очевидним, а вони не підлягають охороні на основі окремих норм (ст. 4). При цьому згідно зі ст. 6 Закону нерухомі пам'ятки, що мають особливу цінність для національної культури,

за поданням Міністра культури та національної спадщини, визнаються Президентом держави пам'ятками історії. Своєю чергою, пам'ятки історії подаються до Комітету всесвітньої спадщини з метою внесення їх до Списку всесвітньої спадщини й охорони відповідно до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. [497]. Безпосередньо охороною пам'яток займалася Служба охорони пам'яток, яку очолював Міністр культури та національної спадщини, та її воєводські відділи, а на місцях – органи місцевого самоврядування. Воєводський охоронець пам'яток вів Реєстр пам'яток на території воєводства, до якого включалися як рухомі, так і нерухомі пам'ятки, окрім тих, що перебувають у музеях та бібліотеках [167, с. 168].

Прикметно, що термін «пам'ятки» був у польському законодавстві до 1962 р. Зокрема, згідно з Розпорядженням Президента Польщі від 6 березня 1928 р. «Про опіку над пам'ятками» [499], яке діяло до ухвалення Закону 1962 р., терміном «пам'ятка» визнається як рухомий, так і не рухомий предмет, характерний для певної епохи, що має мистецьку, культурну, історичну, археологічну або палеонтологічну цінність, підтверджену рішенням державної влади, і заслуговує з огляду на це на охорону.

Отже, і в Польщі, і в Україні до пам'яток було віднесено як нерухомі, так і рухомі об'єкти культурної спадщини. Водночас під охороною держави згідно із законом про охорону надбань/пам'яток культури передусім перебували об'єкти культурної спадщини, внесені до Реєстру пам'яток, а музейні, бібліотечні й архівні колекції охоронялися відповідно до норм спеціального галузевого законодавства. (У Польщі це – закони від 14 липня 1983 р. про національні архівні ресурси та архіви, від 21 листопада 1996 р. про музеї та від 27 червня 1997 р. про бібліотеки. В Україні – закони «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р., «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. та «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27 січня 1995 р.) [167, с. 168]. Варто відзначити, що названі спеціальні закони про охорону культурної спадщини і в Польщі, і в

Україні залишалися чинними до початку ХХІ ст. (до 2000 р. в Україні та 2003 р. у Республіці Польща). Спільним для них було й те, що вони продовжували діяти ще тривалий час після ухвалення нових конституцій (1996 р. – Україна, 1997 р. – Республіка Польща), потребуючи при цьому змін з урахуванням викликів і тенденцій розвитку профільного міжнародного законодавства [167, с. 168].

Суспільно-політичні процеси, що проходили в Польщі й Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., сприяли відходу від радянських управлінських і правових парадигм. Водночас відповідні зміни стосувалися не лише переходу на західноєвропейські демократичні стандарти, а й повернення та збереження традиційних цінностей, основу яких складали національна культура та культурна спадщина. Ці тенденції були закріплені в нових конституціях як України, так і Польщі. Так, у Преамбулі Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. [481] висловлюється вдячність прашурам ... за культуру, укорінену в християнській спадщині народу та загальнолюдських цінностях, а також зобов'язання передати прийдешнім поколінням все цінне із здобутого за більш ніж тисячу років. Безпосередньо питанням культурної спадщини присвячено дві статті польського Основного Закону. Так, згідно з частиною першою ст. 6 держава створює умови для загального й рівного доступу до культурної спадщини, яка є джерелом самобутності польської нації, її існування та розвитку. А відповідно до частини другої цієї ж статті держава надає допомогу полякам, що мешкають за кордоном, у збереженні їхніх зв'язків з національною культурною спадщиною. Крім того, статтею 73 кожному гарантується свобода користування багатствами культури. Отже, і Конституція України, і Конституція Республіки Польща закладають базові гарантії збереження об'єктів культурної спадщини народу та доступ до них.

Більш докладно правові засади охорони культурної спадщини в Польщі виписані в Законі «Про охорону пам'яток та опіку над пам'ятками» від 23 липня 2003 р. [498]. Польський професор права Я. Слугоцький звертає увагу

на те, що в порівнянні з попереднім законом головним його поняттям перестають бути «надбання культури», натомість їх замінюють поняттям «пам'ятки». Таке трактування більш послідовно відповідає міжнародним стандартам. Разом із тим поняття «надбання культури» залишається в законі, хоча й трактується як додаткове та тлумачиться у широкому розумінні, включаючи як «пам'ятки», так і інші категорії об'єктів, які не можна охопити поняттям пам'ятки. Воно, за словами автора, більше співвідноситься з поняттям «національна культурна спадщина», яке вживається в Конституції Республіки Польща та міжнародних актах [519, s. 614–615].

На відміну від трактування поняття «пам'ятка» в українському законодавстві, згідно зі ст. 3 польського Закону «Про охорону пам'яток та опіку над пам'ятками» пам'ятка – нерухоме або рухоме майно, його частини або зібрання, які є витвором людини або пов'язані з її діяльністю і є свідченням минулої епохи або події, чия охорона становить суспільний інтерес з огляду на їх історичну, художню чи наукову цінність [498]. Польський Закон також розмежовує поняття охорони й опіки пам'яток. Відповідно до ст. 4 Закону охорона пам'яток є функцією органів публічної адміністрації і полягає в забезпеченні правових, організаційних і фінансових умов для охорони, використання й утримання пам'яток, запобігання їх знищенню, пошкодженню або викраденню, контролю за станом збереження і використання тощо. Натомість згідно зі ст. 5 опіка над пам'ятками здійснюється їх власниками або користувачами й полягає в забезпеченні умов для їх наукового дослідження, утриманні пам'ятки та оточуючого її середовища в найкращому стані, проведенні реставраційних, консерваційних і будівельних робіт біля пам'ятки, використанні пам'ятки у спосіб, що гарантує її тривале збереження, популяризації й розповсюдженні знань про пам'ятку. При цьому охороні й опіці підлягають як нерухомі, так і рухомі пам'ятки. Відповідно до ст. 7 Закону формами охорони пам'яток є:

- 1) внесення до Реєстру пам'яток;
- 1а) внесення до Списку скарбів спадщини;

- 2) визнання як історичного пам'ятника;
- 3) створення культурного парку;
- 4) встановлення охорони в плані місцевого територіального розвитку та ін. [498].

Нерухомі пам'ятки вносяться до Реєстру рішенням воєводського консерватора пам'яток за поданням власника нерухомої пам'ятки або користувача земельної ділянки, на якій знаходиться пам'ятка. До Реєстру також може бути внесене оточення пам'ятки, її географічна, історична або традиційна назва. Внесення нерухомої пам'ятки до Реєстру за поданням воєводського консерватора пам'яток відображається в земельному реєстрі й кадастрі нерухомості, офіційно оприлюднюється у воєводському віснику. Своєю чергою, рухомі пам'ятки вносяться до Реєстру рішенням воєводського консерватора пам'яток за поданням власника пам'ятки. Воєводський консерватор пам'яток може ухвалити рішення про внесення рухомої пам'ятки до Реєстру без такого подання за умови обґрунтованого побоювання знищення, пошкодження чи незаконного вивезення пам'ятки за кордон [167, с. 170].

Відповідно до ст. 15 Закону «Про охорону пам'яток та опіку над пам'ятками» Президент Республіки Польща за поданням Міністра культури та національної спадщини (Міністр робить подання на основі рішення Ради охорони пам'яток) своїм розпорядженням може визнати пам'ятником історії нерухому пам'ятку, що внесена до Реєстру, або культурний парк, які становлять особливу цінність для культури [498].

У Польщі Рада гміни після консультації з консерватором воєводства своєю постановою може створити культурний парк для захисту культурного ландшафту та збереження ландшафтних територій із нерухомими пам'ятками, характерними для місцевої традиції будівництва і поселення. На території культурного парку можуть вводитися заборони й обмеження щодо будівництва, промислової, сільськогосподарської чи торгової діяльності,

розміщення малих архітектурних форм і реклами, зміни способу використання пам'яток, зберігання сміття та ін. [167, с. 170].

Генеральний консерватор пам'яток Республіки Польща (за посадою є державним секретарем або його заступником у Міністерстві культури та національної спадщини) веде національний реєстр нерухомих пам'яток у вигляді збірки облікових карток пам'яток, що перебувають на воєводському обліку пам'яток. Своєю чергою, воєводський консерватор пам'яток веде воєводський облік пам'яток у формі облікових карток пам'яток, що розташовані на території воєводства, а вїйт (бургомістр, президент міста) веде гмінний облік пам'яток у формі збірки облікових карток пам'яток, що знаходяться на території гміни. При цьому у гмінному обліку пам'яток повинні бути: 1) нерухомі пам'ятки, внесені до Реєстру; 2) інші нерухомі пам'ятки, що знаходяться у воєводському реєстрі пам'яток; 3) інші нерухомі пам'ятки, визначені вїйтом (мером, президентом міста) за погодженням з консерватором пам'яток воєводства [498].

Згідно зі ст. 11 Закону «Про охорону пам'яток та опіку над пам'ятками» до Реєстру не вносяться пам'ятки, які: 1) внесені до Списку скарбів спадщини; 2) внесені до музейних інвентарів; 3) є частиною національного бібліотечного ресурсу [498].

До Списку скарбів спадщини Республіки Польща згідно зі ст. 14а Міністром культури та національної спадщини вносяться рухомі пам'ятки за категоріями (12 категорій), де основними критеріями є особлива цінність для культурної спадщини, вік й оціночна вартість. Так, для пам'яток археології, архітектури, пам'ятників і скульптур критерієм внесення є вік понад 100 років; для картин, рисунків, графіки, мозаїк, фотографій, фільмів, негативів тощо – вік понад 50 років і вартість не менше 15 тис. євро; інканабул і манускриптів, рукописних карт і музичних партитур – вік понад 50 років; книг друкованих – вік понад 100 років і вартість не менше 50 тис. євро; карт друкованих – вік понад 200 років; транспортних засобів – вік понад 75 років і вартість не менше 50 тис. євро [498]. До Списку скарбів спадщини можуть

включатися й інші пам'ятки віком понад 50 років і вартістю не менше 50 тис. євро. При цьому пам'ятки, щодо яких розпочато процедуру внесення до Реєстру або Списку скарбів спадщини, уже підлягають охороні. Забороняється будь-яка консерваційна, реставраційна чи інша діяльність, яка може призвести до пошкодження чи зміни вигляду пам'ятки.

Певним аналогом польського Списку скарбів спадщини в Україні є Державний реєстр національного культурного надбання. Однак чинне законодавство не передбачає його офіційного утвердження у формі єдиного документа та оприлюднення, як це передбачено законодавством для Державного реєстру нерухомих пам'яток України [188]. Наслідком цього є фактична відсутність Державного реєстру національного культурного надбання, що не гарантує збереження й заборону вивозу за кордон унікальних культурних цінностей [185, с. 23].

Особливістю польського законодавства є ведення Генеральним консерватором пам'яток згідно зі ст. 23 Закону «Про охорону пам'яток та опіку над пам'ятками» Національного списку пам'яток, викрадених чи незаконно вивезених за кордон. Із цією метою воєводський консерватор пам'яток, органи поліції, прикордонної служби, національної податкової адміністрації, прокурори та директори музеїв і бібліотек, які є установами культури, зобов'язані негайно передати, для включення до переліку, інформацію про викрадені або незаконно вивезені за кордон пам'ятки [498].

Крім того, у Польщі відповідно до ст. 24а Закону «Про охорону пам'яток та опіку над пам'ятками» Міністр культури та охорони національної спадщини веде Національний реєстр втрачених культурних цінностей, до якого включаються: пам'ятки, внесені до Реєстру; пам'ятки, включені до Списку скарбів спадщини; музейні експонати, бібліотечні й архівні матеріали, які є частиною національного бібліотечного чи архівного ресурсу [498]. Такий реєстр формується на основі даних органів поліції, прокуратури, воєводських консерваторів пам'яток, головного директора

державних архівів, власників речей або осіб, які керують організаційною одиницею, у колекції чи ресурсах яких цей об'єкт перебував.

Висновки до розділу 4

1. Встановлено, що Україна бере активну у діяльності міжнародних організацій, спрямовану на захист культурних прав громадян і культурної спадщини. Приєднавшись ще в радянський період до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 1966 р., наша держава послідовно адаптує національне законодавство до його положень. Особливе значення для України має забезпечення виконання Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., а також протоколів до неї. Враховуючи загрозу об'єктам культурної спадщини в окупованому Криму і на Донбасі, а також небажання Російської Федерації щодо співпраці з метою їх захисту, Україною було активізовано співпрацю з міжнародними пам'яткоохоронними організаціями та 30 квітня 2020 р. ратифіковано Другий Протокол до Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Крім того, Україна активно співпрацює з ЮНЕСКО у рамках Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р., Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., Конвенції про охорону підводної культурної спадщини 2001 р., Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. Для України, окрім актів ООН та ЮНЕСКО, важливе значення мають документи Ради Європи. Загалом аналіз правових актів зазначених міжнародних організацій дає підстави стверджувати про високий рівень їх імплементації в національне законодавство України як шляхом ратифікації міжнародних актів, так і врахування основних положень у спеціальних

законах України: «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та ін. Крім того, до Кримінального кодексу України й Кодексу України про адміністративні правопорушення внесено зміни, спрямовані на приведення їх норм у відповідність із міжнародними у частині відповідальності за порушення пам'яткоохоронного законодавства. Разом із тим національне законодавство потребує подальшого удосконалення щодо забезпечення охорони об'єктів культурної спадщини, внесених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також нематеріальної культурної спадщини.

2. Доведено, що охорона культурної спадщини в Україні потребує удосконалення національного законодавства з урахуванням кращої зарубіжної практики. При цьому врахування зарубіжного досвіду не може відбуватися шляхом простого запозичення певних норм чи копіювання державної політики, оскільки кожна держава має свої правові особливості й національні традиції, які не спрацюють в українських умовах або, навіть, можуть бути шкідливими. Встановлено, що відсутність вертикалі державних органів охорони культурної спадщини, наявність судового прецеденту та непорушне право охорони приватної власності в країнах англосаксонського права не зовсім підходять для української пам'яткоохоронної сфери. Водночас заслуговує на увагу політика країн англосаксонського права щодо стимулювання пам'яткоохоронної діяльності та меценатства шляхом надання пільг і преференцій. Крім того, корисним для України в умовах окупації Криму і збройного конфлікту на Донбасі є британський досвід ухвалення законодавства про захист об'єктів культурної спадщини у зоні збройних конфліктів та формування спеціальних військових підрозділів для захисту культурних цінностей.

Обґрунтовано, що кориснішим для нашої держави є досвід європейських країн континентального права, в яких правова система та система державного управління схожі з українськими. Серед європейських

країн виділено передусім досвід Франції, Італії та Польщі. Ці країни обрані нами з огляду на кілька важливих критеріїв. По-перше, усі вони є членами Європейського Союзу, стати членом якого прагне й Україна. По-друге, ці країни мають велику кількість пам'яток культурної спадщини та давні традиції законодавчого забезпечення їх охорони, водночас демонструючи певну тяглість законодавства, незважаючи на його зміни. По-третє, зазначені країни є унітарними, водночас надають значні повноваження у сфері охорони культурної спадщини органам місцевого самоврядування, що вкрай актуально для нашої держави у контексті адміністративної реформи та децентралізації влади. За результатами аналізу зарубіжного досвіду запропоновано кодифікувати національне пам'яткоохоронне законодавство, ухвалити загальнодержавну програму захисту культурної спадщини, а також реалізувати комплекс заходів, спрямованих на захист пам'яток національного й місцевого значення.

РОЗДІЛ 5

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО Й ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

5.1. Розвиток національного законодавства щодо охорони культурної спадщини й перспективи його удосконалення

Упродовж багатьох десятиліть радянська влада намагалася нівелювати національні культурні особливості окремих народів Радянського Союзу, формуючи так званий радянський народ, духовною основою розвитку якого була російська культура. При цьому специфікою радянського законодавства у сфері культури було забезпечення доступу громадян до надбань так званої соціалістичної культури й розвиток на її основі відповідних духовних, творчих та інших потреб. Натомість культурні надбання попередніх епох визнавалися пережитками, збереження яких можливе лише за умови, якщо це не суперечить марксистсько-ленінській ідеології та класовій теорії.

Специфічна роль культури простежується передусім у Конституції (Основному Законі) УРСР, прийнятій позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. З одного боку, їй була відведена особлива роль, свідченням чого є наявність окремої (третьої) глави «Соціальний розвиток і культура» (після глави 1 «Політична система» та глави 2 «Економічна система») і віднесення її разом із попередніми до розділу «Основи суспільного ладу і політики Української РСР». З іншого боку, лише в одній статті Конституції – ст. 27 – держава гарантувала охорону, примноження і використання «духовних цінностей» із метою виховання людей та підвищення їх культурного рівня. Тим самим усе культурне надбання зводилося лише до духовних цінностей, без уточнення самого терміну [114]. Водночас у розділі, присвяченому правам, свободам та обов'язкам громадян, громадянам гарантувалося право

на користування досягненнями культури, яке забезпечувалося загальним доступом до «цінностей вітчизняної і світової культури», розвитком мережі закладів культури, кіно, радіо та бібліотек, а також культурним обміном з іншими державами (ст. 44) [114]. Своєю чергою, основним законодавчим актом, яким визначалася політика держави й урегульовувалися правовідносини у сфері охорони культурної спадщини, був Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 р. [322], на аналізі норм якого ми докладніше зупинилися в попередньому розділі. Таким чином, у радянському законодавстві упродовж багатьох століть так і не вдалося уніфікувати основні терміни й поняття, що негативно позначалося на охороні культурної спадщини в цілому, а головне – рішення Комуністичної партії, які визначали культурну політику держави, підлягали безумовному виконанню, навіть якщо вони суперечили нормам чинного законодавства.

Здобуття Україною незалежності поставило на порядок денний зміну державних пріоритетів. Йшлося передусім про відхід від парадигми першості суспільного й забезпечення гарантій індивідуальних прав і свобод. У цьому контексті культурні права людини та громадянина набували особливо змісту, оскільки на їх прикладі в радянський період яскраво проявлялася дискримінаційна політика радянського центру по відношенню до інших, не російських, народів та етносів.

Зміну державних підходів по відношенню до культурної спадщини було започатковано з ухваленням 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України. Цим документом гарантувалося «національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя» [35]. І хоча в Декларації безпосередньо не містилися державні гарантії охорони та збереження культурної спадщини, проте національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР

проголошувалися виключно власністю народу Республіки, а також застерігалось право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР [35]. Отже, Декларація про державний суверенітет України визначила засади державної політики майбутньої незалежної України по відношенню до культурних цінностей.

Надаючи велике значення відродженню національної культури українського народу й забезпеченню культурних прав громадян України, Верховна Рада 14 лютого 1992 р. ухвалила Закон «Основи законодавства України про культуру» [208]. (Закон втратив чинність з ухваленням Закону України «Про культуру» № 2778-VI від 14 грудня 2010 р.) Новаціями Закону, у порівнянні з радянським законодавством, стало його спрямування на забезпечення суверенних прав України в галузі культури, відродження й розвиток культури українського народу та культур національних меншин, які проживають на території нашої держави. При цьому збереження та примноження культурних надбань відповідно до ст. 2 Закону були визнані одними з основних принципів культурної політики України, а серед пріоритетів культурної політики згідно зі ст. 3 – збереження, відтворення й охорона культурно-історичного середовища [208].

Базовим поняттям Закону «Основи законодавства України про культуру» є «культурні цінності» [488, р. 39]. Зокрема, ст. 14 регламентує збереження і використання культурних цінностей. До них віднесено об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення. Водночас запроваджувалося поняття «об'єкти національного культурного надбання», до яких віднесено «унікальні цінності матеріальної та духовної культури», а також «культурні цінності, що мають виняткове історичне значення для формування національної самосвідомості українського народу» [208].

«Об'єкти національного культурного надбання» підлягали згідно з частиною першою ст. 14 Закону занесенню до Державного реєстру

національного культурного надбання. Відповідно до частини другої цієї самої статті держава повинна була, серед іншого, забезпечити збереження і використання культурних цінностей, охорону пам'яток та об'єктів культурної спадщини, які перебували на зберіганні в музеях, архівах, бібліотеках, гарантувати до них вільний доступ, у тому числі й на пільгових умовах для окремих категорій громадян, та ін. [208]. Таким чином, важливою новелою Закону «Основи законодавства України про культуру» стало запровадження Державного реєстру національного культурного надбання, до якого мали заноситися й підлягати державній охороні не лише нерухомі пам'ятки й унікальні культурні об'єкти, а й інші цінності, зокрема духовні.

На розвиток норм Основ законодавства України про культуру було розроблено й постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 затверджено Положення про Державний реєстр національного культурного надбання [226]. Згідно з п. 2 Положення встановлено п'ять видів пам'яток: історії, археології, містобудування та архітектури, мистецтва, документальні. До кожного виду наведено розширений перелік об'єктів, які підлягають занесенню до Реєстру з огляду на їх виняткову історичну, художню, наукову чи іншу культурну цінність, а також важливе значення для українського народу та його вклад у всесвітню культурну спадщину. Відповідно до п. 7 Положення вивезення за кордон внесених до Державного реєстру національного культурного надбання пам'яток забороняється [226]. Головним недоліком цього акта, на наше переконання, є те, що не було визначено єдиного державного органу, відповідального за його формування, та чітких критеріїв, за якими пам'ятки підлягали відбору та внесенню до Реєстру. Такі критерії мали розроблятися окремо для музейної, архівної, бібліотечної галузі.

Характерно, що положення про формування Державного реєстру національного культурного надбання увійшли до спеціальних законів, якими регулюються суспільні відносини в архівній, музейній та бібліотечній галузях. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про Національний

архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII [313] Порядок внесення документів Національного архівного фонду до Державного реєстру національного культурного надбання затверджується Кабінетом Міністрів України. А згідно зі ст. 16 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27 січня 1995 р. № 32/95-ВР [270] відповідно до умов урядового положення до Державного реєстру національного культурного надбання повинні включатися особливо цінні й рідкісні документи та колекції бібліотек. Своєю чергою, ст. 16 Закону України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР із подальшими змінами [310] передбачає не лише внесення до Державного реєстру національного культурного надбання унікальних музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань Музейного фонду України та предметів музейного значення, що підлягають внесенню до Музейного фонду України і мають виняткове художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, а також визначає суб'єкта такого внесення. Ним визнається центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері культури, який, зокрема, повинен затвердити Порядок віднесення музейних предметів Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання [310].

Оскільки Кабінет Міністрів України всупереч вимогам законодавства так і не затвердив Порядок внесення документів Національного архівного фонду до Державного реєстру національного культурного надбання, окремі суб'єкти владних повноважень приступили до розроблення власних підзаконних актів, спрямованих на упорядкування процесу формування зазначеного Реєстру [159, с. 39–40]. Так, за свідченням І. М. Мищака, 19 листопада 1998 р. Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України та НАН України видали спільний наказ № 73/298, яким затвердили Методику та критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання; Міністерство культури і мистецтв

України наказом № 653 від 25 жовтня 2001 р. затвердило Порядок занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України, а наказом № 708 від 20 листопада 2001 р. – Інструкцію про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання [185, с. 23]. Таким чином розпочалася розрізнена робота окремих відомств щодо формування Державного реєстру національного культурного надбання.

Конституція України від 28 червня 1996 р. більш послідовно, у порівнянні з Конституцією УРСР, забезпечила гарантії культурних прав громадян та обов'язки держави по відношенню до культурної спадщини попередніх поколінь. Так, згідно зі статтями 11–12 Основного Закону держава зобов'язалася сприяти розвитку культури й культурної самобутності як представників української нації в Україні й за її межами, так і представників інших народів та національних меншин, які проживають на території України [115]. Безпосередньо конституційні гарантії охорони культурної спадщини закладено в ст. 54 Основного Закону України. Відповідно до частини четвертої цієї статті культурна спадщина охороняється законом [115], тобто, передбачено ухвалення спеціального закону. Як уже зазначалося, на час прийняття Конституції України охорона культурної спадщини здійснювалася відповідно до норм Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 р. [322]. Разом із тим у частині п'ятій ст. 54 Конституції України закладено обов'язок держави не лише забезпечити збереження об'єктів культурної спадщини, а й повернення тих культурних цінностей українського народу, які перебувають за кордоном.

Наведені конституційні гарантії потребували оновлення профільного законодавства й активізації державної політики щодо охорони культурної спадщини. Крім того, на рівні підзаконних актів було узагальнено основні проблемні аспекти культурної галузі, які потребували негайного вирішення. Так, у постанові Кабінету Міністрів України «Про стан і заходи щодо

розвитку української культури» від 22 лютого 1996 р. № 236 зверталася увага на скорочення мережі закладів культури, скрутне становище музеїв та факти розкрадання культурних цінностей. При цьому вказувалося на практичні недоліки роботи Міністерства культури і мистецтв, у тому числі невиконання положень чинного законодавства та повільну розробку необхідних законодавчих і підзаконних актів, зокрема унормування переміщення об'єктів культурної спадщини через державний кордон України. Міністерству, серед іншого, було доручено посилити охорону об'єктів культурної спадщини. Крім того, наголошено на необхідності завершення підготовки Державного реєстру національного культурного надбання, а також Зводу пам'яток історії та культури України [338].

На жаль, виконання норм Конституції України й основних положень законодавства у частині охорони та збереження культурної спадщини було ускладнено через обмежене бюджетне фінансування культури в цілому та скорочення мережі закладів культури, а також наростання кризових явищ в управлінні, відсутність чіткої міжвідомчої координації тощо [488, р. 40]. У таких умовах ряд кроків, спрямованих на поліпшення пам'яткоохоронної діяльності, було здійснено Главою держави. Зокрема, Указом Президента України від 9 грудня 1995 р. № 1138/95 «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» [304] (указ втратив чинність на підставі Указу Президента № 1071/2001 від 13 листопада 2001 р.) було затверджено Склад Комісії з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури при Президентові України на чолі з головою правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, академіком НАН України П. Т. Троньком, а також доручено Комісії розробити Державну програму відтворення пам'яток історії та культури, передбачивши в ній відбудову комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря, Успенського собору Києво-Печерської Лаври у місті Києві та інших визначних пам'яток. Програма відтворення видатних пам'яток історії та культури України було розроблена й затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р.

№ 700 [347] (Постанова втратила чинність на підставі постанови Уряду № 543 від 21 березня 2007 р.).

На наше переконання, подібна «відтворювальна» діяльність суперечить міжнародним нормам у сфері охорони культурної спадщини та є хибною, оскільки відвертає увагу держави від безпосередньої пам'яткоохоронної діяльності та, головне, призводить до значних фінансових витрат, які можна було б спрямувати на охорону й реставрацію тих пам'яток, яким загрожує знищення та руйнування. Однак у тогочасних українських реаліях привернення уваги Президента України й залучення науковців до проблем охорони культурної спадщини на державному рівні дало певні позитивні результати, у тому числі стало поштовхом для оновлення нормативної бази охорони культурної спадщини. Так, на виконання міжнародних зобов'язань України було прийнято Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV [271]. Передусім у ст. 1 Закону подано визначення поняття «культурні цінності» й наведено їх розширений перелік за видами, а також визначення інших базових понять, що сприяло уніфікації національного законодавства та приведенню його у відповідність до міжнародних норм і стандартів. Зокрема, норми Закону поширюються на всі культурні цінності, незалежно від форми власності на них. Закон, серед іншого, регламентує компетенцію органів державної влади у сфері вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, право власності на культурні цінності, порядок тимчасового вивезення та ввезення культурних цінностей, визначає культурні цінності, які підлягають поверненню в Україну, а також ті, що не підлягають вивезенню з України тощо.

Позитивним, на нашу думку, є встановлення державного контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей, зокрема розроблення відповідно до положень Закону «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» зразка Свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України,

затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 984 [73], затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 «Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» [254], врахування цих положень у Додатку до Закону України «Про Митний тариф України» від 19 вересня 2013 р. № 584-VII [45] та інших законодавчих і підзаконних актах України.

Разом із тим слід наголосити, що розроблення й затвердження підзаконних актів Міністерством культури, необхідних для виконання норм Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р., відбувалося повільно. Так, для прикладу, налагодження ефективного контролю за вивезенням і ввезенням культурних цінностей можливе лише за наявності відповідних реєстрів та доступу до них контролюючих органів. Проте лише 3 вересня 2013 р. наказом Міністерства культури України № 819 було затверджено форми та порядки ведення реєстрів культурних цінностей, у тому числі:

- 1) форму Реєстру культурних цінностей, втрачених під час та внаслідок Другої світової війни (музеї), та Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, втрачених під час та внаслідок Другої світової війни (музеї);
- 2) форму Реєстру культурних цінностей, втрачених під час та внаслідок Другої світової війни (бібліотеки), та Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, втрачених під час та внаслідок Другої світової війни (бібліотеки);
- 3) форму Реєстру культурних цінностей, повернених до України, та Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, повернених до України;
- 4) форму Реєстру культурних цінностей, які пов'язані з історією українського народу і перебувають за межами України, та Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, які пов'язані з історією українського народу і перебувають за межами України;

5) форму Реєстру культурних цінностей, які знаходяться в національному розшуку, та Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, які знаходяться в національному розшуку;

6) форму Реєстру культурних цінностей, які знаходяться в розшуку за запитами інших держав, та Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, які знаходяться в розшуку за запитами інших держав;

7) форму Реєстру конфіскованих культурних цінностей та Порядок ведення Реєстру конфіскованих культурних цінностей;

8) форму Реєстру культурних цінностей, на які видано свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України, та Порядок ведення Реєстру культурних цінностей, на які видано свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України [300]. Однак формування зазначених реєстрів Міністерством культури у повному обсязі не забезпечено й досі, що істотно ускладнює контроль за ввезенням і вивезенням культурних цінностей.

Поворотним моментом у справі законодавчого забезпечення пам'яткоохоронної діяльності стало ухвалення Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. № 1805-III [323]. Цей Закон змінив ще радянський Закон «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 р., який уже давно не відповідав вимогам часу. По-перше, розробники Закону врахували основні тенденції міжнародно-правового забезпечення охорони культурної спадщини, зокрема положення Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. [447], що знайшло відображення вже в самій назві Закону. По-друге, у ст. 1 Закону наведено визначення основних термінів і понять, які по-різному тлумачилися в національних законодавчих та підзаконних актах. По-третє, у Законі намагалися поєднати та врахувати як норми міжнародного права, так і національні правові традиції. Звісно, таке поєднання не завжди є корисним, свідченням чого є критичні зауваження на адресу розробників Закону, у тому числі щодо визначень базових термінів і понять, та внесення

до нього багатьох змін уже в перші роки після прийняття. Водночас подібний підхід щодо правонаступності, зокрема встановлення категорій пам'яток національного та місцевого значення, дав змогу поширити пам'яткоохоронні заходи на ті об'єкти культурної спадщини, які були включені до списків (переліків) пам'яток історії та культури відповідно до Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 р.

До позитивних новацій Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. також слід віднести класифікацію об'єктів культурної спадщини за типами та видами (ст. 2), регламентацію повноважень органів охорони культурної спадщини, запровадження захисту традиційного середовища, встановлення джерел фінансування охорони культурної спадщини, відповідальності за порушення законодавства про охорону культурної спадщини, порядку залучення вчених і пам'яткоохоронців-практиків до роботи у науково-методичних та консультативних радах при державних органах охорони культурної спадщини, участі громадян у пам'яткоохоронній діяльності тощо.

На сьогодні головним документом, який визначає правові зобов'язання власника по відношенню до пам'яток і щойно виявлених об'єктів культурної спадщини чи їх частин, є охоронний договір. Такий договір відповідно до частини першої ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. власники чи уповноважені ними органи (особи) повинні укласти з органом охорони культурної спадщини [323]. Варто відзначити, що Законом України № 2518-VI від 9 вересня 2010 р. статтю 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. було доповнено другою частиною, згідно з якою «при передачі пам'ятки, щойно виявленого об'єкта культурної спадщини чи її (його) частини у володіння, користування чи управління іншій особі істотною умовою договору про таку передачу є забезпечення особою, якій передається пам'ятка, щойно виявлений об'єкт культурної спадщини чи її (його) частина, збереження пам'ятки, щойно

виявленого об'єкта культурної спадщини чи її (його) частини відповідно до вимог цього Закону та умов охоронного договору...» [323]. Згідно із вимогами Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. та положеннями охоронного договору власник чи уповноважена ним особа повинні забезпечити охорону, проводити необхідні ремонтні та інші роботи, які забезпечать збереження та використання пам'ятки.

На розвиток норм Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1768 затверджено Порядок укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини [255]. Згідно з п. 2 Порядку власник пам'ятки чи її частини або уповноважений ним орган (особа) зобов'язаний не пізніше ніж через один місяць з моменту отримання пам'ятки чи її частини у власність або у користування укласти охоронний договір із відповідним органом охорони культурної спадщини. В охоронному договорі, зокрема, зазначаються особливості режиму використання пам'ятки, види і терміни виконання реставраційних, консерваційних, ремонтних робіт, робіт з упорядження її території, інших пам'яткоохоронних заходів [255]. Необхідність зазначених робіт визначається відповідним органом охорони культурної спадщини. До охоронного договору згідно з п. 6 Порядку також додаються: 1) акт технічного стану пам'ятки; 2) опис культурних цінностей і предметів, які належать до пам'ятки, знаходяться на її території чи пов'язані з нею і становлять історичну, наукову, художню цінність, з визначенням місця і умов зберігання та використання; 3) план поверхів пам'яток-будівель і споруд (у масштабі 1:100); 4) план інженерних комунікацій та зовнішніх мереж (за наявності); 5) генеральний план земельної ділянки, на якій розташована пам'ятка; 6) паспорт пам'ятки [255]. Порядок також передбачає дотримання власником пам'ятки або уповноваженим ним органом (особою) вимог протипожежної, санітарної, екологічної безпеки, виконання режиму використання пам'яток та пов'язаних з ними будівель, територій, культурних цінностей. При цьому будь-які роботи, пов'язані з консервацією,

реабілітацією, реставрацією, музеєфікацією пам'ятки та упорядкуванням її території, повинні вестися відповідно до науково-проектної документації на основі письмового дозволу органу охорони культурної спадщини [255].

Варто наголосити, що відповідно до частини четвертої ст. 23 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. відсутність охоронного договору не звільняє власника чи уповноважену ним особу від обов'язків щодо охорони пам'ятки культурної спадщини. Крім того, згідно з частиною першою статті 44 цього самого Закону у редакції Закону № 2518-VI від 9 вересня 2010 р. за ухилення власника пам'ятки або уповноваженого ним органу від підписання охоронного договору або за порушення ним режиму використання пам'ятки передбачено накладення фінансових санкцій у розмірі від ста до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [323]. Однак такі санкції на сьогодні, на нашу думку, не є надійним стримуючим фактором для забезпечення виконання власниками пам'яток своїх зобов'язань і потребують істотного збільшення.

Слід також відзначити, що до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. постійно вносяться зміни, покликані поліпшити пам'яткоохоронну діяльність. Особливо це помітно у контексті його приведення у відповідність до міжнародного пам'яткоохоронного законодавства. Це, зокрема, зміни, запроваджені законами України: «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» від 19 червня 2018 р. № 2457-VIII [277], «Про прилеглу зону України» від 6 грудня 2018 р. № 2641-VIII [330] та ін. Крім того, норми Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. узгоджено з іншими законодавчими актами України, зокрема Цивільним кодексом України, Земельним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Законом України «Про рекламу» тощо.

Разом із тим варто вказати й на не зовсім вдалі спроби приведення національного законодавства у відповідність до норм міжнародного права. Так, для прикладу, Закон «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу» від 8 лютого 2018 р. № 2289-VIII [278], хоча і є досить стислим за своїм обсягом (зміни внесено до п'яти статей), викликає ряд зауважень з огляду на набір загальних і нечітких формулювань, у тому числі термінологічних («відповідна науково-практична документація», «виключна недоторканність»), використання оціночних суджень («місце масової загибелі людей») (доповнення ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» абзацом двадцять третім); встановлення заборони «на ведення будь-яких форм діяльності, зокрема підводно-екскурсійної, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації» без врегулювання відповідальності за порушення такої заборони (доповнення ст. 30 Закону України «Про охорону культурної спадщини» частиною п'ятою) тощо.

На виконання Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. також було розроблено й ухвалено ряд важливих підзаконних актів, спрямованих на врегулювання охорони та збереження об'єктів культурної спадщини, удосконалення системи їх обліку тощо. Йдеться, зокрема, про затвердження: постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878 Списку історичних населених місць України [381], постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [249], постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1768 Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини [255], постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 316 Порядку видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки,

охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під земною поверхнею, під водою на території України [247], постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 318 Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць [251], постановою Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2002 р. № 1330 Комплексної програми паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003–2010 роки [105] та ін.

Разом із тим вважаємо за необхідне відзначити певне звуження предмета охорони, визначеного Законом «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. Передусім, до пам'яток віднесено лише нерухомі об'єкти культурної спадщини (радянське законодавство, як уже зазначалося, до пам'яток відносило й рухомі об'єкти). Як наслідок, у Законі акцент зроблено на формуванні й наповненні Державного реєстру нерухомих пам'яток України, натомість Державний реєстр національного культурного надбання взагалі опиняється поза сферою дії Закону.

Формування єдиного Переліку об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, відбулося на основі постанов Уряду України № 928 від 3 вересня 2009 р. «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (із прийняттям цієї постанови втратили чинність постанови Ради Міністрів Української РСР від 21 липня 1965 р. № 711 і Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761) та № 929 від 10 жовтня 2012 р. «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [188, с. 18]. Передусім до Державного реєстру нерухомих пам'яток України було включено ті пам'ятки, які перебували під охороною відповідно до постанов Ради Міністрів УРСР. Зрештою, після тривалої перерви Державний реєстр нерухомих пам'яток

України було доповнено пам'ятками м. Києва згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 30 серпня 2017 р. № 659 [283]. Таким чином, станом на початок 2020 р. до Реєстру пам'яток національного значення України включено 907 об'єктів [358]. Водночас наповнення Реєстру пам'яток місцевого значення [357], зміни до якого вносяться наказами Міністерства культури, відбувається значно інтенсивніше.

Характерно, що Державний реєстр нерухомих пам'яток України, доступ до якого є на офіційному веб-сайті Міністерства культури, викликає чимало критичних зауважень. Його специфікою є наявність інформації про об'єкти культурної спадщини за територіальним принципом, яка включає лише назву та перелік об'єктів і їх датування. Натомість, як зауважує І. М. Мищак, немає інформації про загальний стан пам'яток, їх власника або користувача, потребу чи необхідність реставрації або консервації об'єкта, доступ туристів до пам'ятки, вартість відвідування тощо. Така інформація, наголошує вчений, відповідно до вимог міжнародного пам'яткоохоронного законодавства, повинна бути доступною для усіх бажаючих [188, с. 19].

Схожу із Законом України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. структуру має Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. № 1626-IV [320]. Фактично цей Закон також ухвалювався з урахуванням міжнародних зобов'язань України та в нерозривному зв'язку із Законом України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р., оскільки археологічна спадщина подається як складова частина культурної спадщини. У Законі також наведено визначення основних понять, окреслено повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері охорони археологічної спадщини тощо. Особливістю Закону є докладна регламентація порядку здійснення наукових досліджень археологічної спадщини, а також прав та обов'язків дослідників, що узгоджується з міжнародним правом охорони археологічної

спадщини. Відповідно до ст. 12 Закону право розробляти та впроваджувати наукові підходи у сфері охорони археологічної спадщини, координувати археологічні дослідження й проводити археологічну експертизу, формувати раду для видачі кваліфікаційних документів з метою дослідження археологічної спадщини, а також зберігати архів звітів про археологічні дослідження надано державній установі – Інституту археології Національної академії наук України. Разом із тим Закон статтею 13 передбачає наявність громадського контролю за станом збереження, охорони, музеєфікації об'єктів археологічної спадщини [320]. Заслуговує на увагу й ст. 18 Закону, відповідно до якої усі археологічні знахідки, отримані під час проведення археологічних розкопок, є державною власністю та включаються до Музейного фонду України.

На час ухвалення Закону України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. [320] одними з основних загроз для археологічної спадщини в нашій державі стали знищення та руйнування об'єктів шляхом розорювання, прокладання шляхів і комунікацій та здійснення будівельних робіт, а також незаконні археологічні розкопки. Враховуючи численні звернення пам'яткоохоронців та з метою мінімізації зазначених загроз Законом України «Про охорону археологічної спадщини» було внесено зміни до частини дев'ятої ст. 118 Земельного кодексу України, відповідно до яких проект відведення земельної ділянки підлягає погодженню, серед іншого, з органами охорони культурної спадщини [71], а також до ст. 298 Кримінального кодексу України, якими запроваджено кримінальну відповідальність за знищення, руйнування чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, які мали місце під час пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини [124], тобто проведення незаконних археологічних розкопок. Разом із тим слід наголосити, що проблема незаконних археологічних розкопок з метою пошуку та підпільного продажу об'єктів археологічної спадщини й надалі залишається актуальною, оскільки органи державної влади та місцевого

самоврядування не мають належних коштів для забезпечення охорони пам'яток археології й об'єктів археологічної спадщини.

Активізації нормотворчої діяльності й удосконаленню державної політики у сфері охорони культурної спадщини значною мірою посприяло прийняття Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки, затвердженої Законом України від 20 квітня 2004 р. № 1692-IV [59]. Розробники Програми розглядали її як складову частину підготовки й реалізації базових законотворчих ініціатив і практичних заходів з метою приведення національного пам'яткоохоронного законодавства у відповідність до міжнародних норм і зобов'язань України, поліпшення державного фінансування галузі та збільшення її туристичного потенціалу.

Перевагою Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки стало розроблення плану заходів на її виконання, який включав чіткий перелік необхідних законодавчих змін із встановленим терміном їх розроблення, а також визначення виконавців тих чи інших заходів із числа органів державної влади, місцевого самоврядування, наукових установ та ін. І хоча Програма повністю так і не була реалізована, вона стало поштовхом для активізації науково-дослідних робіт у пам'яткоохоронній сфері та реалізації за кошти державного бюджету ряду практичних ініціатив, спрямованих на охорону, реставрацію пам'яток, проведення ремонтних робіт на об'єктах культурної спадщини та ін. Так, наказом Міністерства культури і туризму України від 27 лютого 2007 р. № 8 (із подальшими змінами) було затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з охорони культурної спадщини, паспортизації, інвентаризації та реставрації пам'яток архітектури і пам'яток культурної спадщини [252], яким визначено механізм розподілу Міністерством бюджетних коштів за програмою «Збереження історико-культурної та архітектурної спадщини в заповідниках, здійснення заходів з охорони культурної спадщини,

паспортизація, інвентаризація та реставрація пам'яток архітектури і пам'яток культурної спадщини». Одержувачами цільових коштів могли стати суб'єкти господарювання та громадські організації, які мали досвід діяльності у сфері охорони культурної спадщини не менше двох років, належну кваліфікацію й наукову та матеріально-технічну базу, провадили незбиткову діяльність упродовж двох останніх років. Такі суб'єкти повинні надати необхідні фінансово-економічні розрахунки та бездефіцитний фінансовий план роботи на рік. Закупівля товарів і послуг здійснюються на основі укладеного договору й затвердженого кошторису, а звіт про виконання програми щопівроку подається до Міністерства фінансів у порядку подання фінансової звітності. Завдяки реалізації цієї бюджетної програми проводилися науково-дослідні роботи на об'єктах культурної спадщини, підготовка необхідної облікової документації на ці об'єкти, забезпечувалася їх охорона, реставрація, музеєфікація тощо. Однак аналіз проведених робіт свідчить про їх недостатність (значною мірою через відсутність належних коштів), навіть у частині підготовки облікової документації та паспортизації пам'яток й об'єктів культурної спадщини.

Також на виконання положень законів України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. [323], «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. [320], Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки було прийнято ряд інших підзаконних актів, спрямованих на реалізацію пам'яткоохоронних заходів та затвердження основних відомчих документів. Зокрема, були затверджені: постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 909 Порядок визнання населеного місця історичним [248], додатком до постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2011 р. № 727 Перелік документів, необхідних для прийняття рішення про оголошення комплексу (ансамблю) пам'яток історико-культурним заповідником або території історико-культурною заповідною територією [222], наказом Міністерства культури України від 11 березня

2013 р. № 158 (у редакції наказу Міністерства культури України від 27 червня 2019 р. № 501) Порядок обліку об'єктів культурної спадщини [253] (замінив Інструкцію про порядок обліку, забезпечення збереження, утримання використання та реставрації нерухомих пам'яток історії та культури, затверджену наказом Міністерства культури СРСР від 13 травня 1986 р. № 203 [75]), постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 452 Типове положення про адміністрацію історико-культурного заповідника [398], постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 452 оновлений Порядок визначення категорій пам'яток [250] тощо.

Варто відзначити, що після припинення виконання Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки чергові спроби розроблення й ухвалення подібних програм завершилися безрезультатно. Затвердження й реалізація регіональних, районних чи міських програм охорони культурної спадщини хоча й має певне локальне позитивне значення, проте не вирішує проблему комплексно.

Черговий етап розвитку законодавства у сфері охорони культурної спадщини пов'язаний з ухваленням Закону України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI [306] (замінив Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. [208], які вже не відповідали вимогам часу). Будучи спрямованим на врегулювання суспільних відносин у сфері культури загалом, Закон у ст. 1 наводить визначення термінів і понять, які безпосередньо стосуються культурної спадщини та не були наведені в Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. [323]. Зокрема, «національне культурне надбання» розглядається в Законі України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI [306] як сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України. Крім того, на законодавчому рівні запроваджується термін «нематеріальна культурна спадщина», який охоплює «звичай, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління,

постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самотності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини» [306]. Ці та інші визначення Закону України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. доповнили термінологічний апарат у сфері охорони культурної спадщини, хоча, знову-таки, викликали дискусію серед науковців щодо їх повноти та відповідності міжнародним нормам.

Серед основних засад формування й реалізації політики держави у сфері культури Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. визначив захист та збереження культурної спадщини (частина перша ст. 3), а серед пріоритетних завдань – збереження, відтворення й охорону історичного середовища та культурного розмаїття (частина друга ст. 4). Для порівняння: предметом охорони відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. [323] є археологічні території, пам'ятки (комплекси пам'яток, ансамблі пам'яток) та їх зони охорони, об'єкти всесвітньої культурної спадщини та їх буферні зони, історичні ареали населених місць тощо. З огляду на це вживання в Законі України «Про культуру» терміну «історичне середовище» (без наведення його визначення) замість передбачених Законом України «Про охорону культурної спадщини» термінів «історичний ареал населеного місця» та «традиційний характер середовища» вважаємо невиправданим.

Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. у черговий раз поставив на порядок денний питання формування Державного реєстру національного культурного надбання. До Реєстру відповідно до частини третьої ст. 16 Закону включаються «унікальні культурні цінності, що мають виняткове історичне, художнє, наукове та інше культурне значення для формування вітчизняного культурного простору і визначають внесок Українського народу у всесвітню культурну спадщину» (такі унікальні культурні цінності визнаються об'єктами національного культурного надбання) [306]. Разом із тим Порядок включення до Державного реєстру

національного культурного надбання, а також Порядок ведення обліку об'єктів національного культурного надбання, які мали бути визначені на рівні Уряду України, так і не були затверджені. Крім того, як справедливо відзначив І. М. Мищак, чинне законодавство не передбачає порядку офіційного утвердження й оприлюднення Державного реєстру національного культурного надбання у формі єдиного документа. Як наслідок, Реєстр досі не сформовано, що не гарантує збереження й заборону вивозу за кордон унікальних культурних цінностей [185, с. 23].

Упродовж останніх років було здійснено ряд кроків щодо реформування державної політики у сфері культури, удосконалення законодавчого забезпечення розвитку культури тощо. Певною мірою ці заходи стосувалися й охорони культурної спадщини, розширення можливостей щодо її збереження, популяризації тощо. Так, із врахуванням зарубіжного досвіду, зокрема пам'яткоохоронної діяльності Франції, у нашій державі було прийнято Закон України «Про Український культурний фонд» від 23 березня 2017 р. № 1976-VIII [340]. Відповідно до Закону того самого року було створено Український культурний фонд (далі – УКФ) як окрему юридичну особу, діяльність якої координує та спрямовує Міністерство культури України. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про Український культурний фонд» серед основних завдань УКФ – сприяння збереженню національного культурного надбання, яке здійснюється шляхом відбору та фінансування відповідних проєктів. Зокрема, відповідно до Положення про Український культурний фонд, затвердженого наказом Міністерства культури України від 21 серпня 2018 р. № 719, УКФ надає гранти та стипендії фізичним особам, гранти юридичним особам на підтримку проєктів, а також вносить Міністерству культури пропозиції щодо удосконалення державної політики у сфері культури [245].

Діяльність УКФ заслуговує на окрему увагу з кількох причин. По-перше, фінансування Фонду здійснюється не лише за рахунок коштів державного бюджету, а й добровільних пожертвувань фізичних та

юридичних осіб, у тому зарубіжних, що цілком відповідає практиці пам'яткоохоронної діяльності багатьох розвинутих держав. По-друге, система управління УКФ не характерна для державних установ, а більше схожа з подібними інституціями за кордоном. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про Український культурний фонд» [340] органами управління УКФ є Наглядова рада та Дирекція. При цьому Дирекція здійснює поточне управління, а контроль за діяльністю УКФ забезпечує Наглядова рада, яка складається з дев'яти осіб: голови УКФ (за посадою) та по дві особи, яких визначають Президент України, Міністерство культури, представники закладів культури й активісти громадських об'єднань. Таке представництво має забезпечити як інтереси держави, так і громадського сектору, сприяти демократичності та прозорості діяльності УКФ. По-третє, важливим елементом демократичності та відкритості роботи УКФ є відбір проектів незалежними експертами, які входять до експертних рад за напрямками діяльності. Так, проекти лоту «Культурна спадщина» можуть включати відцифрування пам'яток культурної спадщини; дослідження пам'яток матеріальної й елементів нематеріальної культурної спадщини; промоцію ідей охорони та збереження культурної спадщини; популяризацію історико-культурного надбання України на міжнародному рівні [142].

Враховуючи нетривалий період діяльності УКФ, серед позитивних моментів діяльності передусім варто відзначити його відкритість, у тому числі широке інформування громадськості через власний сайт [406], подання щорічного звіту про проведену роботу Наглядовій раді Фонду, а також норму про здійснення раз на три роки відповідно до ст. 15 Закону України «Про Український культурний фонд» аудиту діяльності УКФ аудиторською компанією, що має відповідний досвід за міжнародними стандартами та визначається за результатами тендеру Наглядовою радою Фонду. Водночас дискусійним на сьогодні залишається питання відбору експертів УКФ, оскільки потрапити до числа експертів можна як шляхом висування особи з метою участі у конкурсі профільною інституцією у сфері культури, так і

шляхом самовисування. Крім того, експертні ради невеликі за чисельністю, а список експертів загальнодоступний та оприлюднений на сайті УКФ, тож автори проектів можуть контактувати з експертами до ухвалення ними рішення щодо того чи іншого проекту. Водночас запровадження в Україні зарубіжного досвіду фінансування проектів у сфері охорони культурної спадщини й надання грантів через УКФ загалом видається корисним, особливо в умовах слабо розвиненої меценатської діяльності у сфері культури.

Серед нормотворчих ініціатив Міністерства культури останніх років варто виокремити й ряд таких, що стали результатом відповідних пропозицій громадськості. Так, у Довгостроковій стратегії розвитку української культури – стратегії реформ, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р [43], одним із пріоритетів визначено активізацію зусиль у сфері збереження і відтворення культурної (матеріальної і нематеріальної) та природної спадщини, як це зазначено в програмах довгострокового розвитку Ради Європи та ООН. Серед іншого, Стратегія передбачає розроблення проекту та прийняття Державної програми підтримки нематеріальної культурної спадщини, а також передачу частини державних повноважень на місцевий рівень та посилення відповідальності місцевих органів влади у сфері охорони культурної спадщини, зокрема в частині охоронних зон та заповідних територій, архітектурних комплексів, пам'яток культури місцевого, регіонального, національного та світового значення [164, с. 128–129].

На виконання положень Стратегії та тих завдань, які стоять перед Міністерством культури України, розроблено ряд проектів нормативно-правових актів, спрямованих на комплексне та послідовне реформування сфери охорони культурної спадщини. Серед таких проектів, які були винесені на громадське обговорення, передусім слід відзначити Концепцію державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини [116], яка пройшла кілька обговорень та зазнала змін і доповнень,

у тому числі з урахуванням пропозицій членів Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України [350].

Метою Концепції визначено створення ефективної системи захисту культурної спадщини в державі, виявлення, використання її економічного, культурно-просвітницького, туристичного та іншого потенціалу й забезпечення провадження комплексної, послідовної та скоординованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань із її реалізації. При цьому державна політика у сфері збереження нерухомої культурної спадщини має бути нерозривно пов'язана з національною культурною політикою та політикою сталого розвитку населених пунктів держави. Ідеться, передусім, про: удосконалення правових, інституційних та фінансових інструментів щодо впровадження дієвої системи охорони культурної спадщини; консолідацію зусиль щодо створення умов для виявлення, охорони, збереження та популяризації об'єктів культурної спадщини; інтеграцію питань охорони і збереження об'єктів культурної спадщини до загальних програм культурного та соціально-економічного розвитку держави; гармонізацію національного законодавства з міжнародним, дотримання цілей і принципів, проголошених Організацією Об'єднаних Націй, з питань охорони культурної спадщини тощо [164, с. 129–130].

Ряд документів спрямовано на подолання корупційних ризиків і забезпечення відкритості роботи, зокрема в частині погоджень містобудівних перетворень. Так, за ініціативою Мінкульту постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 92 [280] було внесено зміни до Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 318, згідно з якими з 1 січня 2019 р. скасовано розроблення й погодження історико-містобудівного обґрунтування як частини проектної документації на нове будівництво, реконструкцію та

капітальний ремонт у межах історичного ареалу. Саме процес погодження Мінкультом історико-містобудівних обґрунтувань викликав часту критику з боку пам'яткоохоронців та громадських активістів, які виступали проти забудови історичних центрів населених пунктів. Водночас згідно зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 92 [280], проектна документація на нове будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт у межах історичних ареалів населених місць повинна розроблятися у відповідності з вимогами історико-архітектурного опорного плану, затвердженого в установленому порядку. Прикметно, що розгляд проектів історико-архітектурних опорних планів та їх рекомендація щодо затвердження чи не затвердження Міністерством культури здійснюється громадськими експертами Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України (діє як консультативно-дорадчий орган Міністерства культури відповідно до Положення про Науково-методичну раду з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України, затвердженого наказом Мінкульту від 4 квітня 2012 р. № 304 зі змінами [241]), що також сприяє демократизації ухвалених рішень. Проте для більшості історичних населених місць України історико-архітектурні опорні плани й досі не затверджені, що призводить до порушень чинного пам'яткоохоронного законодавства.

Окремо слід відзначити ряд законодавчих ініціатив, спрямованих на забезпечення охорони та збереження, а також удосконалення управління об'єктами всесвітньої культурної спадщини на території України. Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» від 19 червня 2018 р. № 2457-VIII [277] до зазначеного закону було внесено ряд істотних змін, починаючи від визначення понять «об'єкт всесвітньої спадщини», «видатна універсальна цінність», «номінування об'єкта культурної спадщини до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО», «буферна зона», унормування

вимог до розміщення реклами на об'єктах всесвітньої спадщини тощо і завершуючи доповненням його окремим розділом VI-1 «Особливості охорони об'єктів всесвітньої спадщини», в якому визначається державна політика у сфері охорони об'єктів всесвітньої спадщини, правовий статус зазначених об'єктів та порядок управління ними, створення і завдання Наглядової ради об'єкта всесвітньої спадщини, включення об'єктів культурної спадщини до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що перебуває під загрозою тощо. На розвиток зазначених законодавчих норм було прийнято ряд підзаконних актів. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 805 [37] було затверджено: Порядок утворення або визначення органу управління об'єктом всесвітньої спадщини, Порядок утворення та формування складу наглядової ради об'єкта всесвітньої спадщини та Типове положення про наглядову раду об'єкта всесвітньої спадщини. Практичним кроком реалізації зазначених норм стало затвердження меж та режимів використання буферної зони об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Київ: Собор Святої Софії і прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра» наказом Міністерства культури, молоді та спорту від 31 січня 2020 р. № 412 [289].

Надії на підтримку охорони культурної спадщини покладалися у зв'язку з підготовкою змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19. Відповідний Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19», був ухвалений Верховною Радою України 16 червня 2020 р. [275]. Водночас, як свідчить навіть назва Закону, пріоритет було віддано підтримці головним

чином креативних індустрій та туризму, натомість охорона культурної спадщини залишилася практично поза увагою законотворців.

Варто звернути увагу на відсутність в органах охорони культурної спадщини працівників, до посадових обов'язків яких належало б відстеження продажу на аукціонах археологічних знахідок, зроблених так званими чорними археологами, або об'єктів культурної спадщини, незаконно вивезених з території України, хоча такі продажі є доволі частими. Лише завдяки пильності окремих громадян та їх зверненню до правоохоронців упродовж останніх років вдалося врятувати кілька таких унікальних об'єктів. Зокрема, резонансу в Україні набула історія повернення «меча вікінга», знайденого чорними археологами в 2015 р. у Львівській області та переданого ними для продажу контрабандистам, які й намагалися вивезти меч за межі України. Завдяки співпраці пам'яткоохоронців і правоохоронців меч було вилучено і після реставрації в березні 2019 р. передано Комунальному закладу Львівської обласної ради «Історико-краєзнавчий музей» [84]. Ще більш унікальний артефакт – шолом доби пізньої бронзи, – знайдений в Україні, був проданий у липні 2017 р. на аукціоні *Violity* [85]. Однак, як уже зазначалося, через відсутність механізмів відстеження подібних продажів відомими стають лише поодинокі випадки, а повернення артефактів після їх продажу в приватні колекції майже неможливе.

Прикметно, що чинне законодавство передбачає для юридичних і фізичних осіб зобов'язання самостійно перевіряти культурні цінності на наявність їх в облікових матеріалах викрадених та втрачених культурних цінностей [72]. Так, відповідно до пункту 1.10 розділу 1 Правил торгівлі антикварними речами, затверджених спільним наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України і Міністерства культури і мистецтв України від 29 грудня 2001 р. № 322/795, суб'єкти підприємницької діяльності «зобов'язані передавати на реалізацію, у тому числі на аукціон, антикварні речі тільки після перевірки їх в облікових

матеріалах утрачених та викрадених предметів, що ведуться МВС, Мінкультом та Державним комітетом архівів» [72].

Однак на практиці така перевірка не є простою. Зокрема, на офіційному сайті Міністерства внутрішніх справ України доступна База даних викрадених культурних цінностей [136], яка оновлюється й містить фото об'єкта та включає систему пошуку за майстром і назвою. Натомість на сайті МКІП доступні три розрізнені документи: Каталог культурних цінностей, викрадених з музеїв та культових споруд (1984 – 1998 рр.) (українською та англійською мовами) [90], Каталог культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999 – 2009) [89], Інформація про викрадені культурні цінності з музеїв державної та комунальної форм власності за період 2010 – 2015 рр. [81]. Причому якщо дані каталогів систематизовані за видами культурних цінностей і містять фото окремих об'єктів, головним чином творів образотворчого мистецтва, але викладені єдиним документом у PDF-форматі, що практично унеможливлює автоматизований пошук, то інформація останнього документа хоча і викладена в зручному табличному форматі, проте включає безсистемний перелік культурних цінностей без фотофіксації, які не були виявлені звіренням у закладах культури ще в 2010 – 2011 роках, та окремих цінностей, які були викрадені до 2015 р. включно. При цьому на сайті Державної архівної служби України каталог чи база даних викрадених документів відсутні.

Своєю чергою, замість Реєстру культурних цінностей, які знаходяться в розшуку за запитами інших держав, форма та порядок ведення якого були затверджені ще 3 вересня 2013 р. наказом Міністерства культури України № 819 [300], сайт МКІП пропонує послуговуватися [80]: Базою даних викрадених творів мистецтва Інтерполу [431], а також базами даних Іспанії, Італії, Йорданії, Німеччини, Румунії, США, Франції, посилання на які розміщено у відповідному розділі [495] на офіційному сайті ЮНЕСКО. Отже, назріла необхідність як уніфікації МКІП цих розрізнених документів,

так і актуалізації відповідної інформації з метою спрощення пошуку об'єктів культурної спадщини, які перебувають у розшуку.

Серед останніх практичних досягнень діяльності органів державної влади у сфері охорони культурної спадщини варто відзначити розробку Прототипу електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини і культурних цінностей (портал «Культурна спадщина України») [192], який передбачає об'єднання на одному порталі всіх державних реєстрів у галузі культури, зокрема Державного реєстру національного культурного надбання, Державного реєстру нерухомих пам'яток України, Реєстрів викрадених та втрачених культурних цінностей, а також Баз даних Музейного фонду України. Однак це лише тестова оболонка, яка потребує істотного доопрацювання й наповнення.

Подальші кроки щодо удосконалення пам'яткоохоронного законодавства мають враховувати не лише міжнародні норми і стандарти, а й специфіку національної практики його застосування. Адже, як справедливо відзначила С. В. Бобровник, практика правозастосування як механізм індивідуалізації вимог щодо тих або інших обставин чи суб'єктів має особливе значення [16, с. 36]. Зокрема, прогалини та колізії чинного пам'яткоохоронного законодавства використовуються власниками й користувачами об'єктів культурної спадщини з метою уникнення відповідальності за їх порушення або скасування в судовому порядку вимог органів охорони культурної спадщини. Так, на законодавчому рівні розроблено й затверджено основні документи, необхідні для забезпечення охорони культурної спадщини в історичних населених місцях. Разом із тим на сьогодні проблемним є практичне виконання зазначених норм. Як уже зазначалося, до Списку історичних населених місць України внесено 401 населений пункт [146, с. 73]. Натомість станом на кінець березня 2020 р. межі та режими використання історичних ареалів історичних населених місць затверджені лише в 138-ми населених пунктах [82].

Передусім критична ситуація склалася в м. Києві, де межі та режими використання історичних ареалів були затверджені наказом Мінкультури від 21 жовтня 2011 р. № 912/0/16-11, однак дію цього наказу було зупинено [146, с. 74]. Відповідний факт встановлено Верховним Судом у постанові від 27 лютого 2019 р. у справі № 826/5755/17, де зазначається про «відсутність затверджених меж історичного ареалу міста Києва, за що частково відповідає безпосередньо Міністерство культури України» [256].

Як наслідок, виходячи з того, що межі історичних ареалів міста Києва не затверджені МКІП, суди за позовами забудовників із посиланням на позицію Верховного Суду ухвалюють рішення про скасування окремих пунктів містобудівних умов та обмежень. Так, Окружний адміністративний суд міста Києва своїм рішенням у справі від 27 березня 2020 р. № 640/3418/20 за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Будінвестиції» до Департаменту містобудування та архітектури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) (третя особа – МКІП) вирішив визнати протиправним та скасувати абзац 1 пункту 2 розділу «Містобудівні умови та обмеження» Містобудівних умов та обмежень № 11899/0/7-1-18 від 27.07.2018 р., затверджених наказом Департаменту містобудування та архітектури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 9 серпня 2018 р. № 761, у частині, де зазначено: «визначити відповідно до нормативно-правових актів з урахуванням суміжної забудови, вимог розділу 11 «Охорона історичного середовища, пам'яток історії та культури» ДБН 360-92**» [365]. Також визнані протиправними та скасовані ряд інших положень вказаних Містобудівних умов та обмежень, зокрема: абзац 1 пункту 5, де зазначено: «ділянка проектування знаходиться в межах Центрального історичного ареалу, в зоні регулювання забудови І категорії ...; абзац 3 пункту 5, де зазначено: «проектну документацію розробляти у відповідності до висновків розробленого та погодженого історико-містобудівного обґрунтування, згідно з постановою Кабінету Міністрів

України від 13 березня 2002 р. № 318»; абзац 4 пункту 5, де зазначено: «отримати висновок щодо проектної документації, наданої на розгляд до відповідних спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини в установленому законодавством порядку (Закон України «Про охорону культурної спадщини»)» [365] та ін. А в Рішенні Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 липня 2019 р. № 640/8212/19 взагалі зазначається, що «забудовники не зобов'язані отримувати від Міністерства культури України будь-які дозволи або погодження, пов'язані із здійсненням капітального будівництва (погоджувати проектну документацію, отримувати дозвіл на земляні роботи тощо) у випадку відсутності належним чином затверджених меж історичних ареалів» [367]. Схожа ситуація характерна й для інших населених пунктів, внесених до Списку історичних населених місць України, де ще не затверджені межі та режими використання історичних ареалів. Отже, з огляду на судову практику, першочерговим завданням органів місцевого самоврядування й органів охорони культурної спадщини є визначення і затвердження в установленому законодавством порядку меж та режимів використання історичних ареалів історичних населених місць.

Черговим проблемним аспектом, який потребує законодавчого врегулювання, є здійснення перевірок щодо дотримання пам'яткоохоронного законодавства. Зокрема, згідно з частиною першою ст. 30 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. «органи охорони культурної спадщини зобов'язані заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці або порушує законодавство, державні стандарти, норми і правила у сфері охорони культурної спадщини» [323]. Водночас здійснення таких перевірок МКІП не узгоджується з нормами Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», що дає підстави оскаржувати відповідні дії працівників органів охорони культурної спадщини в судах. Так, у касаційній скарзі у справі №826/5755/17,

розглянутій Верховним Судом 27 лютого 2019 р., щодо визнання протиправним та скасування припису Міністерства культури України №1299/10/13-17 від 14 квітня 2017 р., виданого Інституту геологічних наук НАН України, позивач зазначив, що «оскільки Законом України «Про охорону культурної спадщини» не врегульований порядок проведення перевірок органами охорони культурної спадщини, відповідач повинен був керуватися загальним законом – Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Тобто, посадові особи відповідача (Міністерства культури України) повинні були повідомити про проведення перевірки, пред'явити наказ (направлення), виданий на підставі рішення (наказу) про проведення перевірки, а також службові посвідчення» [256]. За результатами розгляду Верховний Суд визнав протиправним та скасував припис Міністерства культури України №1299/10/13-17 від 14 квітня 2017 р. Враховуючи використання зазначених аргументів у судовій практиці, МКІП необхідно розробити й затвердити Порядок проведення перевірок органами охорони культурної спадщини, узгодивши його з іншими законодавчими актами.

Так само почастишали звернення до суду власників об'єктів культурної спадщини щодо скасування рішень про занесення об'єкта до Переліку об'єктів культурної спадщини. Зокрема, згідно з п. 10 Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, затвердженого наказом Міністерства культури України від 11 березня 2013 р. № 158 (у редакції наказу Міністерства культури України від 27 червня 2019 р. № 501) [253], уповноважений орган зобов'язаний забезпечити складання облікової документації на щойно виявлений об'єкт культурної спадщини у строк, що не перевищує трьох років з дати занесення об'єкта до Переліку об'єктів культурної спадщини. Однак, як відомо, на багато пам'яток культурної спадщини та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини облікова документація не складена до сьогодні.

Відсутність облікової документації на пам'ятки культурної спадщини та щойно виявлені об'єкти культурної спадщини все частіше стає предметом судового розгляду за позовами власників таких об'єктів з метою скасування рішення про внесення їх до Переліку об'єктів культурної спадщини та поширення на них пам'яткоохоронного законодавства. Так, для прикладу, 9 січня 2019 р. Окружний адміністративний суд міста Києва рішенням у справі № 826/16077/18 за позовом ТОВ «Скайпроджект» до Міністерства культури України з вимогами про визнання протиправним та скасування наказу Міністерства культури і туризму України від 15 вересня 2010 р. №706/0/16-10 у частині пункту 48 Додатку № 8 до наказу, відповідно до якого до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за критерієм місцевого значення занесено об'єкт культурної спадщини «Особняк», який розташований за адресою: м. Київ, вул. Лабораторна, 9-б, задовольнив позов ТОВ «Скайпроджект» виходячи, зокрема, із відсутності доказів дотримання Мінкультури вимог законодавства в частині складання облікової документації на виявлений об'єкт культурної спадщини та її повноти, у тому числі акта технічного стану об'єкта [366]. Прикметно, що апеляційні скарги Міністерства культури України та третіх осіб у цій справі постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 31 липня 2019 р. також були залишені без задоволення, а рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 9 січня 2019 р. – без змін [258].

Враховуючи судову практику й наявний стан справ із відсутністю облікової документації або її складових частин на пам'ятки культурної спадщини та щойно виявлені об'єкти культурної спадщини Мінкульт ініціював зміни до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, затвердивши його в новій редакції наказом Міністерства культури України від 27 червня 2019 р. № 501 [253]. Зокрема, відповідно до п. 2.3 розділу II Порядку в попередній редакції на виявлені об'єкти культурної спадщини необхідно було скласти облікову картку об'єкта культурної спадщини, коротку історичну довідку й акт технічного стану об'єкта (пам'ятки)

культурної спадщини. Натомість згідно з п. 3 розділу II чинного Порядку питання про занесення об'єкта культурної спадщини до Переліку розглядається на підставі фотофіксації об'єкта та історичної довідки, що істотно спрощує та здешевлює підготовку відповідної документації.

Згідно з п. 10 розділу II Порядку обліку об'єктів культурної спадщини органи виконавчої влади на місцях зобов'язані забезпечити складання облікової документації на щойно виявлений об'єкт культурної спадщини у строк, що не перевищує трьох років з дати занесення об'єкта культурної спадщини до Переліку об'єктів культурної спадщини [253]. Однак, як свідчить практика, зазначені органи не дотримуються вказаних норм. Крім того, нерідко облікова документація відсутня й на пам'ятки, які були взяті під охорону ще в радянський період.

У зв'язку із відсутністю чітких правових механізмів впливу органів охорони культурної спадщини на органи виконавчої влади єдиним дієвим засобом захисту культурної спадщини є звернення до органів прокуратури для захисту інтересів держави в судовому порядку. Зокрема, постає питання про необхідність судового оскарження бездіяльності органів виконавчої влади на місцях щодо забезпечення складання облікової документації на об'єкти культурної спадщини. На сьогодні вже є судові рішення, які підтверджують правильність таких дій. Так, Львівський окружний адміністративний суд рішенням від 19 березня 2020 р. у справі № 380/681/20 за позовом першого заступника керівника Золочівської місцевої прокуратури визнав протиправною бездіяльність Бібрської міської ради Перемишлянського району Львівської області в особі її виконавчого комітету щодо невиконання вимог чинного законодавства України про необхідність виготовлення облікової документації на кожен із об'єктів культурної спадщини національного та місцевого значення, що знаходяться на території Бібрської міської ради, та зобов'язав останню виконати вимоги чинного законодавства України щодо виготовлення зазначеної облікової документації, а також подати пропозиції органу охорони культурної

спадщини вищого рівня – Департаменту архітектури та розвитку містобудування Львівської обласної державної адміністрації про занесення таких до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [364]. Отже, аналіз національної судової практики дає можливість МКІП та органам охорони культурної спадщини, з одного боку, звернути увагу на ті законодавчі колізії та прогалини, які потребують якнайшвидшого врегулювання, а з іншого боку, – звертатися з позовами до суду для забезпечення виконання законодавства про охорону культурної спадщини.

За результатами аналізу розвитку законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини в Україні за роки незалежності виокремлено три його етапи: 1) 1990 – 1999 рр. – від прийняття Декларації про державний суверенітет України 1990 р. і Основ законодавства України про культуру 1992 р. – до ухвалення Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» 1999 р.; 2) 2000 – 2010 рр. – ознаменувався ухваленням базового на сьогодні Закону України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р., Закону України «Про охорону археологічної спадщини» 2004 р. і Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки 2004 р.; 3) 2011 – 2020 рр. – від набуття чинності Закону України «Про культуру» 2010 р. і донині.

5.2. Правові засади реформування діяльності державних органів охорони культурної спадщини

У демократичних державах упродовж століть склалася система владних відносин, що передбачає баланс влади та правові механізми контролю, які унеможливають узурпацію влади якимось одним із владних інститутів. Відповідно до усталеного в правових демократичних державах принципу поділу влади Конституція України статтею 6 гарантує здійснення влади в

нашій державі на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. В Основному Законі також визначено правовий статус і повноваження ключових владних інститутів, зокрема Верховної Ради України (розділ IV), Президента України (розділ V), Кабінету Міністрів України й інших органів виконавчої влади (розділ VI), органів правосуддя (розділ VIII). Крім того, Конституцією встановлено можливість здійснювати свої повноваження органами державної влади у визначених нею межах та чітко у відповідності до норм законодавства.

У нашому дослідженні система органів охорони культурної спадщини розглядається у вузькому розумінні, тобто, йдеться лише про органи виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях, а також структурні підрозділи охорони культурної спадщини органів місцевого самоврядування, де такі створені. Згідно з чинним законодавством формування та реалізацію державної політики у певній сфері здійснюють міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. На місцях реалізацію галузевої політики забезпечують територіальні органи центрального органу виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, у складі яких створюються відповідні структурні підрозділи. Крім того, у процесі децентралізації влади частина повноважень органів виконавчої влади передається органам місцевого самоврядування. Зазначені органи виконавчої влади та місцевого самоврядування керуються у своїй діяльності Конституцією й законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами міністерств й інших центральних органів виконавчої влади, рішеннями місцевих державних адміністрацій й органів місцевого самоврядування та розпорядженнями їх голів, а також положеннями й іншими нормативними та розпорядчими документами [161, с. 123]. У цілому, як уже зазначалося, національне пам'яткоохоронне законодавство розвивається у відповідності до міжнародних норм і стандартів, а також міжнародних зобов'язань нашої держави. Крім того, під час удосконалення профільного законодавства враховується кращий

зарубіжний досвід тих держав, які мають схожу з українською систему державного управління й місцевого самоврядування.

На час проголошення незалежності України в республіці центральним органом виконавчої влади у сфері культури було Міністерство культури Української РСР, яке діяло на основі Положення про Міністерство культури Української РСР, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР від 30 березня 1970 р. № 165 [291]. Основні завдання Міністерства культури УРСР, як й інших республіканських міністерств, були спрямовані на реалізацію державної політики Радянського Союзу у республіці та виконання, відповідно, рішень Комуністичної партії, союзного й республіканського законодавства.

Формування державної політики незалежної України у сфері культури вимагало нових підходів і в діяльності профільного міністерства. Нове Положення про Міністерство культури України було розроблене й затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1992 р. № 301 [237] (постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 348 від 13 травня 1993 р.). Відповідно до цього Положення Мінкульт визнавався центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим Уряду України. До головних його завдань було віднесено питання реалізації політики держави у сфері культури, прогнозування та забезпечення комплексного розвитку культури, її гуманістичної спрямованості, орієнтації на національні й загальнолюдські цінності [237]. Безпосередньо в контексті досліджуваного питання Міністерство культури України мало забезпечити охорону пам'яток історії та культури України, а також збереження культурних традицій народів України.

Надалі Міністерство культури України зазнало ряду реорганізацій, які істотно впливали й на визначення основних напрямків його діяльності та вироблення й реалізацію державної політики у сфері культури [489, р. 62]. Так, упродовж періоду незалежності Мінкульт керувався у своїй діяльності

нормами Конституції та законів України, актів Верховної Ради, Президента й Уряду, а також положеннями про міністерство.

Незважаючи на численні реорганізації, завдання Мінкульту щодо охорони культурної спадщини залишалися практично незмінними, переходячи з одного положення до іншого [232; 233; 234; 235; 236; 237; 238; 239; 240]. Так, відповідно до чинного Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885 [236], Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури, зокрема охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей. Зокрема, згідно з п. 4 Положення Міністерство, серед іншого, відповідно до власної компетенції узагальнює практику застосування законодавства й розробляє пропозиції щодо його удосконалення, вносячи їх на розгляд Уряду України; безпосередньо розробляє проекти законодавчих і підзаконних актів у межах власної компетенції; погоджує проекти законодавчих і підзаконних актів, які надходять на погодження до Міністерства від інших органів влади, а також надає висновки і пропозиції до проектів нормативних актів, розроблених іншими суб'єктами, які стосуються його компетенції; надає у разі потреби зауваження та пропозиції до ухвалених парламентом законів, які вже подані на підпис Главі держави; здійснює нормативно-правове регулювання у сферах охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, музейної справи тощо [236]. На виконання означених завдань також була зорієнтована структура Міністерства культури України, у складі якого діяв підрозділ, відповідальний за охорону культурної спадщини.

Створення окремого органу охорони культурної спадщини відбулося відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 30 березня 2002 р. № 446 [342], яким було постановлено утворити у складі Міністерства культури і мистецтв Державну службу охорони культурної спадщини як

урядовий орган державного управління. Цією самою постановою було затверджено й Положення про Державну службу охорони культурної спадщини, а також передбачено утворення місцевих органів охорони культурної спадщини. До основних завдань Служби було віднесено участь у формуванні й реалізації державної політики, зокрема забезпечення державного управління й координація діяльності державних органів у сфері охорони культурної спадщини, розроблення пропозицій щодо удосконалення профільних нормативно-правових актів і моніторинг їх застосування, а також безпосередній контроль за дотриманням пам'яткоохоронного законодавства [231].

Згідно з указом Президента України від 20 квітня 2005 р. № 680/2005 [309] Міністерство культури і мистецтв України та Державна туристична адміністрація України були реорганізовані в Міністерство культури і туризму України. Цим самим указом було передбачено створення у складі нового міністерства урядового органу державного управління з питань національної культурної спадщини. На виконання зазначеного указу Глави держави постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 р. № 382 [344] у складі Міністерства культури і туризму на базі Державної служби охорони культурної спадщини та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон передбачалося утворити Державну службу з питань національної культурної спадщини як урядовий орган державного управління. Однак змінами, внесеними постановою Уряду від 21 грудня 2005 р. № 1237 [281], положення щодо Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей були вилучені. Таким чином Державну службу з питань національної культурної спадщини було створено на базі Державної служби охорони культурної спадщини.

Відповідно до Положення про Державну службу з питань національної культурної спадщини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 336 [228], Служба була урядовим органом

державного управління у складі Міністерства культури і туризму України, а її діяльність спрямовувалася на реалізацію державної політики й координацію діяльності органів державної влади у сфері охорони культурної спадщини та музейної справи, здійснення державного контролю й нагляду за дотриманням законодавства, виконання регуляторних та дозвольно-реєстраційних функцій у зазначеній сфері тощо. Ліквідація Державної служби з питань національної культурної спадщини відбулася на виконання пункту 4 статті 7 Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію урядових органів» від 28 березня 2011 р. № 346 [308].

Після ліквідації окремого органу охорони культурної спадщини у складі Мінкульту було створено Управління охорони культурної спадщини, яке безпосередньо займалося виробленням державної політики у сфері охорони культурної спадщини, здійснювало аналіз профільного законодавства й готувало зміни до нього, вело облік об'єктів культурної спадщини, зокрема Державний реєстр нерухомих пам'яток, забезпечувало надання передбачених законодавством дозволів і погоджень у сфері охорони культурної спадщини, а також здійснювало нагляд за дотриманням пам'яткоохоронного законодавства.

Структурні зміни в Міністерстві культури упродовж останніх років були пов'язані із запровадженням реформи державного управління в Україні на виконання Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року, схваленої розпорядженням Уряду від 24 червня 2016 р. № 474 (в редакції розпорядження від 18 грудня 2018 р. № 1102-р) [389]. Зазначена Стратегія була скоординована зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» (схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5) [391], а також Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142) [390]. Відповідно до

концепції реформи міністерства мають перейти до формування політики у відповідній сфері, тобто стати фактично аналітичними центрами. Такий підхід передбачає наявність нових структурних підрозділів – директоратів, які візьмуть на себе функцію стратегічного планування й координування діяльності інших владних суб'єктів. Відповідно до означеної реформи в Міністерстві культури України було створено Директорат культурної спадщини, до основних завдань якого віднесено формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини, оцінку результатів її здійснення та вироблення пропозицій щодо удосконалення охорони культурної спадщини.

Подальше реформування державного управління у сфері охорони культурної спадщини пов'язане, з одного боку, із продовженням реформи державного управління в цілому, з іншого боку, з особливостями реформування системи охорони культурної спадщини в умовах децентралізації влади. Так, фахівці пам'яткоохоронної сфери й експерти в галузі охорони культурної спадщини вже неодноразово звертали увагу на необхідності створення окремого органу виконавчої влади з питань охорони культурної спадщини. Пропозиція щодо створення структурних підрозділів із питань охорони культурної спадщини у складі місцевих державних адміністрацій була озвучена й підтримана на парламентських слуханнях на тему: «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» (18 квітня 2018 р.) та увійшла до Рекомендацій парламентських слухань, схвалених постановою Верховної Ради України від 14 травня 2019 року № 2716-VIII [360].

Враховуючи наведене, наприкінці 2019 р. було оголошено про подальше реформування тогочасного Міністерства культури, молоді та спорту України. Зокрема, замість Управління охорони культурної спадщини, яке, як уже зазначалося, займається і питаннями обліку об'єктів культурної спадщини, і наданням відповідних дозволів та погоджень, і контролем за дотриманням чинного пам'яткоохоронного законодавства, має бути створено

два нові центральні органи виконавчої влади: Державна служба охорони культурної спадщини України та Державна інспекція культурної спадщини України.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про деякі центральні органи виконавчої влади у сфері культури та внесення змін до Положення про Міністерство культури, молоді та спорту України» від 24 грудня 2019 р. № 1185 [294] було затверджено Положення про Державну інспекцію культурної спадщини України [227] та Положення про Державну службу охорони культурної спадщини України [230], які мали набути чинності з 1 березня 2020 р. (Однак у зв'язку з черговою реорганізацією міністерства постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2020 р. № 231 [274] дію пункту 1 про затвердження зазначених положень було зупинено).

На окрему увагу заслуговує державна політика щодо переміщення культурних цінностей через державний кордон України. Її правові основи були закладені ще Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., в якій національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР проголошені виключно власністю народу Республіки, а також застережене право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР [35]. На виконання зазначених положень та постанови Уряду від 28 грудня 1992 р. № 732 [343] при Кабінеті Міністрів України була створена Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. На Комісію було покладено завдання провести облік культурних цінностей, які були вивезені з України та перебувають за її межами, забезпечити участь України в реалізації міжнародних угод щодо повернення культурних цінностей, а також забезпечити координацію усіх державних органів, які здійснюють дослідження та займаються питаннями повернення культурних цінностей. Більш докладно засади діяльності та завдання Комісії було регламентовано Положенням про Національну комісію

з питань повернення в Україну культурних цінностей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 червня 1993 р. № 464 [293]. Цією самою постановою було склад науково-координаційної ради Комісії. Згідно з Положенням Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей діяла як загальнодержавний орган при Кабінеті Міністрів та була підвідомча тільки Уряду України.

Посилення президентської вертикалі після прийняття Конституції України ознаменувалося рядом змін і в системі органів виконавчої влади. Зокрема, на виконання Указу Президента України від 26 липня 1996 р. № 596 «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» постановою Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1996 р. № 1241 [314] Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей було підпорядковано Міністерству культури і мистецтв. Таким чином, Комісія фактично втратила можливість ефективно співпрацювати й координувати діяльність інших центральних органів виконавчої влади у сфері повернення в Україну культурних цінностей.

З огляду на зазначені проблеми, указом Президента України від 16 січня 1998 р. № 21/98 було затверджено нове Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей [242], згідно з яким Комісія знову набула статусу центрального органу виконавчої влади, підпорядкованого Кабінету Міністрів України. Відповідно до Положення повноваження Комісії також були розширені. Вона, зокрема, отримала право брати участь у підготовці та в межах своїх повноважень укладати міжнародні договори; організовувати роботу, пов'язану з виявленням та обліком на території України культурних цінностей інших держав, сприяти вирішенню питань про їх повернення згідно із законодавством України та нормами міжнародного права; сприяти в межах своїх повноважень запобіганню незаконному переміщенню культурних цінностей тощо [242].

Окрім зазначених напрямків діяльності, Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Уряді України разом з

інститутами Національної академії наук України, архівними установами та громадськими фундаціями започаткувала роботу з підготовки і видання документальної серії «Повернення культурного надбання України: документи свідчать». Завдяки системній роботі було зібрано унікальні свідчення та укладено описи пам'яток культури України, які були вивезені за її межі. Збірки серії упорядковувалися за хронологічним принципом. Оскільки тривалий час українські землі входили до складу Російської імперії та Радянського Союзу, цілком закономірно, що більшість матеріалів присвячено культурним цінностям, які були вивезені до Росії. Так, уже перший випуск серії [408], упорядкований С. Котом та О. Нестулею, розкриває перші спроби повернення в 1917 – 1918 рр. українських культурних цінностей з Росії. За свідченням Н. П. Українець, лише за 1997 р. за участі Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей були опубліковані «Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові», каталоги «Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни», «Фонди втрат Волинського музею» тощо [404, с. 283]. Загалом зусиллями Комісії було проведено потужну дослідницьку й пошукову роботу, а до України повернуто велику кількість об'єктів культурного надбання, передусім архівних документів і цінних видань, творів живопису, мистецькі колекції, частину унікальних фресок Михайлівського монастиря та ін.

Після ухвалення Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV [271] на основі Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2000 р. № 221 було створено Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України [341]. Згідно з Положенням про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 983 [229], Службу знову

було підпорядковано Мінкульту, що в черговий раз призвело до обмеження її функцій. До основних завдань Служби було віднесено запобігання разом з іншими державними органами незаконному переміщенню культурних цінностей через державний кордон України і передачі права власності на них. І хоча згідно з п. 5 Положення у випадках, установлених законодавством, рішення Державної служби контролю були обов'язковими для виконання органами виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також установами, організаціями та громадянами, однак, як слідує з п. 10 Положення, Служба втратила свій самостійний статус та мала сприяти діяльності Міжвідомчої ради з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Ліквідація Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України відбулася на виконання пункту 4 статті 7 Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію урядових органів» від 28 березня 2011 р. № 346 [308].

На місцевому рівні реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини забезпечують структурні підрозділи відповідних державних адміністрацій та рад. Як правило, в більшості місцевих державних адміністрацій немає окремих підрозділів, які опікуються охороною культурної спадщини. Зазначені функції передані тим департаментам чи управлінням, які реалізують державну політику у сфері культури загалом. При цьому такі управління часто реалізують державну політику одразу в кількох сферах. Так, для прикладу, у складі Київської обласної державної адміністрації створено Управління культури, національностей та релігій, яке згідно з Положенням, затвердженим розпорядженням голови Київської обласної державної адміністрації 1 квітня 2013 р. № 129 (у редакції розпорядження голови адміністрації від 25 березня 2019 р. № 173), підпорядковане голові Київської обласної державної адміністрації, а також підзвітне й підконтрольне Міністерству культури України. До завдань

управління належить, серед іншого, забезпечення: реалізації державної політики в галузі охорони культурної спадщини; аналізу потреби у працівниках у сфері охорони культурної спадщини; участі у розробці та погодженні програм охорони культурної спадщини; участі у реалізації міжнародних проектів та програм у сфері охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей; виготовлення, складання і передачу Міністерству культури України наукової документації з описами і фіксацією об'єктів культурної спадщини, а в разі отримання дозволу на їх переміщення (перенесення) – демонтаж елементів, що становлять культурну цінність, з метою їх збереження; виготовлення, встановлення й утримання охоронних дощок, охоронних знаків, інших інформаційних написів, позначок на пам'ятках культурної спадщини або в межах їх територій в установленому законодавством порядку; доступу юридичних і фізичних осіб до інформації, що міститься у витягах з Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також надання інформації щодо програм та проектів змін у зонах охорони пам'яток культурної спадщини та в історичних ареалах населених місць; захисту об'єктів культурної спадщини від загрози знищення, руйнування або пошкодження тощо [246]. Однак перелічені завдання є лише частиною із загальної кількості завдань, виконання яких покладено на Управління культури, національностей та релігій. А враховуючи незначну кількість співробітників управління та їхнє службове навантаження, реалізація державної політики у сфері охорони культурної спадщини не забезпечується належним чином. Схожа ситуація склалася й в інших областях України.

Дещо краща ситуація з охороною культурної спадщини можлива лише там, де створені й діють спеціальні структурні підрозділи. Так, для прикладу, у складі виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) створено Департамент охорони культурної спадщини (далі – Департамент охорони культурної спадщини КМДА) [36]. Відповідно до Положення, затвердженого розпорядженням виконавчого

органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 7 березня 2018 р. № 381, Департамент охорони культурної спадщини КМДА підпорядковується Київському міському голові, підзвітний та підконтрольний Київській міській раді, а з питань виконання функцій державної виконавчої влади – Мінкульту [225]. Своєю чергою, Департаменту охорони культурної спадщини КМДА підпорядковується Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій. До структури Департаменту охорони культурної спадщини КМДА входять, зокрема, Управління охорони об'єктів культурної спадщини та історичного середовища (у його складі відділ охорони об'єктів культурної спадщини та відділ моніторингу зон охорони) й Управління обліку та збереження об'єктів культурної спадщини (у його складі відділ обліку, інвентаризації та майнових питань і відділ з питань розгляду проектної документації) [393]. Зусиллями співробітників Департаменту охорони культурної спадщини КМДА реалізовується, серед іншого, програма місцевого бюджету «Керівництво і управління у сфері охорони культурної спадщини у місті Києві», звіт про виконання якої [70] оприлюднено на сайті виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації).

Варто відзначити, що структура виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування у містах України не уніфікована. Як наслідок, місцева влада по-різному визначає пріоритети своєї діяльності, що проявилось й у створенні відповідних структурних підрозділів. Так, у Дніпрі створено Управління з питань охорони культурної спадщини, в Одесі – Управління з питань охорони об'єктів культурної спадщини, у Львові – Управління охорони історичного середовища. У багатьох обласних центрах діють лише окремі відділи охорони культурної спадщини, а, для прикладу, у міській раді Ужгорода у відділі культури передбачена лише посада головного спеціаліста з питань охорони культурної спадщини [410]. Загалом більшість міських рад не має ні окремого структурного підрозділу, що реалізує

політику у сфері охорони культурної спадщини, ні належного рівня фахівців та фінансування для забезпечення пам'яткоохоронної діяльності в повному обсязі.

У цілому часті зміни й реорганізації системи органів державної влади в Україні негативно позначаються не лише на пам'яткоохоронній діяльності держави, а й на розвитку співпраці та координації зусиль між державними й громадськими інституціями, організаціями, фондами тощо. Разом із тим створення окремого центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини України вважаємо корисним та таким, що відкриває нові можливості для вироблення й реалізації державної пам'яткоохоронної політики. Своєю чергою, створення окремих органів охорони культурної спадщини на місцях також, сподіваємося, сприятиме активізації пам'яткоохоронної діяльності.

5.3. Правовий статус неурядових організацій та громадян у сфері охорони культурної спадщини

У світовій практиці склалася традиція, згідно з якою основним суб'єктом у сфері охорони культурної спадщини є органи публічної влади – державні спеціалізовані органи й установи та органи місцевого самоврядування. Водночас нині все більшу роль у справі збереження культурного надбання людства відіграють неурядові інституції – громадські об'єднання та окремі небайдужі громадяни. Відповідні об'єднання та громадяни досить активно діють у багатьох державах світу, а їхній правовий статус визначається як на рівні національного законодавства, так і поступово стає предметом регулювання міжнародного права.

Узагальнюючи точки зору науковців щодо розуміння понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин», В. С. Шестак відзначає, що основними їх рисами, у тому числі у сфері охорони та використання культурної спадщини,

слід вважати: існування відповідної фізичної та юридичної особи; наділення правосуб'єктністю в цій сфері; наявність у правовому статусі цих осіб прав, обов'язків або повноважень, які пов'язані зі здійсненням діяльності щодо її охорони та використання; реалізація наданих культурних прав та обов'язків у цій сфері [425, с. 67].

В Україні також існують давні традиції громадської діяльності у сфері охорони культурної спадщини. Причому вони активно розвивалися ще в той період, коли українські землі входили до складу інших держав. Помітною, для прикладу, була подібна діяльність на українських землях у складі Російської імперії.

Російська імперія аж до свого розпаду, незважаючи на наявність окремих проектів, так і не ухвалила окремого пам'яткоохоронного закону. Так само не існувало єдиної інституції, яка б на професійній основі займалася охороною пам'яток. Як наслідок, їх охороною опікувалося Міністерство внутрішніх справ, а також окремі відомства, зокрема Академія наук та Академія мистецтв. Враховуючи той факт, що більша частина об'єктів старовини належала до церковної спадщини, відповідні нерухомі й рухомі об'єкти перебували у віданні церковної адміністрації, керівним органом якої був Священний Синод, а на регіональному рівні – єпархії. Разом із тим із другої половини XIX ст. у Російській імперії розгортається активна громадська діяльність, спрямована на охорону культурної спадщини. У цей час вона набуває сталих організаційних форм у вигляді археологічних та історичних товариств, які діють на основі статутів і координують власну діяльність з іншими схожими товариствами.

На території України у складі Російської імперії діяли окремі товариства, статутні завдання яких передбачали охорону культурної спадщини. Так, зокрема, лише на території Києва та Київської губернії провадили свою діяльність: Історичне товариство Нестора-літописця, Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, Київське товариство старожитностей і

мистецтв, Київська губернська вчена архівна комісія, Київський відділ воєнно-історичного товариства, Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії та ін. Схожі товариства були створені й у інших губерніях. Окремо слід відзначити роботу історико-філологічних товариств, які об'єднували провідних вчених Харківського, Київського та Новоросійського університетів, гуртки ентузіастів-любителів старовини збиралися при земських установах, міських думах тощо. Разом із тим ці товариства діяли розрізнено, не маючи спільного координуючого центру [160, с. 10].

Незважаючи на численність історичних та археологічних товариств в Україні до 1917 р., суто пам'яткоохоронною діяльністю, за справедливим твердженням Л. Д. Федорової, займалося лише Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва. Зважаючи на відсутність нормативних актів з питань охорони пам'яток, діяльність товариства велася згідно з положеннями статуту, зареєстрованого 11 березня 1910 р. рішенням Київського губернського у справах про товариства присутствія [413, с. 18]. Відповідно до статутних завдань члени товариства, серед яких були викладачі Університету св. Володимира, Київської духовної академії, відомі інженери, архітектори та представники інших творчих професій, проводили наукові дослідження, влаштовували археологічні й археографічні експедиції, вживали заходи для охорони та відновлення пам'яток тощо [413, с. 18].

Свою діяльність Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва провадило і в роки Української революції. На його основі на початку 1917 р. було сформовано Центральний комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні. Безпосередньо Статут комітету, в якому до головних його завдань віднесено формування реєстрів пам'яток, проведення їх обстеження й охорони, затверджено 12 травня 1917 р. [200, с. 23]. Із цієї дати ведеться офіційний відлік історії Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні. Прикметно, що члени Комітету увійшли також до складу державних органів охорони культурної спадщини,

створених в урядах Української Народної Республіки та Української Держави у 1917 – 1921 рр. Відповідні органи остаточно припинили свою діяльність лише в 1920 р. із початком роботи радянських установ, яким було передано майно та зібрання усіх попередніх культурницьких установ і закладів. Разом із тим окремі ентузіасти-пам'яткоохоронці на місцях продовжували свою діяльність, не маючи для цього, фактично, належних правових підстав [160, с. 10].

Щоб якось урегулювати участь громадськості в охороні культурної спадщини, зробити відповідний рух масовим та надати йому правового характеру «Положенням про пам'ятники культури і природи» від 16 червня 1926 р. передбачалося утворення Українського комітету охорони пам'ятників культури (УКОПК) та Українського комітету охорони пам'ятників природи (УКОПП). Про їх спеціальний статус свідчило те, що обидва комітети керувалися окремими положеннями, хоча й засновувалися при Народному комісаріаті освіти УСРР [244]. Як свідчить В. І. Акуленко, статuti УКОПК та УКОПП були затверджені колегією Наркомосу УСРР 25 березня 1929 р. Згідно зі статутом до основних завдань Українського Комітету охорони пам'ятників культури належало: виявляти пам'ятки, користуючись архівними, бібліографічними та іншими джерелами, обстежувати їх (фотографувати, замальовувати, обміряти тощо), вивчати науково-історичне та художнє значення й розподіляти за групами (археологічні, архітектурні, меморіальні, історико-революційні), а також складати реєстри пам'яток культури й історико-культурних заповідників та подавати Наркомосу УСРР пропозиції про віднесення пам'яток до республіканської чи місцевої категорії [4, с. 79]. Однак радянське керівництво намагалося всіляко контролювати громадську діяльність, у тому числі в пам'яткоохоронній сфері. Свідченням цього є те, що до складу УКОПК входили не лише діячі культури та пам'яткоохоронці, а й представники державних установ та міністерств, зокрема Народного комісаріату освіти та Народного комісаріату внутрішніх справ [160, с. 11]. Крім того, до діяльності УКОПК було залучено

вчених Академії наук, працівників архівів та інших профільних державних інституцій, що певною мірою забезпечувало активну участь держави в діяльності товариства та контроль за ухваленням ним рішень.

Період хрущовської «відлиги» сприяв піднесенню національно-культурного життя в Україні, що проявилось, серед іншого, в активізації громадського руху щодо захисту культурної спадщини українського народу. Із метою введення громадських ініціатив у правове поле Міністерством культури УРСР 18 грудня 1962 р. було затверджено Примірне положення про громадського інспектора по музеях і охороні пам'ятників культури. Таким інспектором наказом по обласному управлінню культури могла бути затверджена особа, що має вищу освіту і бере участь у роботі музеїв та охороні пам'яток культури. Згідно з Положенням громадський інспектор мав право обстежувати роботу музеїв і стан охорони пам'яток культури; вносити на розгляд обласного управління культури пропозиції щодо поліпшення музейної роботи й охорони культурної спадщини; брати участь у нарадах і семінарах музейних працівників та краєзнавців тощо [60, с. 415–416]. Однак відповідні громадські інспектори, як правило, підбиралися з людей, які користувалися підтримкою й довірою партійних органів. Хоча вони й були ентузіастами своєї справи, проте рідко наважувалися на критику державних органів у сфері охорони культурної спадщини.

Враховуючи відповідні суспільні настрої та певні політичні зміни й лібералізацію державної політики, авторитетні громадські діячі неодноразово зверталися до державних і партійних органів із проханням про утворення всеукраїнського товариства, яке б опікувалося пам'яткоохоронною діяльністю. Зрештою, 28 серпня 1965 р. була прийнята Постанова Ради Міністрів УРСР № 828 «Про організацію республіканського добровільного товариства охорони пам'ятників історії і культури Української РСР», якою уряд «погодився з пропозицією ініціативної групи вчених і діячів культури про створення в республіці Добровільного товариства охорони пам'ятників історії і культури Української РСР» [319]. Цією самою Постановою було

затверджено запропонований ними склад оргкомітету Товариства. Своєю чергою, за результатами підготовчої роботи Оргкомітету було напрацьовано необхідні установчі документи та прийнято рішення скликати в другій половині 1966 р. установчий з'їзд Товариства. Того самого року Республіканський організаційний комітет оприлюднив окремою брошурою Статут товариства [388]. Згідно зі встановленими Оргкомітетом строками установчий республіканський з'їзд Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури 21 грудня 1966 р. прийняв Статут Товариства, який, своєю чергою, був затверджений Постановою Ради Міністрів УРСР від 12 червня 1967 р. № 378 [298]. (Постанова втратила чинність з ухваленням Постанови Ради Міністрів УРСР від 24 квітня 1986 р. № 154 «Про затвердження Статуту Українського товариства охорони пам'яток історії та культури» [299]).

Значною мірою своїй появі й успішному розвитку УТОПІК завдячує тим, що до його створення долучилися авторитетні діячі української інтелігенції. Так, до складу першого правління Товариства увійшли видатні українські вчені – К. Гуслистий, П. Каришковський, В. Стрельський, Ф. Шевченко; письменники – М. Бажан, О. Гончар, І. Ле, П. Загребельний; художники – В. Касіян, Г. Кальченко, М. Дерегус; артисти – С. Козак, Н. Ужвій; композитори – П. Майборода, А. Штогаренко, а також П. Тронько, який упродовж 22 років очолював УТОПІК [63, с. 16].

Відповідно до Статуту УТОПІК постало як «масова добровільна науково-творча громадська організація трудящих» [388, с. 3]. УТОПІК ставило своїм завданням залучення широких верств населення до активної участі у здійсненні заходів по охороні, збереженню, вивченню та популяризації пам'яток історії та культури, а також визначних місць, які становлять наукову, історичну, культурну і художню цінність. Із цією метою членами УТОПІК могли стати як індивідуальні, так і колективні члени. Крім того, товариство розраховувало на активність молоді і, навіть, зовсім юних членів. Такими юними членами УТОПІК могли стати школярі, які залучалися

до роботи в секціях юних дослідників та охоронців пам'яток історії та культури [160, с. 11].

Одним із дієвих заходів для реалізації своїх статутних завдань товариство передбачило громадський контроль за постановкою справи охорони, використання, ремонту і реставрації пам'яток, незважаючи на відомчу приналежність. У разі недодержання порядку охорони і використання пам'яток, заподіяння шкоди їх історичній і культурній цінності товариство залишало за собою право порушувати питання про притягнення винних до відповідальності і про відшкодування збитків [298].

Відповідно до Статуту вищим органом УТОПК було визначено республіканський з'їзд, який скликається не менш як один раз на 4 роки. Статут також передбачив можливість скликання позачергових з'їздів. З'їзд Товариства отримав право: визначати чергові завдання Товариства; заслуховувати і затверджувати звіти Правління та Ревізійної комісії; затверджувати Статут Товариства та розглядати питання про зміни і доповнення в ньому; розглядати інші актуальні питання роботи Товариства; обирати Правління та ревізійну комісію Товариства [298].

У період між з'їздами керівництво діяльністю УТОПК покладалося на Правління, яке за Статутом мало збиратися на пленуми за потреби, але не менше одного разу на 6 місяців. Для ведення поточної роботи Правління обирає Президію у складі: голови Правління – президента Товариства, заступників голови – віце-президентів Товариства, вченого секретаря правління та членів Президії. Передбачалася й можливість створення організаційно-виконавчого бюро Президії для ведення поточної роботи [388, с. 11]. На місцях створювалися обласні, районні та міські організації УТОПК, а за місцем проживання чи роботи членів – первинні організації УТОПК [388, с. 10].

Слід відзначити, що в радянський період діяльність УТОПК перебувала під пильною увагою державних та партійних органів, які директивним шляхом визначали основні напрямки роботи, а також своїми

рішеннями фактично забороняли ті види пам'яткоохоронної роботи, які не стосувалися радянської історії. Так, у постанові ЦК КП України «Про роботу Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури» від 3 жовтня 1972 р. наголошувалося, що «Товариством ще слабо ведеться пропаганда пам'ятників історико-революційної, бойової і трудової слави радянського народу... Мало читається лекцій про дружбу народів СРСР, їх братерське єднання, про інтернаціональний, класовий характер соціалістичної культури. Мають місце факти захоплення старовиною, її ідеалізації, некритичного ставлення до архаїчних форм у побуті і звичаях» [63, с. 220]. Як наслідок, керівництво УТОПІК на вимогу ЦК КП України було змушене виправляти вказані «недоліки».

У діяльності УТОПІК окрему увагу варто звернути на діяльність Секції правової охорони пам'ятників історії та культури, яка розпочала свою роботу 1967 року. Як свідчив свого часу Л. К. Буркацький, до її складу ще в радянський період увійшли відомі вчені-юристи, працівники суду, прокуратури та інших профільних органів, а головою секції було обрано О. Н. Якименка – виконувача обов'язків голови Верховного Суду УРСР. При цьому зусиллями членів секції не лише розроблялися проекти нормативних актів щодо правової охорони культурної спадщини, а й велася потужна науково-методична робота, спрямована на вивчення й аналіз стану збереження пам'яток, надалися правові консультації щодо окремих об'єктів культурного надбання [23, с. 16].

На законодавчому рівні правові аспекти діяльності УТОПІК й інших громадських об'єднань аж до розпаду СРСР було урегульовано Законом Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 р. [322]. Зокрема, відповідно до ст. 12 Закону професійні спілки, організації молоді, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, наукові товариства, творчі спілки й інші громадські організації, а також громадяни мали сприяти державним органам у здійсненні заходів по охороні, використанню, виявленню, обліку, реставрації пам'яток історії та

культури і поширенню знань про них. Крім того, згідно зі ст. 13 Закону на УТОПІК покладалося завдання «сприяти залученню широких верств населення до активної і безпосередньої участі в охороні пам'яток, здійснювати пропаганду пам'яток і законодавства про їх охорону та використання, активно сприяти роботі державних органів охорони пам'яток, здійснювати громадський контроль за їх схоронністю, використанням, ремонтом і реставрацією, а також проводити іншу роботу відповідно до Статуту товариства і законодавства Союзу РСР і Української РСР [322].

Із часу здобуття незалежності України УТОПІК незмінно провадить свою діяльність, вносячи певні корективи з огляду на вимоги часу. Передусім, ідеться про посилення наукової роботи і виконання комплексних цільових програм і наукових тем, створення культурно-просвітницьких центрів тощо. Що стосується практичної роботи у сфері правової охорони культурної спадщини, то тут члени Товариства активно проявили себе в розробленні проектів нормативно-правих актів, у тому числі пропозицій внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» та підзаконних актів Міністерства культури України з питань пам'яткоохоронної діяльності [160, с. 12].

Чинний Статут громадської організації «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури», прийнятий зі змінами Пленумом Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури 15 лютого 2019 р. [384], засвідчив практичну незмінність базових принципів і пріоритетів діяльності Товариства. Головною метою УТОПІК відповідно до Статуту є задоволення суспільних інтересів у сфері охорони культурної спадщини, виявлення, вивчення, збереження пам'яток історії та культури, здійснення громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону і використання культурної спадщини, проведення культурно-просвітницької роботи.

Процеси суверенізації України наприкінці 1980-х рр. сприяли появі нових громадських суб'єктів у сфері охорони культурної спадщини,

безпосередньо пов'язаних з науковими інституціями. Так, «із метою координації наукових досліджень пам'яток, розширення наукового співробітництва з провідними зарубіжними центрами пам'яткознавства, а також із метою залучення вчених і спеціалістів високої кваліфікації, об'єднання зусиль академічної науки та громадськості» постановою № 151 від 23 травня 1991 р. Президії Академії наук Української РСР та Колегії Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури було ухвалено рішення створити Центр пам'яткознавства АН УРСР і УТОПІК на базі підрозділів Інституту археології АН УРСР та групи наукових консультантів при головній раді УТОПІК [63, с. 199–200]. Цією самою постановою було затверджено Положення про Центр пам'яткознавства АН УРСР і УТОПІК, згідно з яким Центр засновувався на правах науково-дослідного інституту. Прикладна діяльність Центру відповідно до Положення спрямовувалася на вирішення завдань охорони, збереження та відновлення пам'яток історії та культури [63, с. 200–205].

Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, серед іншого, координував діяльність наукових і громадських діячів щодо розроблення й удосконалення нормативно-правових актів у пам'яткоохоронній сфері. Зокрема, пропозиції фахівців Центру враховувалися при підготовці законів України та державних програм щодо збереження різних видів рухомої і нерухомої культурної спадщини, реального впливу на покращення стану пам'яток, виховання молодих кадрів [421]. Крім того, Центр координував наукову діяльність з міжнародними організаціями, міністерствами, комітетами, науковими закладами, музеями, заповідниками та громадськими організаціями усіх регіонів України [421]. Завдяки такій діяльності Центру громадськість мала можливість реалізовувати свій експертний та нормотворчий потенціал, який після обговорення фахівцями оформлювався у вигляді відповідних практичних пропозицій та передавався профільним державним органам [160, с. 13]. На жаль, наприкінці 2019 р. Президія НАН України ухвалила рішення припинити діяльність Центру пам'яткознавства

НАН України і УТОПІК як самостійної науково-дослідної установи, приєднавши його до Інституту археології.

Українське законодавство надає громадянам право об'єднуватися у громадські організації з метою захисту своїх прав та законних інтересів. Так, Конституція України від 28 червня 1996 р. у ст. 36 гарантує громадянам право «на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних соціальних, культурних та інших інтересів». Безпосередньо правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання урегульовано Законом України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. [285]. Цей Закон запровадив ряд прогресивних новел, у порівнянні з попередньою редакцією. Так, за словами І. М. Мищака, він надає право членам громадського об'єднання відстоювати не лише власні права та інтереси, а й будь-яких осіб, чого уже давно добивалися правозахисники та громадські активісти, а також значно розширює можливості співпраці громадських об'єднань з органами влади і місцевого самоврядування [182, с. 45–46].

Чинне пам'яткоохоронне законодавство України урегульовує правові аспекти співпраці владних інституцій із громадськістю, а також участь громадських організацій та окремих громадян в охороні культурної спадщини. Так, Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. з метою інформування передбачає щорічне звітування центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини перед громадськістю про стан збереження об'єктів культурної спадщини [323]. Закон передбачає і залучення громадян на правах громадських інспекторів для спостереження за станом зберігання та використання пам'яток, їхніх територій і зон охорони, охоронюваних археологічних територій, історичних ареалів населених місць (частина перша ст. 8). Своєю чергою, згідно зі ст. 10 Закону органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти діяльності

Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських, науково-дослідних, проектних організацій, установ та підприємств різних форм власності щодо охорони культурної спадщини [323].

На окрему увагу заслуговує ст. 11 Закону України «Про охорону культурної спадщини», якою унормовано, серед іншого, участь громадських організацій та окремих громадян в охороні культурної спадщини. (Прикметно, що норми цієї статті було змінено Законом № 2245-IV від 16 грудня 2004 р. [279], у тому числі за численними зверненнями й побажанням активістів та профільних громадських організацій.) Так, відповідно до частини першої ст. 11 громадські організації та громадяни сприяють діяльності органів охорони культурної спадщини, можуть встановлювати шефство над об'єктами культурної спадщини з метою забезпечення їх збереження, сприяють державі у здійсненні заходів з охорони об'єктів культурної спадщини і поширенні знань про них, беруть участь у популяризації культурної спадщини серед населення, сприяють її вивченню дітьми та молоддю, залучають громадян до її охорони [323].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» надає окреме право Українському товариству охорони пам'яток історії та культури щодо залучення громадян до пам'яткоохоронної діяльності. Так, згідно з частиною другою ст. 11 УТОПКСприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини, здійснює пропаганду культурної спадщини і законодавства про її охорону, громадський контроль за її збереженням, використанням, консервацією, реставрацією, реабілітацією, музеєфікацією та ремонтом, сприяє роботі органів охорони культурної спадщини [323].

Законодавство України передбачає й громадську експертизу з питань охорони культурної спадщини. Так, відповідно до частини третьої ст. 11 Закону України «Про охорону культурної спадщини» незалежні групи спеціалістів з ініціативи об'єднань громадян, органів охорони культурної спадщини, а також інших органів виконавчої влади та органів місцевого

самоврядування за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах можуть здійснювати громадську експертизу з питань охорони культурної спадщини. Висновки такої експертизи можуть враховуватися органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування при прийнятті відповідних рішень згідно із законом [323].

Схожі права законодавство України гарантує громадянам також у сфері охорони археологічної спадщини. Так, Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. включає статтю 13 – «Участь громадськості в охороні археологічної спадщини». Відповідно до частини першої цієї статті громадським організаціям та окремим громадянам надається можливість сприяння органам охорони культурної спадщини у проведенні практичних заходів з виявлення, вивчення, обліку та охорони об'єктів археологічної спадщини, популяризації серед населення знань про них та пам'яткоохоронного законодавства, здійснення громадського контролю за станом збереження, використання, консервацією та музеєфікацією пам'яток археології. А згідно з частиною другою ст. 13 органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Українського фонду культури, інших громадських організацій, а також громадян з охорони археологічної спадщини [320]. Таким чином, закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини» створюють необхідне правове поле для діяльності як окремих громадських організацій, так і небайдужих громадян, які опікуються культурною спадщиною.

Завдяки конституційним гарантіям та нормам спеціального законодавства сьогодні в Україні розвивається індивідуальний громадський пам'яткоохоронний рух, який набирає різних форм. Окремі його учасники ведуть активну діяльність, а також створили й підтримують спеціалізовані інтернет-сторінки. Детальнішу інформацію про них наведено в авторських статтях [160].

Важливу роль у сфері охорони культурної спадщини в Україні відіграють національні відділення міжнародних пам'яткоохоронних організацій. Провідна роль тут належить Міжнародній раді з питань пам'яток і визначних місць (далі – ICOMOS, українською – ІКОМОС). ІКОМОС була заснована 1965 року у Варшаві (штаб-квартира ІКОМОС розміщена в Парижі) як міжнародна організація, покликана на міжнародному рівні забезпечити захист, збереження, використання та презентацію пам'яток, архітектурних ансамблів і визначних місць [160, с. 14].

Відповідно до Статуту організації, вона об'єднує інституції та окремих осіб, які займаються питаннями охорони, збереження, пропагування культурної спадщини, а також співпрацює з ЮНЕСКО, Міжнародним дослідницьким центром зі збереження та реставрації культурних цінностей (Римським центром) й іншими організаціями, які мають схожі завдання [477].

Серед основних завдань ІКОМОС вироблення й ухвалення міжнародних документів щодо захисту, збереження і презентації об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних. Загалом ІКОМОС розробляє декілька видів документів, у тому числі хартії, настанови, резолюції, декларації та рекомендації [155, с. 33].

Одним із базових документів ІКОМОС є Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія), ухвалена 31 травня 1964 р. у Венеції на II Міжнародному конгресі архітекторів і технічних спеціалістів у царині нерухомих історичних пам'яток, та прийнята ІКОМОС у 1965 р. [479]. Як зазначено в преамбулі Хартії, її розробники ставили за мету на міжнародному рівні спільно визначити і сформулювати основні принципи охорони й реставрації нерухомих пам'яток, надаючи при цьому кожній країні можливість слідкувати за втіленням їх у межах власної культури і традицій. Першочерговими завданнями для збереження пам'яток Венеціанська хартія називає їх охорону й реставрацію, наголошуючи, що пам'ятка невіддільна від історії, оскільки вона є свідком історичних подій, а також навколишнього

середовища, в якому вона розташована. При цьому реставрація визнана специфічним заходом охорони об'єкта та має спрямовуватися на збереження його автентичності, а будь-яких реконструкцій слід уникати. Крім того, особливу увагу у Венеціанській хартії звертається на необхідність чіткого документування охоронних і реставраційних робіт, а також проведення археологічних розкопок. Відповідна документація повинна містити усі етапи робіт з їх фотофіксацією, зберігатися в архівах та бути доступною для дослідників.

Проблемні аспекти реставраційних робіт та відповідні настанови відображено в Принципах убезпечення та збереження/реставрації настінних зображень, прийнятих Генеральною Асамблеєю ІКОМОС 2003 року [476]. У документі констатовано, що настінні розписи найчастіше зазнають пошкоджень під час ремонтних робіт, результатом чого є втрата автентичності самої споруди чи визначного місця. Зазначено, що охорона настінних зображень має бути встановлена на рівні закону. Оскільки настінні зображення часто зазнають пошкоджень через несприятливі природні умови, передусім вологість, обов'язковим є постійний контроль та спостереження за ними з боку фахівців. Будь-яке втручання з метою реставрації настінних зображень, покращення їх виразності тощо мають проводитися такими матеріалами, які можна легко видалити в майбутньому без шкоди для оригінальних розписів, а також відрізнитися від оригіналу. Тобто, як і в будь-яких реставраційних роботах, забороняється маскувати подальші роботи під оригінальний розпис. Так само усі роботи і використані матеріали повинні чітко документуватися та бути доступними для майбутніх поколінь реставраторів. Принципи спеціально обумовлюють умови зняття й перенесення настінних розписів. Такі дії можливі лише в екстремальних випадках, коли розписам загрожує знищення або істотне пошкодження [476]. При цьому обумовлено, що відповідні рішення бажано ухвалювати не однією особою, а колективом фахівців. За настання сприятливих умов зняті настінні розписи повинні бути повернуті на автентичне місце.

Ряд документів ІКОМОС пов'язаний безпосередньо із впливом урбанізації на населені пункти, зокрема загрозою втрати ними свого історичного вигляду. Так, Міжнародна хартія про охорону історичних міст (Вашингтонська хартія) 1987 р., доповнюючи Венеціанську хартію, визначає принципи й цілі, методи й засоби, необхідні для збереження характерних рис історичних міст [442]. До цінностей, що підлягають охороні, у Вашингтонській хартії віднесено: а) форму міста, яка визначається мережею вулиць і їх розплануванням; б) зв'язок між різними міськими просторами: забудованими, вільними та озелененими; с) форму і вигляд споруд; d) зв'язки міста з навколишнім середовищем, природним і створеним людиною; е) різні призначення міста, набуті ним під час історичного розвитку [442]. Зазначається, що успішна охорона цінностей міста неможлива без залучення усіх його мешканців та культивування усвідомлення цієї важливої місії з покоління в покоління. Серед методів і засобів охорони історичних міст у першу чергу вказано на необхідності пристосування інфраструктури до специфіки історичних міст. Зокрема, будь-яке нове будівництво або переобладнання існуючих споруд можливі лише за умови обґрунтування такої необхідності та врахування просторової організації наявних кварталів. Пропонується суворо регламентувати прокладення не лише необхідних комунікацій, а й рух транспорту, не допускаючи, наприклад, прокладення нових магістралей в історичні міста. При цьому акцент зроблено не на примусі, а на вихованні відповідного ставлення до цінностей зі шкільного віку й заохоченні діяльності пам'яткоохоронних організацій [155, с. 34].

Керівні принципи, яких необхідно дотримуватися у пам'яткоохоронній роботі, викладено й у Міжнародній хартії про принципи аналізу, збереження та реставрації будівель архітектурної спадщини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ІКОМОС 2003 року [191, с. 111–113]. Згідно з наведеними принципами реставрація історичних будівель схожа із захворюванням людини, тож повинна проходити за тими самими стадіями, як і в медицині: історія хвороби, лікування та контроль. Кожній стадії повинні відповідати

дослідження, спрямовані на досягнення максимальної ефективності. При цьому будь-яким реставраційним роботам повинні передувати аналіз негативних впливів на історичну будівлю. Відхід від цього принципу допускається лише за умови уникнення неминучої руйнації споруди, наприклад в умовах стихійного лиха тощо.

Так само важливе місце в нормотворчій діяльності ІКОМОС посідають Принципи, яких необхідно дотримуватися при збереженні дерев'яних споруд, прийняті Генеральною Асамблеєю ІКОМОС 2009 року [504]. Принципи враховують особливу небезпеку для дерев'яних споруд, пов'язану із старінням матеріалу, його вразливістю через дію природних факторів, зокрема пожежі і повені, пошкодження грибками та комахами тощо. Як і випадку з реставрацією, будь-яким роботам із дерев'яними спорудами мають передувати чітка документальна фіксація. Необхідним є використання для оновлення споруд дерев'яних елементів з тієї самої породи дерева, сумісним ступенем вологості та іншими природними характеристиками, які притаманні споруді. Обов'язковим є також використання того самого типу інструментів, механізмів та способів стикування, які використовувалися під час спорудження автентичного об'єкта. Водночас нові елементи не повинні маскуватися під оригінальні, імітувати зношеність чи пошкодження, вони мають спеціально маркуватися для розпізнання майбутніми дослідниками.

Окрему увагу ІКОМОС приділяє розробленню документів, спрямованих на захист традиційного середовища й традиційного будівництва. Згідно з Міжнародною хартією про спадщину традиційного будівництва, ратифікованою Генеральною Асамблеєю ІКОМОС 1999 року, «спадщина традиційного будівництва має важливе значення, тому що вона є основним вираженням культури певної спільноти, її зв'язків зі своєю територією і водночас вираженням культурної різноманітності світу» [191, с. 108]. Особливістю Хартії є чіткі практичні настанови, починаючи від мінімального втручання в традиційні будівлі й дотримання за необхідності такого втручання цілісності ансамблю та окремої будівлі, аж до передачі

технологій традиційного будівництва новим поколінням майстрів, застосування матеріалів, пов'язаних із традиційними формою, кольором, текстурою тощо, просвіти населення щодо підтримання й охорони традиційної культурної спадщини.

Спільною особливістю усіх хартій ІКОМОС є приділення значної уваги просвітницькій діяльності серед населення з метою ознайомлення з пам'ятками та виховання бережливого до них ставлення. Таку діяльність рекомендується починати у школах шляхом запровадження окремих уроків чи факультативних занять, а також у вищих навчальних закладах та серед молоді. Загалом акцент робиться на формуванні в молодого покоління розуміння важливості збереження культурної спадщини, пропагуванні участі в пам'яткоохоронному русі, поєднанні зусиль держави, громадських організацій та окремих людей з метою охорони та збереження пам'яток [155, с. 34].

Вироблені ІКОМОС директивні та рекомендаційні документи нині все частіше лягають в основу або використовуються під час підготовки міжнародних пам'яткоохоронних документів ЮНЕСКО, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Крім того, вони є правовою основою діяльності національних комітетів ІКОМОС та використовуються під час розроблення й удосконалення пам'яткоохоронного законодавства окремих країн.

Досить активну позицію у сфері охорони культурної спадщини займає Український національний комітет ІКОМОС (далі – УНК ІКОМОС). УНК ІКОМОС було зареєстровано в Україні як громадську організацію 11 липня 1994 р. Безпосередньо діяльність УНК ІКОМОС провадиться відповідно до Статуту комітету [387]. Згідно з п. 2.1. Статуту УНК ІКОМОС основною метою Комітету є сприяння охороні, реставрації та використанню пам'яток, ансамблів і визначних місць та захисту законних соціальних, економічних, творчих, національно-культурних та інших спільних інтересів своїх членів. Статут організації передбачає як індивідуальне, так і колективне та почесне

членство. Індивідуальними членами можуть бути громадяни України та іноземні громадяни, які є фахівцями, що працюють у сфері охорони і реставрації пам'яток, у галузі історії архітектури, мистецтва, археології, історії, етнографії та інших наукових дисциплін і активно сприяють вирішенню проблем охорони культурної спадщини. Колективними членами Комітету є колективи підприємств, установ, організацій, які поділяють мету та завдання Комітету і беруть активну участь у їх реалізації. Почесними членами можуть бути громадяни, які мають визначні досягнення у справі охорони, консервації, реставрації та використання пам'яток і визначних місць [387].

УНК ІКОМОС, серед іншого, здійснює потужну науково-експертну діяльність, аналізуючи вплив містобудівних перетворень на пам'ятки, надає відповідні висновки зацікавленим установам та державним органам [158]. Особлива увага приділяється містобудівним, архітектурним, ландшафтним та іншим перетворенням у буферній зоні пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини. Члени УНК ІКОМОС неодноразово виступали за внесення змін до законодавства, надаючи власні пропозиції щодо удосконалення правового захисту пам'яток культурної спадщини [160, с. 14]. Зокрема, експерти УНК ІКОМОС, керуючись міжнародними нормами, у тому числі хартіями й іншими документами ІКОМОС, на початку 2016 р. виступили проти напрацьованого Робочою групою при Міністерстві культури України проекту Закону України «Про охорону і збереження нерухомої культурної спадщини». При цьому ряд зауважень стосувався саме порушення норм і принципів, розроблених ІКОМОС. Ішлося, зокрема, про суперечність хартіям організації таких положень національного законопроекту, як реставраційна реконструкція – «зведення достовірної копії втраченого об'єкта культурної спадщини на його історичному місці за реставраційною методикою на основі автентичних залишків (частин, підмурків) з метою відновлення містобудівної цілісності історичного середовища або відродження історичного символу

народу» [349]. Згідно із висновком УНК ІКОМОС таке нововведення суперечить вимогам щодо автентичності об'єкта чи його частин, а «зведення достовірної копії якогось об'єкта взагалі не належить до сфери охорони (збереження) нерухомої культурної спадщини та буде слугувати спотворенню спадщини й заміні автентичних пам'яток фальсифікаціями» [77].

Роль Українського національного комітету ІКОМОС істотно зросла після внесення Законом № 2457-VIII від 19 червня 2018 р. змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини». Так, згідно з частиною першою ст. 37-6 номінація об'єкта культурної спадщини, що може мати видатну універсальну цінність та відповідає критеріям, визначеним Комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини, виключно за рекомендацією Українського національного комітету ІКОМОС [323].

Україна бере активну участь у роботі Міжнародної ради музеїв (далі – ICOM) – міжнародної громадської організації, яка була створена в 1946 р. під егідою ЮНЕСКО. Український комітет ради музеїв «Іком» (далі – ІКОМ України), створений ще в 1992 р., є неприбутковою громадською організацією. Основними правовими засадами її діяльності є міжнародне та національне законодавство, Статут Міжнародної ради музеїв ICOM та Статут Всеукраїнської громадської організації «Український комітет ради музеїв «ІКОМ» [383]. Відповідно до п. 2.1 Статуту метою діяльності ІКОМ України є: відродження, збереження та промоція культурної і природної спадщини, розвиток музейної справи та підготовка музейних фахівців, захист спільних професійних інтересів своїх членів; встановлення, поширення, сприяння впровадженню фахових та етичних стандартів музейної діяльності. Членами ІКОМ України можуть бути: індивідуальні члени, що сплачують повний щорічний внесок, мають право обирати та бути обраними до органів

управління ІКОМ України (право голосу); інституційні члени – фізичні особи, яких об'єднує спільне місце роботи в музею, установі та організації, робота яких безпосередньо пов'язана із музейною діяльністю та які сплачують повний щорічний внесок із правом обирати й бути обраними до органів управління ІКОМ України; члени-студенти (індивідуальні члени ІКОМ, що сплачують пільговий щорічний внесок), без права обирати та бути обраними до керівних органів ІКОМ України; члени, які підтримують ІКОМ, розвиток музеїв та музейної справи, в яких музей не є основним місцем роботи, сплачують повний щорічний внесок, з правом обирати, але без права бути обраними до органів управління ІКОМ України; почесні члени (рішення про надання почесного членства приймається ІКОМ на основі подання ІКОМ України), які не сплачують членських внесків, не мають права обирати та бути обраними до органів управління ІКОМ України (п. 4.2 Статуту). Вищим органом управління ІКОМ України є Загальні збори, які скликаються Президією ІКОМ України за необхідності, але не рідше одного разу на рік [383].

ІКОМ України тісно співпрацює з іншими національними членами, а також звертається до Міжнародної ради музеїв для захисту національної культурної спадщини. Зокрема, зважаючи на звернення української сторони щодо порушення міжнародних норм і національного законодавства України на території тимчасово окупованої АР Крим, Міжнародна рада музеїв рекомендувала музеям у всьому світі не приймати виставкові експонати від установ, розташованих у Криму, до тих пір, поки не буде вирішено правовий статус регіону. При цьому в листі за підписом Президента Міжнародного комітету ради музеїв висловлено «підтримку з боку ІКОМ зусиллям України щодо захисту культурної спадщини в рамках чинного національного і міжнародного права та відповідно до етичних норм і практичних інструментів, розроблених ІКОМ, таких як Кодекс професійної етики ІКОМ та Червоні списки культурних об'єктів, що знаходяться в небезпеці» [76].

Прикметно, що національні відділення міжнародних

пам'яткоохоронних організацій в Україні нерідко координують свою діяльність з державними органами у сфері охорони культурної спадщини. Відповідна робота ведеться у кількох напрямках – від підготовки й аналізу профільних нормативно-правових актів до привернення уваги міжнародної спільноти до порушення прав людини і виникнення загроз культурній спадщині. Так, приміром, 9 липня 2018 р. Міністерство культури України, УНК ІКОМОС і Міжнародний центр вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей в Україні (ІККРОМ в Україні) оприлюднили спільну заяву, в якій висловили стурбованість загрозою тотального знищення пам'ятки національного значення «Ханський палац», що є складовою об'єкта «Історичне середовище столиці кримських ханів в місті Бахчисарай», внесеного до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [382]. Апелюючи до норм і принципів міжнародного права, автори заяви наголосили, що відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території, на весь період незаконної окупації, покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Засуджуючи агресію Російської Федерації проти нашої держави, у заяві вміщено вимогу до Російської Федерації поважати територіальну цілісність і суверенітет України, повернутися до безумовного виконання своїх зобов'язань відповідно до міжнародного права, зупинити будівельні роботи, що проводяться на пам'ятці національного значення «Ханський палац», ... вжити необхідних заходів для отримання відповідних дозволів на проведення робіт на цій пам'ятці з дотриманням норм національного та міжнародного законодавства. Крім того, у заяві міститься заклик до світової спільноти щодо об'єднання зусиль для захисту культурної спадщини України, розташованої на тимчасово окупованій території, включаючи її складову – спадщину кримськотатарського народу – пам'ятку національного значення «Ханський палац», що є складовою об'єкта «Історичне середовище столиці кримських ханів в місті Бахчисарай» [382].

Охороною культурної спадщини опікується й Міжнародний центр

вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей (далі – ІККРОМ), який є міжнародною організацією. До основних функцій ІККРОМ згідно зі Статутом належать інформаційна, консультаційна, координаційна та навчальна, а також надання сприяння та підтримки у сфері збереження і відновлення культурних цінностей [385]. Членом ІККРОМ може стати будь-яка держава, яка є членом ЮНЕСКО. Україна стала членом ІККРОМ на умовах, визначених Статутом Організації, шляхом ухвалення Закону «Про приєднання України до Міжнародного центру вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей» від 7 жовтня 2015 р. № 720-VIII [328]. У відповідності до зазначених документів наказом Міністерства культури України від 11 липня 2016 р. № 527 в Україні було створено національну систему ІККРОМ, яка складається з Національного виконавчого комітету, національного координатора та базової інституції ІККРОМ в Україні, головним завданням якої визнано впровадження в нашої державі новітніх реставраційних технологій, відродження власної реставраційної школи та долучення українських фахівців до міжнародних проектів у сфері охорони культурної спадщини [26]. Оскільки питання вироблення пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення профільного законодавства не належать до пріоритетів діяльності ІККРОМ, ми не ставимо за мету докладний аналіз діяльності Організації.

В умовах окупації частини території України та збройного конфлікту на Донбасі зростає роль співпраці нашої держави з Міжнародним комітетом Блакитного Щита (International Committee of the Blue Shield (далі – ICBS)). ICBS є міжнародною організацією, заснованою Міжнародною радою архівів, Міжнародною радою музеїв, Міжнародною радою з охорони пам'яток та історичних місць і Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ. Мета організації – захищати культурні цінності під час збройних конфліктів. В окремих країнах діють національні комітети ICBS.

Національний комітет Блакитного Щита в Україні було створено лише 21 лютого 2014 р. [412]. Його засновниками 27 лютого 2014 р. оприлюднено

на сайті ICOMOS Заяву Блакитного Щита про Україну, в якій «висловлено глибоку стурбованість питаннями збереження та захисту культурної спадщини, а також установ, в яких вона зберігається, та людей, які нею опікуються» [437]. Водночас надалі якоїсь помітної активності Національного комітету Блакитного Щита в Україні щодо захисту культурної спадщини або вироблення відповідних законодавчих пропозицій не спостерігається.

Висновки до розділу 5

1. Доведено, що після здобуття Україною незалежності забезпечення культурних прав людини та громадянина набуло особливо змісту, оскільки на їх прикладі в радянський період яскраво проявлялася дискримінаційна політика радянського центру по відношенню до інших, не російських, народів та етносів. Зміну державних підходів по відношенню до культурної спадщини було започатковано з ухваленням 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України, яка гарантувала національно-культурне відродження українського народу. Безпосередньо правове регулювання охорони культурної спадщини було здійснено Основами законодавства України про культуру 1992 р., в яких базовим поняттям визначено «культурні цінності». Новацією Основ законодавства України про культуру стало запровадження Державного реєстру національного культурного надбання, положення про який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. Відповідні положення про формування Державного реєстру національного культурного надбання увійшли також до спеціальних законів, якими регулюються суспільні відносини в архівній, музейній та бібліотечній галузях. Однак Державний реєстр національного культурного надбання досі не сформований.

Встановлено, що Конституція України від 28 червня 1996 р. більш послідовно, у порівнянні з Конституцією УРСР, забезпечила гарантії культурних прав громадян та обов'язки держави по відношенню до культурної спадщини попередніх поколінь. З урахуванням норм Основного Закону України й міжнародного законодавства розроблено Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. Цей Закон узгоджено з іншими законодавчими актами України, зокрема Цивільним кодексом України, Земельним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Законом України «Про рекламу» тощо. Водночас вказано й на не зовсім вдалі спроби приведення національного законодавства у відповідність до норм міжнародного права. Прикладом таких змін є Закон «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу» 2018 р., який викликає ряд зауважень з огляду на набір загальних і нечітких формулювань, використання оціночних суджень та ін. Наголошено, що подальші кроки щодо удосконалення пам'яткоохоронного законодавства мають враховувати не лише міжнародні норми і стандарти, а й специфіку його застосування, у тому числі судову практику. Висловлено пропозиції щодо внесення відповідних змін до чинного законодавства.

2. Запропоновано систему органів охорони культурної спадщини розглядати у вузькому розумінні, включивши до неї органи виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях, а також структурні підрозділи охорони культурної спадщини органів місцевого самоврядування, де такі створені. Встановлено, що реформування державного управління у сфері охорони культурної спадщини пов'язане, з одного боку, із продовженням реформи державного управління в цілому, з іншого боку, з особливостями реформування системи охорони культурної спадщини в умовах децентралізації влади. Підтримується ідея створення двох нових центральних органів виконавчої влади: Державної служби охорони культурної спадщини

України та Державної інспекції культурної спадщини України. Водночас відзначено, що структура виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування у містах України не уніфікована, а більшість міських рад не має ні окремого структурного підрозділу, що реалізує політику у сфері охорони культурної спадщини, ні належного рівня фахівців та фінансування для забезпечення пам'яткоохоронної діяльності в повному обсязі. У зв'язку з цим наголошено на необхідності створення окремих структурних підрозділів із питань охорони культурної спадщини у складі місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевого самоврядування, а також чіткого розмежування їх повноважень.

3. Обґрунтовано, що Україні існують давні традиції громадської діяльності у сфері охорони культурної спадщини. Свою історію вони виводять від Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, яке активно діяло під час Української революції 1917 – 1921 рр., та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, заснованого в радянський період. У діяльності УТОПК окрему увагу приділено діяльності Секції правової охорони пам'ятників історії та культури, члени якої розробляли проекти нормативних актів щодо правової охорони культурної спадщини. Водночас до недоліків діяльності УТОПК у радянський період віднесено те, що Товариство перебувало під пильною увагою державних та партійних органів, які директивним шляхом визначали основні напрямки роботи, а також своїми рішеннями фактично забороняли ті види пам'яткоохоронної роботи, які не стосувалися радянської історії. На сучасному етапі УТОПК долучилося до розроблення проектів нормативно-правих актів, зокрема пропозицій про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» та підзаконних актів МКІП з питань пам'яткоохоронної діяльності. Також проаналізовано діяльність Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК.

Доведено, що чинне законодавство України урегульовує правові аспекти співпраці владних інституцій із громадськістю, а також участь

громадських організацій та окремих громадян в охороні культурної спадщини. Відповідні питання регламентовані законами України «Про громадські об'єднання» 2012 р., «Про охорону культурної спадщини» 2000 р., «Про охорону археологічної спадщини» 2004 р. Завдяки конституційним гарантіям та нормам спеціального законодавства сьогодні в Україні розвивається індивідуальний громадський пам'яткоохоронний рух, який набирає різних форм.

Відзначено, що важливу роль у сфері охорони культурної спадщини в Україні відіграють національні відділення міжнародних пам'яткоохоронних організацій. Провідна роль тут належить ІКОМОС, ІКОМ та ІККРОМ. Національні відділення міжнародних пам'яткоохоронних організацій в Україні координують свою діяльність з державними органами у сфері охорони культурної спадщини. Відповідна робота ведеться у кількох напрямках – від підготовки й аналізу профільних нормативно-правових актів до привернення уваги міжнародної спільноти до порушення прав людини і виникнення загроз культурній спадщині. В умовах окупації частини території України та збройного конфлікту на Донбасі зростає роль співпраці нашої держави з Міжнародним комітетом Блакитного Щита, однак якоїсь помітної активності Національного комітету Блакитного Щита в Україні щодо захисту культурної спадщини або вироблення відповідних законодавчих пропозицій не спостерігається.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичні узагальнення та практичні рекомендації, які в сукупності вирішують актуальну наукову проблему щодо дослідження історико- й теоретико-правових засад охорони культурної спадщини в Україні.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. У вузькому розумінні правова охорона культурної спадщини визначається нами як діяльність уповноважених суб'єктів щодо розроблення й ухвалення законодавчих і підзаконних актів, спрямованих на забезпечення обліку, захисту, збереження, утримання, використання, консервації, ремонту, реставрації, реабілітації, пристосування, музеєфікації, а також протидії пошкодженням і руйнуванням об'єктів культурної спадщини. У широкому розумінні правова охорона культурної спадщини включає всі форми, способи та засоби захисту об'єктів культурної спадщини.

Встановлено, що методологія дослідження правової охорони культурної спадщини базується на методології теорії права та включає усталені в правовій науці підходи, принципи й методи дослідження. Проведене дослідження значною мірою є міждисциплінарним, що зумовило використання підходів, принципів і методів гуманітарних та соціальних наук, однак із переважанням інструментарію теорії права. Досліджувані проблеми аналізуються з точки зору застосування матеріалістичного, ідеалістичного, цивілізаційного, діалектичного, соціологічного, герменевтичного й комунікативного підходів із використанням загальних принципів науковості, історизму, об'єктивності, всебічності, конкретності, демократизму та плюралізму, а також спеціальних принципів верховенства права й законності. Дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини базується на застосуванні низки загальнонаукових (логічного, системного,

історичного, періодизації, ретроспективного аналізу) і спеціальних (формально-юридичного (юридико-технічного), порівняльно-правового, правового моделювання) методів, які дали змогу реалізувати поставлену мету та дослідницькі завдання.

2. Обґрунтовано, що правова охорона культурної спадщини неможлива без застосування спеціальних понять і термінів, які є важливою складовою будь-якого дослідницького інструментарію. При цьому доведено, що наразі в міжнародному та національному праві немає чітких усталених термінів і понять, натомість застосовуються як базові поняття «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурні надбання» та ін. У пропонуваному дослідженні ми, загалом поділяючи точки зору дослідників щодо необхідності подальшого удосконалення термінологічного апарату, схилиємося до вживання понять «культурна спадщина» та «пам'ятка», які поширені в міжнародному праві, у тому розумінні, як це наведено у визначеннях у базовому Законі України «Про охорону культурної спадщини».

3. Доведено, що на сьогодні сформувалася значна джерельна база правової охорони культурної спадщини, яка істотно збагатилася за роки державної незалежності України. Відзначено, що якоїсь універсальної класифікації джерел досі не виробила не лише юридична наука, а й інші галузі наукового знання. З огляду на певну національну специфіку правової охорони культурної спадщини, вважаємо за необхідне виділити не лише джерела права, а й інші джерела відповідно до класифікації, що застосовується у джерелознавстві. У нашому дослідженні запропоновано таку авторську класифікацію видів джерел правової охорони культурної спадщини: 1) національні нормативно-правові акти; 2) міжнародно-правові акти; 3) довідкова література, зокрема енциклопедії та словники, путівники та довідники, каталоги та бібліографічні покажчики тощо; 4) аналітичні записки, звернення, заяви, інформаційні повідомлення, листування органів, уповноважених на вироблення та здійснення політики у сфері охорони

культурної спадщини, а також пам'яткоохоронних громадських організацій, товариств тощо.

4. За результатами аналізу вітчизняних досліджень з питань правової охорони культурної спадщини за роки державної незалежності України встановлено, що ця проблематика вивчалася й аналізувалася не лише вченими-правознавцями, а й представниками суміжних галузей науки – фахівцями з державного управління, міжнародних відносин, історії, культурології, політології та ін.

Аналіз наукових праць дав змогу виокремити такі основні напрямки наукових досліджень:

1) узагальнюючі й теоретичні праці з питань охорони культурної спадщини;

2) праці, присвячені міжнародно-правовій охороні культурної спадщини; діяльності міжнародних організацій та інституцій; питанням реституції об'єктів культурної спадщини;

3) праці, присвячені зарубіжному досвіду законодавчого забезпечення та політиці держав/держави у сфері охорони культурної спадщини; порівняльні дослідження зарубіжного й українського законодавства;

4) праці з конституційного й адміністративного права України, пов'язані із забезпеченням культурних прав людини, політикою держави та діяльністю національних інституцій у сфері охорони культурної спадщини;

5) праці, присвячені проблемі відповідальності (адміністративної, кримінальної, цивільної) за порушення законодавства у сфері охорони культурної спадщини;

6) праці, які висвітлюють регіональні особливості правової охорони культурної спадщини в Україні.

5. Обґрунтовано, що широкий масив досліджень у сфері правового забезпечення охорони культурної спадщини у західній правовій доктрині не підлягає чіткій класифікації за окремими напрямками, оскільки питання, що аналізуються, перетинаються у різних контекстах представлених робіт. Нами

проаналізовано роботи американських та європейських вчених, при цьому особливу увагу приділено італійським, польським та французьким авторам, оскільки досвід цих країн вважаємо більш корисним у контексті удосконалення національного законодавства як з огляду на адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, так і їх тривалу традицію законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини. На основі проведеного аналізу запропоновано таку класифікацію тематики наукових розвідок зарубіжних авторів:

1) теоретико-правові засади охорони культурної спадщини, загальні питання, методологія та концептуальні підходи, визначення понять;

2) міжнародно-правові засади, теоретичні питання збереження та використання культурної спадщини у міжнародному праві, аналіз, коментарі та роз'яснення нормативно-правової бази міжнародних організацій з питань захисту нерухомої культурної спадщини, дослідження ступеню ефективності реалізації правових режимів, що встановлюються конвенціями й іншими актами, які складають юридичний інструментарій міжнародного захисту;

3) міжнародно-правове нормативне регулювання та внутрішньодержавні правові засоби захисту рухомих об'єктів культурної спадщини від незаконного обігу;

4) міжнародно-правове нормативне регулювання та національні системи захисту об'єктів культурної спадщини під час збройного конфлікту, аналіз та розвиток відповідних положень міжнародного гуманітарного права на основі вивчення подій у зоні військового протистояння, пов'язаних із викраденням, знищенням або розграбуванням, незаконною торгівлею об'єктами культурної спадщини;

5) міжнародно-правове нормативне регулювання охорони об'єктів підводної культурної спадщини, співвідношення правового режиму захисту з випадками нерегульованих високотехнологічних досліджень морського дна, що знаходиться за межами юрисдикції держав, претензіями держав на володіння відповідними об'єктами тощо;

6) міжнародно-правові аспекти охорони Всесвітньої культурної спадщини;

7) міжнародно-правові засади та особливості національного законодавства у сфері захисту об'єктів нематеріальної культурної спадщини;

8) позитивні та негативні наслідки співвідношення правових систем захисту прав людини та охорони культурної спадщини;

9) правові засади охорони культурної спадщини регіонів, права національних меншин та корінних народів у складній системі захисту культурно-історичних об'єктів як чинників їх ідентичності;

10) правове регулювання децентралізації, розширення повноважень місцевих інституцій в управлінні охороною культурної спадщини в зарубіжних країнах;

11) регламентація спеціального порядку реставрації, консервації, відновлення пам'яток тощо;

12) правове забезпечення державної політики щодо створення сприятливих умов для бізнесу у питаннях збереження культурної спадщини, набуття економічної вигоди та соціальних дивідендів, розвитку туризму, організації програм заробляння коштів на самоутримання відповідних об'єктів;

13) запровадження цифрових технологій у сфері охорони культурної спадщини.

6. Встановлено, що вперше формування національної державної політики і системи правового захисту охорони культурної спадщини в Україні відбулося в Українській Народній Республіці та Українській Державі під час Української революції 1917 – 1921 рр. Перші державні органи охорони культурної спадщини були створені на основі громадського пам'яткоохоронного органу – Центрального комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва в Україні, заснованого навесні 1917 р. Після формування влітку 1917 р. першого Українського Уряду – Генерального Секретаріату – у складі Генерального секретарства народної освіти було

створено відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва, який розробляв основи правового забезпечення охорони культурної спадщини, зокрема проект закону про охорону пам'яток в УНР. правонаступником цього відділу в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського стало Головне управління мистецтв та національної культури. Крім того, питаннями охорони культурної спадщини опікувалися відділ охорони пам'яток церковної старовини Міністерства віросповідань та окремі підрозділи Міністерства народної освіти. Головне управління мистецтв та національної культури продовжило свою діяльність і в УНР періоду Директорії. Управління також розробило проект закону про охорону культурної спадщини, який так і не було ухвалено. Як наслідок, основними правовими актами, якими регулювалися питання охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років, були накази, обіжники та інструкції органів охорони культурної спадщини.

7. Зазначено, що після встановлення радянської влади в Україні з метою охорони націоналізованих державою культурних цінностей було сформовано Всеукраїнську раду мистецтв, а в лютому 1919 р. на зміну їй при Народному комісаріаті освіти УСРР створено Всеукраїнський комітет охорони пам'ятників старовини і мистецтва. Правовою підставою його пам'яткоохоронної діяльності став Декрет РНК України від 1 квітня 1919 р. «Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти». Прикметно, що влада УСРР залучила фахівців-пам'яткоохоронців доби УНР та Української Держави до роботи в радянських установах (окремі з них, зокрема В. О. Барвінський, Ф. І. Шміт та ін., були репресовані в 1930-х рр.), тим самим демонструючи певну тяглість пам'яткоохоронної політики в Україні.

З утворенням СРСР питання охорони культурної спадщини в Україні почали регулюватися на загальносоюзному рівні, а республіканські норми, як правило, повторювали норми союзного документа з деякими місцевими змінами. Особливістю пам'яткоохоронної діяльності УСРР в першій

половині 1920-х років стало створення окремими постановами Уряду ряду державних заповідників. Основним нормативним актом, який визначав правові засади охорони культурної спадщини другої половини 1920-х – першої половини 1940-х років в Україні, стало «Положення про пам'ятники культури і природи», затверджене постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 р. Головними недоліками радянської державної політики у сфері культурної спадщини стало руйнування величезної кількості культових споруд та масовий продаж предметів культурної спадщини за кордон.

8. Доведено, що в повоєнний період відбулася зміна радянських підходів до правової охорони культурної спадщини, яка мала ряд особливостей. По-перше, особливістю правового забезпечення охорони культурної спадщини на завершальному етапі Другої світової війни та в повоєнний період стало ухвалення спеціальних нормативних актів, спрямованих на відбудову й реставрацію пошкоджених у роки війни об'єктів культурної спадщини. По-друге, особливістю досліджуваного періоду аж до розпаду СРСР є ухвалення спільних урядових та компартійних рішень у сфері культури загалом та охорони культурної спадщини зокрема. Серед головних нормативних актів цього періоду слід відзначити спільну постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 6 грудня 1945 р. «Про заходи до впорядкування стану пам'ятників культури, старовини і природи на території Української РСР» та постанову Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. «Про заходи до поліпшення охорони пам'ятників культури на території Української РСР». Згідно з останньою інституційне забезпечення охорони культурної спадщини здійснювали Управління в справах архітектури при Раді Міністрів УРСР, Комітет в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР, Комітет в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. По-третє, зі створенням у 1953 р. Міністерства культури УРСР останнє перебрало на себе функції щодо розробки пам'яткоохоронного законодавства й координації діяльності у сфері охорони культурної спадщини, зокрема розроблено й затверджено типові форми «Охоронно-орендних договорів» та «Охоронних зобов'язань», актів технічного

огляду пам'яток, «Відкритих листів» на право проведення археологічних розкопок тощо. По-четверте, посилено роль наукових установ не лише у виробленні методологічного підґрунтя охорони культурної спадщини, а й безпосередньо у виробленні проектів профільних нормативних актів. Також Міністерством культури УРСР та Академією наук УРСР було підготовлено Список пам'ятників мистецтва, історії та археології республіканського значення Української РСР, який затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 21 липня 1965 р. По-п'яте, у відповідності до норм міжнародного права засади охорони культурної спадщини в Україні радянського періоду було урегульовано Законом Української РСР від 13 липня 1978 р. «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», який містив республіканські особливості, у тому числі щодо визначення ключових термінів і понять.

9. Відзначено, що ООН та її спеціалізована установа ЮНЕСКО проводять активну роботу щодо вироблення міжнародних норм і стандартів у сфері охорони культурної спадщини. За результатами аналізу міжнародних правових актів вважаємо за доцільне виділити такі напрямки міжнародної правової охорони культурної спадщини: 1) загальні й теоретичні питання охорони культурної спадщини; 2) охорона культурної спадщини у зоні збройних конфліктів; 3) боротьба з незаконним вивезенням/ввезенням й обігом об'єктів культурної спадщини; 4) охорона та збереження нематеріальної культурної спадщини. Кожен напрямок представлений окремими пактами, конвенціями й хартіями, які підлягають ратифікації державами, а також документами необов'язкового характеру – деклараціями, рекомендаціями тощо, які беруться до уваги під час розроблення національного законодавства. Для України, окрім актів ООН та ЮНЕСКО, важливе значення мають документи Ради Європи. Загалом аналіз правових актів зазначених міжнародних організацій дає підстави стверджувати про високий рівень їх імплементації в національне законодавство України як шляхом ратифікації міжнародних актів, так і врахування основних положень

у спеціальних законах України: «Про культуру», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та ін. Крім того, до Кримінального кодексу України й Кодексу України про адміністративні правопорушення внесено зміни, спрямовані на приведення їх норм у відповідність із міжнародними у частині відповідальності за порушення пам'яткоохоронного законодавства.

Разом із тим розвиток міжнародного законодавства у сфері охорони культурної спадщини диктує необхідність удосконалення національного законодавства. Зокрема, слід ухвалити зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо приведення ряду базових термінів і понять у відповідність до Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., а також щодо охорони пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У зв'язку з необхідністю захисту культурної спадщини в тимчасово окупованій АР Крим та зоні збройного конфлікту на Донбасі необхідно ратифікувати Конвенцію Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями 2017 р. З огляду на специфіку нематеріальної культурної спадщини вважаємо за доцільне прийняття законодавчих актів щодо приведення національного законодавства у відповідність із нормами Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 р. Крім того, наявність великої кількості трудових мігрантів з України в інших державах світу й необхідність збереження їхньої культурної спадщини та забезпечення культурних прав диктує потребу ратифікації нашою державою Міжнародної конвенції ООН про захист прав всіх трудящих мігрантів та членів їх сімей 1990 р. Також слід внести зміни до ряду законодавчих актів з метою здійснення інституційних змін і реформування державної політики охорони культурної спадщини. Передусім, відповідно до норм Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності

на культурні цінності від 14 листопада 1970 р., Україна повинна створити одну чи кілька національних служб охорони культурного надбання й забезпечити їх кваліфікованим персоналом.

10. Обґрунтовано, що запозичення зарубіжного досвіду правової охорони культурної спадщини має відбуватися з урахуванням особливостей національної правової системи. Відмінності в підходах до правової охорони культурної спадщини простежуються в країнах англосаксонського та континентального права. Загальними тенденціями системи англосаксонського права є наявність судового прецеденту та непорушне право охорони приватної власності. Враховуючи це, у державах англосаксонського права склалася традиція залучення пам'яткоохоронців до вироблення й ухвалення превентивних рішень, які потенційно можуть впливати на культурну спадщину. Ще однією особливістю держав англосаксонського права є практична відсутність державного впливу на пам'яткоохоронну діяльність у звичному для нас вигляді – наявність міністерства культури із відповідними функціями та його територіальних або підпорядкованих підрозділів, фінансування охорони культурної спадщини з державного бюджету тощо. Натомість значну роль в охороні культурної спадщини відіграють громадські організації, окремі меценати та місцева влада, а держава стимулює їх шляхом надання пільг і преференцій. В умовах збройного конфлікту на Донбасі для України цікавим є новітній британський досвід, зокрема ухвалення спеціального закону про захист культурних цінностей у зоні збройних конфліктів та створення у Збройних Силах спеціальних підрозділів захисту культурних цінностей. Спільним для держав англосаксонського й континентального права є встановлення пільг і преференцій для меценатів, заохочення їх державними нагородами і відомчими відзнаками, популяризація їхньої діяльності на телебаченні й радіо.

Більш корисним для нашої держави є досвід європейських країн континентального права, в яких правова система та система державного

управління схожі з українськими. Серед європейських країн виділено передусім досвід Франції, Італії та Польщі. Ці країни обрані з огляду на кілька важливих критеріїв. По-перше, усі вони є членами Європейського Союзу, а наша держава наближає національне законодавство до законодавства ЄС у відповідності до умов Угоди про асоціацію України та ЄС. По-друге, ці країни мають велику кількість пам'яток культурної спадщини та давні традиції законодавчого забезпечення їх охорони, водночас демонструючи певну тяглість законодавства, незважаючи на його зміни. По-третє, зазначені країни є унітарними, водночас надають значні повноваження у сфері охорони культурної спадщини органам місцевого самоврядування, що вкрай актуально для нашої держави у контексті адміністративної реформи та децентралізації влади. Крім того, Франція й Італія кодифікували законодавство про охорону культурної спадщини – у Франції діє Кодекс культурної спадщини (2004 р.), в Італії – Кодекс культурної спадщини і ландшафту (2004 р.), а в Польщі точаться дискусії щодо доцільності кодифікації профільного законодавства.

За результатами аналізу зарубіжного законодавства й державної політики вважаємо за доцільне виділити такі новації у сфері охорони культурної спадщини, які можуть бути корисними для України: 1) ухвалення комплексу законодавчих змін, спрямованих на активізацію інституту меценатства; 2) прийняття парламентом програмних законів щодо охорони культурної спадщини на п'ятирічний термін з оприлюдненням щорічного звіту про їх виконання; 3) примусове відчуження пам'ятки у власника, якщо він не дотримується пам'яткоохоронного законодавства; 4) передача управління об'єктами культурної спадщини профільним компаніям; 5) запровадження державної підтримки активістів пам'яткоохоронних організацій – від надання знижок на відвідування музеїв, галерей тощо до пільг у сплаті податків; 6) створення культурних парків для захисту культурного ландшафту та збереження ландшафтних територій із

нерухомими пам'ятками, характерними для місцевої традиції будівництва і поселення.

11. Аналіз законодавчого забезпечення охорони культурної спадщини в Україні за роки незалежності дав змогу виділити три його основні етапи: 1) 1990 – 1999 рр. – від прийняття Декларації про державний суверенітет України 1990 р. і Основ законодавства України про культуру 1992 р. – до ухвалення Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» 1999 р. Новацією Основ законодавства України про культуру стало запровадження Державного реєстру національного культурного надбання, до якого мають включатися як нерухомі, так і рухомі об'єкти культурної спадщини (на жаль, досі не створений). На цьому етапі відбулося закріплення правових гарантій охорони культурної спадщини та культурних прав громадян у Конституції України. 2) 2000 – 2010 рр. – ознаменувався ухваленням базового на сьогодні Закону України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р., Закону України «Про охорону археологічної спадщини» 2004 р. і Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки 2004 р. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. пам'ятки культурної спадщини, які підлягають державній охороні, вносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. До Реєстру включено і ті пам'ятки, які підлягали охороні ще в радянський період, що певною мірою свідчить про правонаступність пам'яткоохоронного законодавства. 3) 2011 – 2020 рр. – від набуття чинності Закону України «Про культуру» 2010 р. і донині. На цьому етапі також ухвалено ряд важливих змін до законодавства, спрямованих на приведення українського пам'яткоохоронного законодавства до міжнародних норм і стандартів. На кожному з етапів на розвиток законодавчих норм було розроблено та прийнято ряд підзаконних актів, затверджених переважно постановами Кабінету Міністрів України й наказами Міністерства культури України.

У цілому законодавство України у сфері охорони культурної спадщини відповідає основним міжнародним нормам, однак потребує подальшого удосконалення. Зокрема, пропонуємо у перспективі кодифікувати профільне законодавство, ухваливши Кодекс культурної спадщини України. Так само необхідним є розроблення й затвердження Верховною Радою України Загальнодержавної програми охорони культурної спадщини. На сучасному етапі реформування профільного законодавства потрібно внести зміни до законів України: «Про охорону культурної спадщини», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про архітектурну діяльність» та ряду інших із метою врегулювання надання адміністративних послуг у сфері охорони культурної спадщини; до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» – з метою врегулювання державного нагляду (контролю) у сфері охорони культурної спадщини; до Податкового кодексу України – щодо надання пільг і преференцій меценатам; до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення – щодо посилення відповідальності за злочини та правопорушення у сфері охорони культурної спадщини. Актами Кабінету Міністрів України слід затвердити: Концепцію державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини; Положення про Державний реєстр нерухомих пам'яток України; Порядок включення об'єктів до Державного реєстру національного культурного надбання; Методику відбору унікальних культурних цінностей, які підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання; Вимоги щодо розміщення реклами в буферних зонах об'єктів Всесвітньої культурної спадщини; оновлений Список історичних населених місць України; Правила охорони та використання історичних ареалів населених місць. Міністерству культури та інформаційної політики України у першочерговому порядку варто розробити й затвердити: Порядок визначення та затвердження меж і режимів зон охорони і використання пам'яток; Порядок здійснення контролю у сфері охорони культурної

спадщини; форми звітності про стан збереження об'єктів культурної спадщини. Для органів місцевого самоврядування населених пунктів, занесених до Списку історичних населених місць України, передусім необхідним є розроблення історико-архітектурних опорних планів, в яких зазначається інформація про об'єкти культурної спадщини, та визначення режимів регулювання забудови в межах історичних ареалів у складі генерального плану населеного пункту.

12. Доведено, що до системи національних органів охорони культурної спадщини у вузькому розумінні належать Міністерство культури та інформаційної політики України, як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, а на місцях – профільні підрозділи місцевих державних адміністрацій та органи місцевого самоврядування. У контексті реформування системи органів охорони культурної спадщини ухвалене наприкінці 2019 р. рішення про реформування профільного міністерства й залишення за ним лише функції вироблення засад державної політики у сфері охорони культурної спадщини та створення двох нових центральних органів виконавчої влади – Державної служби охорони культурної спадщини України та Державної інспекції культурної спадщини України – вважаємо корисним та таким, що відкриває нові можливості для удосконалення й реалізації державної пам'яткоохоронної політики. Разом із тим у процесі подальшого реформування галузі необхідним є створення окремих структурних підрозділів із питань охорони культурної спадщини у складі місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевого самоврядування, а також чітке розмежування їх повноважень.

13. Встановлено, що нині все більшу роль у справі охорони культурної спадщини людства у світі відіграють неурядові інституції – громадські об'єднання та окремі небайдужі громадяни. Доведено, що в Україні також існують давні традиції залучення громадськості до пам'яткоохоронної

діяльності. Профільні громадські організації активно діяли вже в період Української революції 1917 – 1921 рр. У 1966 р. було започатковано діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. УТОПІК став наймасовішою організацією з індивідуальним і колективним членством, основними завданнями якого є участь у здійсненні заходів щодо охорони, збереження, вивчення й популяризації пам'яток історії та культури. У складі УТОПІК ще з радянського періоду активно діяла Секція правової охорони пам'яток історії та культури, члени якої розробляли проекти нормативних пам'яткоохоронних актів, проводили правову експертизу й надавали відповідні консультації. Окремо відзначено діяльність Центру пам'яткознавства НАН України й УТОПІК, який діяв з 1991 до 2019 року на правах науково-дослідного інституту й координував наукові пам'яткоохоронні дослідження.

Нині правові засади участі громадських об'єднань та окремих громадян у сфері охорони культурної спадщини в нашій державі визначають Конституція України, закони України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р., «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. та ін.

Важливу роль у сфері охорони культурної спадщини в Україні мали би відігравати національні відділення міжнародних пам'яткоохоронних організацій. Нині провідна роль тут належить Міжнародній раді з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), а в Україні – Українському національному комітету ІКОМОС, який діє як громадська організація відповідно до конвенцій і хартій ICOMOS, чинного національного законодавства та власного статуту. УНК ІКОМОС, серед іншого, здійснює науково-експертну діяльність, аналізуючи вплив містобудівних перетворень на пам'ятки, передусім у буферній зоні пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, і надає висновки зацікавленим установам та державним органам. Відповідно до останніх змін законодавства номінація об'єкта культурної спадщини до Списку всесвітньої

спадщини ЮНЕСКО здійснюється виключно за рекомендацією Українського національного комітету ІКОМОС. Крім того, важливими для України є рекомендації Міжнародної ради музеїв (ICOM). Для Українського комітету ради музеїв «ІКОМ» базовими правовими актами є Статут Міжнародної ради музеїв ICOM та власний Статут, а головними завданнями – відродження, збереження та промоція культурної і природної спадщини, а також розвиток музейної справи. Серед практичних результатів роботи – рішення Міжнародної ради музеїв за поданням Українського комітету ради музеїв «ІКОМ» рекомендувати музеям у всьому світі не приймати виставкові експонати від установ, розташованих у Криму, до тих пір, поки не буде вирішено правовий статус регіону. Охороною культурної спадщини в Україні опікуються також Міжнародний центр вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей (Україна стала членом Організації у 2015 р.), Міжнародний комітет Блакитного Щита (Національний комітет Блакитного Щита створено в 2014 р.) та інші міжнародні організації, однак їх роль поки що незначна.

Встановлено, що національні відділення міжнародних пам'яткоохоронних організацій в Україні координують свою діяльність із державними органами у сфері охорони культурної спадщини. Відповідна робота ведеться у кількох напрямках – від підготовки й аналізу профільних нормативно-правових актів, до привернення уваги міжнародної спільноти до порушення прав людини і виникнення загроз культурній спадщині. Окремі громадяни також ведуть активну пам'яткоохоронну діяльність, передусім просвітницьку. У цьому напрямку особливо варто відзначити створення й підтримку спеціалізованих інтернет-сторінок, присвячених пам'яткам та об'єктам культурної спадщини України, на форумах яких висловлюються пропозиції, у тому числі щодо удосконалення законодавства у сфері охорони культурної спадщини.

Із метою якнайповнішого врахування розроблених громадськими пам'яткоохоронними організаціями та окремими громадянами пропозицій

щодо удосконалення профільного законодавства й системи охорони культурної спадщини пропонуємо виносити такі пропозиції на розгляд науково-методичних рад з питань охорони культурної спадщини при Міністерстві культури та інформаційної політики України й органі виконавчої влади АР Крим, а також на розгляд консультативних рад при органах охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій з обов'язковим наданням науково-методичними й консультативними радами обґрунтованих рекомендацій відповідним органам щодо доцільності врахування/неврахування пропозицій громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративний кодекс УСРР: Затверджено постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html
2. Акуленко В. «Пам'ятники» чи «пам'ятки»? Про мову законодавчих актів. *Літературна Україна*. 1976. 21 верес.
3. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. К. : Юстініан, 2013. 608 с.
4. Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917 – 1990). К. : Вища шк., 1991. 274 с.
5. Александров Е. Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов. София, 1978. 143 с.
6. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05; НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознав. К., 2009. 206 арк.
7. Антошкіна В. К., Мурзін В. Ю. Роль юристів та правоохоронців у збереженні культурно-історичної спадщини: навч.-метод. посіб.; Запорізький юридичний ін-т Дніпропетровського держ. ун-ту ВС України, Бердянський ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2007. 132 с.
8. Антошкіна В. К., Мурзін В. Ю., Таран В. О. Охорона культурно-історичної спадщини у світлі сучасного законодавства України: монографія; Запоріз. юрид. ін-т Дніпропетр. держ. ун-ту МВС України, Берд. ун-т менедж. і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 140 с.
9. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. URL:

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2457/artkytsa_osnovy_vc_hennya.pdf?sequence=1

10. Асейкін Р. В. Посягання на об'єкти культурної спадщини: кримінологічна характеристика та запобігання. Сімферополь : КРП «Вид-во «Кримнавчпеддержаввидав», 2014. 114 с.

11. Ахметзянов А. А. Международно-правовая защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.10. Казань, 2005. 246 с.

12. База даних ЮНЕСКО національних законів з питань культурної спадщини. URL: <https://en.unesco.org/cultnatlaws/list>

13. Базелюк В. В. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2012. 20 с.

14. Баланюк Ю. С. Політико-правові механізми формування та збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2016. 212 арк.

15. Береговський О. Б. Окремі аспекти організації вивчення та збереження культурної спадщини. Порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України*. Матеріали конференції (18–19 квітня 2002 р.). К. : Стилос, 2002. С. 41–48.

16. Бобровник С. В. Правозастосовні акти: природа, сутність та місце в системі законодавства. *Правова держава*. 2019. Випуск 30. С. 35–43.

17. Бойко Л. О. Діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (друга половина XX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 26.00.01; Київ. нац. ун-т культури і мистец. К., 2012. 20 с.

18. Бостан С. К. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження. *Право – Вісник Запорізького національного університету*. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pravo/76/12427-metodologichnij-instrumentarij-konstitucijno-pravovogo-doslidzhennya.html>

19. Бочарников С. О. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

20. Британська армія набирає людей в підрозділ захисту культурної спадщини. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2016/11/29/352073_britanska_armiya_nabiraie_lyudey.html

21. Бритюк О. О., Рашупкіна Ю. В., Щербаченко В. В. Археологи проти корупції. Протидія корупції в галузі охорони культурної спадщини. Луганськ : Янтар, 2007. 132 с.

22. Брюссельська декларація про закони і звичаї війни. 01.01.1874 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_764

23. Буркацький Л. К. Правова охорона історико-культурної спадщини на Україні. К. : Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури, 1970. 20 с.

24. В комитетѣ по реставраціи Кіевскаго Собора св. Софіи. *Слово*. 1918. 16 лист.

25. В Совет Министров Украинской Державы. Об учреждении Главного управления по делам искусств и национальной культуры. Докладная записка. *ЦДАВО України*. Ф. 2457 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 1 (Доповідна записка про утворення Головного управління мистецтв та національної культури). Арк. 1–4.

26. В Україні створено національну систему ІККРОМ. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245113217&cat_id=244913751
27. Венсан Ж. М. Принципы сохранения культурного наследия Франции и их эволюция. *Памятники в изменяющемся мире* / Российский институт культурологии. М., 1993. С. 24–26.
28. Вечерський В. В. Громадський контроль за станом пам'яток історії та культури (Методичні рекомендації). К. : УТОПІК, 1988. 25 с.
29. Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721
30. Горловский народный исторический музей. Путеводитель / Донецкая областная организация УООПИК / В. Р. Рыбинец (гл. ред.), В. М. Галабурда (отв. за вып.). Донецк : Донбасс, 1971. 51 с.
31. Горькова А. О. Охорона археологічної спадщини у діяльності державних та громадських установ Києва (1835 – 1934) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 26.00.05; Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Київ, 2015. 22 с.
32. Губерніяльним і повітовим комісарам освіти. Обіжник. *ЩДОВО України*. Ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 14 (Копія постанови гетьманської Ради Міністрів, доклади відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва. Листування з Канцелярією Директорії та окремими міністерствами про утворення та охорону музеїв, архівів та бібліотек). Арк. 79.
33. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. Т. 1 ; відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Ін Юре, 2003. 1232 с.

34. Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва від 04.11.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_067

35. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

36. Департамент охорони культурної спадщини. URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_ki_vsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_okhoroni_kulturno_spadschini/

37. Деякі питання охорони та збереження об'єктів всесвітньої спадщини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2019-п#n12>

38. Діалоги / Платон ; пер. з давньогрецької Й. Кобів [та ін.]. К. : Основи, 1995. 394 с.

39. Діяльність музеїв просто неба у збереженні культурної спадщини та відродженні духовності народу : матеріали Міжнар. наук. конф. / відп. ред. М. Ходаківський [та ін.] ; Музей народної архітектури та побуту України, Асоціація українських етнологів. К. : [б.в.], 1997. 98 с.

40. До громадян Української Народної Республіки. *Робітнича газета*. 1917. 19 лист.

41. До пана Міністра народної освіти. *ЦДАВО України*. Ф. 2201 (Міністерство освіти Української Держави). Оп. 1. Спр. 1194 (Про створення в межах відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва секції охорони археологічних пам'яток й про структуру відділу в цілому). Арк. 1–2.

42. До пана професора Кам'янець-Подільського державного університету П. Клименка. *ЦДАВО України*. Ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 6 (Накази петлюрівського Міністерства освіти і Головного управління мистецтв та культури). Арк. 26.

43. Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ : Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.02.2016 р. № 119-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-p>

44. Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха) від 15.04.1935 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_191

45. Додаток до Закону України «Про Митний тариф України» від 19 вересня 2013 р. № 584-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5846-18#n3>

46. Докучаєва В. Ю. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2011. 19 с.

47. Евинтов В. И. Многоязычные договоры в современном международном праве. К., 1981. 132 с.

48. Егоров В. Л. Развитие и становление понятия «памятник истории». *История СССР*. 1988. № 1. С. 100–106.

49. Елементи української культури у Репрезентативному списку нематеріальної культурної спадщини людства. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/elementi-ukrayinskoyi-kulturi-u-reprezentativnom-spisku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshchini-lyudstva>

50. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) від 16.01.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150

51. Європейська культурна конвенція : Міжнародний документ Ради Європи. 19.12.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_213

52. Єпіфанов О. В. Конституційно-правові засади охорони культурної спадщини: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.02; Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 193 с.

53. Журнал засідання Ради Міністрів від 29 грудня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 1065 (Рада Міністрів УНР). Оп. 1. Спр. 14 (Журнали засідання Ради Міністрів). Арк. 17–65.

54. Журнал № 59 засідання Ради Народних Міністрів 26 квітня 1918 р. *ЦДАВО України*. Ф. 2592 (Народне міністерство законордонних справ УНР). Оп. 1. Спр. 65 (Журнали засідання Ради Народних Міністрів). Арк. 88–89 зв.

55. З культурного руху на Вкраїні. *Вільне слово*. 1918. 21 верес.

56. Завальний А. М. Методологічні та теоретичні основи пізнання юридичних фактів : [монографія]. К. : Вид-во Європейського університету, 2011. 95 с.

57. Загальна декларація прав людини : Прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

58. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

59. Загальнодержавна програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки : Затверджена Законом України від 20 квітня 2004 р. № 1692-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1692-15>

60. Законодавство про пам'ятники історії та культури (Збірник нормативних актів). К. : Вид-во політичної літератури України, 1970. 464 с.

61. Засідання сторін Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та її Другого протоколу 1999 року. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/76545-zasidannya-storin-gaazykoji-konvenciji-pro-zahist-kulyturnih-cinnostej-u-vipadku-zbrojnogo-konfliktu-ta-jiji-drugogo-protokolu>

62. Збаразький замок. Путівник / Збаразька районна організація УТОПІК, Районний молодіжний культурно-спортивний комплекс / А. П. Малевич (авт.). Тернопіль : Облполітвидав, 1988. 14 с.

63. Збережена спадщина (Українському товариству охорони пам'яток історії та культури – 40 років: Збірник матеріалів і документів (упор.: Титова О. М., Пархоменко М. Т., Демиденко О. О.) / Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. К., 2007. 280 с.

64. Збірник нормативно-правових актів з питань охорони культурної спадщини / Упр. культури Волин. облдержадмін. (орган охорони культ. спадщини облдержадмін.). Луцьк : [б. в.], 2005. 95 с.

65. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини / НДІ пам'яткоохорон. дослідж. ; [авт.-упоряд.: Сердюк О. М., Бобровський Т. А., Кириленко Л. М.]. Чернігів : Деснянська правда, 2011. 795 с.

66. Збройний конфлікт та захист культурних цінностей. Українська Гельсінська спілка. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zbrojnyj-konflikt-ta-zahyst-kulturnyh-tsinnostej/>

67. Зверховська В. Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03; Національний університет «Одеська юридична академія». О., 2015. 212 арк.

68. «Звід пам'яток історії та культури України» у дослідженні і охороні культурної спадщини: досвід, проблеми, перспективи: [монографія] / Горбик В'ячеслав, Денисенко Галина ; НАН України, Ін-т історії України. К. : Інститут історії України НАН України, 2012. 191 с.

69. Звіт експертів Ради Європи «Огляд культурної політики України». URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/printable_article?art_id=245250866

70. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми місцевого бюджету станом на 31.12.2018 р. URL:

https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_okhoroni_kulturno_spadschini/File_1551950481_314678/

71. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n1012>

72. Зобов'язання юридичних і фізичних осіб перевіряти культурні цінності на наявність їх в облікових матеріалах викрадених та втрачених культурних цінностей. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245215423&cat_id=245215414

73. Зразок Свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-2000-п>

74. Иванкина Е. В. Реформирование системы управления особо ценными национальными объектами и объектами выдающейся универсальной ценности из списка ЮНЕСКО / РАНХиГС. М., 2017. С. 6.

75. Инструкция о порядке учета, обеспечения сохранности, содержания, использования и реставрации недвижимых памятников истории и культуры : Приложение к приказу Министерства культуры СССР от 13 мая 1986 г. № 203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0203400-86>

76. ICOM висловив підтримку зусиллям України щодо захисту культурної спадщини на тимчасово окупованій території АР Крим. 08.11.2017 р. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245300882&cat_id=244913751

77. ICOMOS України вважає проект закону про охорону культурної спадщини невдалим та недоцільним. *Музейний простір*. 2016. 7 лютого. URL: <http://prostir.museum.ua/post/36550>

78. Інструкція про порядок обліку, реєстрації і тримання археологічних та історичних пам'ятників на території Української РСР: Затверджена Постановою Ради Міністрів УРСР від 17 квітня 1950 р. № 982. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1950. № 8. Ст. 18.

79. Інструкція фахівцям для роз'їздів Головного управління мистецтв та національної культури. Відділ охорони пам'яток старовини та мистецтва. *ЦДАВО України*. Ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 14 (Копія постанови гетьманської Ради Міністрів, доклади відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва. Листування з Канцелярією Директорії та окремими міністерствами про утворення та охорону музеїв, архівів та бібліотек). Арк. 62–62 зв.

80. Інформація Мінкультури щодо дій в разі виявлення викрадених та втрачених культурних цінностей. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245215423&cat_id=245215414

81. Інформація про викрадені культурні цінності з музеїв державної та комунальної форм власності за період 2010–2015 рр. URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245215423&cat_id=245215414

82. Інформація щодо затвердження меж та режимів використання історичних ареалів історичних населених місць. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244995501&cat_id=244993460

83. Історія культури. URL: <https://buklib.net/books/26656/>

84. «Історія повернення меча вікінга, має символічне значення та демонструє важливий історичний пласт культурної спадщини України» — Євген Нищук. *Офіційний сайт Міністерства культури України*. URL:

http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245464455&cat_id=244913751

85. Історія, якій понад три тисячі років. *День*. 2019. 12 квітня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/istoriya-yakiy-ponad-try-tysyachi-rokiv>

86. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. К. : Генеза, 2004. 496 с.

87. Каменные бабы. Каталог / Л. Н. Сергеева (ред.), Л. П. Крылова (авт.-сост.), С. А. Плетнева (авт. введения) / Министерство культуры УССР, Днепропетровский исторический музей имени Д. И. Яворницкого, Днепропетровская областная организация ООПИК. Днепропетровск : Промінь, 1976. 102 с.

88. Кантакьюзино Ш., Брандт С. Реставрация зданий / Пер. с англ. А. Г. Раппапорта; Под ред. О. И. Пруцына. М. : Стройиздат, 1984. 264 с.

89. Каталог культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999–2009). URL: http://195.78.68.75/mcu/document/245215511/Каталог_викрадених_культурних_цінностей_1999_2009.pdf

90. Каталог культурних цінностей, викрадених з музеїв та культових споруд (1984–1998 pp.) (українською та англійською мовами). URL: http://195.78.68.75/mcu/document/245215485/Каталог_викрадених_культурних_цінностей_1984_1998.pdf

91. Каталог фильмов, посвященных вопросам охраны и пропаганды памятников истории и культуры / А. Шепелев (ред.), Л. Любинская (отв. за вып.). О. : Одесская областная организация УООПИК, 1974. 10 с.

92. Катаргіна Т. І. Зарубіжна історіографія з питань захисту та збереження культурної спадщини. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 213–228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2016_21_20

93. Катаргіна Т. І. Розвиток системи збереження пам'яток історії та культури у Великобританії, США, Канаді (1960–80-ті рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Ін-т історії України. К., 2001. 20 с.

94. Катаргіна Т. І. Розвиток системи збереження пам'яток історії та культури у Великобританії, США, Канаді (1960–80-ті рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К., 2000. 185 арк.

95. Каткова Т. Г. Діяльність ОВС України з питань захисту культурної спадщини: адміністративно-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2008. 20 с. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A2.%D0%93.\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A2.%D0%93.$)

96. Каткова Т. Г. Діяльність ОВС України з питань захисту культурної спадщини: адміністративно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2008. 242 арк.

97. Каткова Т. Г. Діяльність ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини: правові аспекти. Х.: Титул, 2007. 181 с.

98. Каткова Т. Г., Каткова Т. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на культурну спадщину: практ. посіб. Х.: Право, 2011. 240 с.

99. Качковська Л. Р. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо вивчення і збереження культурної спадщини Правобережної України: дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2012. 190 арк.

100. Кінаш Н. Б. Аналіз концептуальних підходів до методології принципів громадянства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 213–222.

101. Клюба Я. М. Особливості пам'яткоохоронного законодавства європейських країн на прикладі організації збереження археологічної спадщини. *Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України. Матеріали конференції (18–19 квітня 2002 р.)*. К. : Стилос, 2002. С. 88–94.
102. Кодекс законів про народну освіту: Затверджений постановою ВУЦВК від 22 листопада 1922 року. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1922. № 49. Ст. 729.
103. Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення : *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
104. Коментар до Кримінального кодексу України. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/435.php>
105. Комплексна програма паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003–2010 роки : Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2002 р. № 1330. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1330-2002-п>
106. Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_766
107. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни. Гаага, 29 липня 1899 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765
108. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157
109. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186/card3#Files
110. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи від 03.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226

111. Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089

112. Конвенція ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини від 02.11.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c52

113. Коннолли Е. А. Охрана ландшафтов и памятников в Новом Свете. *Консервация и реставрация памятников и исторических зданий* / Пер. с франц. Н. И. Суходрев и Ж. С. Розенбаума). М. : Стройиздат, 1978. С. 268–279.

114. Конституція (Основний Закон) УРСР, прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>

115. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

116. Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162

117. Кот С. І. Пам'ятка. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Pamiatka>

118. Кот С. І. Про ратифікацію Україною Другого Протоколу (1999 р.) до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року: Інформаційно-аналітична записка / НАН України. Інститут історії України. К., 2017. 43 с.

119. Кот С. І. Про ратифікацію Україною Конвенції ЮНІДРУА про викрадені чи нелегально вивезені предмети культури (Рим, 24 червня 1995 р.): Інформаційно-аналітична довідка / НАН України. Інститут історії України. К., 2017. 7 с.

120. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України: Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня

2018 р. / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України, Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К. : Інститут історії України. 43 с.

121. Кот С. Проблема повернення і реституції культурних цінностей, втрачених унаслідок Другої світової війни, в сучасних українсько-польських міждержавних відносинах. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2015. Вип. 20.

URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2015_20_7

122. Кот С. Проблеми повернення культурних цінностей в українсько-російських міждержавних відносинах (1991 – 2015 років). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2016_21_15

123. Кот С. І. Українські культурні цінності в Росії: Проблема повернення в контексті історії та права / Сер. «Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи». Вип. 8. К., 1996. 91 с.

124. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

125. Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05>

126. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. К. : Держполітвидав, 1950. 168 с.

127. Крусян А. Р. Методологія сучасного українського конституціоналізму. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 4–12.

128. Кудерська Н. І. Адміністративно-правове регулювання охорони та збереження матеріальної культурної спадщини в Україні: теорія і практика: монографія. К. : НАКККиМ, 2013. 448 с.

129. Кудерська Н. І. Право культурної спадщини України. Загальна частина: підручник / Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. Київ : НАКККиМ, 2014. 258 с.

130. Кудерська Н. І. Право культурної спадщини України. Спеціальна частина: підручник; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. Київ : НАКККиМ, 2015. 274 с.
131. Кудерська Н. І. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 20–26.
132. Кузьменко О. В., Пивовар І. В. Адміністративно-правова охорона культурної спадщини України: монографія. К. : Аванпост, 2010. 97 с.
133. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / [Кот С. І. та ін. ; відп. ред. Кот С. І.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр дослідж. іст.-культур. спадщини України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури. Київ : Ін-т історії України, 2015. 486 с.
134. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіційних документів / Генеральна прокуратура України ; упоряд. В. І. Фрич ; відп.ред. М. В. Гарник. К. : Істина, 2002. 336 с.
135. Культурна сфера в країнах Європи та її правове регулювання. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/11203/>
136. Культурні цінності. URL: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchart/>
137. Культурно-національний рух на Черкащині. *Народня воля*. 1918. 30 верес.
138. Купрійчук В. Політика культурного розвитку в історії українського державотворення (1917 – 1920 рр.). URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-4-4.pdf>
139. Курило Т. В. Правова охорона культурної спадщини України. Львів : Львівський юридичний інститут МВС України, вид-во «Новий Світ-2000», 2006. 152 с.
140. Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження: дис. ... канд.

юрід. наук: 12.00.01; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2003. 222 арк.

141. Кучменко Е. М. Історико-культурна спадщина країн Азії та Африки в новий час; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : Стилос, 1998. 320 с.

142. Лот 5. Культурна спадщина. Український культурний фонд. URL: https://ucf.in.ua/m_lots/5dbb86fa82195542d427cbb3

143. Мазур Т. В. Генеза законодавства Радянської України у сфері охорони культурної спадщини (1919 – 1930-ті роки). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2019. № 58. Том 1. С. 23–29.

144. Мазур Т. В. Джерельна база дослідження правової охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 8–22.

145. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення захисту культурної спадщини в Італії. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Ч. 3. С. 107–112.

146. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини в історичних населених місцях України. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 69–76.

147. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини за кордоном: досвід для України. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матер. міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 107–109.

148. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини у Франції: досвід для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 18–27.

149. Мазур Т. В. Імплементація в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини.

Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. Том 19. № 1. С. 110–118.

150. Мазур Т. В. Імплементація міжнародно-правових норм Ради Європи щодо охорони культурної спадщини у законодавство України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 62–68.

151. Мазур Т. В. Імплементація міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Том 3. С. 152–156.

152. Мазур Т. В. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 5 (39). С. 17–20.

153. Мазур Т. В. Конституційно-правовий захист культурної спадщини: основні методологічні підходи дослідження. *Конституційний концепт реформ в Україні : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Вид-во «Людмила», 2019. С. 232–237.

154. Мазур Т. В. Методологія дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 13–21.

155. Мазур Т. В. Нормотворча діяльність Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць у сфері захисту світової культурної спадщини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 32–36.

156. Мазур Т. В. Организационно-правовое обеспечение сохранения культурного наследия в США. *Legea și viața*. 2020. Martie. С. 48–52.

157. Мазур Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні: стан дослідження проблеми вітчизняними вченими. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 8–28.

158. Мазур Т. В. Правове забезпечення діяльності Українського національного комітету ІКОМОС у сфері охорони культурної спадщини. *Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* / Факультет міжнародних відносин. Національний авіаційний університет; за загальною редакцією Ю. О. Волошина. Київ : Національний авіаційний університет, 2020. С. 189–194.

159. Мазур Т. В. Правове забезпечення формування національних реєстрів культурної спадщини в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 1. С. 38–41.

160. Мазур Т. В. Правовий статус громадських об'єднань та окремих громадян у сфері охорони культурної спадщини України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 8–20.

161. Мазур Т. В. Правовые основы реформирования системы государственных органов охраны культурного наследия в Украине. *Современные тенденции развития юридической науки: Мат-лы междунаrod. науч.-теорет. конф. молодых ученых* / Под общ. ред. канд. юрид. наук, доцента А. Дарменова. Караганда : Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2020. С. 123–125.

162. Мазур Т. В. Правові засади захисту культурної спадщини в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 8–21.

163. Мазур Т. В. Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Том 112. № 3. С. 36–44.

164. Мазур Т. В. Роль Міністерства культури у виробленні правових основ охорони культурної спадщини України в умовах децентралізації влади. *Національна безпека: моніторинг реалізації законодавства України*. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. С. 127–130.

165. Мазур Т. В. Удосконалення правової охорони культурної спадщини в Українській РСР (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 21–28.

166. Мазур Т. В., Мищак І. М. Державна політика щодо охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. К. : Міленіум, 2018. № 4. С. 158–163.

167. Мазур Т. В., Мищак І. М. Законодавство у сфері охорони культурної спадщини в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. К. : Міленіум, 2019. № 1. С. 166–172.

168. Мазур Т. В., Мищак І. М. Основні напрями нормопроєктувальної діяльності Міністерства культури України у сфері охорони культурної спадщини. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. К. : Міленіум, 2018. № 2. С. 62–66.

169. Майр В. Культурная идентичность туризма и консервация памятников. *Памятники в изменяющемся мире / Российский институт культурологии*. М., 1993. С. 91–101.

170. Максимов В. В. Правова охорона культурних цінностей у конвенціях ЮНЕСКО : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 1997. 146 арк.

171. Малишев О. О. Археологічне право Франції: генеза та сучасний стан. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 33–37.

172. Малишева О. В. Державне управління сферою туризму та охороною культурної спадщини (регіональний аспект): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Х., 2008. 19 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0

&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%92.\$

173. Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Вып. 2. : Харьковская область / П. Т. Тронько (рук. авт. кол.), В. К. Волиник, И. И. Гомоляка и др. К. : УООПИК, Ин-т истории АН УССР, 1984. 314 с.

174. Матеріали до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР. Вип. 1. К. : УТОПІК, Ін-т історії АН УРСР, 1984. 134 с.

175. Мацькевич М. М. Конституційно-правові засади забезпечення культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія / Івано-Франк. ун-т права ім. Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 462 с.

176. Мацькевич М. М. Конституційні культурні права та свободи людини і громадянина в Україні: праворозуміння та практика реалізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 39 с.

177. Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. К. : Наук. думка, 2008. 287 с.

178. Метод. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

179. Методологія. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.

180. Мещеряков В. В. Механізми державного регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах :

дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Київ, 2016. 305 с.

181. Миронова Т. Н. Сохранение культурного и природного наследия как главная черта культурной политики стран Европейского региона: Италия. *Культурная политика*. 2009. № 2. С. 41–48.

182. Мищак І. М. Закон України «Про громадські об'єднання» як новий етап на шляху реалізації конституційного права громадян на свободу об'єднання. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 6. С. 43–47.

183. Мищак І. М. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 31–37.

184. Мищак І. М. Інкорпорація та радянізація західноукраїнських земель (1939 – початок 1950-х рр.): історіографія [наук. ред. Я. С. Калакура]. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2010. 509 с.

185. Мищак І. М. Нормативно-правове забезпечення формування Державного реєстру національного культурного надбання та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 19–24.

186. Мищак І. М. Основні напрямки законопроектної роботи щодо удосконалення охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 12–18.

187. Мищак І. М. Основні напрямки розвитку законодавства щодо охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 1. С. 14–19.

188. Мищак І. М. Правове регулювання процесу формування й наповнення Державного реєстру нерухомих пам'яток України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 15–20.

189. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України: матеріали конференції (18–19 квітня 2002 р.) / гол. ред. Л. М. Новохатько ; НДІ пам'яткоохоронних досліджень. К. : Стилос, 2002. 194 с.

190. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

191. Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини. К. : Фенікс, 2008. 176 с.

192. Міністерство культури України розробило Прототип електронного інформаційного ресурсу культурної спадщини і культурних цінностей (портал «Культурна спадщина України»). *Міністерство культури України*. 11.12.2019. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245527845&cat_id=244895180

193. Мокроусова О. Г. Культурна спадщина Києва в контексті історії архітектурних конкурсів XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05; НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства. Київ, 2014. 22 с.

194. Мѣры къ охранѣ Андреевской церкви. *Южная копѣйка*. 1917. 17 сент.

195. Надирова О. В. Діяльність державних і громадських організацій Франції по збереженню культурної спадщини (1991–2004 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 – Всесвітня історія». Київський славістичний університет. Київ, 2009. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%92.\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%92.$)

196. Надирова О. В. Діяльність державних і громадських організацій Франції по збереженню культурної спадщини (1991–2004 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 – Всесвітня історія. Київський славістичний університет. Київ, 2009. 201 арк.

197. Надирова О. Історіографія проблеми збереження культурної спадщини Франції. *Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль, 2011. Вип. 5 : Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку : у 2 ч. Ч. 2. С. 259–268.*

198. Наказ Ч. 10. ЦДАВО України. Ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 6 (Накази петлюрівського Міністерства освіти і Головного управління мистецтв та культури). Арк. 26.

199. Нематеріальна культурна спадщина України. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245154362&cat_id=245154164

200. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). Київ–Полтава, 1994. 240 с.

201. Нестуля О. О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури (1917 – 1920 рр.). Полтава, 1993. 115 с.

202. Німеччина повернула Україні картину, вивезену під час Другої світової. *Історична правда*. 2018. 29 листопада. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2018/11/29/153337/>

203. Об охране и использовании памятников истории и культуры : Закон СССР от 29.10.1976 г. URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25745.htm>

204. Об утверждении Положения об охране и использовании памятников истории и культуры : Постановление Совета Министров СССР от 16 сентября 1982 г. № 865. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP820865.html

205. Об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=245264015
206. Одайник Б. М. Кримінальна відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2010. 215 арк.
207. Опоряження Чернечої гори. *Вільне слово*. 1918. 8 черв.
208. Основи законодавства України про культуру : Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2117-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 21. Ст. 294.
209. Основи пам'яткознавства: [монографія] / [Гаврилюк О. Н. та ін.] ; під заг. ред. д-ра техн. наук, проф. Гріффена Л. О., канд. іст. наук, доц. Титової О. М. ; Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. 379 с.
210. Охорона історико-культурної спадщини: історія та сучасність: тези доповідей наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури, 18 грудня 1996 р., м. Київ / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК ; відп. ред. П. П. Толочко [та ін.]. К. : [б.в.], 1996. 127 с.
211. Охорона культурної спадщини в Україні : зб. нормат. докум. / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК ; авт.-упоряд. М. Т. Пархоменко, О. М. Титова. К. : ХІК, 2003. 112 с.
212. Охорона культурної спадщини. Нормативна база : [зб. док.] / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК ; [авт.-упоряд.: Пархоменко М. Т. та ін.]. 3-є вид., допов., перероб. К. : [б. в.], 2010. 580 с.
213. Охорона пам'ятників культури і мистецтва. *Рідне слово*. 1919. 23 верес.

214. Палий К. Р. Реализация политики в области сохранения материальных объектов культурного наследия: европейский опыт. *Управленческое консультирование*. 2018. № 12. С. 146–147.

215. Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. К., 2007. 336 с.

216. Пам'ятники і пам'ятні місця Івано-Франківщини. Методичний матеріал, затверджений науково-методичною радою при правлінні обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури. Івано-Франківськ : Івано-Франківська обласна організація Т-ва «Знання», 1985. 24 с.

217. Памятники в изменяющемся мире / Российский институт культурологии. М., 1993. 141 с.

218. Памятники истории и культуры Киева: Библиографический указатель / А. Н. Комская (отв. ред.), Т. М. Заморина, Т. С. Кудласевич (сост.). К. : Государственная историческая библиотека УССР, Киевская городская организация УООПИК, 1990. 49 с.

219. Памятники истории и культуры Киевской области: Научно-вспомогательный библиографический указатель / А. Н. Комская (отв. ред.), Л. А. Балацкая (сост.). К. : Министерство культуры УССР, Государственная библиотека УССР, Киевская областная организация ООПИК, 1985. 88 с.

220. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник / Ин-т истории АН УССР; Украинское республиканское общество охраны памятников / П. Тронько (гл. ред.). К. : Наук. думка, 1987. 736 с.

221. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. К. : ТОВ «Видавництво "Юридична думка"», 2008. 336 с.

222. Перелік документів, необхідних для прийняття рішення про оголошення комплексу (ансамблю) пам'яток історико-культурним заповідником або території історико-культурною заповідною територією :

Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 6 липня 2011 р. № 727.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/727-2011-п>

223. Пивовар І. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. К., 2010. 19 с. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%20%D0%86.%20%D0%92.\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%20%D0%86.%20%D0%92.$)

224. Пивовар І. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про культурну спадщину України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. 281 арк.

225. Положення про Департамент охорони культурної спадщини виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації): Затверджене розпорядженням виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 7 березня 2018 р. № 381. URL:

https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_okhroni_kulturno_spadschini/File_1551950481/

226. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п>

227. Положення про Державну інспекцію культурної спадщини України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-п#n514>

228. Положення про Державну службу з питань національної культурної спадщини : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України

від 15 березня 2006 р. № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2006-п>

229. Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 983. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/983-2000-п>

230. Положення про Державну службу охорони культурної спадщини України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-п#n514>

231. Положення про Державну службу охорони культурної спадщини : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2002 р. № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2002-п>

232. Положення про Міністерство культури і мистецтв України : Затверджене указом Президента України від 9 грудня 1995 р. № 1136/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1136/95>

233. Положення про Міністерство культури і мистецтв України : Затверджене указом Президента України від 31 серпня 2000 р. № 1038/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1038/2000>

234. Положення про Міністерство культури і туризму України : Затверджене указом Президента України від 2 грудня 2005 р. № 1688/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1688/2005>

235. Положення про Міністерство культури і туризму України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 р. № 1566. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1566-2006-п>

236. Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-п>

237. Положення про Міністерство культури України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1992 р. № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-92-п>

238. Положення про Міністерство культури України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 13 травня 1993 р. № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-93-п>

239. Положення про Міністерство культури України : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-п>

240. Положення про Міністерство культури України : Затверджене указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 388/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388/2011>

241. Положення про Науково-методичну раду з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України : Затверджене наказом Міністерства культури України від 4 квітня 2012 р. № 304 (у редакції наказу Міністерства культури України від 19 серпня 2017 р. № 787). URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244955349&cat_id=244924753

242. Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей : Затверджене указом Президента України від 16 січня 1998 р. № 21/98. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/21/98>

243. Положення про охорону пам'ятників культури на території Української РСР: Затверджене Постановою Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р. № 3076. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1948. № 23–24. Ст. 91.

244. Положення про пам'ятники культури і природи: Затверджене постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1926. № 32 – 33. Ст. 259.

245. Положення про Український культурний фонд : Затверджене наказом Міністерства культури України від 21 серпня 2018 р. № 719. URL: <https://ucf.in.ua/storage/docs/02112018/Положення%20УКФ%20від%2021.08.2018.pdf>

246. Положення про Управління культури, національностей та релігій Київської обласної державної адміністрації: Затверджене розпорядженням голови Київської обласної державної адміністрації від 1 квітня 2013 р. № 129 (у редакції розпорядження голови адміністрації від 25 березня 2019 р. № 173). URL: http://cultkoda.gov.ua/ua/polojennja_pro_upravlinnja_kulturi__nacionalnostej_ta_relijij.html

247. Порядок видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також досліджень решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою на території України: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2002-п>

248. Порядок визнання населеного місця історичним: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. № 909. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2006-п>

249. Порядок визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-п>

250. Порядок визначення категорій пам'яток: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 452. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2019-п#n9>

251. Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-п>

252. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з охорони культурної спадщини, паспортизації, інвентаризації та реставрації пам'яток архітектури і пам'яток культурної спадщини: Затверджений наказом Міністерства культури і туризму України від 27 лютого 2007 р. № 8 (у редакції наказу Міністерства культури України від 29 серпня 2011 р. № 64). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-07>

253. Порядок обліку об'єктів культурної спадщини: Затверджений наказом Міністерства культури України від 11 березня 2013 р. № 158 (у редакції наказу Міністерства культури України від 27 червня 2019 р. № 501). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13#n16>

254. Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п>

255. Порядок укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1768. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-2001-п>

256. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2019 р. № 826/5755/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80167779>

257. Постанова про охорону пам'яток старовини та мистецтва. *ЦДАВО України*. Ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 14 (Копія постанови гетьманської Ради Міністрів, доклади відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва. Листування з Канцелярією Директорії та окремими міністерствами про утворення та охорону музеїв, архівів та бібліотек). Арк. 179–179 зв.

258. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 31 липня 2019 р. № 826/16077/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83355697>

259. Потапова Н. А. Международно-правовые проблемы охраны культурных ценностей и законодательство Российской Федерации: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.10. М., 2001. 171 с.

260. Пояснювальна записка до проекту штатів відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Міністерства народної освіти. *ЦДАВО України*. Ф. 2201 (Міністерство народної освіти та мистецтва Української Держави). Оп. 1. Спр. 1194 (Про створення в межах відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва секції охорони археологічних пам'яток й про структуру відділу в цілому). Арк. 3–3 зв.

261. Пояснююча записка до законопроекту про охорону пам'яток старовини й мистецтва. *ЦДАВО України*. Ф. 3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави). Оп. 1. Спр. 14 (Копія постанови гетьманської Ради Міністрів, доклади відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва. Листування з Канцелярією Директорії та окремими міністерствами про утворення та охорону музеїв, архівів та бібліотек). Арк. 180–180 зв.

262. Правова охорона культурної спадщини : зб. документів / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПК ; авт.-упоряд. М. Є. Левада [та ін.]. К. : ХІК, 2006. 576 с.

263. Правова охорона культурної спадщини : збірник документів / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК ; авт.-упоряд. М. Т. Пархоменко, О. М. Титова. К. : Інтерграфік, 2004. 320 с.

264. Правові акти з охорони культурної спадщини : додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України» / НДІ теорії та історії архітектури і містобудування ; упоряд. І. Касьяненко, Ю. Ліхой ; відп. ред. В. Тимофієнко. К. : [б.в.], 1995. 149 с.

265. Правоторова О. М. Поняття та зміст адміністративно-правової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/42>

266. Принцип. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори) ; І. О. Покаржевська (художнє оформлення). К. : Абрис, 2002. 742 с.

267. Принь О. В. Літопис охорони культурної спадщини в Україні 1945 – 1991 років (за матеріалами Донецької та Луганської областей): монографія; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, НАН України, Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 336 с.

268. Принь О. В. Становлення і розвиток державної системи охорони культурної спадщини у Донбасі (1945 – 1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05; НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства. К., 2009. 245 арк.

269. Присяжнюк О. М. Становлення і розвиток системи охорони культурної спадщини Одеської області (1944 – 2009 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05 ; НАН України, УТОПІК, Центр пам'яткознавства. К., 2010. 213 арк.

270. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січня 1995 р. № 32/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр>

271. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>

272. Про визнання колишньої «Києво-Печерської лаври» історико-культурним державним заповідником і про перетворення її на всеукраїнське музейне містечко: Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 29 вересня 1926 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1926. № 56. Ст. 376.

273. Про відновлення діяльності Державного історико-культурного заповідника «Києво-Печерська Лавра». *Хронологічне зібрання законів, указів*

Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР.
К. : Держполітвидав УРСР, 1963. Т. 2: 1942–1951 рр. 848 с.

274. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо діяльності Міністерства культури та інформаційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2020 р. № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231-2020-п#n6>

275. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 : Закон України від 16 червня 2020 р. № 692-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-IX#Text>

276. Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо визначення поняття «пам'ятка культурної спадщини» : Закон України від 25 травня 2017 р. № 2073-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 34. Ст. 369.

277. Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо збереження пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО : Закон України від 19 червня 2018 р. № 2457-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2457-19>

278. Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо надання об'єктам підводної культурної спадщини статусу морського меморіалу» : Закон України від 8 лютого 2018 р. № 2289-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 13. Ст. 71.

279. Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» : Закон України від 16 грудня 2004 р. № 2245-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-15>

280. Про внесення змін до Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць : Постанова

Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2018-п>

281. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 р. № 382 та визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 липня 2005 р. № 296 : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 р. № 1237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1237-2005-п>

282. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 січня 1983 р. № 4571-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4571-10>

283. Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 659. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/659-2017-п>

284. Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. № 970. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1963. № 8. Ст. 76.

285. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

286. Про дальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 15 грудня 1961 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 53. Ст. 609.

287. Про затвердження Змін до Порядку обліку музейних предметів в електронній формі : Наказ Міністерства культури України від 12.12.2018 р. № 1092. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245477940&cat_id=244950594

288. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері охорони культурної спадщини : Наказ Міністерства культури України від 04.08.2006 р. № 636. *Офіційний вісник України*. 2006. № 35. Ст. 2487.

289. Про затвердження меж та режимів використання буферної зони об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Київ: Собор Святої Софії і прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська лавра» : Наказ Міністерства культури, молоді та спорту від 31.01.2020 р. № 412. URL: https://mkms.gov.ua/files/pdf/НАКАЗ%20412_Буферна%20зона%20ЮНЕСКО.pdf

290. Про затвердження меж та режимів використання історичного ареалу та зон охорони пам'яток м. Івано-Франківська : Наказ Міністерства культури України від 25 березня 2019 р. № 241. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS31828.html

291. Про затвердження Положення про Міністерство культури Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 30 березня 1970 р. № 165. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1970. № 4. Ст. 42.

292. Про затвердження Положення про Науково-методичну раду з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України та Порядку роботи Експертної комісії з розгляду питань занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України : Наказ Міністерства культури України від 04.04.2012 р. № 304. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0649-12>

293. Про затвердження Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей : Постанова Кабінету міністрів України від 18 червня 1993 р. № 464. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=464-93-%EF>

294. Про затвердження положень про деякі центральні органи виконавчої влади у сфері культури та внесення змін до Положення про

Міністерство культури, молоді та спорту України : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2019-п#n514>

295. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів з охорони культурної спадщини, паспортизації, інвентаризації та реставрації пам'яток архітектури і пам'яток культурної спадщини : Наказ Міністерства культури України від 27.02.2007 р. № 8. *Офіційний вісник України*. 2007. № 18. Ст. 744.

296. Про затвердження Порядку розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 02.06.2011 р. № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0781-11>

297. Про затвердження Списку пам'ятників мистецтва, історії та археології республіканського значення Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 21 липня 1965 р. № 711. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1965. № 7. Ст. 100.

298. Про затвердження статуту Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури : Постанова Ради Міністрів УРСР від 12 червня 1967 р. № 378. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1967. № 6. Ст. 65.

299. Про затвердження Статуту Українського товариства охорони пам'яток історії та культури : Постанова Ради Міністрів УРСР від 24 квітня 1986 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=154-86-%EF>

300. Про затвердження форм та порядків ведення реєстрів культурних цінностей : Наказ Міністерства культури України від 3 вересня 2013 р. № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1879-13>

301. Про заходи до поліпшення охорони пам'ятників культури на території Української РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 30 грудня 1948 р.

№ 3076. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1948. № 23–24. Ст. 91.

302. Про заходи охорони творів мистецтва і науки. *Велика Жовтнева соціалістична революція на Україні*. К. : Держполітвидав УРСР, 1957. С. 757–758.

303. Про заходи припинення вивозу за кордон речей музейного значення: Постанова РНК України від 24 жовтня 1922 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1922. № 45. Ст. 657.

304. Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури : Указ Президента України від 9 грудня 1995 р. № 1138/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138/95>

305. Про знесення з площ і вулиць пам'ятників, споруджених на честь царів та їх слуг: Декрет РНК України від 7 травня 1919 року. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1919. Ч. II. Ст. 16.

306. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

307. Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей: Декрет РНК УСРР від 11 березня 1921 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1921. № 4. Ст. 125.

308. Про ліквідацію урядових органів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2011 р. № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-п>

309. Про Міністерство культури і туризму України : Указ Президента України від 20 квітня 2005 р. № 680/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/680/2005>

310. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр>

311. Про музейні коштовності : Постанова РНК УСРР від 26 грудня 1922 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1922. № 56. Ст. 795.

312. Про націоналізацію Київського міського музею і музейних збірок В. Н. Ханенка та О. Г. Гансена : Декрет РНК України від 23 червня 1919 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1919. Ч. II. Ст. 134.

313. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>

314. Про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1996 р. № 1241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1241-96-п>

315. Про оголошення замку колишніх князів Острозьких у м. Старокостянтинові державним історико-культурним заповідником : Постанова РНК УСРР від 15 січня 1929 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1929. № 5. Ст. 40.

316. Про оголошення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському державним історико-культурним заповідником : Постанова РНК УСРР від 23 березня 1928 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1928. № 5. Ст. 69.

317. Про оголошення колишнього монастиря «Босих кармелітів» у м. Бердичеві державним історико-культурним заповідником : Постанова РНК УСРР від 8 березня 1928 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1928. № 4. Ст. 58.

318. Про оголошення території могили Т. Г. Шевченка державним заповідником: Постанова РНК УСРР від 20 серпня 1925 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1925. № 64–65. Ст. 370.

319. Про організацію республіканського добровільного товариства охорони пам'ятників історії і культури Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 28 серпня 1965 р. № 828. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1965. № 8. Ст. 117.

320. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>

321. Про охорону залишків старогрецького міста Ольвії : Постанова РНК УСРР від 13 вересня 1921 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1921. № 17. Ст. 512.

322. Про охорону і використання пам'яток історії та культури : Закон Української РСР від 13 липня 1978 р. № 3600-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3600-09>

323. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

324. Про охорону стародавньої грецької колонії «Ольвії» : Постанова РНК УСРР від 31 травня 1924 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1924. № 11. Ст. 113.

325. Про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти: Декрет РНК України від 1 квітня 1919 року. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1919. № 34. Ст. 395.

326. Про повернення музейних експонатів: Постанова РНК УРСР від 10 листопада 1944 р. № 1504. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1944. Ст. 25.

327. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : Закон України від 30 квітня 2020 р. № 585-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-IX#Text>

328. Про приєднання України до Міжнародного центру вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей: Закон України від

7 жовтня 2015 р. № 720-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 47. Ст. 437.

329. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 38. Ст. 287.

330. Про прилеглу зону України : Закон України від 6 грудня 2018 р. № 2641-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19>

331. Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1988. № 8. Ст. 211.

332. Про ратифікацію Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 4 жовтня 1988 р. № 6673-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6673-11>

333. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : Указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>

334. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>

335. Про спеціальні кошти для забезпечення державної охорони культурних цінностей : Декрет РНК СРСР від 19 лютого 1924 року. *Законодавство про пам'ятники історії та культури (Збірник нормативних актів)*. К. : Вид-во політичної літератури України, 1970. С. 26.

336. Про спеціальні кошти для наукових і науково-мистецьких установ УСРР : Постанова РНК УСРР від 12 лютого 1924 р. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1924. № 6. Ст. 46.

337. Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам'ятників архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. № 125. *Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1967. № 2. Ст. 17.

338. Про стан і заходи щодо розвитку української культури : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1996 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-96-п>

339. Про український історико-культурний заповідник «Музейне містечко» в Києві : Постанова РНК УРСР від 11 липня 1939 р. № 720. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України*. 1939. № 24. Ст. 116.

340. Про Український культурний фонд : Закон України від 23 березня 2017 р. № 1976-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1976-19>

341. Про утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2000 р. № 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2000-п>

342. Про утворення Державної служби охорони культурної спадщини : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2002 р. № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2002-п>

343. Про утворення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 732. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-92-п/ed19921228>

344. Про утворення урядового органу державного управління у складі Міністерства культури і туризму : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 р. № 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2005-п>

345. Про участь України в Європейській культурній конвенції 1954 року: Постанова Верховної Ради України від 24.02.1994 р. № 4030-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4030-12>

346. Проблеми захисту і охорони культурної спадщини: матеріали наук.-практ. конф. / Державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ». К. : [б.в.], 1995. 28 с.

347. Програма відтворення видатних пам'яток історії та культури України : Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-99-п>

348. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 січня 2020 р. № 2771. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67935

349. Проект Закону України «Про охорону і збереження нерухомої культурної спадщини». URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245035276&cat_id=244909847

350. Протокол засідання Науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури України № 122 від 28.02.2018 р. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244955449&cat_id=244924753

351. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722

352. Птуха С. С. Правові аспекти діяльності Ради Європи у сфері охорони та використання культурної спадщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2012. 20 с.

353. Рабінович П. М. Джерело права. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 2: Д – Й. К. : «Укр. Енцикл.», 1998. С. 171–172.
354. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. Енцикл.», 2001. Т. 3: К–М. 792 с.
355. Рабінович П. М. Принципи права. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. Енцикл.», 2003. Т. 5: П–С. 736 с.
356. Рамкова конвенція про захист національних меншин : Міжнародний документ Ради Європи. 01.02.1995. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055
357. Реєстр пам'яток місцевого значення. URL: <http://mkms.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-neruhomih-pamyatok-ukraini.html>
358. Реєстр пам'яток національного значення. URL: <http://mkms.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-neruhomih-pamyatok-ukraini.html>
359. Резолюції першого з'їзду діячів Українського пластичного мистецтва, зібравшогося в м. Києві від 9 по 16 червня 1918 року. *ЦДАВО України*. Ф. 2201 (Міністерство освіти Української Держави). Оп. 2. Спр. 585 (Резолюції 1-го з'їзду діячів Українського пластичного мистецтва. Доповідь про організацію й функції театрального відділу). Арк. 3–9 зв.
360. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» : Схвалені постановою Верховної Ради України від 14 травня 2019 р. № 2716-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2716-19>
361. Рекомендація про міжнародний обмін культурними цінностями від 26.11.1976 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_725
362. Реставрація Софійського Собора. *Слово*. 1918. 30 лист.
363. Рибчинський О. Аналіз програм збереження культурної спадщини України / публікацію видано за підтримки Європейського Союзу в

рамках проекту «CHOICE: культурна спадщина і сучасність». [Б. в; б. р.]. 14 с.

364. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 19 березня 2020 р. № 380/681/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88328982>

365. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 27 березня 2020 р. № 640/3418/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88456128>

366. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 9 січня 2019 р. № 826/16077/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79065003>

367. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 липня 2019 р. № 640/8212/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83322258#>

368. Рой А. Т. Проблема збереження культурної спадщини Латинської Америки у міжнародній співпраці країн регіону: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.

369. Романов Л., Казаринова Е. Сохранение объектов культурного наследия: проблемы эффективности законотворчества и правоприменения. *Мир искусств*. 2013. № 3. С. 84–90.

370. Рудика Н. М. Становлення та розвиток нормативної бази охорони пам'яток археології в Україні (1991 – 2011 роки) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 26.00.05; Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Київ, 2012. 18 с.

371. Свешніков І. К. Довідник з археології України. Львівська область / Ін-т археології АН УРСР, УТОПІК. К. : Наук. думка, 1976. 95 с.

372. Сент-Обен Ж. П. Фиксация архитектурных объектов в Генеральном инвентаре. *Памятники в изменяющемся мире* / Российский институт культурологии. М., 1993. С. 114–116.

373. Симпсон Дж. Консервация памятников культуры в сельских местностях Шотландии. *Памятники в изменяющемся мире* / Российский институт культурологии. М., 1993. С. 34–44.

374. Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту. *ДБН Б.2.2-3:2012*. К. : Мінрегіон України, 2012. 21 с.

375. Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування. *ДБН А.2.2-14-2016*. К. : Мінрегіон України, 2017. 33 с.

376. Склад та зміст проектної документації на будівництво. *ДБН А.2.2-3-2014 (остаточна редакція)*. К. : Мінрегіон України, 2014. 33 с.

377. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування. *ДБН Б.2.2-2-2008*. К. : Мінрегіон України, 2008. 14 с.

378. Словник археологічних термінів (за матеріалами України) / О. Титова (упоряд.). К. : Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, 1996. 85 с.

379. Словник пам'яток історії та культури національних меншин України. К. : УТОПІК, 1997. 124 с.

380. Сохранение памятников церковной старины в России в XVIII – начала XX вв. Сборник документов. М. : Отечество, 1997. 400 с.

381. Список історичних населених місць України : Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-п>

382. Спільна заява Міністерства культури України, Українського національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (УНК ІКОМОС) і Міжнародного центру вивчення питань збереження

та відновлення культурних цінностей в Україні (ІККРОМ в Україні) щодо охорони пам'ятки національного значення «Ханський палац», що є складовою об'єкта «Історичне середовище столиці кримських ханів в місті Бахчисарай», який внесений до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. 09.07.2018 р. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245387779&cat_id=244913751

383. Статут Всеукраїнської громадської організації «Український комітет ради музеїв «ІКОМ». URL: <http://icom.in.ua/stutut-icom-ukrayini/>

384. Статут громадської організації «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури», прийнятий зі змінами Пленумом Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури 15 лютого 2019 р. URL: http://pamjatky.org.ua/?page_id=420

385. Статут Міжнародного центру вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей : Міжнародний документ. 29.11.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928_001#Text

386. Статут Ради Європи : Міжнародний документ Ради Європи. 05.05.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001

387. Статут Українського національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць. URL: <http://icomos-ua.blogspot.com/p/blog-page.html>

388. Статут Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. УТОПІК. Республіканський організаційний комітет. К. : Реклама, 1966. 23 с.

389. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року : Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1102-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-p>

390. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки : Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-p#n9>

391. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : Схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>

392. Стрижова І. А. Одеське товариство історії і старожитностей (1839 – 1922 рр.): збереження історико-культурної спадщини Південної України: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. О., 2013. 16 с.

393. Структура Департаменту охорони культурної спадщини виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації). URL: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/departament_okhoroni_kulturno_spadschini/File_1551950481_314674/

394. Супруненко А. Б. Археологические памятники территории г. Полтавы и окрестностей. Каталог. Полтава : Полтавская областная организация УООПИК, Полтавский краеведческий музей, 1988. 24 с.

395. США урочисто повернули Україні картину, викрадену нацистами під час Другої світової. *Історична правда*. 2020. 21 лютого. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2020/02/21/157069/>

396. Телегін Д. Я. Методичні рекомендації по виявленню і обстеженню пам'яток кам'яного віку та епохи міді – бронзи. Вип. 4. К. : УТОПІК, 1985. 20 с.

397. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

398. Типове положення про адміністрацію історико-культурного заповідника : Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 452. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2013-п#n9>

399. Ткаченко В. Ю. Православна Глухівщина: історико-культурна спадщина Глухівського краю. 2. вид., перероб. й доп. Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. 256 с.

400. Традиційна культура в умовах глобалізації: проблема збереження і оновлення етнічно-культурної спадщини: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 27–28 серпня 2008р. / ред. кол. Л. В. Анучина [та ін.] ; Харківська обласна держ. адміністрація. Управління культури і туризму, Харківський обласний центр народної творчості. Х. : АТОС, 2008. 278 с.

401. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ. 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

402. Україна повернула італійському музею викрадені картини вартістю понад 16 млн євро. *ТСН Україна*. 2016. 21 грудня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-povernula-italiyskomu-muzeyu-vikradeni-kartini-vartistyu-ponad-16-mln-yevro-851288.html>

403. Україна повернула Нідерландам п'ять картин, викрадених у музеї міста Хорн. *Європейська правда*. 2016. 16 вересня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/09/16/7054673/>

404. Українець Н. П. Проблема повернення в Україну культурних цінностей. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2010. Вип. 19. С. 279–287.

405. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К. : Наук. думка, 1997. 424 с.

406. Український культурний фонд. URL: <https://ucf.in.ua/>
407. Українські культурні цінності в Росії: На шляху до діалогу. 1926 – 1930 / Упоряд.: О. Нестуля, С. Нестуля. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. 333 с.
408. Українські культурні цінності в Росії: Перша спроба повернення, 1917 – 1918 / Упоряд.: С. Кот, О. Нестуля. К. : Видавничий дім «Соборна Україна», 1996. 300 с.
409. Українські об'єкти у Попередньому списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayinski-obyekti-u-poperednomu-spisku-vsesvitnoyi-spadshchini-yunesko>
410. Управління у справах культури, молоді та спорту. *Офіційний веб-сайт Ужгородської міської ради.* URL: <https://rada-uzhgorod.gov.ua/upravlinnya-u-spravah-kultury-sportu-sim-yi-ta-molodi/>
411. Усенко О. В. Державно-правове регулювання відносин у сфері охорони культурної спадщини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Нац. акад. внутр. справ. К., 2011. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A3%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%20%D0%92.\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A3%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%20%D0%92.$)
412. Утворення національного комітету Блакитного Щита (25.02.2014). URL: <https://ula.org.ua/news/2309-utvorenniya-nacionalnogo-komitetu-blakitnogo-schita>
413. Федорова Л. Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910–1920 рр.; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К. : Ін-т історії України, 2008. 296 с.

414. Француз-Яковець Т. А. Конституційні основи бікамералізму в сучасних державах Європи: порівняльні аспекти. К. : ТОВ «Майстер книг», 2018. 808 с.
415. Хазова В. Е. Международно-правовые формы борьбы с посягательством на национально-культурное достояние народов: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.10. Москва, 2006. 177 с.
416. Хлівнюк О. В. Охорона культурної спадщини в Криму (1887 – 1941 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімф., 2009. 222 арк.
417. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2014. 20 с.
418. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку. *Державне будівництво*. 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_49
419. Храм краси і науки. Колишня резиденція буковинських митрополитів – історико-архітектурний пам'ятник. Путівник / О. І. Приходько (ред.); Чернівецька обласна організація УТОПІК. Чернівці : Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, 1990. 16 с.
420. Худолей О. С. Трансформація пам'яткоохоронної справи у процесі становлення незалежної України (90-ті рр. XX – початок XXI ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Черкаський держ. технологічний ун-т. Луганськ, 2008. 220 арк.
421. Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. URL: https://pamjatky.org.ua/?page_id=10
422. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1540-06>

423. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222

424. Четверті Зарембівські читання : матеріали Четвертих Всеукр. Зарембів. наук. читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвяч. 150-річчю від дня народж. акад. В. І. Вернадського, м. Київ, 17 квіт. 2013 р. / Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури ; [редкол. : Титова О. М. (голова) та ін.]. К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. 254 с.

425. Шестак В. С. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення охорони та використання культурної спадщини. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 66–71.

426. Шилепницький П. І. Дослідження природи державно-приватного партнерства. *Регіональна економіка*. 2010. № 3. С. 187–194.

427. Штопфель В. Охрана памятников в Германии. *Памятники в изменяющемся мире* / Российский институт культурологии. М., 1993. С. 27–33.

428. Ярмиш О. Н. Актуальні проблеми історико-правових досліджень в Україні. *Вісник академії правових наук*. 2003. № 2/3. С. 161–170.

429. Ясинецька О. А. Пам'ятки культурної спадщини XI – XII ст. у Польщі в контексті її династичних взаємин з Київською Руссю : дис. ... канд. іст. наук 26.00.05; Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ, 2018. 358 арк.

430. Яценко Е. П. Проблемы сохранения культурного достояния Италии. URL: http://infoculture.rsl.ru/donArch/home/KVM_archive/articles/2013/04/2013-04_r_kvms13.pdf

431. Access the Works of Art database. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Stolen-Works-of-Art-Database>
432. Ainsley M. American experience in historic preservation. *The challenge to our cultural heritage: Why preserve the past?* Washington, 1986. P. 159–168.
433. Ashworth G. Contemporary developments in British preservation law and practice. *Law and contemporary problems*. № 3. Durham, 1971. P. 349.
434. Assini N., Gordini G. I beni culturali e paesaggistici. Diritto interno, comunitario, comparato e internazionale. Padova : Cedam, 2006. P. 22.
435. Associazione nazionale per la tutela del patrimonio storico, artistico e naturale della nazione «Italia Nostra». URL: <https://www.italianostra.org/>
436. Bell C., Paterson R. Protection of First Nations Cultural Heritage: Laws, Policy, and Reform. Vancouver : UBC Press, 2009. 476 p.
437. Blue Shield Statement on Ukraine. URL: <https://www.icomos.org/en/178-english-categories/news/732-blue-shield-statement-on-ukraine>
438. Baldwin M. Historic preservation in the context of environmental Law: Mutual interest in amenity. *Law and contemporary problems. Historic Preservation*. V. 36. № 3. Durham, 1971. P. 432–441.
439. Bottazi F., Pizzicanella F. I beni culturali e il paesaggio. Bologna : Zanichelli, 2007. P. 3.
440. Cevat E. Our architectural heritage: from consciousness to conservation. Issue 20. Paris : UNESCO, 1986. 236 p.
441. Chamberlain K. War and Cultural Heritage: An Analysis of the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and Its Two Protocols. 2nd Revised ed. edition. Crickadarn, UK: Institute of Art and Law, 2013. 247 p.

442. Charter for the conservation of historic towns and urban areas (Washington Charter 1987). URL: https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf
443. Charter of the United Nations. URL: <https://www.un.org/en/charter-united-nations/>
444. Code du patrimoine. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/503208>
445. Codice dei beni culturali e del paesaggio. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato: decreto.legislativo:2004-01-22;42>
446. Constitution de la République française. URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>
447. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO. 16 November 1972. URL: <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
448. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe. Granada, 03.10.1985. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/rms/090000168007a087>
449. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. UNESCO, Paris, 17 October 2003. URL: <https://ich.unesco.org/en/convention>
450. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 14 November 1970. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
451. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. Paris, 20 October 2005. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

452. Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. UNESCO, Paris, 2 November 2001. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065>
453. Corte Costituzionale 29 December 1982, No. 239, Foro It., 1983, I. URL: <https://www.jstor.org/journal/foroital?refreqid=excelsior%3A3132bc70eb1fc1b1c80d8a9588f8f47d>
454. Costituzione della Repubblica Italiana. URL: <https://www.tuttitalia.it/costituzione-italiana/>
455. Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property. 19.05.2017. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/treaty/country/U>
456. Council of Europe. Framework. Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Faro, 27.X.2005. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/search-on-states/-/conventions/rms/0900001680083746>
457. Cultural Conservation. The Protection of Cultural Heritage in the United States / Coord. by Ormond H. Loomis. Library of Congress. Washington, 1983. 123 p.
458. Cultural Property (Armed Conflicts) Act 2017. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/6/contents/enacted>
459. Dale A. Listing and preserving historic buildings: Part 1: The European Picture. *Architectural Review*. 1965. No 138. P. 97–104.
460. Dale A. Listing and preserving historic buildings: Part 2: USA, Canada, South Africa, Australia and New Zealand. *Architectural Review*. 1966. No 149. P. 277–279.
461. Dalibard J. The Canadian experience in historic preservation. *The challenge to our cultural heritage: Why preserve the past?* Washington, 1986. P. 182–187.
462. Dantec J.-P. Architecture en France. Paris : ADPF, 1999. 90 p.

463. Dauge Y. Rapport d'information de commission des affaires culturelles. Paris : Minixtere de la culture, 2004. 210 p.
464. Disposizioni urgent per la tutela, la valorizzazione e il rilancio dei beni e delle attivita' culturali e del turismo. URL: <https://documenti.camera.it/Leg17/Dossier/Testi/D13091.htm>
465. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised). Valletta, 16.01.1992. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/rms/0900000168007bd25>
466. Figueroa D. Legislation Protecting Italian Cultural Heritage / The Library of Congress. URL: <https://blogs.loc.gov/law/2014/09/legislation-protecting-italian-cultural-heritage/>
467. Forrest C. International Law and the Protection of Cultural Heritage. Routledge, 2012. 480 p.
468. Fowler J. M. Protection of the cultural environment in federal law. *Federal Environmental Law* / E. L. Dolgin and T. G. P. Guilbert (eds). 1466–517. St. Paul, Minnesota: EnvironmentalLaw Institute, West Publishing Company, 1974. 25 p.
469. Gaillard Y. M. Rapport d'information fait au nom de la commission des finances. Paris : Ministere de la culture, 2002. 288 p.
470. Garabello R., Scovazzi T. The Protection of the Underwater Cultural Heritage: Before and After the 2001 UNESCO Convention. Leiden; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2003. 292 p.
471. Gossett T. Remaining S 670,000 of LWCF Funds Awarded by Hampton Tucker. *Battlefield Update (Newsletter of the American Battlefield Protection Program)*. 1999. № 74. URL: https://archive.org/stream/battlefieldupdat7276nati/battlefieldupdat7276nati_djvu.txt

472. Hardy S. Curbing the spoils of war. *The UNESCO courier «Culture: the bedrock of peace»*. 2017. No 3. P. 12–16. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259899>
473. Heritage, Culture and Rights: Challenging Legal Discourses / edited by Andrea Durbach, Lucas Lixinski. Oxford: Hart Publishing, 2017. 312 p.
474. Huxtable A. L. Good bye history, hello hamburger. Washington : Preservation Press, 1986. 197 p.
475. ICOMOS' Mission. URL: <https://www.icomos.org/en/about-icomos/mission-and-vision/icomos-mission>
476. ICOMOS principles for the preservation and conservation-restoration of wall paintings. Ratified by the ICOMOS 14th General Assembly in Victoria Falls, Zimbabwe, in 2003. URL: https://www.icomos.org/charters/wallpaintings_e.pdf
477. ICOMOS Statutes. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Statutes/2018.02.02_Statutes_EN_FR.pdf
478. ICOMOS-UKRAINE. URL: http://icomos-ua.blogspot.com/p/blog-page_5851.html
479. International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (the Venice charter 1964). URL: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf
480. Istituto Centrale per il Catalogo e la Documentazione. URL: <http://www.iccd.beniculturali.it/>
481. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>
482. List of National Cultural Heritage Laws. URL: <https://en.unesco.org/cultnatlaws/list>
483. Lixinski L. Intangible Cultural Heritage in International Law. Oxford, United Kingdom : Oxford University Press, 2013. xviii + 274 p.

484. Loi du 31 décembre 1913 sur les monuments historiques. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000315319>

485. Loi n° 2003-709 du 1er août 2003 relative au mécénat, aux associations et aux fondations. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000791289&categorieLien=id>

486. Mazur T. V. Legal support of the cultural heritage protection in the Ukrainian SSR (second half of the 1950s – end of the 1980s). *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 1. P 19–28.

487. Mazur Tamara. Sustainable preservation of Historic Cities and World Heritage (Repair and restoration, historical environment). 2019 *International Course for Cultural Heritage Management. Country Report*. Korea National University of Cultural Heritage; The Training Center for Traditional Culture, 2019. P. 221 –230.

488. Mazur T. V. Formation and development of legal protection of cultural heritage in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 3. P 37–49.

489. Mazur T. V. Legal support of establishment and reform of the system of state bodies for the protection of cultural heritage in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 4. P. 60–67.

490. Ministero per i beni e le attività culturali e per il turismo. URL: <http://www.beniculturali.it/mibac/export/MiBAC/index.html/#&panel1-1>

491. Młynarska-Sobaczewska A. Ochrona zabytków jako ograniczenie prawa własności rzeczy zabytkowej. Uwagi na tle orzeczenia ETPC w sprawie Połomscy przeciwko Polsce z dnia 29 marca 2011 r. URL: <https://marszalek.com.pl/przegladprawakonstytucyjnego/ppk6/09.pdf>

492. Mohen J.-P. Les science du Patrimoine. Paris : Edition obile Jacob, 1999. 434 p.
493. Morrison J. H. Historic preservation law. Washington, D.C. : National Trust for Historic Preservation, 1965. 198 p.
494. Moulinier P. Politique culturelle et decentralisation. Paris : L'harmattan, 2002. 336 p.
495. National Databases. URL:
<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/databases/>
496. Newsom M. de Haven. Blacks and historic preservation. *Law and contemporary problems. Historic Preservation*. 1971. V. 36. P. 423–431. URL:
<https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol36/iss3/11>
497. O ochronie dóbr kultury. Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. URL:
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19620100048>
498. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. URL:
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568>
499. O opiece nad zabytkami. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. URL:
<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19280290265>
500. O'Keefe P. J., Prott L. V. Cultural heritage conventions and other instruments: a compendium with commentaries. Crickadarn, UK : Institute of Art and Law, 2011. 343 p.
501. Opher P., Samuels I. New use for old stones: The practice of using old environments for new cultural activities. Strasbourg, Council of Europe, 1982. 110 p.
502. Phelan M. A Synopsis of the Laws Protecting Our Cultural Heritage. *New England Law Review*. 1993–1994. Vol. 28. P. 64–108.

503. Prawna ochrona zabytków. Red. nauk. Teresa Gardocka, Jacek Sobczak; Wydział Prawa Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. 404 s.
504. Principles for the Preservation of Historic Timber Structures. Adopted by ICOMOS at the 12th General Assembly in Mexico, October 1999. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/wood_e.pdf
505. Prott L. V. Problems of Private International Law for the Protection of the Cultural Heritage, Recueil des Cours / Hague : Academic de Droit, 1989. Vol. 5. P. 224–317.
506. Prott L., O’Keefe P. Law and the Cultural Heritage: Vol. I – Discovery and Excavation. 1st ed. Abingdon: Professional Books, 1984. 434 p.
507. Prott L., Specht J. Protection or Plunder? Safeguarding the Future of Cultural Heritage. Australian National Commission for UNESCO, 1989. 129 p.
508. Prott L. Law and the Cultural Heritage: Vol III – Movement. 1st ed. London : Butterworths, 1989. 1049 p.
509. Rempart. URL: <https://www.rempart.com/>
510. Rigaud J. Les diers du reve : essai sur l’avenir des politiques culturelles. Paris : Bernard Grasset, 2001. 278 p.
511. Rothfield L. Antiquities under siege: cultural heritage protection after the Iraq war. Lanham, MD, USA : AltaMira Press, 2008. 322 p.
512. Rousso H. Actes des entretiens du patrimoine. Paris : Fayard, 2003. 320 p.
513. Search on States and International Organisations. Treaty list for a specific State. Ukraine. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-states/-/conventions/treaty/country/U>
514. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1999. The Hague, 26 march 1999. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

515. Silverman H., Ruggles D. F. *Cultural Heritage and Human Rights*. New York : Springer Science & Business Media, 2008. 206 p.
516. Sługocki J. Analiza wartości zabytku nieruchomego w orzecznictwie sądów administracyjnych. A. Barczak, P. Korzeniowski (red.), *Administracja a środowisko. Prace dedykowane prof. zw. dr. hab. Markowi Górkowskiemu z okazji jubileuszu 45-lecia pracy naukowej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Szczecin, 2018. S. 359–376.
517. Sługocki J. *Opieka nad zabytkiem nieruchomym. Problemy administracyjnoprawne*, wydanie 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2017. 417 s.
518. Sługocki J. Problemy ochrony prawnej krajobrazowych wartości przyrodniczych i kulturowych – uwagi o próbie wzmocnienia narzędzi ochrony krajobrazu. Stahl, P. Korzeniowski, A. Kaźmierska-Patrzyńska (red.), *Problemy pogranicza prawa administracyjnego i prawa ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2017. S. 521–534.
519. Sługocki J. Próby doprecyzowania pojęć prawnych na przykładzie ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego*. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Janowi Bociowi, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 2009. S. 614–622.
520. Stanforth D. *Restored America*. New York : Praeger Publishers, 1975. 245 p.
521. Stratē A. *The Protection of the Underwater Cultural Heritage: An Emerging Objective of the Contemporary Law of the Sea*. The Hague, The Netherlands : Martinus Nijhoff Publishers, 1995. 479 p.
522. Sykes M. H. *Manual on systems of inventorying immovable cultural property*. Paris : UNESCO, 1984. 180 p.
523. *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*. Praca zbiorowa pod redakcją Bogusława Szmygina; Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, Politechnika Lubelska. Lublin – Warszawa, 2011. 186 s.

524. The Impact of Uniform Laws on the Protection of Cultural Heritage and the Preservation of Cultural Heritage in the 21st Century / editor Toshiyuki Kono. BRILL, 2010. 796 p.

525. The United States Code. URL:<https://uscode.house.gov/browse/prelim@title16&edition=prelim>

526. Toman J. The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *Legal Monographs and Treatises*. 11. 1996. 536 p.

527. Toshiyuki K. The Impact of Uniform Laws on the Protection of Cultural Heritage and the Preservation of Cultural Heritage in the 21st Century. Leiden, Boston : Martinus Nijhoff Publisher, 2010. 796 p.

528. Unidroit Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects (Rome, 24 June 1995). URL: <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention>

529. Zalasńska K. Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce. Wolters Kluwer Polska, 2010. 332 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Мазур Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні : монографія / Національна академія внутрішніх справ. К. : Парлам. вид-во, 2020. 432 с.

Рецензії:

Колодій А. М. Охорона культурної спадщини в Україні: правові аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 135–136.

Петришин О. В. Рецензія на монографію Мазур Т. В. «Правова охорона культурної спадщини в Україні». *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 6. С. 127–128.

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

2. Мазур Т. В. Методологія дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 13–21.

3. Мазур Т. В. Правові засади захисту культурної спадщини в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 8–21.

4. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини у Франції: досвід для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 18–27.

5. Мазур Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні: стан дослідження проблеми вітчизняними вченими. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 8–28.

6. Мазур Т. В. Джерельна база дослідження правової охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 8–22.

7. Мазур Т. В. Правовий статус громадських об'єднань та окремих громадян у сфері охорони культурної спадщини України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 8–20.

8. Мазур Т. В. Удосконалення правової охорони культурної спадщини в Українській РСР (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 21–28.

9. Мазур Т. В. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 5 (39). С. 17–20.

10. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення захисту культурної спадщини в Італії. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Ч. 3. С. 107–112.

11. Мазур Т. В. Генеза законодавства Радянської України у сфері охорони культурної спадщини (1919 – 1930-ті роки). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2019. № 58. Том 1. С. 23–29.

12. Мазур Т. В. Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Том 112. № 3. С. 36–44.

13. Mazur T. V. Legal support of the cultural heritage protection in the Ukrainian SSR (second half of the 1950s – end of the 1980s). *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 1. P 19–28.

14. Мазур Т. В. Нормотворча діяльність Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць у сфері захисту світової культурної спадщини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 32–36.

15. Мазур Т. В. Імплементація міжнародно-правових норм Ради Європи щодо охорони культурної спадщини у законодавство України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 62–68.

16. Мазур Т. В. Организационно-правовое обеспечение сохранения культурного наследия в США. *Legea și viața*. 2020. Martie. С. 48–52.

17. Мазур Т. В. Імплементація міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Том 3. С. 152–156.

18. Мазур Т. В. Імплементація в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Том 19. № 1. С. 110–118.

19. Мазур Т. В. Правове забезпечення формування національних реєстрів культурної спадщини в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 1. С. 38–41.

20. Mazur T. V. Formation and development of legal protection of cultural heritage in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 3. P 37–49.

21. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини в історичних населених місцях України. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 69–76.

22. Mazur T. V. Legal support of establishment and reform of the system of state bodies for the protection of cultural heritage in Ukraine. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 4. P 60–67.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Мазур Т. В. Роль Міністерства культури у виробленні правових основ охорони культурної спадщини України в умовах децентралізації влади.

Національна безпека: моніторинг реалізації законодавства України. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. С. 127–130.

24. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини за кордоном: досвід для України. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 107–109.*

25. Мазур Т. В. Конституційно-правовий захист культурної спадщини: основні методологічні підходи дослідження. *Конституційний концепт реформ в Україні : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції /* Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Вид-во «Людмила», 2019. С. 232–237.

26. Mazur Tamara. Sustainable preservation of Historic Cities and World Heritage (Repair and restoration, historical environment). *2019 International Course for Cultural Heritage Management. Country Report.* Korea National University of Cultural Heritage; The Training Center for Traditional Culture, 2019. P. 221 –230.

27. Мазур Т. В. Правове забезпечення укладання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини в Україні. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24 – 25 квітня 2020 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С. 66–69.*

28. Мазур Т. В. Правове забезпечення діяльності Українського національного комітету ІКОМОС у сфері охорони культурної спадщини. *Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції /* Факультет міжнародних відносин. Національний авіаційний університет; за загальною редакцією Ю. О. Волошина. Київ : Національний авіаційний університет, 2020. С. 189–194.

29. Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні й перспективи його удосконалення. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні (м. Київ, 21 травня 2020 р.)*. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 230–233.

30. Мазур Т. В. Правовые основы реформирования системы государственных органов охраны культурного наследия в Украине. *Современные тенденции развития юридической науки: Мат-лы междунаrod. науч.-теорет. конф. молодых ученых / Под общ. ред. канд. юрид. наук, доцента А. Дарменова. Караганда : Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2020. С. 123–125.*

які додатково відображають наукові результати дисертації:

31. Мазур Т. В., Мищак І. М. Основні напрями нормопроєктувальної діяльності Міністерства культури України у сфері охорони культурної спадщини. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ : Міленіум, 2018. № 2. С. 62–66.

32. Мазур Т. В., Мищак І. М. Державна політика щодо охорони культурної спадщини під час Української революції 1917 – 1921 років. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ : Міленіум, 2018. № 4. С. 158–163.

33. Мазур Т. В., Мищак І. М. Законодавство у сфері охорони культурної спадщини в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. Київ : Міленіум, 2019. № 1. С. 166–172.

Акти впровадження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування,
регіонального розвитку та містобудування

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел./факс: 255-32-05, 255-20-75

№ 04-23/15-2020/253350

"28" грудня 2020р.

Спеціалізована вчена рада Д 26.007.04
у Національній академії внутрішніх
справ України

пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035

Щодо впровадження результатів
дисертаційного дослідження Мазур Т.В.

на тему «Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження» Комітетом Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування

Цим засвідчуємо, що обґрунтовані Мазур Тамарою Вікторівною в межах її дисертаційного дослідження «Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження» висновки і положення враховані та частково використані у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування.

Зокрема, висновки і пропозиції дисертантки були використані Комітетом Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування у процесі роботи над проектами законів

- «Про місто Київ – столицю України» (№ 2143-3 від 24.09.2019, прийнято в першому читанні);

- «Про внесення змін до деяких законів України щодо містобудівної та архітектурної діяльності» (№ 3336 від 14.04.2020);

- «Про внесення змін до Закону України "Про регулювання містобудівної діяльності" щодо Генеральної схеми планування території України» (№ 3337 від 14.04.2020)

у частині, що стосується затвердження меж історичних та археологічних ареалів, зон охорони пам'яток культурної спадщини, історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій.

Голова Комітету

А.А. КЛОЧКО

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(НАУ)**

Просп. Любомира Гузара, 1, м.Київ, 03058, тел. (044) 497-51-51, факс: (044) 408-30-27

E-mail post@nau.edu.ua, Http://www.nau.edu.ua, код ЄДРПОУ 01132330

Система менеджменту якості університету сертифікована за ISO 9001:2015

28.12.2020 № 15/290/1

На №

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи
Національного авіаційного
університету

А.В. Полухін

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мазур Тамари Вікторівни «Охорона культурної спадщини в Україні:
історико- й теоретико-правове дослідження» в освітній процес
Національного авіаційного університету**

Комісія у складі: завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, кандидата юридичних наук, доцента Короткого Т.Р. (голова комісії); доктора юридичних наук, доцента Мушак Н.П. та доктора педагогічних наук, професора Лободи С.М. – склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Мазур Тамари Вікторівни «Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження» впроваджені в освітній процес Національного авіаційного університету.

На основі проведеного дослідження комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Мазур Т.В. містять науково обґрунтовані теоретико-методологічні положення та практичні рекомендації, впроваджені для використання в освітньому процесі Національного авіаційного університету, зокрема під час підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» при проведенні різних видів занять у процесі підготовки бакалаврів за спеціальністю 081 «Право» згідно із затвердженими навчальними програмами.

Голова комісії

Члени комісії

[Signature]
[Signature]
[Signature]

Короткий Т.Р.

Мушак Н.П.

Лобода С.М.

042408

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2020 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук Мазур Тамари Вікторівни на тему «Охорона
культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове
дослідження» за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і
права; історія політичних і правових учень у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: доцента кафедри теорії держави та права, доктора юридичних наук, доцента Мінченко О.В. (голова комісії), завідувача кафедри, доктора юридичних наук, професора Калиновського Б.В., начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, професора Дрозда О.Ю. склала цей акт про те, що результати дисертації Мазур Тамари Вікторівни на тему «Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертації Мазур Т.В. використовуються в науково-дослідній діяльності слухачами та курсантами при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами, слухачами з відповідних дисциплін.

2. Результати дисертації відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Мазур Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні: монографія / Національна академія внутрішніх справ. К.: Парлам. вид-во, 2020. 432 с.

Мазур Т. В. Методологія дослідження правового забезпечення охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 13–21.

Мазур Т. В. Правові засади захисту культурної спадщини в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 8–21.

Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини у Франції: досвід для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 2. С. 18–27.

Мазур Т. В. Правова охорона культурної спадщини в Україні: стан дослідження проблеми вітчизняними вченими. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 8–28.

Мазур Т. В. Джерельна база дослідження правової охорони культурної спадщини в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 8–22.

Мазур Т. В. Правовий статус громадських об'єднань та окремих громадян у сфері охорони культурної спадщини України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 8–20.

Мазур Т. В. Удосконалення правової охорони культурної спадщини в Українській РСР (середина 1940-х – початок 1950-х років). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 21–28.

Мазур Т. В. Інституційно-правове забезпечення захисту об'єктів культурної спадщини у Великій Британії. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 5 (39). С. 17–20.

Мазур Т. В. Законодавче забезпечення захисту культурної спадщини в Італії. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5. Ч. 3. С. 107–112.

Мазур Т. В. Генеза законодавства Радянської України у сфері охорони культурної спадщини (1919 – 1930-ті роки). *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2019. № 58. Том 1. С. 23–29.

Мазур Т. В. Розвиток понятійно-термінологічного апарату правової охорони культурної спадщини в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Том 112. № 3. С. 36–44.

Mazur T. V. Legal support of the cultural heritage protection in the Ukrainian SSR (second half of the 1950s – end of the 1980s). *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 1. P 19–28.

Мазур Т. В. Нормотворча діяльність Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць у сфері захисту світової культурної спадщини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 32–36.

Мазур Т. В. Імплементация міжнародно-правових норм Ради Європи щодо охорони культурної спадщини у законодавство України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 62–68.

Мазур Т. В. Организационно-правовое обеспечение сохранения культурного наследия в США. *Legea și viața*. 2020. Martie. С. 48–52.

Мазур Т. В. Імплементация міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавство України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Том 3. С. 152–156.

Мазур Т. В. Імплементация в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Том 19.

№ 1. С. 110–118.

Мазур Т. В. Правове забезпечення формування національних реєстрів культурної спадщини в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 1. С. 38–41.

Mazur T. V. Formation and development of legal protection of cultural heritage in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 3. P 37–49.

Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини в історичних населених місцях України. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 69–76.

Mazur T. V. Legal support of establishment and reform of the system of state bodies for the protection of cultural heritage in Ukraine. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2020. No 4. P 60–67.

Мазур Т. В. Роль Міністерства культури у виробленні правових основ охорони культурної спадщини України в умовах децентралізації влади. *Національна безпека: моніторинг реалізації законодавства України*. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. С. 127–130.

Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини за кордоном: досвід для України. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матер. міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 107–109.

Мазур Т. В. Конституційно-правовий захист культурної спадщини: основні методологічні підходи дослідження. *Конституційний концепт реформ в Україні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ : Вид-во «Людмила», 2019. С. 232–237.

Mazur Tamara. Sustainable preservation of Historic Cities and World Heritage (Repair and restoration, historical environment). *2019 International Course for Cultural Heritage Management. Country Report*. Korea National University of Cultural Heritage; The Training Center for Traditional Culture, 2019. P. 221–230.

Мазур Т. В. Правове забезпечення укладання охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини в Україні. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 24–25 квітня 2020 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С. 66–69.

Мазур Т. В. Правове забезпечення діяльності Українського національного комітету ІКОМОС у сфері охорони культурної спадщини. *Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* / Факультет міжнародних відносин. Національний авіаційний університет; за загальною редакцією Ю. О. Волошина. Київ : Національний авіаційний університет, 2020. С. 189–194.

Мазур Т. В. Законодавче забезпечення охорони нематеріальної культурної спадщини в Україні й перспективи його удосконалення. *Розвиток*

науки і техніки: проблеми та перспективи: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки-2020 в Україні (м. Київ, 21 травня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2020. С. 230–233.

Мазур Т. В. Правовые основы реформирования системы государственных органов охраны культурного наследия в Украине. *Современные тенденции развития юридической науки: Мат-лы междунаро. науч.-теорет. конф. молодых ученых / Под общ. ред. канд. юрид. наук, доцента А. Дарменова. Караганда : Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2020. С. 123–125.*

Мазур Т. В., Мищак І. М. Основні напрями нормопроєктувальної діяльності Міністерства культури України у сфері охорони культурної спадщини. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* Київ : Міленіум, 2018. № 2. С. 62–66.

Мазур Т. В., Мищак І. М. Державна політика щодо охорони культурної спадщини під час Української революції 1917–1921 років. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* Київ : Міленіум, 2018. № 4. С. 158–163.

Мазур Т. В., Мищак І. М. Законодавство у сфері охорони культурної спадщини в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.* Київ : Міленіум, 2019. № 1. С. 166–172.

3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:

доктор юридичних наук,
доцент

Ольга МІНЧЕНКО

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
професор

Богдан КАЛИНОВСЬКИЙ

доктор юридичних наук,
професор

Олексій ДРОЗД